

The Academy of Management and Administration in Opole

**ROZWÓJ TERYTORIALNY:
KWESTIE SPOŁECZNE, GOSPODARCZE
I HUMANITARNE**

**TERRITORIES' DEVELOPMENT:
SOCIAL, ECONOMIC
AND HUMANITARIAN ISSUES**

Monograph

Edited by Tetyana Nestorenko

Sławomir Śliwa

Opole 2019

The Academy of Management and Administration in Opole

**ROZWÓJ TERYTORIALNY:
KWESTIE SPOŁECZNE, GOSPODARCZE
I HUMANITARNE**

**TERRITORIES' DEVELOPMENT:
SOCIAL, ECONOMIC
AND HUMANITARIAN ISSUES**

Monograph

Edited by Tetyana Nestorenko

Sławomir Śliwa

Opole 2019

Territories' development: social, economic and humanitarian issues. *Monograph.*
Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2019; ISBN 978-83-946765-9-9; pp.524, illus., tabs., bibls.

Editorial Office:

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18
tel. 77 402-19-00/01
E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

Reviewers

prof. dr hab. Marian Duczmal (Poland)
doc. Olena Chukurna, PhD. (Ukraine)
doc. Nadiya Dubrovina, PhD. (Slovakia)

Editorial Board

*Yuliia Bilotserkivska (Ukraine), Wojciech Duczmal (Poland), Julia Ilyina (Ukraine),
Victoriia Kralia (Ukraine), Iryna Kyrilchenko (Ukraine),
Oksana Miroshnichenko (Ukraine), Oleksandr Nestorenko (Slovakia),
Tetyana Nestorenko (Ukraine), Mykhailo Oklander (Ukraine),
Iryna Ostopolets (Ukraine), Tadeusz Pokusa (Poland), Jadwiga Ratajczak (Poland),
Sławomir Śliwa (Poland), Nataliia Svitlychna (Ukraine)*

Publishing House:

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18
tel. 77 402-19-00/01

Authors are responsible for content of the materials.

© Authors of articles, 2019

TABLE OF CONTENTS

Preface

Part 1. The finance and economic instruments of territories' development	9
1.1. The determination of the stability of the city by the construction method of integrated indicators and prognosis its development	9
1.2. Decentralization as a mechanism of effective development of regions of Ukraine	22
1.3. Theoretical aspects of leasing development and classification characteristics	34
1.4. The conceptual aspects of innovation management of enterprises in the context of its formation	44
1.5. Ukrainian food safety reforms: implementing European choice	52
1.6. Improving the quality of provided services: the experience of Hilton hotels	66
1.7. Project-oriented management as an effective tool for business development of companies	76
1.8. Evaluation of the financial condition of enterprise and the diagnosis of bankruptcy. Analysis of methods of multidimensional discriminant analysis	84
1.9. Formation of effective logistics of grain market and its products processing in Ukraine	99
1.10. Approach to design of the distribution centres functioning in the urban territories development system	111

1.11. Modern precision of the necessity of improving documentary formation of operations from intangible assets	122
1.12. Methodical principles of increasing the efficiency of the use of innovative potential of regional socio-economic systems	127
1.13. Improving the efficiency of the transport and logistics system in the context of sustainable development: the EU experience	142
1.14. Temporal and spatial features of tourism services market's development in Ukraine	150
Part 2. Pedagogy and Psychology in the era of structural changes	161
2.1. Environmental education of rising teachers in the frame of the study of "Method of familiarizing children with nature, natural study workshop"	161
2.2. Realization of facilitation in educational institutions in the age of structural transformations	170
2.3. Law students and cadets' attitude towards learning English in the educational institution with specific conditions of study	179
2.4. Conceptual provisions of forming the social staff of activities in general secondary education	187
2.5. Professional image of the educational institution head as the constituent of building the professional career	199
2.6. System of pedagogical evaluation of results of educating of master's degrees on the educational program "Management by educational establishments"	209
2.7. To the problem of educational values of future professional educational institutions in the context of the New Ukrainian school	223
2.8. Directions of correction and rehabilitation work in inclusive education	233
2.9. The capabilities of psychological self-regulation of the exotic state of the penitential personnel with the use of art-therapeutic methods	247

2.10. Features of training protection for labor and professional safety: competently approach	258
2.11. Socialization of children with speech disorder to the conditions of preschool institutions as a psychological and pedagogical problem	270
2.12. Educational motivation of students as the process of consulting to activity	277
2.13. Gender inequality and discrimination of youth as a sign of social exclusion	290
2.14. Improving oral and writing skills of the students as a way of forming a competent personality	299
2.15. Pedagogical aspects of adaptation of schoolboys to physical activity	312

Part 3. Humanitarian and political aspects of transformation in society and social relations	321
3.1. The development strategy of Chinese small and medium enterprises under the background of economic transformation	321
3.2. An integrated approach to studying human health in applying the humanitarian aspects of transformation in society	327
3.3. The influence of corporate social responsibility performance on the competitiveness of enterprises	336
3.4. Pedagogical technology of self-development of the child and peculiarities of its implementation in Ukraine	345
3.5. Amalgamated territorial communities as a form of decentralization of local government and ensuring the quality and safety of life of the population	354
3.6. Features of attitude of modern Ukrainian youth to family relationships	363
3.7. Territorial abolition of transformation of the social sphere elements in the areas of the Carpathian-Podillia region (Ukraine)	371

Part 4. Transformation in education: sectoral and territory approach	390
4.1. Peculiarities of adaptive ability development of students under the conditions of basics of labour safety course	390
4.2. Educational ecological trail as a means of forming the ecological competence of future teachers of biology and natural sciences	401
4.3. Modern approaches to the professional training of future teaching engineers in the context of visualization of didactic material	412
4.4. Technologies of management of socio-psychological processes in theory and practice	426
4.5. Convergence of higher education and tourist business as a factor to overcoming poverty of the population	438
4.6. Artistic handicrafts of Ukraine as means of national education of pre-schooler	447
4.7. Complementarity of academic and non-academic education	457
4.8. Innovative methods of holding computer graphics courses for students of creative specialties	466
4.9. Formation of the motivation of achievements of future engineers-teachers	474
4.10. The experience of personal preparation the school leaver for IET	482
Annotation	493
About the Authors	514

PREFACE

The monograph is dedicated to the socio-economic development of territories in the context of contemporary economic and global challenges. The result of the phenomenon of globalization was the emergence of globalization, as a process that promotes the spread of global processes while preserving cultural and national and socio-economic features of the development of individual regions and territories. Globalization combines the modernization of territories, regions and communities with the achievements of the global economy. It contributes to the dissemination of innovative achievements and the attraction of investments, contributing to the development of territories. In this aspect reveals the relevance of scientific research of socio-economic development of the territories covered in this monograph. The monographic research presents the scientific developments of the collective of authors that reveal various directions and aspects of socio-economic development of the territories, which can include the following areas: financial and economic instruments, the impact of pedagogy and psychology on the development of individual spheres of development of territories, the importance of humanitarian and political aspects of transformation in society and social relations; the transformation of education and its significance in the territorial and sectoral spheres.

The first section of the monograph is description issues of relating to financial instruments of economic areas, namely special attention paid to decentralization as a mechanism of development; conceptual aspects of innovative management of the development of territories; designing of distribution centers in the system of territorial communities; principles of increasing the efficiency of the use of innovative potential of regional socio-economic systems; the study of transport and logistics systems and tourism business on the development of territories in comparison with the EU experience.

The second section of the monograph is devoted to the pedagogical and psychological aspects of the impact on the development of territories in the era of structural change. The authors studied in detail the issue of the educational values of future specialists and their influence on the development of territories; problems of gender inequality and discrimination of youth; the peculiarities of training specialists in labor protection and a competent approach to their professional security; analyzed educational innovations of the new Ukrainian school and formation of social activity

of students in institutions of general secondary education; possibilities of ecological education of teachers are researched; psychological problems of self-regulation of emotional states of penitentiary personnel. All these areas of pedagogical and psychological research have a significant impact on the training of qualified professionals who will further implement their competences within the framework of territorial projects, contributing to their socio-economic development.

The third section of the monograph reflects the problems of sustainable development of territorial communities in the conditions of decentralization and territorial differences in the transformation of the social and humanitarian spheres of different regions and societies. The authors of this section also focused on the issues of corporate and social responsibility and its impact on the competitiveness of enterprises in different regions. In this context, the experience of the development of small and medium-sized Chinese enterprises and their influence on the strategy of development of the territories deserves attention.

Particular attention deserves the fourth section of the monograph, which presents the study of transformations in education in the sectoral and territorial sections. In this section of the monograph was highlighted the problems of peculiarities of the development of adaptive abilities of students, formation of teachers' ecological competences and technology of management of socio-psychological processes in theory and practice, which acquires special relevance in conditions of transformations in the development of territories. In general, the content of the fourth section reflects the current trends in the educational space in the context of the transformation of territories and the globalization of their economic development.

The team of authors hopes that this monograph contains useful research results that are relevant to scholars, students and all those who are interesting in the current problems and perspectives of socio-economic development of the territories and their significance for various spheres of public life.

Tetyana Nestorenko

Ślawomir Śliwa

Part 1. The finance and economic instruments of territories' development

1.1 The determination of the stability of the city by the construction method of integrated indicators and prognosis its development

Urban sprawl is already a thing of the past, because without certain strategic goals, it is impossible to predict how the development process will take place, what changes will take place in the future, and how the city will respond to new challenges. In order to effectively develop, make the most of its strengths and develop the weaknesses, stand out against the background of the region, the city must function in accordance with the pre-established development strategy.

Ukraine actively began to search for its own place in Europe. A country's development strategy is, first of all, a development strategy for its regions and cities, enterprises and organizations. Studying the best experience in the development of territories, the use of resources and strategies for the development of cities and regions, the state is integrating into world economic processes, international structures and organizations.

Strategic development is a document that defines the main directions of its development. The main objectives of the relevant strategy are: improving the quality of life of the population, growing the city's economy, preserving its identity. The strategy as a document without fail includes a vision of the future of the city, priority directions of development, targets, key initiatives and a plan for their implementation. Its implementation will eliminate the most important problems of the city, realize its potential and enhance competitive advantages. For the implementation of the objectives laid down in the strategy, a base of investment projects is being developed that are aimed at the dynamic development and increase in external and internal investments [10].

In connection with the foregoing, in our study, the experience of the development of cities in the highly developed countries of the world was interesting, which allows us to reveal the prospects for the development of domestic cities.

Foreign strategies are more focused on the development of a common image of the city (vision). Therefore, a significant part in the strategic development plans of foreign cities is occupied by the general image of the city. Often, the city authorities are developing a document called “vision”, which also provides information accessible to all residents of the city, which outlines its development prospects. Analysis of such documents of foreign cities allowed us to identify common and distinctive features with similar domestic documents. In a strategic plan for the development of foreign cities there may be: strategic goals, directions and other elements of a strategic direction. At the same time, foreign strategies almost never contain the section “Mission of the city” and rarely provide indicators. Ukrainian developers of such strategies, on the contrary, distinguish their strategic vision in a separate block. At the same time, the general image of the city is often not included in the strategy, and if it is present, it is a small paragraph of information. As for the mission of the city, almost all Ukrainian cities contain this part. However, it is often mixed with the strategic goals of the city, so experts in this direction rarely distinguish between these two concepts. In general, the strategy is the expected result of urban development.

From the point of view of the substantive aspect, it is advisable to say that both foreign and domestic approaches to the formation of a development strategy are based on realistic goals, and the strategies themselves do not contain special terminology and are presented in an accessible and understandable language for each. However, foreign strategies, unlike Ukrainian ones, often do not contain quantitative indicators, on the basis of which it is possible to determine whether the expected results were achieved or not [11].

The analysis of the substantive elements of the development strategy of foreign cities is presented in Table 1. It reflects those elements that are present or absent in the strategies of each of the cities considered.

*Table 1. Content elements of the development strategies of foreign cities
(compiled according to data [7-11])*

City	Purpose	Quantitative data	Peculiarities
London	Realistic	Absent	There are repetitions
Saskatoon	Realistic	Absent	Clear terminology
Sydney	Realistic	Present	Clear terminology
Stockholm	Absent	Absent	Clear terminology
Seattle	Realistic	Present	Clear terminology
Berlin	Realistic	Absent	Clear terminology
Krakow	Realistic	Present	Clear terminology

Analysis of the substantive elements of the strategic development of Ukrainian cities is presented in Table 2.

*Table 2. Content elements of the development strategies of domestic cities
(compiled according to data [12-16])*

City	Purpose	Quantitative data	Peculiarities
Kyiv	Realistic	Present	Clear terminology
Odessa	Partially realistic	Present	Clear terminology
Lviv	Realistic	Present	Clear terminology
Dnipro	Missing	Present	Clear terminology
Mykolaiv	Partially realistic	Present	Clear terminology

The analysis of the development strategies of Ukrainian cities confirms the similarity of the content aspect. Their goals are practically realistic, the text is presented in an accessible language, without special terminology, and there are also quantitative data of perspective development.

Comparing the meaningful vision in the development strategies of Ukrainian and foreign cities, changes in the structure and content direction are proposed that can be used by experts in the field of strategic development. These directions include:

1. The overall image of the city should occupy a central place in the development strategy; therefore, it is advisable to include it as a starting point for understanding the course of further actions.

2. Elements such as the mission and strategic goals of the city's development should be clearly distinguished. Since a mission is a brief statement of the unique role of a city, and a goal is a statement of intent.

3. It is very important to include quantitative indicators in order to understand the ways of planning and the results achieved, as well as to be able to evaluate the effectiveness of planned activities.

4. When creating a development strategy, it is important to set realistic goals in order to be able to achieve them within the available resources of cities.

5. Mandatory openness and use of the views of citizens (residents of the city) in various areas that are planned for the implementation of projects and plans.

Strategic approaches to the development of cities and other territories were widely discussed in foreign and domestic scientific literature. The methodical approaches to strategy development at the state and regional levels have been developed, priority directions of strategy development have been determined, the factors of application of strategic approaches of development on macro- and meso levels are grounded [1, 2].

In the investigated problem, the use of different methods is possible: induction and deduction (for partial and general conclusions), analysis and synthesis (for analysis of literature and aggregation of the obtained data), statistical data processing (for comparison of social and economic development of the city for 2015- 2017), the method of the sum of places (to identify the competitive position of the city), the indicator method (for analyzing the city's of social and economic development), and others.

Purpose of the study is to reveal issues related to the development of city development strategies and the definition of the social and economic state of Odessa using the indicator method.

Setting of the problem: to investigate the process of creating strategic plans and ways to assess them; to analyze the social and economic situation in Odessa; to investigate the effectiveness of using new methods for assessing the social and economic development of the city of Odessa.

In order to assess social and economic development, we have chosen a method for constructing integrated indicators of sustainability of the city's development [3-5], and on the basis of it the estimation of the stability of social and economic development of the city of Odessa from 2015 to 2017 is given. At the fundamental level of the methodology there is a solution to the problem of constructing an integral indicator, which allows to assess the sustainability of the city, based on integral indicators of more specific subsystems. As the main subsystems of sustainable development of the city, the subsystems of economic development, social sphere, infrastructure and the natural environment are distinguished.

For the analysis of social and economic development of Odessa in 2015-2017, the index method of stability of social and economic development was selected by the indicator method, which includes two subsystems with the following elements:

- 1) economic development: industry, services, construction;
- 2) social sphere: demographic situation, income of the population, social security.

In order to determine the relative share of the city of Odessa, the correlation between city and region indicators was used. The relative share of the city of Odessa in the Odessa region, according to the main social indicators, was: by the number of available population, 42,2%; on the average annual number of hired workers, 59,9%; by the number of registered unemployed persons, 19,4%; by the number of average monthly wages, 108.7%. Following the dynamics of the past three years, it was concluded that almost all indicators of social development in the city deteriorated in 2017, compared with 2015, except for the average monthly wage. The latter increased by 18.8%, which is due, to a greater extent, to inflation of the national currency.

The given data show degradation of such elements of social development of the city as the population and the labor market. The indicators characterizing income and

social services are analyzed. The city's share in the total amount of unpaid wages is 76%. The amount of unpaid wages for employees of the city enterprises (taking into account economically active enterprises, economic entities, in respect of which procedures for restoration of the debtor's solvency or recognition of bankruptcy as well as economically inactive enterprises are implemented) in 2017 increased by UAH 4717 or by 37.1%, compared to 2015. The increase in the total amount of unpaid wages was mainly due to economically active enterprises.

The relative share of the city of Odessa in the Odessa region on the payment of housing and communal services by the population:

- 1) from payment of services for payment – 64,7%;
- 2) with the payment of services by the population – 64,2%;
- 3) from the level of payment for services by the population – 99%.

According to the traced data of the last three years, there is an upward trend in the payment for housing and communal services. Accrual of the population for housing and communal services to their payment increased by 49.5%, while the amount of payment and the level of payment increased by 54.7% and 3.4%, respectively. In addition, the average charges for housing and communal services per personal account holder in 2017, taking into account electricity (at a rate of 150 kW per month), compared to 2015, increased from UAH 537.7 to UAH 771.3 or 43.4%. Trend of debt for 3 months and more is as follows: gas supply – debt increased from 3.2% in 2015 to 33.1% in 2017; central water supply and drainage system – increased from 16.1% to 21.0%; maintenance of buildings and structures of adjoining areas – decreased from 21.6% to 20.6%; household waste disposal – decreased from 20.6% to 18.1%; centralized heating and hot water supply – decreased from 20.9% to 15.9%.

The analysis of the provision of subsidies to the population for years 2015-2017 shows that in 2017 subsidies for the reimbursement of expenses for the payment of housing and communal services applied to 23.1 thousand families, which is 40.5% more than in 2015. The average size of the targeted subsidy for reimbursement of expenses for the payment of housing and communal services for one family in 2017 increased by 11.2 UAH compared to the corresponding period of 2015 and amounted

to 136.7 UAH. The average size of targeted subsidies in 2015-2017 was respectively: 125.5 UAH/family; in 2016 - 121.7 UAH/family; in 2017 – 136.6 UAH/family. The relative share of the city of Odessa in the Odessa region for subsidies for reimbursement of housing and communal services: by the number of families applying for subsidies – 40.5%; by the number of families with subsidies allocated – 37.4%; for the total amount of subsidies allocated – 42.2%; with an average grant size of 112.9%. The given data testify to the positive dynamics of subsidies for the reimbursement of expenses for the payment of housing and communal services. The number of families applying for subsidies during this period increased from 19463 to 23111 families, or 18.7%. Also, the number of families with subsidies from 17,646 to 19,257 families has increased, or by 9.2%. The total amount of targeted subsidies has increased from 2213755 to 2633102 UAH, or 19%. The average size of the targeted subsidies per family grew from 125.5 to 136.7 UAH per family, or 8.9% over the past three years. According to the indicator, "the average size of subsidies assigned" of the city of Odessa exceeds the corresponding indicator of the region by 12.9%.

The analyzed criminogenic situation in Odessa city for years 2016-2017 shows a general reduction of offenses. According to the Odessa Region Prosecutor's Office, during the year 2017, the city registered 10958 criminal offenses (42.6% of the total number of registered criminal offenses in the region), which is 28.6% less than in 2016, where the incest was 15349 cases. Of the total number of criminal offenses detected by the law enforcement agencies, 5232 are serious and especially grave, which is 2171 less than in 2016 (7403 offenses). In the total number of crimes, 63.7% were the crimes against property, 7.4% – crimes against traffic safety and operation of transport, 5.0% – crimes against life and health of the person, 5.0% – crimes against the authority of state bodies authorities, local self-government bodies and associations of citizens, 4.4% – crimes in the field of professional and professional activities related to the provision of public services, 3.5% – crimes in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors and other crimes against the health of the population, 2.3% – crimes in the village era of economic activities, 2.0% – crimes against public order and morality, 1.3% – a

crime against justice. During 2017, 87 assassination and assassination attempts, 76 intentional grave bodily injuries, 8 rapes and attempted rape were committed (13.4% and 60.0% more than in the previous year). Compared with 2016, the number of extortion cases decreased by 56.4%, thefts by 30.3%, and fraud by 15.6%. At the same time, the number of robberies increased by 36.4%, apartment thefts – by 8.4% and amounted to 2094 and 633 cases. In 2017 490 cases of unlawful possession of a vehicle were committed, 120 cases of bribery, 84.2% and 10.1% more than in 2016. The number of drug-related cases decreased by 5.0% compared to 2016, and amounted to 380 cases. Among detected persons (1,6 thousand) who committed crimes, 23,6% were already in a criminal way, 6,5% were in a state of intoxication; 6.6% – foreign citizens, 3.8% – minors.

Given the above-mentioned social indicators of the development of Odessa in 2015-2017, it is possible to conclude that the city is developing unevenly. For a comprehensive positive social development, it is necessary to concentrate more forces and money on problematic negative social aspects in subsequent periods.

To assess the current situation regarding the economic component of the city of Odessa, an analysis of economic indicators of the city of Odessa for 2015-2017 has been conducted.

The main indicators of the city's social development for 2015-2017 and their share in the region are presented in Table 3.

The relative share of the city of Odessa in the Odessa region by the main indicators of the city's economic development is:

- 1) by volume of sold industrial products at actual prices – 42,1%;
- 2) by acceptance into operation of the total area of housing – 48,6%;
- 3) by capital investments – 65,4%;
- 4) by volume of cargo transportation by all types of transport – 87%;
- 5) by the volume of transportation – 89,4%;
- 6) by terms of services sold – 55.9%.

Table 3. The main indicators of the city's economic development for 2015-2017

Indicators	Value by years			Growth rate in 2017 relative to 2015, %	Share of the city of Odessa in the region (as of 2017), %
	2015	2016	2017		
Volume of sold industrial products at actual prices	11373,5	11869,1	12444,9	109,4	42,1
Acceptance into operation of the total area of the dwelling, ths m ³	416	353,9	433,5	104,2	48,6
Capital investments in actual prices, mln. UAH	6277,0	6007,8	5534,6	88,1	65,4
Volume of cargo transportation by all types of transport, thousand tons	40538,7	37881,8	30928,6	76,2	87
Volume of passenger transportation by all types of public transport, million passengers	282,5	246,8	290,4	102,8	89,2
Volume of services sold, mln. UAH	15858,4	18917,0	18086,5	114,0	55,9

The data provided indicate improvements in the development of such elements as industry, construction, transport (passenger transportation) and services for 2015-2017. Reducing the amount of capital investment, the volume of cargo transportation indicates the decay of elements of capital investment and transport (transportation of goods).

The generalized index of each subsystem is found from the standardized values by the formula [3]:

$$I_t = \frac{1}{m+k} \left[\sum_{j=1}^m I_{ij}^{(noz)} + \sum_{j=1}^k I_{ij}^{(hez)} \right] \quad (1)$$

where I_i – integral index of the corresponding system,

m – number of positive indicators,

k – number of negative indicators,

$I_{ij}^{(noz)}$ – standardized value of j positive indicator for I subsystem,

$I_{ij}^{(hez)}$ – standardized value of j negative indicator for I subsystem.

The index of sustainable development of the city is calculated according to the formula:

$$I_{CPM} = \sum_{i=1}^n w_i \cdot I_i \quad (2)$$

where I_{CPM} – index of sustainable development of the city,

w_i – weight coefficient corresponding to the subsystem, satisfying the conditions: $w_i \geq 0, \sum w_i = 1$.

The index of sustainability of social and economic development of the city is based on the following formula:

$$I_k = W_e + W_c \quad (3)$$

where W_e – generalized indicator of the elements of economic development;

W_c – generalized index of elements of the social subsystem.

For the analysis of the sustainability of economic development, the indicator method selected the elements: industry, services and construction. As a generalization indicator, the growth rate is chosen. The analysis of the sustainability of the city's social development was carried out according to the elements: demographic situation, income, social security. The aggregate indicator of the "demographic situation" element is the number of available population. On the basis of the analysis, the index of sustainable social and economic development of the city is calculated. Output data is selected according to the data of the Chief Administration of Statistics in the Odessa region [6].

According to the representation of the value of each subsystem, the following scales are assigned: for the economic subsystem – 0.6, for the social one – 0.4.

The indices of sustainability of the city's social and economic development from 2015 to 2017 inclusive have the following meanings – the calculation of the social and economic sustainability indices indicates a positive dynamics of development. In 2016, the index fell by 2.44%, compared to 2015, but in 2017 it grew by 0.8%, comparing with the previous year, due to the growth of stability. The main role in this process has played a social unit.

The dynamics of indicators of subsystems and the index of social and economic sustainable development of the city of Odessa for 2018-2020 is shown in Table 4.

Table 4. Dynamics of indicators of subsystems and the index of social and economic sustainable development of the city of Odessa for 2018-2020, %

	I_t	I_{CPM}	I_k
2018	12,4	-3,2	6,28
2019	7,4	-1,5	3,84
2020	-2,8	15,6	4,64

For each of the subsystems, we have identified lines of trends that show deviations from sustained positive or negative development. Figure 1 shows the overall dynamics of the index of sustainable social and economic development of the city. Due to the fact that in the considered subsystems there was a deviation of the corresponding indicators in 2019, this was reflected in the dynamics of the index, since this year the deviation from the trend line was traced. Despite the decline in the indicator in 2018-2020, in the coming years there is a positive trend of development.

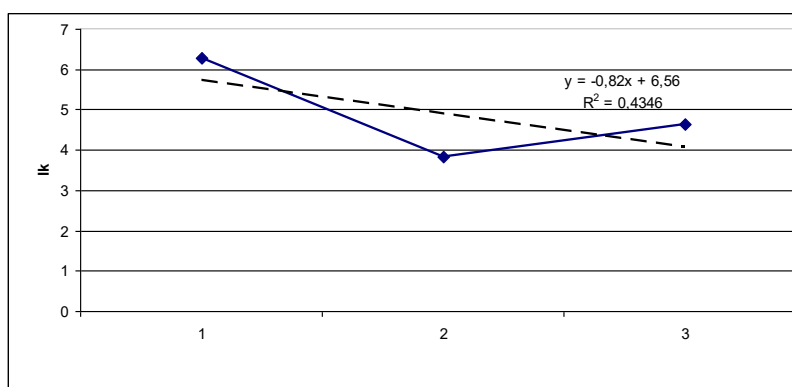

Fig. 1. Dynamics of the index of sustainable social and economic development of the city

Thus, the method of constructing integrated indicators allows to analyze the situation of each subsystem of city development and to identify problematic units that impede the overall sustainable development of the city. Taking into account the

above-mentioned data and analysis of the social and economic development of the city, one can conclude that during 2018-2020 there is a positive trend of sustainable social and economic development of the city of Odesa, despite the decline of the index of sustainable social and economic development to 3, 84% in 2019. The general trend of growth is due only to the positive development of the subsystem "social sphere". In contrast, the subsystem "economic development" has a negative tendency, indicating a decline in the economic development of the city of Odessa.

During the analysis of approaches to the formation of a strategy for the development of cities in Ukraine and abroad, the following was revealed: foreign development strategies contain the future image of a city, but the mission is considered extremely rare. Foreign development strategies most often represent illustrative material, and in Ukrainian – quantitative, ignoring the future image of the city. Thus, domestic strategies are aimed at performance indicators, but at the same time, both of them set realistic goals that allow them to plan the development prospects of the city.

The provisions of the use of the indicator approach to determine the social and economic situation at the local level allowed us to determine the subsystems of the economic and social spheres with specific elements for calculating the index of sustainability of social and economic development. Using the example of Odessa, the Sustainable Development Index was calculated, which made it possible to analyze the situation of each subsystem of the city and identify problem units that impede overall development.

According to the research, we consider it expedient for local governments to pay attention to the economic development of the city, and for this it is necessary to improve the strategy of the social and economic development of the city.

References:

1. Жаліло, Я. А. 2009. *Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави*. Київ, НІСД, 336 с.
2. Кухарська Н. А. 2011. *Концепция стратегирования социально-экономического развития регионов Украины*. Одесса, Феникс, 88 с.
3. Деневизюк, Д. А. 2006. *Устойчивое развитие города: вопросы теории, оценка и основные приоритеты*. Махачкала, 164 с.

4. Деневизюк, Д. А., Омарова, К. А., Елисеева Е. М. 2012. Состояние, проблемы и направления развития социальной инфраструктуры Республики Дагестан. *Региональные проблемы преобразования экономики*. 3:216-222.
5. Бобылев, С. Н., Зубаревич, Н. В., Соловьева С. В. и др. 2011. *Устойчивое развитие: Методология и методики измерения*. Москва, Экономика, 358 с.
6. *Головне управління статистики в Одеській області*. URL: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/>.
7. *The London Plan. Spatial Development Strategy for Greater London*. URL: <https://www.london.gov.uk/>.
8. Coulthart, A., Quang, N., Sharpe, H. 2006. *Urban Development Strategy Meeting the challenges of rapid urbanization and the transition to a market oriented economy*. URL: <http://siteresources.worldbank.org/INTEAPINFRASTRUCT/Urban.pdf>.
9. Seisdedos, G. 2008. El futuro de la planificación estratégica urbana: del PEU a la EDU. *Análisis Local*. 78 (3): 17-23.
10. Шевченко А. 2011. *Концептуальні засади національної стратегії розвитку міст*. URL: <http://www.kbua.kharkov.ua/e-book/putp/2011-3/doc/2/08.pdf>.
11. Георгіца А. 2000. *Конституційне право зарубіжних країн*. Чернівці, Рута, 424 с.
12. *Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року*. 2017. URL: <https://dei.kyivcity.gov.ua/files/2017/7/28/Strategy2025new.pdf>.
13. *Стратегія економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022 року 2013*. URL: http://omr.gov.ua/images/File/DODATKI2013/Strategiya_Odessa_Ukr.pdf.
14. *Комплексна стратегія розвитку Львова 2012-2025 pp.*. URL: <https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf.pdf>.
15. *Стратегічний план розвитку міста Дніпро*. URL: <http://old.dniprorada.gov.ua/images/stories/1.pdf>.
16. *Стратегія розвитку Миколаєва*. 2016. URL: <http://www.mda.mk.ua/wp-content/uploads/2016/03/Mykolaiv-Development-Strategy-2016-2021.pdf>.

1.2 Decentralization as a mechanism of effective development of regions of Ukraine

Децентралізація як механізм ефективного розвитку регіонів України

Рух України в європейському напрямку передбачає впровадження відповідних стандартів в різних сферах діяльності, що в свою чергу потребує деяких реформ. Однією з таких реформ, на шляху до європейської, а також світової спільноти, є децентралізація. Високі показники соціально-економічного розвитку децентралізованих країн, де відбувся перерозподіл ряду економічних функцій держави на користь органів місцевого самоврядування, коли частина державних завдань вирішується на місцевому та регіональному рівнях, подібно ефекту «доміно» стимулювали деякі постсоціалістичні країни до проведення таких самих реформ. І Україна в цьому процесі не стала виключенням.

Дослідженню питань розвитку процесу децентралізації в Україні та досвіду європейських країн присвячено роботи багатьох українських вчених, зокрема О. Бориславської, О. Кириленко, М. Кульчицького, В. Опаріна, Ю. Пасічника, С. Юрія та інших. Проте залишаються питання, що потребують подальшого дослідження. Зокрема питання щодо визначення шляхів підвищення ефективності впровадження реформи децентралізації в Україні задля підвищення стандартів життя та добробуту населення та більш ефективного розвитку окремих регіонів.

В узагальненому вигляді децентралізація означає передачу політичних, адміністративних та фінансових повноважень підрозділам середнього та/або нижчих рівнів державної ієрархії [5, с. 9].

В одній з доповідей Програми розвитку ООН 1997 року децентралізація трактувалась як реструктуризація або реорганізація влади, в результаті чого виникає система спільної відповідальності між установами управління на центральному, регіональному та місцевому рівнях відповідно до принципу

субсидіарності, тим самим збільшуючи загальну якість та ефективність системи управління разом з підвищенням авторитету і потенціалу управління на субнаціональному рівні. Децентралізація здатна внести свій вклад в ключові елементи належного врядування, такі як збільшення можливостей громад в участі в економічних, соціальних і політичних рішеннях; підвищення оперативності уряду, прозорості та підзвітності [4, с. 4].

Принцип субсидіарності (від лат. *Subsidiaries* – допоміжний), який покладено в основу процесу децентралізації – організаційний і правовий принцип, згідно з яким завдання повинні вирішуватися на найнижчому, малому або віддаленому від центру рівні, на якому їх вирішення можливе й ефективне. Влада повинна бути якомога ближче до громадян, а держава повинна проявляти ініціативу тільки в тих питаннях, де можливостей незалежних приватних осіб і організацій виявляється недостатньо. У випадку, якщо завдання може бути вирішене на місцевому рівні так само ефективно, як і на національному рівні, слід віддати перевагу місцевому рівню. Даний принцип став частиною права Європейського Союзу, як один з основних механізмів стримування надмірної централізації.

Метою децентралізації є створення ефективної структури органів місцевого самоврядування з ознаками більшої відкритості та більш швидкого реагування, що сприяє зміцненню представницьких систем прийняття рішень на рівні громад. Вона дає можливість місцевим громадам управляти власними справами, та використовуючи поглиблену співпрацю між центральними та місцевими органами влади – більш адекватно та швидко реагувати на потреби і пріоритети членів тієї чи іншої громади, гарантуючи здатність уряду врегулювати значне коло економічних та соціальних питань. Кінцевою метою децентралізації є досягнення фінансової спроможності громад, яка на пряму залежність від обсягів надходжень до місцевих бюджетів та від рівня економічної активності на місцях.

Розрізняють декілька форм децентралізації: федерація, децентралізація, деконцентрація. Надання переваги тій чи іншій формі, залежить від ступеня

самостійності місцевих органів у прийнятті управлінських рішень та від того, як законодавчо визначені їхні права.

За суб'єктами та сферами впливу розрізняють наступні види децентралізації:

- територіальну – створення органів публічної адміністрації, що здійснюють урядування в межах певних адміністративно-територіальних одиниць самостійно і незалежно від органів державної влади;

- функціональну – визнання самостійних і незалежних спеціалізованих організацій суб'єктами владних повноважень із делегуванням права здійснювати певні державні функції.

В свою чергу виділяють такі системоутворюючі компоненти територіальної децентралізації:

1. Децентралізація політична – відповідний устрій, який визначає правовий статус органів місцевого самоврядування та походить від специфічного способу формування цих органів.

2. Децентралізація адміністративна – наявність у органів місцевого самоврядування певних завдань, функцій, виконання яких спрямовано на задоволення суспільних потреб в межах відповідної території.

3. Децентралізація фінансова – передбачає наявність фінансових засобів і означає здійснення правоустановчих дій щодо володіння, користування й розпорядження фінансовими ресурсами, які перебувають у власності громад [2].

Тенденція до децентралізації є загальною для країн Західної Європи. Реалізація на практиці ідей децентралізованої держави в них розпочалася після Другої світової війни. Наприкінці XX – на поч. XXI ст. значна кількість європейських країн провела важливі структурні, функціональні та організаційні реформи системи організації влади на місцях, які стосувались системи адміністративно-територіального устрою держави, а також запровадженням самоврядування на регіональному рівні. Дані реформи були спрямовані на перерозподіл функціональних відносин між місцевими, регіональними та

центральними органами управління. Вони проводилися одночасно із структурними реформами та тісно пов'язані такими поняттями, як «централізація», «децентралізація», «деконцентрація». Їх результатом стало розширення компетенції регіональних та місцевих органів влади, тобто децентралізація управління, під якою розуміють передачу центральною владою окремих владних повноважень органам місцевого самоврядування (передачу прав на прийняття рішень органам, які не перебувають в ієрархічній підпорядкованості центральним органам влади і які часто обираються зацікавленими громадянами).

Держави, в яких існувала директивно планова економіка, в окремих випадках визначали децентралізацію як самоціль, а не засіб підвищення ефективності сприяння економічному розвитку та підвищення добробуту суспільства. Також процес децентралізації у таких країнах ускладнювався необхідністю одночасного проведення реформ у сферах бюджетно-податкової, інституційної соціальної політики. Така ситуація була характерною для Болгарії, Угорщини, Польщі, України та деяких інших країн [1].

Не зважаючи на те, що політика децентралізації в цілому покликана покращити взаємовідносини між суспільством та владою, існують як переваги, так і недоліки даного процесу. Серед переваг спрощення системи і процедури прийняття рішення, прозорість і відкритість прийняття рішення та процесу його реалізації, порівняно швидке виявлення помилок та джерел їх походження; скорочення часу для надходження інформації з рівня виконавця на рівень прийняття рішення і навпаки; підвищення відповідальності за здійснені заходи і прийняті рішення; наближеність до споживача суспільних благ. Забезпечуючи всі необхідні засоби та умови для реального демократизму на місцях, сприяє згуртованості громадянського суспільства. Недоліками ж є: загроза монолітності політики держави у відповідних сферах; ускладнення координації та узгодження цілей економічної політики; зростання ризиків прийняття рішень посадовцями неналежної кваліфікації, оскільки свобода прийняття ними рішень є досить значною [3].

В Україні процес децентралізації розпочався у 1990 році з прийняттям Закону «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування». 15 липня 1997 року Верховною Радою України було ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, яка є частиною національного законодавства України сьогодні. Хартія містить основоположні принципи європейської моделі влади на субнаціональних рівнях: визнання місцевого самоврядування в національному законодавстві; підзаконність місцевого самоврядування як можливість відповідних органів здійснювати регулювання і управління місцевими справами виключно в межах законодавства; визначення природи місцевого самоврядування як публічної влади, що, з одного боку, діє в інтересах територіальної громади, з іншого – є похідною від суверенної державної влади, так як повноваження і функції місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом; субсидіарності. У 2001 році, із прийняттям Бюджетного кодексу України, розпочалась фінансова реформа міжбюджетних відносин. Але це не забезпечило місцеве самоврядування достатніми фінансовими ресурсами з урахуванням їх повноважень та рівня економічно-соціального розвитку регіонів. Так, у 1995 році частка міжбюджетних трансфертів у загальних видатках місцевих бюджетів була 5%, а у 2004 році – вже 42,5%.

У 2014 році введена Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні затверджена Кабінетом Міністрів 1 квітня, що визначила напрям проведення реформи місцевого самоврядування. 17 червня 2014 року прийнято Закон України «Про співробітництво територіальних громад», далі у лютому 2015 року Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». У січні 2015 року прийнято Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020», метою якої є впровадження в Україні європейських стандартів, в тому числі за рахунок проведення децентралізації та реформи державного управління.

Основними причинами, що викликали необхідність процесу децентралізації в Україні, окрім слідування загальноєвропейським тенденціям, можна назвати низький рівень життя населення невеликих міст та селищ, фінансову та адміністративну слабкість даних адміністративно-територіальних одиниць. Нині більшість сіл та невеликих міст є дотаційними та не в змозі за рахунок власних надходжень забезпечити утримання навіть апарату місцевих органів влади, що позбавляє таку владу стимулів для розвитку. Децентралізація, яка передбачає механізм добровільного об'єднання громад, має стимулювати розвиток сільських територій та територій невеликих міст.

Процес створення об'єднаних територіальних громад в Україні поступово розвивається. Так, протягом 2015-2018 років створено 878 об'єднаних територіальних громад (Рис. 1), в яких проживає 9 млн осіб, що складає 25,5% від загальної чисельності населення України. Площа створених об'єднаних територіальних громад складає 210,5 тис кв. км – це 37,7% від загальної площі України. Середня чисельність населення однієї об'єднаної територіальної громади в 2017 році складала 8464 особи, а за період 2015-2019 років планується вийти на середній показник у 10289 осіб. Радами громад розробляються та затверджуються власні Стратегії соціально-економічного розвитку, що визначають пріоритетні напрямки роботи.

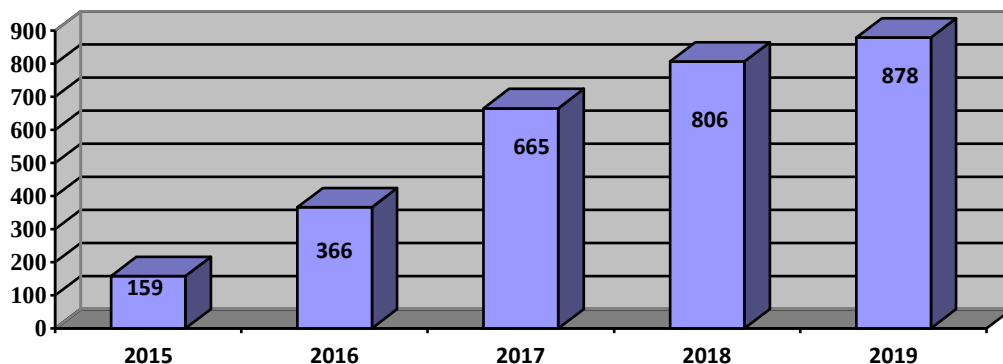

Рис. 1. Динаміка формування об'єднаних територіальних громад в Україні

Але, як показує практика інших європейських країн, навіть об'єднавшись, більшість територіальних громад наряд чи зможуть стати фінансово

самодостатніми. Планований середній розмір сільських громад України навіть у таких високодохідних країнах як Фінляндія не дав можливості самостійно виконувати широке коло функцій. Так, практика показує, що оптимальне виконання функцій по охороні здоров'я можливе в громаді, яка охоплює понад 20 тис. осіб, а освіти – понад 50 тис. Це означає, що об'єднання територіальним громадам потрібен додатковий інструментарій об'єднання зусиль з іншими громадами для виконання низки функцій.

Об'єднані громади отримали нові джерела доходів, а також розширені компетенції у сфері землевпорядження, реєстраційних процедур, архітектурно-будівельного контролю, забезпечення функціонування місцевих шкіл. Вперше місцеві громади отримали реальні можливості та значні ресурси для реалізації великих інфраструктурних проектів.

Також об'єднані територіальні громади можуть укласти між собою договори про співробітництво, чие законодавче регулювання є частиною реформи місцевого самоврядування. Такі договори дозволяють делегувати певні завдання та об'єднувати ресурси для реалізації спільних проектів, спільно використовувати ту чи іншу інфраструктуру і створювати спільні виконавчі органи або підприємства для реалізації спільних завдань. Так, на кінець 2018 року укладено 325 угод про співробітництво у сферах управління інфраструктурою, комунального господарства, освіти, охорони здоров'я, надання адміністративних послуг і деяких інших.

Лідерами в рейтингу щодо формування спроможних громад є Житомирська, Дніпропетровська, Запорізька, Чернігівська та Хмельницька області. Рейтинг відображає, як збільшується спроможність регіонів до розвитку територій та наскільки залучаються громади до реформи децентралізації.

Позитивна динаміка спостерігається щодо власних доходів місцевих бюджетів (Рис. 2). Так, у 2018 році порівняно з 2014 роком власні доходи місцевих бюджетів збільшились в 3,4 рази. Але при цьому дещо зменшилась частка власних доходів у структурі доходів місцевих бюджетів. Так, у 2005 році

частка власних доходів складала 56,5%, в 2015 році – близько 43%, а в 2018 році – близько 46%.

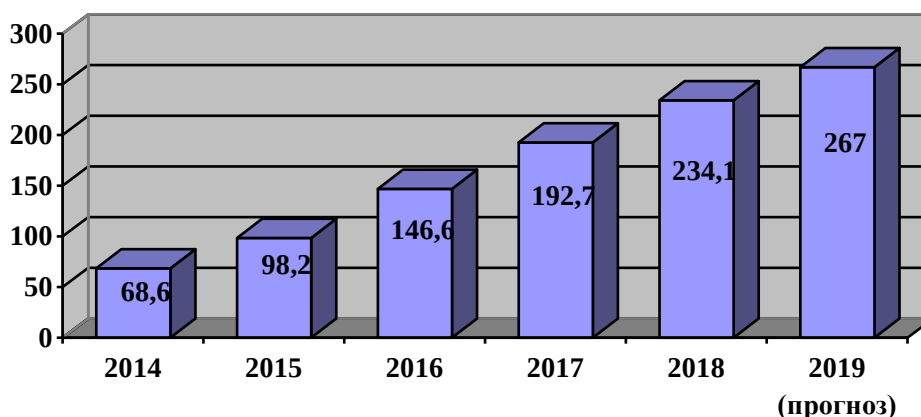

Рис. 2. Власні доходи загального фонду місцевих бюджетів, млрд грн

Збільшилась частка міжбюджетних трансфертів, а чим вищий цей показник – тим нижчим є рівень фінансової самостійності й незалежності місцевого самоврядування, а відповідно й рівень децентралізації, оскільки місцеве самоврядування не має впливу на обсяг цих ресурсів. Якщо в постсоціалістичних країнах ЄС спостерігалася тенденція до зростання частки власних доходів місцевих бюджетів (Словенія, Естонія – 62%, Чехія – 73%) і зменшення трансфертів з державного бюджету (їх частка не перевищує 50%), то в Україні поки що спостерігається дещо протилежна ситуація, яка показує значну фінансову залежність від центру.

Порівняно з 2014 роком значно збільшилась частка місцевих податків та зборів у структурі власних доходів місцевих бюджетів (Рис. 3).

Основними бюджетоутворюючими податками та зборами місцевих бюджетів є податок на доходи фізичних осіб, єдиний податок та плата за землю. Так, у 2018 році до бюджетів створених об'єднаних територіальних громад надійшло власних доходів 20865,3 млн грн, в тому числі податку на доходи фізичних осіб 11880,3 млн грн, або 56,9% від всіх надходжень. Місцеві податки та збори склали 6701,5 млн грн, або 32,1%. З них на єдиний податок

приходилось 3299,1 млн грн (15,8% від загальних надходжень), та на плату за землю 2997,4 млн грн (14,5% від загальних надходжень).

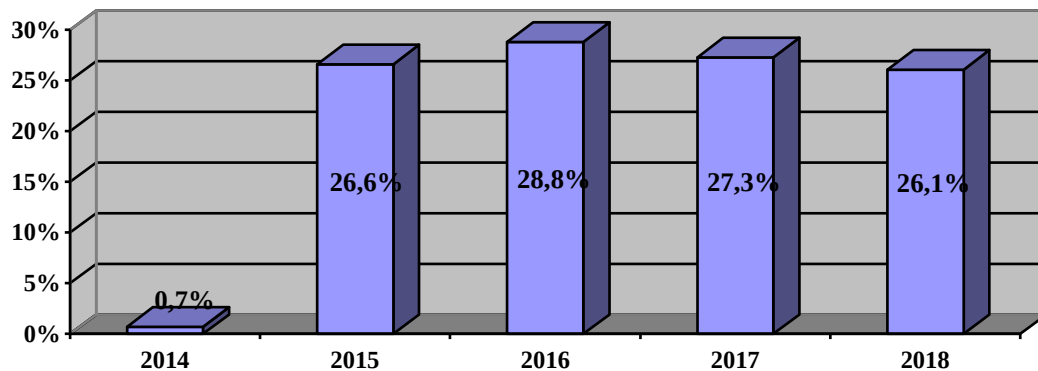

Рис. 3. Частка місцевих податків та зборів у власних доходах місцевих бюджетів (загальний фонд), %

Але поки що фіскальне значення місцевих податків та зборів у доходах місцевих бюджетів залишається меншим, ніж у інших країнах Європи. Після включення у 2011 році, внаслідок прийняття змін до Податкового кодексу, до складу місцевих податків та зборів було включено єдиний податок. Як показують дані, зазначені вище, даний податок є найвагомим серед місцевих податків та зборів. В країнах ЄС місцеві податки та збори становлять значну частку доходів органів місцевого самоврядування, зокрема у Великобританії – 37%, у Німеччині – 46%, у Франції – 67% [6].

Поряд з функціональною та фіскальною складовими процесу децентралізації має також важливе значення інституційна складова. Інституалізація формує та закріплює суспільні відносини у вигляді законів, соціальних норм або форм діяльності. Високий рівень інституалізації забезпечує належне виконання відповідним інститутом, зокрема органом місцевої влади, своїх функцій та реалізацію ефективної політики. Інституційна неспроможність продукує суперечливу та, як наслідок, неефективну політику. Інституційне забезпечення процесу децентралізації – це наявність засад, які забезпечують для органів влади на місцях можливість формувати економічну політику в межах визначених повноважень (щодо надання змішаних суспільних

благ), реалізовувати стратегічні плани, виконання політики та здійснювати оцінку її ефективності [13].

Актуальними напрямками посилення інституційного забезпечення децентралізації є законодавче врегулювання питань, пов'язаних з визначенням функцій місцевих громад, закріплення їх прав та обов'язків, в першу чергу шляхом визначення конституційних основ місцевого самоврядування, оптимального міжбюджетного розподілу повноважень.

Залишається актуальним питання щодо покращення кадрового забезпечення на місцях, покращення поінформованості та проведення роз'яснювальної роботи щодо необхідності та можливих результатів проведення реформ як серед місцевих керівників та громадських діячів, так і серед громадськості, яка повинна приймати безпосередню участь у підвищенні ефективності роботи громад.

Необхідним є узгодження питання щодо використання об'єднаними територіальними громадами земель державної та комунальної власності (наприклад земель за межами населених пунктів). Для цього, зокрема, необхідними заходами є проведення інвентаризації земель та формування повноцінного земельного кадастру, а також удосконалення фіскального адміністрування земельного податку й орендної плати за земельні ділянки.

Для підвищення ефективності розподілу отримуваних доходів між адміністративно-територіальними одиницями різних рівнів потребує удосконалення система адміністрування деяких місцевих податків та зборів, зокрема податку на доходи фізичних осіб та майнового податку. Щодо майнового податку, то для підвищення ефективності використання даного джерела доходів місцевих бюджетів, в першу чергу потребує завершення процес формування державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Для уникнення недовіри до органів місцевого самоврядування необхідне впровадження механізмів забезпечення прозорості використання бюджетних коштів, надання доступу громадськості до інформації щодо формування та розподілу бюджетних коштів.

Підвищення якості та ефективності соціальної політики за рахунок визначення та затвердження державних соціальних стандартів, покращення ефективності роботи бюджетних установ та якості соціальних послуг.

Загалом, зменшення надмірної централізації у прийнятті рішень і адмініструванні задля забезпечення ефективного використання ресурсів для надання суспільних благ та послуг, а також стимулювання їх забезпечення при мінімізації витрат, є значною проблемою для країн з перехідною економікою. Процес досягнення таких структурних змін в економіці є дуже складним, оскільки існує ряд інституційних умов, що потребують виконання, та проблем, які супроводжують процеси децентралізації в таких країнах і роблять їх складними та тривалими. Досвід проведення реформ децентралізації у країнах з транзитивною економікою показав важливість виваженого інституційного впорядкування економічного простору держави, що може показати позитивні наслідки впливу децентралізації на економічний розвиток лише у середньо- або довгостроковій перспективі.

Аналіз ряду показників децентралізації в Україні показав позитивну динаміку даного процесу, але для досягнення результатів деяких західноєвропейських державах необхідне проведення подальших реформ.

Література:

1. Decentralization of the socialist state: Intergovernmental finance in transition economies Editors: Richard M. Bird, Robert D. Ebel and Christine I. Washington: Wallich World Bank Publications. 1995. 443 p.
2. Finanse publiczne a prawo finansowe. Wyd. 2 / C. Kosikowski, E. Ruśkowski (red.). Warszawa: Dom wydawniczy ABC, 2006. S. 163.
3. Robbins S. P., DeCenzo D. A. Podstawy zarządzania. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne 2002. S. 235-236.
4. UNDP, Decentralized Governance Programme: Strengthening Capacity for People – Centered Development, Management Development and Governance Division, Bureau for Development Policy, September 1997, 62 p.
5. Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е., та ін. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. Київ: ТОВ «Софія», 2012. 128 с.
6. Бюджетне забезпечення територіальних громад України: тенденції останніх років. *Галузевий моніторинг*. № 9. С. 2-6. URL.: <http://dialogueauc.org.ua/sites/all/sites/dialogueauc.org.ua/files/files/mon9.pdf>.
7. Квітка С. А. Принцип субсидіарності та процеси децентралізації в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 4 (18). С. 28-35. URL.:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2015_4_6.

8. Коваленко С. О. Зміцнення місцевих бюджетів в умовах децентралізації. Актуальні проблеми економіки. 2017. № 6. С. 186-195. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2017_6_21.
9. Корень Н. В. Міжбюджетні відносини в умовах бюджетної децентралізації в Україні. *Статистика України*. 2016. № 1. С. 27-33. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/su_2016_1_6.
10. Кульчицький М. І., Заброцька О. В. Децентралізація як основа розбудови регіонів та підвищення фінансового забезпечення територій. *Бізнес-Інформ*. 2016. № 4. С. 88-95. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2016_4_14.
11. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. Станом на 10 лютого 2019. URL.: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>.
12. Онищенко В. В. Особливості бюджетної децентралізації в Україні: теоретичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 12 (2). С. 45-50. URL.: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvumevcg_2017_12\(2\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvumevcg_2017_12(2)_11).
13. Шибасєва Н. В. Регуляторна політика в аграрній сфері: монографія. Харків: «Стильна типографія», 2018. 470 с.

1.3 Theoretical aspects of leasing development and classification characteristics

Теоретичні аспекти розвитку лізингу та особливості його класифікації

Лізингова сфера давно вже зарекомендував себе, як сучасний механізм організації фінансування основного капіталу, що здатна бути ефективною складовою процесу оновлення економіки. Утім, розвиток лізингу в нашій країні потребує суттєвого його удосконалення. Формування перспектив розвитку лізингу неможливе без дослідження і осмислення його сутності та ролі в економічному середовищі

Багатолітні напрацювання взаємодій учасників лізингового процесу показують його різноманітність і потребують чітко окреслених між у вигляді дослідження його класифікації.

Проблеми, які найчастіше піднімалися у працях сучасних вчених, зокрема В. І. Артиша, Н. М. Внукової, О. О. Белікова, В. Д. Газмана, Т. І. Галецької, В. А. Горемикіна, В. В. Іванишина, А. Н. Кіркорова, А. О. Левковича, М. І. Лещенко, Б. Л. Луціва, Ю. О. Лупенко, С. В. Науменкової, С. А. Навроцького, Я. В. Онищук, П. Т. Саблука, Ю. В. Сосюрко та інших стосувалися теоретичних основ лізингу, визначенню сутності і особливостей формування лізингових відносин. Однак не менш актуальними є проблеми дефініцій класифікаційних ознак лізингу. Серед вітчизняних науковців, які досліджували вказані питання, варто відзначити, В. Т. Другову, А. Г. Загороднього, В. Н. Кочеткову, О. Г. Луб'яницького, В. І. Міщенка, В. П. Манойленка, Р. П. Саблука, Н. Г. Слав'янську, Г. О. Холодного та інших. Використання напрацювань зазначених авторів є особливо актуальним у процесі розбудови вітчизняної лізингової галузі, оскільки дає змогу не тільки оцінити переваги і недоліки лізингової послуги загалом, а й адаптувати зарубіжний досвід до реалій України.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів розвитку лізингу. Реалізація поставленої мети полягає в детальному дослідженні становлення

лізингу, його змісту, сутностей та обґрунтуванні класифікаційних ознак, що забезпечить системний підхід до ефективності використання досягнень лізингового бізнесу.

Лізинг давно вже зарекомендував себе, як раціональний прийом, що здатний оживити процес оновлення економіки. Звісно, що формування перспектив розбудови лізингу неможливе без глибинного аналізу сутності та історії його розвитку.

Перше документальне свідчення про виникнення операцій, за ознаками схожими на сучасний лізинг, датується орієнтовно 2000 р. до н. е. аргументом тому були договори оренди сільськогосподарського майна, що записані на глиняних дощечках у древньому шумерському місті Ур. Окрім того, поступовий розвиток лізингових відносин у правовій площині відображено в окремих положеннях Законів царя Хамурапі, прийнятих у 1775-1750 рр. до н. е., у яких зазначалися перелік випадків оренди, норми орендної плати, а також умови прийняття майна у заставу.

Прийнято вважати [1-5], що перше наукове обґрунтування доцільності використання лізингу з економічної точки зору дав Арістотель в одному з трактатів «Риторики» (355 р. до н. е.). Древній філософ відмічав, що сутність багатства полягає більше в користуванні, ніж у володінні майном [6]. Іншими словами, економічний ефект, тобто можливість отримання доходу, автор не пов'язує безпосередньо з володінням предметами, а вважає достатнім лише їх використання у виробничій діяльності.

Деякі дослідники [5, 7, 8] наголошують, що термін «лізинг» увійшов у користування в 1877 році, коли американська телефонна компанія «Bell Telephone Company» прийняла рішення не продавати власні телефонні апарати, а здавати їх в оренду. Виробники вдавалися до схем лізингу, як до маркетингового інструменту, який дозволив їм подавати власну продукцію у великих масштабах.

Весь потенціал можливостей лізингового бізнесу показала акція американського уряду в роки Другої світової війни. Посилаючись на

накопичений позитивний досвід орендних операцій Конгресом США, 11 березня 1941 року був прийнятий закон про ленд-ліз, який врегулював міждержавні лізингові відносини. Так, фінансовий лізинг сприяв залученню капіталу для розбудови зруйнованого господарства після Другої світової війни і подальшого розвитку європейських країн зокрема. Фундаментальні основи відносин, що максимально відповідають сучасному розумінню лізингу, було закладено в середині 50-х років XX століття в США [9]. Як вважають окремі дослідники [2, 5], відбулися суттєві зрушення у розвитку лізингових відносин. В оренду стали здавати основні засоби: техніку, обладнання, машини, механізми, судна, літаки та ін.

Так, Н. М. Внукова і О. В. Ольховніков [5, с. 38], аналізуючи лізингові відносини, вважають, що у 50-х роках минулого століття був американський період розвитку лізингового бізнесу; в 60-х роках - період розповсюдження лізингу в світі; 70-ті – початок 80-х період лізингового піднесення; з середини 80-х років – період світової лізингової інтеграції.

У той час, коли у світовій економіці відбувалося поступове зростання та удосконалення лізингових відносин, на теренах України, за часів СРСР, лізингова діяльність тривалий період була заборонена. На думку Горемикіна В. А., початок розвитку лізингу в нашій державі ознаменувався отриманням права самостійного виходу на зовнішній ринок підприємств. До цього слід додати також розбудову банківської системи, зокрема створення комерційних банків, і введення нових норм амортизації.

Формування нових соціально-економічних відносин у нашій державі супроводжувалось реальним спадом економіки, некерованою інфляцією, яка вносила дисбаланс у фінансову та грошово-кредитну систему держави, спадом виробництва, відсутністю інвестицій, і в цих умовах лізингові відносини змушені були укріпитися і зберегтися до сьогоднішнього дня [9].

Для з'ясування суті лізингу та його ролі в економічному середовищі, слід навести ряд наукових підходів щодо його трактування.

Дослідники формують власне тлумачення поняття «лізинг» по-різному. Для розуміння даної категорії наведемо визначення, які запропоновані науковцями (Таблиця 1).

Таблиця 1. Визначення поняття «лізинг»

Автор	Визначення
Кочетков В.Н. [7, с. 5]	Лізинг – комплекс майнових відносин, що складаються у зв'язку з передачею майна у тимчасове користування.
Нікбахт Е., Гроппеллі А.	Лізинг (оренда) – це юридична угода між двома сторонами – орендодавцем, власником майна, і орендарем, який користується тим майном. За це орендар протягом дії оренди погоджується сплачувати певну суму орендної плати.
Мороз А.М.	Лізинг – здача в оренду на тривалий строк предметів довгочасного користування <i>або</i> різновид довгострокового кредиту. Який надається в натуральній формі погашається клієнтом розстрочку.
Гриценко О.Ф. та ін. [10, с. 6]	Лізинг – це підприємницька діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.
Снігір Л.Я.	Лізинг – це нова організаційно – правова форма бізнесу, яка створює поєднання кредитної операції, інвестиційної діяльності й оренди водночас.
Фещенко В.В.	Лізинг – це контракт про передачу в оренду машин, обладнання, споруд виробничого призначення.
Коноплицкий В.А.	Лізинг – це форма інвестування капіталу у вигляді довгострокової оренди технічних засобів, що відображені лізинговою угодою.
Газман В.Д.	Лізинг – є економічно – правовою категорією, яка представляє собою особливий вид підприємництва в галузі інвестиційної діяльності
Ходаківська В.П.	Лізинг – специфічна форма організації кредитно – фінансових відносин, що поєднує в собі елементи кредитування в натуральній і грошовій формах.
Попов.О.Н.	Лізинг є одним із перспективних способів як залучення, так і розміщення інвестицій.
Куліш Т.В.	Лізинг – це сукупність економіко-правових відносин, які виникають із придбанням у власність майна та передачею його у тимчасове володіння і користування на визначений термін і за визначену плату
Горбач Л.М., Каун О.Б.	Лізинг – це інвестування коштів у придбання майна, що передається інвестором-лізингодавцем у користування лізингоодержувачу на умовах поступової сплати вартості майна і винагороди лізингодавця.
Горемикин В.А. [1, с. 30]	Лізинг – це комплекс майнових відносин, що забезпечують технічне переозброєння підприємств і прискорює науково-технічний прогрес за допомогою прямих інвестицій в матеріальній і грошовій формах.

Варто відзначити, що у науковому середовищі не сформувалося єдиної думки щодо тлумачення лізингу, його змісту через достатню складність і новизну.

Найчастіше лізинг ототожнюється з орендними відносинами. Так, якщо порівнювати оренду та лізинг, то останній визначається вищою формою організації, яка ґрунтується на знаннях і навичках у фінансовому, маркетинговому і виробничому напрямкові.

Також, ми не можемо погодитись з ототожненням лізингу із способом купівлі – продажу, яке пропонують деякі науковці. На нашу думку, ці визначення не висвітлюють сутності лізингу і далекі від тлумачення його, як наукового поняття.

Ще один варіант, який набув поширення серед окремих науковців, передбачає тлумачення лізингу, як форму кредитування. Слід зазначити, що тут зберігаються ознаки кредиту, а саме: платність, терміновість, зворотність. Тут, лізинг наближається до товарного кредиту.

Заслуговує уваги думка щодо тлумачення лізингу, як виду інвестиційної діяльності або форми фінансування капітальних вкладень.

Інакший варіант, що запропонований науковцями [1, 7] передбачає тлумачення лізингу, як комплексу майнових відносин, що виникають у зв'язку з рухом майна між учасниками лізингових операцій.

Для ґрунтовного трактування слід застосувати комплексний підхід для того щоб не залишити поза увагою жодної визначальної його характеристики.

На нашу думку, найбільш поглиблене трактування лізингу – це організаційно-правова форма бізнесу, яка створює поєднання кредитної операції, інвестиційної діяльності й оренди одночасно.

Протягом тривалого часу існування лізингових відносин світовою практикою напрацьовано багато варіантів взаємодії учасників лізингового процесу. Ринок лізингових послуг постійно розширюється, змінюється, удосконалюється, тим самим показуючи різноманітність спектру лізингових відносин на практиці. У процесі розвитку лізингових відносин навіть незначні

зміни чи доповнення можуть сформувані нові його види. Вони не мають чітко окреслених меж.

Більшість науковців, що досліджували лізинг, зверталися до розгляду питань класифікації лізингу. Для глибшого розуміння сутності лізингу вченими пропонуються різні його класифікації. Дослідники, які вивчали ці питання [1, 2, 5, 7, 10, 11, 12], вважають, що донині ще не сформована чітка класифікація лізингу, не вибудовано певний чіткий перелік ознак класифікації.

Науковці, опрацьовуючи ці питання, керуються перш за все ознаками класифікації. Так, Н. Н. Внукова [5] виділяє шість ознак класифікації, В. Д. Газман [11] наголошує на існуванні семи ознак класифікації. Дослідники М. І. Лещенко, В. Н. Кочетков, О. Ф. Гриценко, М. Я. Дем'яненко, Р. П. Саблук, Ю. В. Сосюрко зазначають про існування восьми основних ознак класифікації лізингу, а в роботах В. А. Горемікіна, Л. М. Горбача, В. І. Міщенко виділено їх дев'ять.

Розглянемо, як формуються основні класифікаційні ознаки відомими вченими дослідниками.

Отже, за складом учасників дослідники [2, 7, 8] розрізняють: прямий, зворотній, непрямий (тресторонній, багатосторонній).

На нашу думку, цю ознаку слід переформатизувати так, щоб суть її зводилась до кількісної характеристики складу учасників, які здійснюють лізингову угоду, тоді не буде накладання одних і тих же видів лізингу стосовно різних ознак, а саме: за складом учасників, на нашу думку, слід запропонувати як:

- двосторонній лізинг, в якому беруть участь два суб'єкти: лізингодавець і лізингоодержувач;
- багатосторонній лізинг, в якому беруть участь три і більше учасників.

Тоді, на нашу думку, зазнає змін і наступна ознака класифікації лізингу за формою організації, як і пропонують дослідники [1, 10, 12]. Отже, суть полягає не в кількості учасників, а в організаційних особливостях лізингу через те, сюди доречно віднести поділ на:

- прямий лізинг, коли постачальник (виробник) сам, об'єднуючи функцію лізингодавця, без посередників, передає в лізинг об'єкт;
- зворотній лізинг, коли власник майна (виробник) продає об'єкт лізингу майбутньому лізингодавцю з одночасним оформленням угоди про одержання своєї колишньої власності на умовах лізингу;
- непрямий лізинг, коли відбувається передача майна в лізинг через посередника.

За типом майна дослідники [7, 8, 10, 12, 13] розрізняють лізинг за такими видами:

- лізинг рухомості;
- лізинг нерухомості;
- лізинг виробничих комплексів.

Р. П. Саблук [2] пропонує доповнити цю ознаку лізингом виробничих комплексів. Відомо, що до виробничих комплексів відносять як рухоме, так і нерухоме майно і останнім часом спостерігається тенденція до передачі цілих майнових виробничих комплексів в лізинг, наприклад, птахо комплекси.

Досить спірним в класифікації є поділ лізингу на фінансовий і оперативний. Дослідники [1, 5, 10] відносять їх за терміном угоди, інші, серед яких [8, 12] – за ознакою окупності.

Тому слід, на нашу думку, об'єднати ці дві ознаки в одну, тим більше за суттю і змістом зазначених видів вони чітко себе позиціонують саме тут. Отже, за терміном дії і ступеню окупності виділяють:

- фінансовий лізинг;
- оперативний лізинг.

Слід погодитись з думкою Ю. В. Сосюрко, «до основних видів лізингу відносять фінансовий і оперативний. Критерієм їх розмежування служать ознаки за обсягом зобов'язань лізингодавця і строками використання лізингового майна. Всі останні види лізингу – це різновиди основних видів лізингу і в залежності до ознак вони можуть бути віднесені до оперативного чи фінансового лізингу» [13, с. 11].

Крім зазначених ознак класифікації існують такі, що не мають яскраво виражених розбіжностей серед дослідників [1, 7, 8, 10, 12, 13], отже, ми лише перерахуємо їх із деякими зауваженнями.

За намірами учасників:

- терміновий (одноразовий) передбачає передачу у лізинг на один строк;
- поновлювальний (револьверний) передбачає продовження після закінчення першого строку контракту.

Залежно від тривалості дії лізингової угоди:

- короткостроковий;
- середньостроковий;
- довгостроковий.

За способом фінансування:

- лізинг за рахунок власних коштів передбачає фінансування за рахунок власного капіталу;
- лізинг за рахунок залучених коштів передбачає фінансування за рахунок кредитування спеціалізованими установами;
- роздільний (пайовий) – передбачає фінансування частини вартості лізингового майна за рахунок власних коштів, а решта вартості сплачується на умовах участі на паях. На таких умовах може взяти участь і виробник лізингового майна.

За характером лізингових платежів:

- грошовий лізинг, якщо всі платежі здійснюються в грошовій формі;
- компенсаційний, якщо платежі здійснюються у вигляді вироблених товарів чи наданні зустрічних послуг;
- змішаний, якщо поєднуються перераховані вище форми оплати.

Дослідник Б. В. Дергалюк виділяє ознаку, що визначає відношення до податкових пільг:

- фіктивний лізинг, призначений для врахування податкових пільг;
- дійсний лізинг[14].

За сектором ринку, де проводиться лізингова операція:

- внутрішній лізинг, коли всі учасники належать одній країні;
- зовнішній (міжнародний) лізинг, коли хоча б одна із сторін належить іншій країні.

За ступенем новизни майна:

- лізинг нового майна передбачає передачу у лізинг майна, що не було у використанні;
- лізинг вживаного майна передбачає передачу у лізинг майна, яке вже було у використанні або раніше передане у лізинг, а потім повернуте лізингодавцю.

Дослідник Саблук Р. П акцентує на важливості ознаки, що враховує обсяг сервісного обслуговування:

- чистий лізинг, при якому витрати по обслуговуванню майна бере на себе лізингоодержувач;
- повний лізинг, включає всі витрати з обслуговування об'єкта лізингу;
- частковий лізинг, означає поділ між учасниками технічного обслуговування об'єкта [2];
- генеральний лізинг, дає можливість при постійному і тривалому співробітництві лізингоодержувача і лізингодавача укласти загальну угоду по наданню лізингової лінії, після якої лізингоодержувач може при необхідності брати додаткове обладнання без укладання нових контрактів.

У дослідженнях вчених економістів існують і інші трактування деяких ознак класифікації, поряд з тим дослідники виокремлюють додатково ознаки, які, на нашу думку, не мають впливу на практичну діяльність при здійсненні лізингових операцій. Тому відсутність чіткої класифікації лізингу і велика кількість класифікаційних ознак має ще більше протиріч і дублювання понять.

Отже, ми вважаємо, що класифікація, яка існує, не виразна, види лізингу чітко не відокремлені один від одного відповідними критеріями, незначна їх зміна може призвести до формування нових видів лізингу. Отож, існуюча класифікація сформована, як проста констатація його характеристик, а не принципових відмінностей і особливостей кожного виду.

Література:

1. Горемыкин В. А. Лизинг: учебник / В. А. Горемыкин. – Изд. 2-е, исправленное и дополненное. – М.: Информационно-издательский дом «Филинь»; Информцентр XXI, 2008. – 944 с.
2. Саблук Р. П. Фінансовий лізинг в АПК: монографія / Р. П. Саблук. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 178 с.
3. Онищук Я. В. Розвиток лізингу в Україні / Я. В. Онищук // Фінанси України. – 2005. – № 7. – С. 106-113.
4. Науменкова С. В. Ринок фінансових послуг: навч. посібник [Електронний ресурс] / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/20080215/finansilizingovi_poslugi.
5. Внукова Н. Н. Мир лизинга / Н. Н. Внукова, О. В. Ольховников. – Харьков: ОСНОВА, 1994. – 224 с.
6. Аристотель. Риторика [Электронный ресурс] / Пер. Н. Платоновой // Античные риторики. – М., 1978. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt>.
7. Кочетков В. Н. Организация лизинговых операций / В. Н. Кочетков, Е. В. Краева, О. В. Кочеткова – К.: Украинско-финский институт менеджмента и бизнеса, 1998. – 126 с.
8. Міщенко В. І. Основи лізингу: навч. посібник./ В. І. Міщенко, О. Г. Луб'яницький, Н. Г. Слав'янська. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1997. – 138 с.
9. Гаврилюк В. М. Історичне становлення лізингу в зарубіжних країнах світу / В. М. Гаврилюк // Міжнародний електронний науково-практичний журнал «WayScience». – 2018. – № 1. – С. 41-49.
10. Гриценко О. Ф. Рекомендації про лізинговому обслуговуванню сільськогосподарських підприємств / О. Ф. Гриценко, М. Я. Дем'яненко, Р. П. Саблук та ін. / За ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: ДОП ІАЕ, 1998. – 80 с.
11. Газман В. Д. Рынок лизинговых услуг / В. Д. Газман. – М.: Фонд «Правовая культура», 1999. – 376 с.
12. Антонюк П. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації [Електронний ресурс] / Антонюк П. Л. – Режим доступу: <http://uchebnik-besplatno.com/mirovaya-ekonomika-uchebnik/klasifikatsiya-lizingovih.html>.
13. Сосюрко Ю. В. Перспективи розвитку екологічного лізингу в Україні / Ю. В. Сосюрко, А. К. Шидловський, В. Я. Жуйков, Є. М. Брайковський та ін.. – К.: «Аверс», 1999. – 71 с.
14. Гришко Н. Щодо питання класифікації лізингу в Україні: [Електронний ресурс] / Н. Гришко. – Режим доступу до статті: http://econa.at.ua/publ/vipuski_za_porjadkovim_nomerom/vipusk_3/shhodo_pitannja_klasifikaciji_lizingu_v_ukrajini/19-1-0-390.

1.4 The conceptual aspects of innovation management of enterprises in the context of its formation

Концептуальні аспекти інноваційного управління розвитком підприємств у контексті його формування

Інноваційне управління розвитком підприємств передбачає застосування креативних, оригінальних методів управління, що не використовувалися раніше, та має класичне підґрунтя для удосконалення цього інструментарію. На певних етапах розробки та впровадження інноваційного управління розвитком підприємства виникають протиріччя з традиційними еволюційними теоріями більшості удосконалень.

Ці протиріччя особливо проявляються в розробці, представленні та захисті сучасної теорії інноваційного управління розвитком підприємства. Таке становище пояснюється, з одного боку, великим впливом внутрішніх та зовнішніх змін на всі процеси функціонування підприємства, а з іншого - впливом інноваційного управління розвитком підприємства безпосередньо на споживачів та відповідною реакцією останніх на це. На нашу думку, саме зазначене робить інноваційне управління найбільш дієвим інструментом комплексного впливу на функціонування та розвиток підприємства.

Динаміка розвитку науково-технічного прогресу, постійне висування нових вимог до ефективного функціонування, реальні процеси перетворення ринкової інфраструктури ставлять перед сучасними підприємствами все більш завдань, у тому числі й тих, що для розв'язання потребують інноваційних підходів. Їх ефективне вирішення багато в чому залежить від здатності підприємства своєчасно формувати, мобілізувати потенціал та результативно використовувати ресурси. Така здатність значною мірою визначається стратегічною орієнтацією підприємства на послідовне розширення та поглиблення використання ресурсів інноваційного управління, активізацію вдосконалення та прогнозування його розвитку.

Остаточний перехід до структуризації системи інноваційного управління розвитком підприємств дасть можливість повною мірою розкрити креативний потенціал системи управління, істотно підвищити інноваційну активність керівництва, прискорити і збільшити ефективність його нововведень.

Як бачимо, зміни внутрішнього та зовнішнього середовища дають широкі можливості й водночас становлять серйозні загрози для розвитку підприємств, вносять невизначеність та нові вимоги в їх діяльність. Інноваційне управління розвитком підприємств у такій ситуації набуває особливого значення, оскільки дає змогу розв'язати й узагальнити цілий спектр питань адаптації підприємства до нових прогресивних умов.

Еволюційному процесу інноваційного управління розвитком підприємств приділяли увагу такі вітчизняні та іноземні вчені-економісти: І. Ансофф [1], Ф. Валента [2], П. Друкер [3], О. Кузьмін [4; 5], М. Мескон [6], В. Прохорова [7], О. Раєвська [8], А. Садеков [9], В. Шатун [10] та ін. Науковці визначили причини виникнення різних концепцій інноваційного управління розвитком підприємств та основні напрями еволюційного розвитку.

Вважаємо за необхідне систематизувати основні положення та погляди учених, які розглядали парадигми у сфері інноваційного управління розвитком підприємств.

Розвиток інноваційного управління розвитком підприємств здійснюється еволюційно, унаслідок виникнення наукових шкіл та їх взаємодії.

XX століття називають століттям перетворень діяльності підприємств, коли відбувається, з одного боку, впровадження технологічних розробок, а з іншого – еволюція нових вимог суспільства. Головним критерієм оцінювання інноваційного управління розвитком підприємств є результат, який свідчить про загальний рівень ефективності цієї системи заходів.

Доцільно, на наш погляд, дослідити генезу концепцій інноваційного управління розвитком підприємств у контексті його формування.

На думку Л. Григор'євої [11], особливості інноваційних аспектів полягають у тому, що інноваційна діяльність є діяльністю з підвищеним

ризиком. Зокрема, такий ризик стосовно управління підприємством обумовлений новизною, творчим характером науково-технічної чи інформаційної роботи, можливістю отримання як позитивного, так і негативного результату від впливу на колектив, а через нього – і на замовників надаваних послуг. Організаційні інновації – це впровадження нововведень у систему та структуру управління, ураховуючи реорганізацію, укрупнення, поглинання конкуруючих суб'єктів на основі новітньої техніки та провідних технологій, удосконалення кадрової політики, управлінська раціоналізація економічної та фінансової діяльності.

Саме в площині організаційних інновацій знаходяться інноваційні аспекти з управління розвитком підприємством. За видами вони можуть бути визначені як нова концепція надання послуг, нові канали пошуку та зв'язку зі споживачами, нові рішення в управлінні персоналом. Такі аспекти найчастіше оновлюють управлінські функції на підприємстві, потребуючи принципово нових організаційних, технологічних та людських можливостей. Застосування нової концепції надання послуг передбачає зміну співвідношення роботи підприємства для власної торговельної марки.

До основних чинників, що стримують впровадження інновацій у підприємстві, необхідно віднести такі:

- низький інноваційний потенціал підприємства;
- неінформативність щодо інноваційних технологій, ринків збуту;
- обмеженість співпраці з іншими підприємствами та організаціями.

Усі зазначені негативні чинники є результатом неузгодженості виробничих, економічних та інформаційних зв'язків, що є наслідком адміністративної економіки.

Деякі вітчизняні підприємства не мають власних сайтів, не використовують віртуальну рекламу, а для зв'язку зі споживачами використовують тільки телефонний, факсимільний та традиційний поштовий канали зв'язку. Використання можливостей інтернет-комунікацій сприяє значному розширенню географії потенційної діяльності підприємства. Нові

рішення в управлінні підприємством насамперед мають стосуватися професійного добору персоналу. Управління вже саме по собі є інноваційним аспектом, оскільки є комплексним цілеспрямованим впливом на колектив із метою забезпечення оптимальних умов для творчої, ініціативної, свідомої праці окремих працівників, спрямованої на досягнення цілей підприємства.

Вплив економічних та соціально-політичних факторів під час застосування інноваційних технологій в управлінні підприємством потребує:

- акумулювання міжнародного досвіду управління;
- створення нових форм конструктивного співробітництва;
- посилення взаємодії кадрових служб із державними органами.

Визначено, що для більшості підприємств формування позитивного іміджу можливе завдяки ефективному інноваційному управлінню їх розвитком (рис. 1).

У сучасних мінливих умовах формування та впровадження інноваційного управління розвитком підприємств має бути орієнтовано на вдосконалення сукупності методів одержання та обробки інформації щодо вдосконалення технологічних процесів, інструкцій, правил, вимог, карт, перспективних графіків тощо та обов'язковий контроль за їх виконанням.

На рис. 2 наведено чинники, що сприяють та перешкоджають застосуванню інноваційного управління розвитком підприємств.

На нашу думку, основними причинами виникнення проблем під час упровадження інноваційного управління розвитком підприємства є: суперечність цілей, мотивів діяльності, інтересів учасників інноваційного процесу; опір персоналу новому; виникнення бюрократичних бар'єрів під час упровадження нововведень; дезінтеграція інноваційного процесу, його розірваність, розподіл окремих стадій між різними учасниками; незадовільна робота розробників нововведення і спеціалістів, які організовують його впровадження [12]. Необхідно зазначити, що існує велика кількість підприємств, що мають низький рівень продукування та впровадження інновацій, наслідком цього є відсутність на підприємствах персоналу, який здатний формувати креативні інноваційні ідеї.

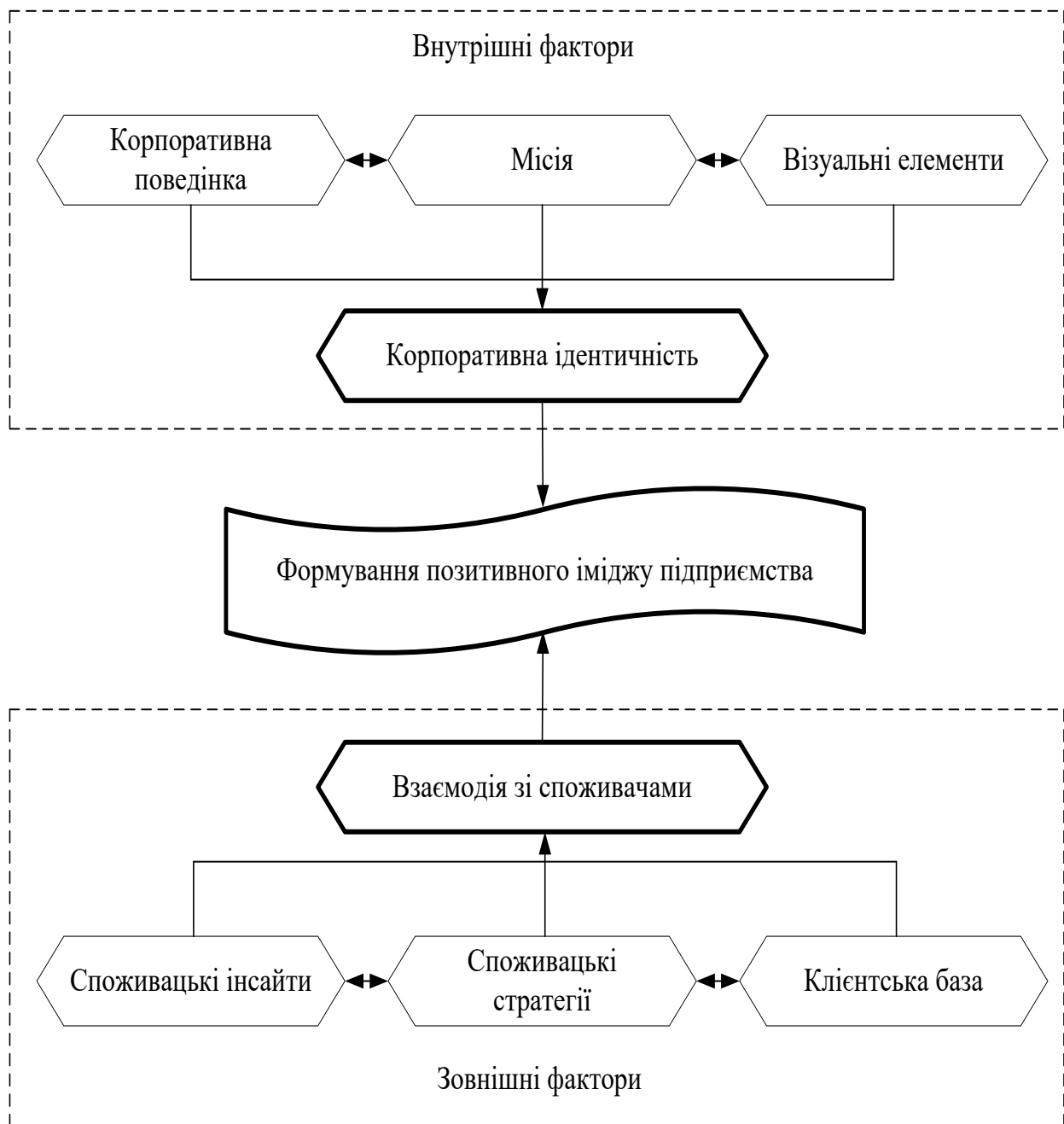

*Рис. 1. Елементи формування позитивного іміджу підприємства
(авторська розробка)*

Отже, на підставі дослідження літературних джерел [1; 4; 13; 14; 15; 16] можна зазначити, що успіх інноваційного управління розвитком підприємств полягає в розумінні та розв'язанні питань, пов'язаних із незадоволеністю споживачів. Тому для вирішення цих питань необхідно використовувати креативні можливості та впроваджувати в діяльність інноваційні розробки з управління розвитком підприємств із урахуванням споживчих потреб, що постійно змінюються.

Рис. 2. Чинники, що сприяють та перешкоджають застосуванню інноваційного управління розвитком підприємств
(авторська розробка)

Проведені дослідження взаємозв'язку понять «інноваційне управління» та «розвиток» дав можливість визначити, що інноваційне управління розвитком підприємств – це процес, спрямований на підвищення рівня конкурентоспроможності, індивідуальності, адаптивності, обізнаності, удосконаленості, пізнання, якості та інших характеристик із метою накопичення матеріальних та моральних цінностей шляхом ефективного функціонування та розвитку системи (процесу виробництва, персоналу та ін.) із використанням інноваційних підходів, орієнтованих на здійснення нового або вдосконаленого виду бізнесу чи послуг [12].

На нашу думку, найсуттєвіші властивості інноваційного управління розвитком підприємств здійснюються за рахунок попереднього вибору, причому основним критерієм є ефективність нововведення в системі управління розвитком підприємства, що забезпечує покращення роботи, вихід на нові ринки, підвищення результативності, конкурентоспроможності й прибутковості підприємства.

Література:

1. Ансофф И. Стратегическое управление: сокр. пер. с англ. / науч. ред. и авт. предисл. Л. И. Евенко. Москва: Экономика, 1989. 519 с.
2. Валента Ф. Управление инновациями. Москва: Прогресс, 1985. 137 с.
3. Друкер П. Ф. Инновации и предпринимательство. СПб.: Бук Чембер Интернэшнл, 1992. 160 с.
4. Кузьмін О. Є. Фактори інноваційного розвитку підприємств. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=11391.K.
5. Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Основи менеджменту: підручник. Київ: Академвидав, 2003. 416 с.
6. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Москва: Дело, 1994. 680 с.
7. Прохорова В. В., Давидова О. Ю. Об'єктивні умови формування інноваційного управління розвитком підприємств: науково-історичне підґрунтя подолання наслідків криз // Бізнес Інформ. 2018. № 3. С. 449-458.
8. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі: монографія. Харків, 2006. 496 с.
9. Садеков А. А., Цурик В. В. Управление предприятием в условиях кризиса: монография. Донецк: Донецкий государственный университет экономики и торговли, 2006. 178 с.
10. Шатун В. Т. Основы менеджменту: навч. посібник. Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2006. 376 с.
11. Внедрение сбалансированной системы показателей: пер. с нем. / под. ред. В. М. Григорьева. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2005. 478 с.

12. Давидова О. Ю. Інноваційне управління розвитком підприємств готельно-ресторанного господарства: методологія, теорія і практика: монографія. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2018. 448 с.
13. Аньшин В. М., Дагаева А. А. Инновационный менеджмент. 3-е изд., перераб., доп. Москва: Дело, 2007. 584 с.
14. Зянько В. В. Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку: монографія. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. 397 с.
15. Рычихина Н. С. Реструктуризация предприятия на основе анализа индикаторов стратегической и финансовой устойчивости. URL: <http://main.isuct.ru/files/publ/snt/2006/01/HTM/48.htm>.
16. Юн Г. Б. Применение управленческих технологий в период реструктуризации предприятия // Экономика и управление производством: межвуз. сб. СПб.: Северо-Западный политехнический институт, 2001. 249 с.

1.5 Ukrainian food safety reforms: implementing European choice

Українські реформи безпечності харчової продукції: втілення європейського вибору

Передумовою успішної інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС) є виконання Угоди про асоціацію. XXI століття – це час розвитку і повної трансформації зовнішньоторговельних та економічних відносин, які доповнюються економічними реформами. Як відомо, ратифікація Угоди між Україною та ЄС дала інструмент для економічних реформ та соціальних перетворень в нашій державі.

Економічні реформи України були задекларовані міжнародними зобов'язаннями держави та в Указах Президента: Угода про Асоціацію Україна – ЄС; Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»; Національна стратегія сприяння розвитку громадського суспільства в Україні на 2016-2020 роки; Національна доповідь – Цілі сталого розвитку Україна 2030.

Євроінтеграційний курс, обраний Україною, зобов'язав проводити реформи в різних галузях суспільства, які були визначені Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 у стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [1]. Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі за пріоритетними векторами євроінтеграції. Основний акцент робиться на безпечності життя та здоров'ї людини, що неможливо без безпечного стану довкілля, доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів.

Впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі за пріоритетними векторами євроінтеграції, зокрема вектором безпеки громадян є основною складовою Стратегії сталого розвитку. Інформаційний простір XXI століття засвідчує високі стандарти споживання в країнах Європейського Союзу, увагу влади до потреб споживачів, сувору відповідальність виробників і продавців за безпечність продукції, вивчення

рівня задоволеності споживачів та широке висвітлення стану справ у цій галузі [2].

Ювілейний, двадцятий Саміт «Україна – ЄС» є значною віхою на шляху євроінтеграції України. Уперше в Спільному комюніке однозначно успішними визнані не тільки кроки України щодо забезпечення досягнення узгоджених раніше в рамках програми Східного партнерства «20 результатів на 2020 рік», а й більш широкомасштабні реформи, які повинні відкрити для України двері до повноправного членства в ЄС.

Потенційне членство в ЄС передбачає імплементацію в українське законодавство європейських норм та правил.

Згідно з офіційним звітом, у 2017 р. рівень виконання завдань за Угодою про асоціацію з ЄС становив лише 41%: в окремих галузях – від 100% – у фінансовому секторі та сфері освіти та навчання до 4% – у питаннях охорони громадського здоров'я. За окремими оцінками незалежних експертів, тільки за критерієм повного виконання вимог – із 86 завдань на 2017 рік виконано лише 10, що дає змогу зафіксувати суттєве відставання в урядовому підході до втілення реформ у життя. Водночас найбільших успіхів досягнуто у сфері технічного регулювання.

Результати зовнішньоторговельного співробітництва України з ЄС визначаються перш за все рекордним зростанням частки ЄС у географічній структурі зовнішньоторговельного обігу України. Зростання торгівлі досягнуто за переважною більшістю країн – учасниць ЄС (за винятком Люксембургу, Франції та Хорватії), а з окремими країнами темпи приросту перевищили 30%. Отже європейський інтеграційний курс України отримує дедалі міцніше економічне підґрунтя, чому повною мірою сприяє розкриття потенціалу Угоди про асоціацію України з ЄС. Так, тільки за підсумками п'яти місяців 2018 р., за даними Держстату, зовнішній товарообіг України з країнами ЄС становив понад 17 млрд. дол. США, що складає 41,8% зовнішньої торгівлі країни.

Курс України останнім часом відрізняється посиленням європейського вектору для вітчизняних експортерів, зокрема в рамках зони вільної торгівлі з

ЄС. Так, у 2017 р. за даними ДФС України вітчизняний експорт товарів до ЄС збільшився на 29,9% порівняно із 2016 р. Серед ключових мегарегіонів ЄС став основним ринком, на якому темпи зростання товарного експорту перевищили темпи імпорту (зростання імпорту з ЄС становить 28,9% порівняно із 2016 р.). За перші п'ять місяців 2018 р., за даними Держстату, темпи приросту експорту товарів до ЄС становили 21,3% порівняно з відповідним періодом 2017 р., що суттєво перевищує приріст імпорту товарів в Україну (13,4% відповідно) [3].

Але стосовно експорту харчових продуктів до країн ЄС існує певні вимоги міжнародних організацій і, перш за все, Світової організації торгівлі (СОТ). Вступ до СОТ та перспективи вступу до ЄС поставили гостру проблему щодо відповідності української продукції вимогам харчової гігієни і безпечності. Вирішити проблему безпечності традиційними методами, тобто запровадженням жорсткого контролю за готовою продукцією практично неможливо, тому має бути комплексний, системний підхід на кожному етапі її виробництва. Тому актуальними є питання стосовно процедур такого забезпечення через впровадження відповідних стандартів та систем управління безпечністю харчової продукції під час виробництва, постачання та реалізації [4].

Застосування системи НАССР на будь-якому харчовому ланцюгу неможливе без впровадження і дотримання процедур, що забезпечують виконання загальних принципів гігієни харчових продуктів, які встановлюються міжнародною комісією Кодекс Аліментаріус (від лат. – «Законодавство про харчові продукти»).

Завданням Кодекс Аліментаріус є розроблення міжнародних стандартів і подібних документів щодо безпечності та якості харчових продуктів з метою захисту здоров'я споживачів і забезпечення належної практики у торгівлі харчовими продуктами, а також координація всіх робіт зі стандартизації харчових продуктів, що виконувані міжнародними урядовими та неурядовими організаціями. Кодекс Аліментаріус – це орган контролю міжнародної торгівлі в рамках СОТ. У 1995 р. вступила в силу угода СОТ щодо санітарних і

фітосанітарних питань, що зобов'язує країни, що входять до СОТ обов'язково застосовувати головні принципи харчової гігієни для забезпечення безпеки харчових продуктів.

Серед основних міжнародних документів Комісії Кодекс Аліментаріус, які тлумачать та дають рекомендації щодо запровадження системи НАССР, слід назвати, в першу чергу, документ САС/RCP 1-1969 (REV.4-2003) «Рекомендований міжнародний звіт правил. Загальні принципи гігієни харчових продуктів», де встановлюються загальні міжнародні принципи гігієни харчових продуктів. Цей документ відстежує весь ланцюг виробництва харчових продуктів – від первинного виробництва до кінцевого споживача, встановлюючи відповідні гігієнічні умови для безпечного виробництва харчових продуктів. Країни приводять свої національні стандарти на харчові продукти або окремі розділи своїх стандартів (особливо положення щодо безпечності) у відповідність зі стандартами Кодексу Аліментаріус. Особливо помітно це проявляється у випадку харчових добавок, забруднюючих домішок і залишків. Крім комісії «Кодекс Аліментаріус», міжнародні стандарти з НАССР розробляє ЄС, а також Міжнародна організація стандартів (ISO) [5].

Правове поле ринкового нагляду в ЄС складається з двох компонентів (Рис. 1).

Рис. 1. Загальний огляд законодавства ЄС у галузі харчових продуктів

Горизонтальний компонент встановлює загальні принципи ринкового нагляду, вертикальний (або секторний) компонент встановлює правила ринкового нагляду для окремих типів продукції.

ЄС вибрав подвійний підхід до гармонізації законів про продукти харчування: «горизонтальне законодавство» стосується загальних аспектів (добавки, маркування, гігієна); «вертикальне» законодавство по конкретних продуктах (м'ясо, риба, цукор, борошно тощо).

Під час введення у дію Основного закону про продукти харчування в ЄС було утворено Європейський Компетентний Орган з Безпечності продуктів харчування (European Food Safety Authority – EFSA), який розпочав свою діяльність у 2003 р. і сконцентрував свої зусилля на оцінці ризику і науковому забезпеченні питань безпечності продуктів харчування.

Законодавство ЄС чітко розмежовує питання безпеки і якості продуктів харчування та продовольчої сировини. Більшість нормативно-правових документів ЄС щодо продуктів харчування мають форму регламентів або директив [6, 7].

Регламентом Європейського парламенту та ради № 852/2004 від 29 квітня 2004 р. було прийнято «Загальний Регламент Гігієни харчових продуктів», де було встановлено загальні правила гігієни харчових продуктів для операторів ринку, враховуючи зокрема такі принципи: основна відповідальність покладається за виробництво харчових продуктів на власників харчових виробництв, необхідне забезпечення безпеки продуктів під час виробництва, загальне застосування процедур, що стосуються аналізу ризиків та критичних точок контролю разом із застосуванням добрих звичаїв гігієни.

Регламенти ЄС належать до горизонтального законодавства і цілком присвячені регулюванню правових відносин між основними суб'єктами права, а технічні нормативи в цих документах взагалі відсутні. Технічні норми з'являються, зазвичай, на рівні вертикальних директивних документів. Нормуванню технічних вимог присвячуються додатки, а основні частини документів містять суто правові норми. У системі технічного регулювання ЄС

всі показники безпеки рознесені по численних директивних документах та їхніх групах, наприклад, «риба та рибні продукти», «вода», «смакові домішки».

У країнах ЄС роботи з впровадження систем управління безпекою харчових продуктів (СУБХП), заснованих на принципах HACCP, інтенсивно розпочались після прийняття в червні 1993 р. Директиви про гігієну харчових продуктів, в якій від підприємства харчової промисловості вимагається впровадження принципів HACCP [7].

Система управління в галузі безпеки харчових продуктів ISO 22000 є загальноприйнятим стандартом і визнається в усьому світі. ISO 22000 підходить для організації будь якої сфери бізнесу уздовж всього харчового ланцюга, зокрема і виробників обладнання, пакувального матеріалу, добавок, інгредієнтів та м'яких засобів.

Європейські роздрібні мережі, зазвичай, вимагають не тільки впровадження системи HACCP на виробництві харчових продуктів, а й сертифікації харчових продуктів, які постачаються, та іншим вимогам Глобальної ініціативи з безпеки харчових продуктів (GFSI). Зокрема, деякими з них є: FSSC 22000 «Food Safety Certification 22000» (Схема сертифікації систем управління безпекою харчової продукції), IFS «International Food Standard» (Міжнародний харчовий стандарт), BRC «Global Standard for Food Safety». Як правило, великі торговельні мережі вимагають наявності більш жорстких систем IFS і BRC. Тобто «замовником» стандарту системи управління безпекою харчової продукції, яким має відповідати виробник, виступає, по суті, споживач – торговельна мережа [8].

Стандарт харчової галузі BRC (British Retail Consortium – Британського Консорціуму Роздрібною торгівлі) було розроблено у 1998 р. спочатку для постачальників фірмової продукції, а потім став широко використовуватися в інших галузях харчової промисловості, зокрема підприємства ресторанного господарства та виробників сировини. Стандарт BRS спрямований на забезпечення безпеки продукції і встановлює поряд з вимогами до системи

НАССР вимоги до системи менеджменту якості й гігієни виробничого середовища.

Дотепер у багатьох країнах стандарт асоціюється з найкращою практикою в харчовій галузі. Застосування стандарту за межами Великобританії зробило його глобальним і не тільки для оцінювання постачальників, але і як основу для виробництва харчових продуктів і планування перевірок. Значна частина мереж роздрібної торгівлі Британії та скандинавських країн працює лише з тими постачальниками, що мають сертифікат на відповідність йому.

Стандарт IFS (International Food Scheme) – не менш відомий міжнародний стандарт, розроблено у 2002 р. ініціативною групою провідних компаній роздрібної торгівлі Німеччини з метою створення єдиного базового стандарту проведення аудитів систем управління безпекою. Аудит відповідно до вимог IFS поширюється на всіх виробників харчових продуктів, що постачають їх під торговельними марками на підприємства роздрібної й оптової торгівлі [8].

IFS вважається авторитетним міжнародним стандартом з безпеки для всіх виробників харчових продуктів і можна застосовувати у всьому ланцюжку проходження харчових продуктів за винятком первинного виробництва. У країнах ЄС IFS є найбільш важливим стандартом для постачальників провідних торговельних мереж. Стандарт IFS також широко використовується в Австрії, Польщі, Швеції, Італії, Іспанії й Швейцарії інших країнах. В Україні згідно з вимогами IFS працює Метро та REAL.

Основною відмінністю стандарту Global GAP від інших стандартів є оцінка безпечності не вирощеного продукту, а відстеження і оцінка всього технологічного циклу. Тобто, якщо вирощування проводиться відповідно до чітко встановлених норм та технологічних регламентів, отримана продукція буде безпечною. Для кінцевої перевірки проводиться аналіз продукції на вміст залишків пестицидів та агрохімікатів. Сертифікат Global GAP є свідченням належного рівня аграрного виробництва [8, 9].

GFSI або глобальна ініціатива з безпечності харчових продуктів є приватною неприбутковою організацією, створеною у 2000 р. низкою великих

роздрібних мереж за участі світових компаній виробників харчових продуктів. Засновниками GFSI є такі мережі як Carrefour, Tesco, ICA, Metro тощо. Основна мета діяльності GFSI – порівняння стандартів та схем, щодо управління безпечністю харчових продуктів та встановлення їх взаємної еквівалентності. На сьогодні перевірку пройшли 8 схем сертифікації, які застосовуються до виробництва харчових продуктів в ЄС:

1. BRS. Global Standard Version (Глобальний стандарт BRS, Версія 5).
2. Dust HACCP (Option 5). Стандарт Голландський HACCP – розроблений кількома органами з сертифікації Нідерландів у 1996 р, зараз чинна 4-та редакція стандарту від 2007 р.
3. Global Aquaculture Alliance BAR (Стандарт найкращої аквакультурної практики Глобального Альянсу вирощувачів аквакультури);
4. Global Red Meat Standard Version 3 (Глобальний стандарт виробників червоного м'яса – Версія 5);
5. IFS (International Food Standard) Version 5. (Міжнародний стандарт харчових продуктів – Версія 5);
6. SQF 2000 Level 2 (Стандарт 2000 – рівень 2);
7. FSSC 22000;
8. Synergy 22000 (Стандарт Synergy 22000).

Мережа оперативного попередження між Європейською Комісією, країнами-членами ЄС та Європейською агенцією стандартів харчових продуктів про загрозу здоров'ю людей від харчових продуктів, яка спрощує вжиття належних оперативних заходів з управління ризиками.

На виконання статті 64 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС схвалено Всеохоплюючу стратегію імплементації: Глави IV (санітарні та фітосанітарні заходи). Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, їхніми державами-членами, з іншої сторони» [10]. Відповідно до Стратегії передбачено розробку та прийняття низки законодавчих та нормативно-правових актів, які врахують вимоги законодавства ЄС.

Законопроект № 4179 а щодо гармонізації законодавства України та ЄС у сфері безпеки та якості харчових продуктів передбачає введення в Україні європейської моделі системи гарантування безпеки і якості продуктів харчування, що базується на процедурах НАССР. У законі також передбачено створення єдиного контролюючого органу з безпеки харчових продуктів, скасування дозвільних документів і процедур, які відсутні в ЄС, впровадження європейських принципів регулювання ГМО, зокрема в частині реєстрації ГМО-джерел, а не продуктів, вироблених з них [11].

Відповідно до діючих нормативно-правових актів визначено органи відповідальні за безпечність харчових продуктів в Україні: Держпродспоживслужба, Мінагрополітики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство екології та природних ресурсів, Департамент технічного регулювання Мінекономрозвитку і торгівлі.

Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів утворено як компетентний орган у сфері санітарних та фітосанітарних заходів [12].

На потужностях виробників харчових продуктів відповідно до законодавчих вимог, повинні бути впровадженні програми-передумови системи НАССР. Гігієнічні вимоги сформульовані в санітарних і ветеринарно-санітарних та медико-біологічних правилах. Програми-передумови є фундаментом для впровадження принципів НАССР, та їх введення в цілому відбувається в рамках підприємства [13]. З цією метою в Україні прийнято низку Наказів МОЗ України гармонізованих з ЄС:

1. «Про затвердження мікробіологічних критеріїв для встановлення показників безпечності харчових продуктів».

2. «Про затвердження Державних гігієнічних правил і норм «Регламент максимальних рівнів окремих забруднюючих речовин у харчових продуктах».

3. «Про затвердження Державних санітарних норм і правил «Медичні вимоги до якості та безпечності харчових продуктів та продовольчої сировини».

4. «Про затвердження «Гігієнічних вимог до м'яса птиці та окремих показників його якості».

5. «Про затвердження гігієнічних вимог до продуктів дитячого харчування, параметрів безпечності та окремих показників їх якості».

На сьогодні законодавча база України щодо впровадження концепції НАССР базується на таких законах: «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про ветеринарну медицину», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів», «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» № 2639-VIII від 06. 12. 2018 р. та інших виданих відповідно до них нормативних актів.

Закон України № 771 «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» відповідає вимогам Регламенту Європейського парламенту та ради № 852/2004 від 29 квітня 2004 р. «Про гігієну харчових продуктів»: Особи, які займаються виробництвом або введенням в обіг харчових продуктів, повинні: застосовувати санітарні заходи та належну практику виробництва, системи НАССР під час виробництва та обігу харчових продуктів. Законом встановлено вимоги до впровадження системи управління безпечністю харчової продукції за принципами системи НАССР. Такий обов'язок покладено безпосередньо на операторів ринку. Особи, які займаються виробництвом або введенням в обіг харчових продуктів, повинні застосовувати системи НАССР та / або інші системи забезпечення безпечності та якості під час виробництва та обігу харчових продуктів. Законом України встановлено поетапне впровадження системи безпечності продуктів харчування.

Бійні, молокозаводи та підприємства з переробки й виробництва м'яса, тобто продукції, в складі якої є необроблені компоненти тваринного походження, мали виконати вимоги до 20 вересня 2017 р.

До 20 вересня 2018 р. впровадити НАССР повинні були підприємства – виробники готової продукції, яка не містить інгредієнтів тваринного походження. Це, наприклад, кондитерські фабрики, компанії з переробки й виробництва фруктові і овочевої продукції та інші.

Перші два етапи здебільшого стосуються великих підприємств. А до 20 вересня 2019 р. систему НАССР мають запровадити і на малих виробництвах. Це кінцевий термін повного впровадження системи.

Закон України від 18. 05. 2017 р. № 2042-VIII «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» приводить вітчизняне законодавство у відповідність з Регламентами ЄС № 854/2004, № 882/2004, № 669/2009 та Директивою Ради ЄС № 97/78/ЕС. Регламентує здійснення державного контролю представниками компетентного органу, а також державними інспекторами виконання операторами ринку вимог законодавства щодо безпечності харчових продуктів та кормів, а також законодавства про здоров'я та благополуччя тварин [14].

30 липня 2018 р. прийнято і затверджено Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання проведення деяких фітосанітарних процедур», основні положення якого передбачають:

- встановлення процедури уповноваження лабораторій на здійснення фітосанітарної експертизи (аналізів);
- запровадження Реєстру уповноважених фітосанітарних лабораторій, функціонування якого дозволить створити ефективну систему простежуваності висновків лабораторій та фітосанітарних сертифікатів, виданих на їх основі, з метою запобігання корупції;
- законодавче врегулювання проведення фітосанітарної експертизи та арбітражної фітосанітарної експертизи;
- визначення строку дії на території України фітосанітарного сертифіката – 14 днів;

- запровадження адміністративної відповідальності посадових осіб фітосанітарних лабораторій за неналежне дотримання законодавства про карантин рослин під час проведення фітосанітарної експертизи;

- урахування фітосанітарних вимог країни-імпортера при видачі фітосанітарного сертифіката на експорт та реекспорт.

Даний закон розроблено в рамках гармонізації вітчизняного законодавства до норм ЄС, що дозволило операторам ринку детальніше проаналізувати вимоги системи НАССР та нові правила контролювання безпечності харчових продуктів на вітчизняному ринку [15].

До таких нормативно-правових актів слід віднести такі накази Міністерства аграрної політики і продовольства України:

1. «Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР)».

2. «Про затвердження змін до Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР)».

3. «Про затвердження порядку проведення державної реєстрації потужностей, ведення державного реєстру потужностей операторів ринку та надання інформації з нього заінтересованим суб'єктам».

4. «Порядок ведення реєстру операторів ринку та потужностей, на які видано експлуатаційний дозвіл».

5. «Про затвердження форми акта, складеного за результатами державного аудиту щодо додержання операторами ринку вимог законодавства стосовно постійно діючих процедур, що засновані на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках».

В Україні вимоги щодо розробки та впровадження системи управління безпечністю харчової продукції за принципами НАССР задекларовані також в ДСТУ ISO 22000:2007 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга» [16]. Сертифікація згідно

ISO 22000 необхідна компаніям, які прагнуть інтегрувати в свою структуру систему менеджменту якості (наприклад, ISO 9001). Ці два стандарти можуть діяти і паралельно.

Користь від впровадження системи НАССР очевидна як для виробників (зниження ділового ризику, споживачів, торговельної марки, зміцнення репутації, правове визнання страховими компаніями, ефективність витрат) так і для споживачів (поліпшення якості життя; більша довіра до харчових продуктів, довіра і захист здоров'я).

Для контролюючих органів: полегшення інспекцій та ефективніший контроль харчових продуктів; поліпшення охорони здоров'я та зменшення витрат на охорону здоров'я; полегшення міжнародної торгівлі.

Висновки. Отже, реформи в галузі імплементації вимог ЄС в українське законодавство з безпечності харчової продукції – це, перш за все, можливість збільшити доступ на ринки збуту.

Успішне впровадження системи НАССР на підприємствах України можливе лише за умови дотримання основних принципів системи та вимог законодавчо-нормативних актів гармонізованих з європейськими, що є втіленням нашого європейського вибору.

Література:

1. Указ Президента України № 5/2015 від 12. 01. 2015 р. «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
2. Сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=2d92511f-c6fa-468a-97f3-bc353742db15&title=ZakhistInteresivNatsionalnikhTovarovirobnikivNaVnutrishnomuRinku>.
3. Безпечність продукції для споживачів – курс на євроінтеграцію / І. В. Ємченко // Тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції пам'яті професора Петра Столярчука: Управління якістю в освіті та промисловості: досвід, проблеми та перспективи, 11-12 травня 2017 року. – Львів. – С. 65.
4. Системний підхід до безпечності харчової продукції в ЄС та Україні / Г. С. Шестопад, М. Я. Гавриляк // Товарознавчий вісник: збірник наукових праць. – Випуск 10 – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2017. – С. 5-13.
5. Контроль безпечності харчової продукції: корисні уроки інших країн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/2015>.
6. Регламент 854/2004 Европейского парламента и Совета № 854/2004 от 29 апреля 2004 года, об установлении особых правил организации официального контроля над продукцией животного происхождения. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a67.

7. Законодавство ЄС у сфері безпеки продуктів харчування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tpp.ks.ua/poslugi/info-resurs-zelena-informatsiya/1585-2014-12-10zi.html>.
8. Технічне регулювання в ЄС – [Електронний ресурс], 2012 – Режим доступу: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/Ukraine+-+EU+export-import+helpdesk+/Non-tariff+regulation/Technical+Regulation>.
9. Європейські системи з якості та безпеки харчових продуктів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Europreserses.info/spesial/aether/>.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони // Урядовий портал (Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України). [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
11. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 02. 09. 2015 № 667. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP150667.html.
12. Деякі питання забезпечення діяльності Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27. 01. 2016 № 76-р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/76-2016-%D1%80>.
13. Гарантування безпечності харчової продукції шляхом впровадження системи НАССР / Г. С. Шестопап, С. Я. Самко, В. Ю. Миколайчук // Матеріали VI-ої міжнародної науково-практичної конференції: Інновації в управлінні асортиментом, якістю та безпекою товарів і послуг / Львів: Вид-во "Растр-7", 2018. – С. 51-54.
14. Проблеми екологічної безпеки харчових продуктів / Г. С. Шестопап, М. Я. Гавриляк // Тези доповідей XIV міжнародної науково-практичної конференції: Валеологія: сучасний стан, напрями та перспективи розвитку, 14-16 квітня 2016 р., Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – С. 149-152.
15. Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга. ДСТУ ISO 22000: 2007. – К.: Дежспоживстандарт України, 2007. – 30 с.

1.6 Improving the quality of provided services: the experience of Hilton hotels

Підвищення якості надаваних послуг:

досвід готельної мережі «Хілтон»

В контексті аналізу фінансових та економічних інструментів розвитку територій, важливо зосередитись на найбільш економічно ефективних та таких, що надають значні результати розвитку потенціалу країни. Серед них більшість дослідників виокремлюють туристичну сферу як динамічну, перспективну та прибуткову. Одним з показників конкурентоспроможності є висока якість надаваних послуг. Розглянемо досвід готельної мережі «Хілтон» як яскравого прикладу успішного менеджменту, втілення креативних ідей, високої якості послуг та дотримання цих високих стандартів в українських реаліях.

Великий внесок щодо розвитку готельної індустрії і формування сучасної зовнішності готелю зробив Конрад Ніколсон Хілтон (1887-1979 рр.), який тільки в 31 рік прийшов до готельного бізнесу, купивши заїжджий двір в мексиканському місті Сіско. Урочисте відкриття 325-кімнатного Dallas Hilton (у Далласі) відбулося 2 серпня 1925 року – це був перший готель, відкритий під його ім'ям. Цікаво, що кімнати в ньому були не набагато дорожчі, ніж в «Моблі», – \$1.5 і \$3 за ніч. До цього моменту Хілтон відкривав в Техасі приблизно по одному 28 готелю в рік. У 1946 була сформована корпорація Hilton Hotels. В цей час Хілтон розповсюдив свій бізнес далеко за межі Техасу, а після придбання в лізинг декількох фешенебельних готелів – готельна мережа перетворилася на найбільшу на території США. В 1949 році був відкритий перший готель за кордоном – Caribe Hilton в Пуерто-Ріко, що послужило поштовхом до створення нової компанії Конрадом Хілтоном (що діяла паралельно з першою) – Hilton International, зайняту просуванням його бренду за межами США. На сьогодні готелі мережі Hilton є майже у всіх країнах світу, куди за останню чверть XX століття увійшли ряд готелів класу «люкс» на чолі із старим і одним з найзнаменитіших готелів Нью-Йорка Waldorf Astoria

(у 1977 році Hilton Hotels за \$35 млн. придбала його контрольний пакет акцій). До складу корпорації також увійшли готелі категорії 3*-4* британської мережі Stakis і скандинавською Scandic Hotels AB. Конрад Хілтон пішов із життя в 1979 році, але до останнього дня зберігав за собою пост голови ради директорів. Корпорація має свій девіз: «Гарантія елітарної розкоші – за доступного сервісу високої стандартної якості!». Готелі мережі Hilton привертають широке коло клієнтів – від коронованих персон, лідерів бізнесу, зірок культури до простих сімейних пар, що належать до середнього класу. Інженер за освітою Конрад Хілтон вніс ряд інновацій в сферу сервісу і маркетингу, які і принесли успіх. До початку 60 років XX ст.. корпорація Hilton стала «найтехнологічнішою» мережею готелів у світі і її розширення не зустрічало перешкод. Корпорація першої встановила спеціалізовані кіоски сувенірів і подарунків (торгова мережа Hilton Country Store). Вперше всі номери готелів були укомплектовані таким загальноприйнятим сьогодні устаткуванням та приладами, як кондиціонер, телефон з режимом прямого набору, багатофункціональні програмовані будильники, входні двері з автоматичним управлінням. У 1994 році Hilton стала першою в світі мережею готелів, всі об'єкти якої обладнані пристроями автоматичного відкривання, закривання, замикання і блокування входних дверей. З 1959 року компанія почала відкривати спеціалізовані готелі в аеропортах. Черговою новацією стала система заохочення постійних клієнтів – програма Hilton Honors, а також система загальнонаціонального клубного курортного відпочинку. Потім революцію на ринку готельних послуг здійснив спільний проект морського круїзного відпочинку з компанією Festival Cruise. Інші «ноу-хау» Хілтона полягали в наступному: всі закупівлі в готелях робилися заздалегідь, виходячи з аналізу попиту і з урахуванням майбутніх подій. Ніяка вимога клієнта не повинна була стати несподіванкою; «Стандартна пропозиція» послуг, єдина у всіх готелях Hilton; введення «Зоряної» градації готелів – по аналогії з коньяком. Особливе місце в діяльності готелів мережі Hilton зіграло впровадження в її роботу нових електронних пристроїв і пов'язаної з ними

інфраструктури, яке почалася задовго до появи всім відомих і поширених понять – e-business (електронний бізнес) і Інтернет-технології. Ще в 1973 році Hilton Hotels першою у світовому готельному бізнесі упровадила інформаційно-довідкову систему Hilton, за допомогою якої клієнт міг в дистанційному режимі отримати інформацію щодо наявності вільних місць і забронювати номери разом із залізничними і авіаквитками. Ефективність цієї системи виявилася вищою за всі очікування – вона успішно пропрацювала 26 років, і лише в 1999 році її замінила сучасніша – Central Reservations System (CRS або Hilstar), яка об'єднала більше 500 готелів з усього світу. У 1985 році корпорація почала експлуатацію іншої системи – маркетингової системи Answer-Net, що зв'язала в єдину мережу всі регіональні офіси і готельні комплекси на території США. А через десятиліття першою в галузі відкрила інтернет-портал www.hilton.com і за підтримки компанії American Express власну систему кредитних карт Hilton Optima. У 2002 році імперія Хілтона стала одним з ініціаторів створення єдиної системи сітьового бронювання WorldRes, в яку, окрім самої Hilton, входили ресурси двох інших провідних гравців на полі курортно-готельного бізнесу – компаній Accor і Six Continents. Нарешті, зовсім недавно компанія з успіхом анонсувала ще одне новаторське сервісне рішення – доступ до безпроводної локальної мережі на базі комутаторів безпроводного зв'язку Symbol Technologies. Цей комунікаційний комплекс був вперше випробуваний у франкфуртському готелі Hilton і відразу здобув популярність в адміністрації і клієнтів. Компанія Конрада Хілтона першою в своєму секторі бізнесу упровадила і широко розповсюдила систему франчайзингу, для чого в 1965 році була створена дочірня фірма Hilton Inns. З часом цю систему прийняли всі конкуренти Hilton, сама ж компанія Конрада Хілтона сьогодні працює за договорами франчайзингу з 1352 готелями. Головним нововведенням стало об'єднання готелю й казино ще в кінці шестидесятих років XX ст., коли в Лас-Вегасі (США) були побудовані два незвичайні готелі – «Las Vegas Hilton» і «Flamingo Hilton». На відміну від всіх інших, побудованих раніше, вони були одночасно гральними закладами. Ресторани і бари розміщували прямо в

гральних залах, а кожному новому постояльцеві вручали безкоштовні гральні фішки на певну суму. Нововведення виявилось таким успішним, що в 1987 році в результаті серії операцій «Hilton International» злилася з британською індустріальною групою «Ladbroke Group», чиїм основним напрямом діяльності були якраз казино, букмекерські контори, лотереї і тоталізатори. Пізніше об'єднання отримало назву «Hilton Group» [3, с. 27-30].

Готельний ланцюг «Hilton Hotel Corp.» свою політику по завоюванню і утриманню клієнтів також будує на основі стратегії диференціації бренду. Даний ланцюг має різні бренди, кожен з яких спеціалізується на певному сегменті туристичного ринку (Табл. 1). Цікаво, що неуспіх одного з брендів мінімально відбивається на іміджі інших брендів.

Таблиця 1. Характеристики готельних брендів мережі «Hilton Hotel Corp.» [1]

Бренд	Кількість готелів	Специфіка	Коротка характеристика
Hilton Garden Inn	79	Для туристів з середніми доходами	Позиціонується за формулою: «Сервіс чотирьох зірок за ціною трьох». Просторі холи з стелею і стінами, виконаними з скла, і мальовничими садами
Doubletree, Doubletree Guest Suites, Doubletree Club Hotel	159	Середній рівень	Нестандартні готельні номери з індивідуальним обслуговуванням
Embassy Suites	155	Апартаменти	Першими запропонували двокімнатні апартаменти, розділені на житлову і спальну зони
Homewood Suites by Hilton	91	Апартаменти для туристів і ділових людей, що зупиняються на тривалий термін	Апартаменти включають повністю обладнану кухню (холодильник, мікрохвильова піч, <u>посудомийна машина</u> , кавоварка тощо). Є бізнес-центр, басейн, пральня, магазини
Hampton Inn, Hampton Inn & Suites	957 та 83	Середній рівень	За середніми розцінками гості отримують добротний сервіс, затишні номери та континентальний сніданок
Red Lion Hotels & Inns	29	Середній рівень	Повний набір послуг за середніми цінами. Надаються конгресні послуги
Conrad International Hotels	9	Для міжнародних курортних зон	Для обслуговування виключно відпочиваючих туристів

Головний інтерес для компанії «Hilton» завжди представляли великі і престижні готелі «тисячники» (за кількістю номерів). В їх числі найвідоміша у світі готель «Waldorf Astoria» (1380 номерів), яка до сьогоднішнього дня є показником успіху, багатства, розкоші клієнтів даної готелю. Серед інших готелів-гігантів: «Hilton New York & Towers» (2041 номер), «Hilton Hawaiian Village» (2545 номерів), «Hilton San Francisco & Towers» (1895 номерів), «Hilton Chicago & Towers» (1543), «Palmer House Hilton» (1639 номерів), «Washington Hilton & Towers» (1123 номери), «Hilton New Orleans Riverside» (1600 номерів). За кількістю інноваційних технологій в області сервісу та продажу торгова марка «Hilton Hotel Corp.» лідирує у світовій готельній індустрії [1].

Таким чином, зрозуміло глобальний масштаб мережі «Хілтон», вичерпний перелік надаваних послуг, постійну тенденцію до нововведень тощо.

Розглянемо як так високі стандарти «вписалися» в українські реалії. За даними www.booking.com готель Hilton Kyiv розташований за 300 метрів від Володимирського собору та за 10 хвилин ходьби від оперного театру. До послуг гостей сауна, фітнес-центр і спа-центр, номери різної місткості, рівня комфортності, виду з вікна тощо. Відстань до центрального залізничного вокзалу Києва становить 1,2 км. Це місце розташування особливо подобається парам – вони оцінили його на 8,6 для поїздки удвох. Hilton Kyiv – приймає гостей Booking.com з 30 січня 2014 року. Найпопулярніші зручності: безкоштовний Wi-Fi, безкоштовна паркова, трансфер до/з аеропорту, басейн, оздоровчий спа-центр, сімейні номери, бар [5].

Підвищення якості надаваних послуг передбачає розуміння специфіки самого поняття «якість» та його складових. Так, визначення технічної якості готельних послуг здійснюють на основі аналізу показників: стану, складу, структури, ефективності використання матеріально-технічної бази підприємства. Діагностику функціональної якості визначають через системи показників щодо відповідності чисельності, складу, структури, ефективності використання трудових ресурсів, стимулювання працівників базовим показникам та оцінювання повноти реалізації компетенцій. Етичну якість

(імідж готелю) оцінюють за результатами анкетування споживачів готельних послуг. Рівень якості послуг підприємства розраховують на основі розроблених параметрів, коефіцієнт вагомості яких визначають на основі експертних оцінок. Це дає можливість встановити ранг готельного підприємства за рівнем якості послуг [4, с. 39].

Характеристика якості готельних послуг містить певні складові [4, с. 38], які відображені в Табл. 2. Саме специфіку цих складових, сутність яких відображено в означеній таблиці намагаємось дослідити через відгуки клієнтів закладу гостинності. Зосередимось лише негативних відгуків, тож позитивні, яких насправді набагато більше, розглядати не будемо.

Таблиця 2. Характеристика складових якості готельних послуг

Складові якості послуг	Зміст складових якості послуг
Доступність (фізична і психологічна)	Контакт із співробітниками готелю повинен бути легким і приємним
Комунікації	Інформування клієнтів про послуги на зрозумілій мові, адаптованій до особливостей цільової групи
Компетентність	Наявність необхідних навиків і знань для надання послуги
Ввічливість	Увічливість, уважність, дружелюбність персоналу
Надійність	Стабільність роботи, необхідний рівень забезпечується завжди, прийняті зобов'язання виконуються
Довіра	Репутація фірми, її чесність, гарантії серйозного відношення до клієнтів
Відповідальність	Повна відповідність усім запитам клієнтів
Безпека	Захист від ризику фізичного, фінансового, морального
Відчутність	Матеріальне підтвердження послуг – приміщення, персонал тощо
Розуміння клієнта	Уміння розуміти специфічні потреби клієнта та пристосовуватись до них

Вивчення відгуків туристів в мережі Інтернет відносно якості обслуговування у готелі «Хілтон» в м. Київ дало змогу скласти узагальнену

картину відносно основних проблем, які виникають та скарг, які залишають туристи в якості негативних відгуків (див. Табл. 3).

Зауважимо, що на момент узагальнення інформації з сайтів www.booking.com та www.tripadvisor.ru [6], лише близько 10% містили зауваження чи побажання по роботі даного закладу гостинності, переважна більшість відгуків відображає оцінки відмінно та дуже добре.

Таблиця 3. Негативні відгуки туристів в мережі Інтернет відносно проблем в якості обслуговування у готелі «Хілтон» (м. Київ).

Наявні проблеми	Відгуки на сайті www.tripadvisor.ru (округлено до цілих в % від загальної кількості озвучених проблем)	Відгуки на сайті www.booking.com (округлено до цілих в % від загальної кількості озвучених проблем)
Вартість номеру вище заявленої при резервуванні	3	10
Погана якість Інтернет-зв'язку	2	10
Постільні приналежності неналежної якості	3	5
Температура в номері не регулюється	7	5
Вид з вікна різниться заявленому	2	5
Розміри номеру занадто малі	6	15
Несправне сантехнічне обладнання	5	5
Несправні електроприлади	5	10
Сніданок нерізноманітний		5
Їжа поганої якості	5	
Ресторан не працює цілодобово		5
Спрацювала сигналізація, відбулась евакуація	2	5
Погана звукоізоляція номеру	5	
Неприємний запах в номері		5
Персонал надто нав'язливий	5	5
Персонал реагує на прохання нешвидко, з незадоволенням та ін.	5	5
Хамам, басейн та ін. працюють неналежним чином	5	5
Завищена вартість	10	
Немає розваг для дітей	2	
Клієнт без згоди включається в список розсилки повідомлень на пошту	2	
Розташування готелю занадто далеко від центру	3	
Заброньований номер виявився зайнятим	5	
Дискримінація гостей залежно від матеріальних статків	3	
Погана якість прибирання номеру	5	
Стягується оплата за послуги, що не надавалися	5	
Інше	5	

Таким чином, встановлені проблеми дають змогу позначити напрямки підвищення якості обслуговування туристів у готелі «Хілтон» на підставі вивчення їх відгуків в мережі Інтернет та наявних досліджень [2]:

- Розробка заходів зі збереження існуючих рівнів розвитку, якості надання послуг, корегування цінової політики, перехід на режим ощадливості та економії.

- Надання додаткових послуг під час обслуговування клієнтів, забезпечення якісного доступу до мережі Інтернет, введення в меню спеціальних страв, які характеризуються вищою доступністю та високою якістю.

- Дотримання нормативно-правових актів, що регулюють діяльність і процеси надання послуг, оперативне усунення наявних недоліків. Забезпечення відповідності господарських процесів нормативним положенням та стандартам.

- Налагодження зв'язків із постачальниками якісної сировини та матеріально-технічного забезпечення. Дотримання рекомендацій і вимог приготування якісної продукції.

- Раціоналізація витратної політики, оптимізація структури персоналу та кількості об'єктів утримання.

- Вивчення досвіду впровадження сучасних інформаційних технологій, характерних для підприємств ресторанного бізнесу, які дозволять підвищити оперативність обслуговування клієнтів та контроль за рухом грошових коштів

- Виявлення прорахунків керівництва закладів готельного господарства в координації роботи підрозділів, підбір компетентного персоналу, забезпечення належного виконання функцій усіма підрозділами і їхньої реальної роботи [2].

Таблиця 4. Структура оцінки якості обслуговування у закладах готельного господарства

№ п/п	Складові оцінки	Кількість балів
1	Чистота	8,4
2	Комфорт	6,9
3	Місце розташування	6,8
4	Зручності	7,1
5	Персонал	8,8
6	Співвідношення «ціна / якість»	7,2
Загальна оцінка за 10-бальною шкалою		7,5

Відповідно результатам дослідження встановлено, що, не дивлячись на негативні відгуки і певні моменти незадоволеності, все ж, переважна більшість споживачів високо оцінюють якість надаваних послуг в готелі «Хілтон».

Узагальнення відгуків в мережі Інтернет за більш широкими категоріями наведено на Рис. 1.

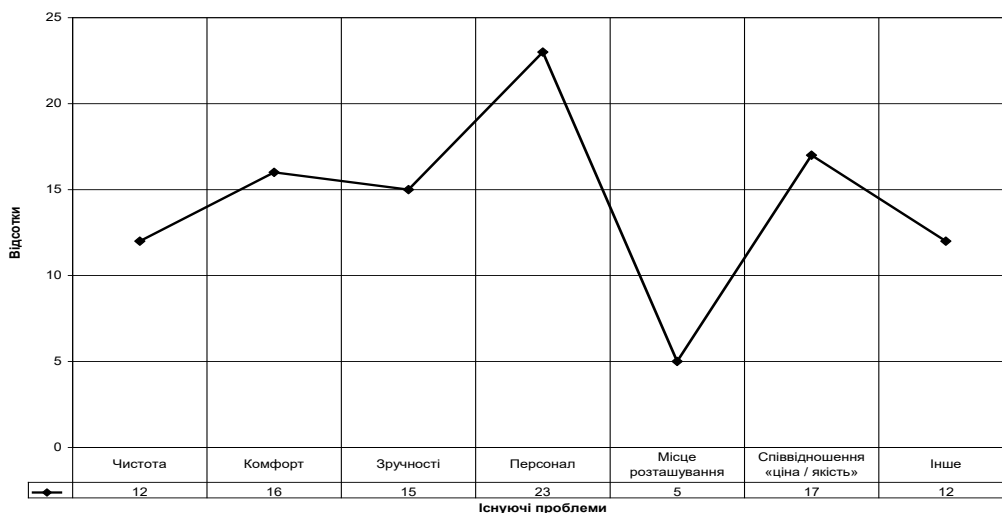

Рис. 1. Узагальнені дані відносно існуючих проблем, в %

Як видно з малюнка, людський фактор має основне значення навіть в такій всесвітньо відомій мережі як «Хілтон», адже номерний фонд, оснащення, рівень сервісу та ін. підпорядковано єдиним стандартам мережі, а ось співробітники готелю – відображають ментальність українських громадян і їм потрібно навчатись, розвиватись та змінюватись, щоб за особистісними та фаховими характеристиками відповідати високим стандартам мережі «Хілтон».

Визначено напрямки підвищення якості обслуговування туристів у готелі «Хілтон» на підставі вивчення їх відгуків в мережі Інтернет та наявних наразі досліджень, серед яких: виявлення прорахунків керівництва закладів готельного господарства в координації роботи підрозділів; підбір компетентного персоналу, забезпечення належного виконання функцій усіма підрозділами і їхньої реальної роботи; надання додаткових послуг під час обслуговування клієнтів; забезпечення якісного доступу до мережі Інтернет; уведення в меню спеціальних страв, які характеризуються вищою доступністю

та високою якістю; збереження існуючих рівнів розвитку; корегування цінової політики тощо.

Література:

1. Жукова М. А. Менеджмент у туристському бізнесі / М. А. Жукова. – М.: КНОРУС. – 192 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infotour.in.ua/jukova.htm>.
2. Петрук Ю. Актуальні завдання управління розвитком підприємств ресторанного господарства в Україні / Ю. Петрук // Економіка. – № 4 (130), липень-серпень. – 2014. – С. 41-47.
3. Писаревський І. М. Матеріально-технічна база готелів: підручник / І. М. Писаревський, А. А. Рябєв. – Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 286 с.
4. Полчанінова І. Л. Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародні стандарти обслуговування в засобах розміщення» для студентів 3 курсу денної форми навчання напряму підготовки 6.030601 – Менеджмент / І. Л. Полчанінова. – Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. – 64 с.
5. Hilton Kyiv [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.booking.com/hotel/ua/hilton-kyiv.uk.html>.
6. Hilton Kyiv [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.tripadvisor.ru/Hotel_Review-g294474-d3504611-Reviews-Hilton_Kyiv-Kiev.html.

1.7 Project-oriented management as an effective tool for business development of companies

Проектно-орієнтоване управління як ефективний інструмент розвитку бізнесу компаній

Постановка проблеми. Економічний розвиток країни напряду залежить від розвитку малого та середнього бізнесу, що може забезпечити сталу динаміку зростання основних економічних показників. В свою чергу успішний розвиток бізнесу залежить як від зовнішніх факторів та умов, що створені в країні, так і від внутрішнього рівня здатності компаній та підприємств адаптуватись до змін зовнішнього середовища (ринкові умови, політичне становище, економічні фактори, науково-технічний прогрес тощо). Одним з ефективних підходів до розвитку бізнесу є перехід до проектно-орієнтованого управління. Тому популярність використання методології управління проектами в діяльності середніх і великих компаній продовжує зростати.

Це пояснюється розумінням того, що динаміка розвитку бізнесу ставить нові складні завдання для керівної ланки компаній, рішення яких бачиться в пошуку нових ефективних прийомів і методів. У зв'язку з цим спостерігається підвищена активність, з боку українських компаній, в сфері впровадження систем управління проектами. Процедура подібного впровадження практично стандартна: запрошується консалтингова фірма в галузі управління проектами, яка надає повний комплект документації, плюс дороге програмне забезпечення і проводить навчання персоналу навичкам роботи з цим забезпеченням, як правило, досить потужним і складним, з великим спектром можливостей для управління різними типами проектів.

Результатом такого вкладення коштів для компаній є, в кращому випадку, непрацююча система, яка виявляється незатребуваним інструментом після виходу консалтингової фірми або, що ще більш сумно, повне розчарування в можливостях проектного управління. Підсумок: витрачені чималі суми грошей,

нерозуміння колективом отриманих результатів, крок назад у розвитку компанії.

Актуальність даної теми та серйозність проблем, які вона розкриває, обґрунтована підвищеним інтересом з боку бізнес середовища та значною кількістю наукових публікацій, в яких робляться спроби знайти рішення [1-6].

Формулювання цілей. Автором пропонується розглянути причини проблем, з якими стикаються при побудові системи управління проектами в організаціях, виявити їх джерела, і проаналізувати причинно-наслідкові зв'язки. Визначити деякі практичні кроки по впровадженню проектно-орієнтованого підходу та корпоративної системи управління проектами.

Виклад основного матеріалу. Незадовільний результат, який отримують після спроб переходу на проектно-орієнтоване управління, змушує задуматися про причини неспроможності моделей, що впроваджуються. При цьому оцінки та аналізу піддається лише «верхівка айсберга». Насправді причини невдач лежать у відсутності системного підходу до розуміння організації проектної діяльності.

Крім того, очевидно, що впровадження підходів проектно-орієнтованого управління повинно здійснюватися не шляхом нав'язування ззовні шаблонних моделей системи управління проектами, а йти зсередини з урахуванням сформованих особливостей діяльності організації, її корпоративної культури, специфіки бізнесу, а також в руслі обраного стратегічного напрямку розвитку.

Однак, навіть цей варіант не гарантує того, що результат буде отримано швидко і безболісно. Будь-які зміни передбачають напружену копітку роботу і, якщо рішення про впровадження системи управління проектами прийнято, цю мету потрібно і можна досягти.

Для того, щоб подолати цей шлях потрібно ряд умов, що гарантують рух в правильному напрямку і стійку перспективу отримання запланованого результату.

Однією з поширених помилок є обмеження постановки проектно-орієнтованого управління автоматизацією процесів управління проектами, що

часто можна спостерігати в різних компаніях. Створення моделі діяльності заснованої виключно на технічній інтерпретації не сприяє її ефективній роботі, тому що не змінює рівень розвитку бізнесу. Не слід забувати, що програмне забезпечення – це всього лише інструмент, який дозволяє спростити роботу керівників проектів, а не виконати її за них.

Прикладом може служити відсутність процедури формування портфеля проектів в організації, де рішення про початок нового проекту приймається просто тому, що новий проект це новий дохід. При цьому практично не враховуються доцільність даного проекту для стратегічного розвитку організації, співвідношення витрат та віддачі по проекту, а також наявні потужності цієї організації для реалізації даного проекту. Пріоритетним стає кількість проектів, а не їх корисність для бізнесу компанії.

Багато практиків з недовірою і роздратуванням говорять про марність зусиль у розвитку теоретичних основ проектного менеджменту та неефективність його застосування на практиці. У зв'язку з цим можна зробити два зауваження: перше, чи існує в принципі можливість реалізації функції управління, нехай навіть на досить примітивному рівні, без базової платформи у вигляді теоретичних основ; друге, чи вміємо ми застосовувати теорію, або ж вибираємо окремі її елементи, які на даний момент нам зрозумілі та здаються прийнятними, замість використання системного підходу в побудові та впровадженні проектного управління. На захист думки про те, що теорія і практика ідеальний тандем для сучасних компаній, доречно зауважити, що управляти в хаосі досить складно або практично неможливо і ніякий практик з цим завданням не впорається. Крім того, недоцільна та досить недешева справа здійснювати апробацію на практиці не пов'язаних ні з чим прийомів управління, набагато ефективніше вибудувати логічну модель майбутньої діяльності, оцінити її, і лише потім впроваджувати на практиці, попередньо відсіявши свідомо помилкові дії.

Важливим моментом, при впровадженні проектно-орієнтованого підходу в управлінні, також є врахування рівня розвитку організації. Кожна організація

проходить ряд ступенів (етапів) свого еволюційного розвитку і в цьому процесі неможливо пропустити якийсь із цих етапів. Саме тому так часто не приживаються системи управління проектами там де, наприклад, немає системи обліку виробничої діяльності, або вона слабо формалізована і її функції не відпрацьовані, або однозначно не визначено організаційна взаємодія і не налагоджений документообіг. Крім цього, відсутність бачення перспектив подібного впровадження колективом, як результат неготовності до такого роду змінам, передбачає виникнення супротиву, що зводить нанівець всі зусилля і вимагає часто непотрібних умовлянь та переконань. На цьому етапі ключову роль відіграє зацікавленість керівництва і політика, що проводиться ним в цьому напрямку, а також готовність насамперед керівництва організації управляти по-новому.

Тільки після визначення рівня технологічного розвитку організації слід приймати рішення про шляхи впровадження проектного управління. Існує кілька стандартних підходів до побудови моделі проектно-орієнтованого підприємства, однак брати до уваги їх особливості потрібно лише як інформативний інструментарій. Однозначно неможливо, та й не потрібно, нав'язувати готове бачення системи управління. Це пояснюється багатьма причинами, такими як специфіка діяльності організації, особливостями сегмента ринку, на якому працює організація, масштабами і кількістю проектів, які вона реалізує.

Прагнення будь-якими засобами впровадити методи управління проектами, бачення в них панацеї від усіх проблем і часто нерозуміння насправді, що ж це за методи і які вони дають перспективи для розвитку, призводить до зворотного результату. Керівники організацій, перш за все, повинні задатися питанням, яку мету вони хочуть досягти і, що вони потім з отриманим результатом будуть робити. Оскільки методологія управління проектами достатньо «витратна справа», необхідно чітко визначити для яких цілей її планується використовувати.

Існує кілька варіантів. Якщо організація проектно-орієнтована, тобто пріоритетом її діяльності є реалізація проектів, то, очевидно, що такий організації знадобитися максимальний обсяг можливостей проектного менеджменту. В іншому випадку, якщо мова йде про підприємства і проблема полягає в пошуку більш ефективних методів управління діяльністю цього підприємства, немає необхідності використовувати весь інструментарій і методи проектного менеджменту, а досить застосовувати лише окремі з них. Якщо ж підприємство або інвестор беруться за реалізацію одиничних проектів, то доцільніше буде запросити на цей проект керуючу компанію і гарантувати собі, таким чином, успішне їх виконання.

Якщо говорити про основні етапи стратегічного характеру, то можна виділити наступні кроки на шляху впровадження проектно-орієнтованого підходу і корпоративної системи управління проектами (КСУП) в організаціях, як інструменту, що забезпечує реалізацію даного підходу (Рис. 1).

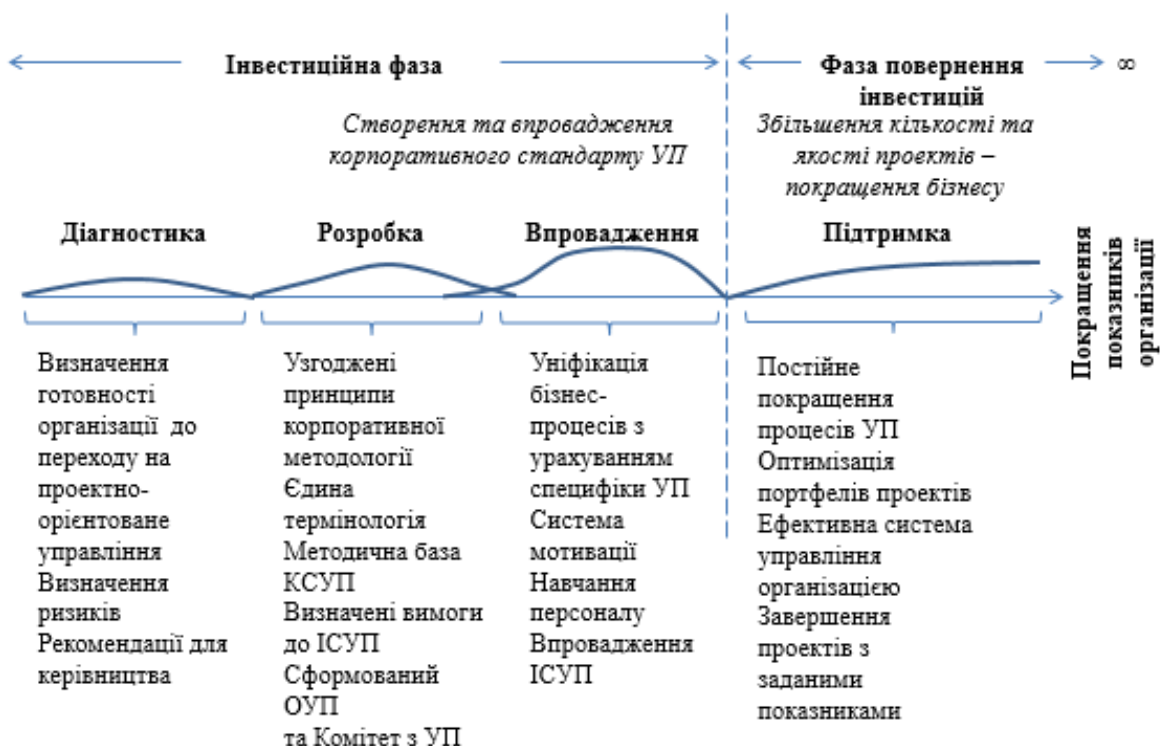

Рис. 1. Етапи впровадження КСУП

Діагностика: Тактичний рівень припускає першим етапом вивчення діяльності організації на предмет оцінки її ефективності в цілому та окремих бізнес-процесів, а також виявлення проблемних аспектів з подальшим наданням керівництву зведеного звіту з цього етапу. Не варто шукати винних чи причин кожної проблеми. Як правило, вся маса проблем, які будуть виявлені, мають всього декілька причин і саме вони є джерелом всіх проблем. Якщо виявити ці кілька причин, то можна не розтрачувати даремно зусилля, а сконцентруватися на їх ліквідації або зниженні їх впливу.

Можна виділити три основних джерела проблем в організаціях: відсутність ефективної системи розробки, консолідації, обробки, актуалізації та поширення інформації (документообіг); відсутність системи управлінського обліку та контролю; відсутність ефективної системи управління портфелем проектів організації. З приводу останньої проблеми варто провести ретельну оцінку процесів, що пов'язані з ініціалізацією, плануванням, виконанням та завершенням проектів, та визначити рівень технологічної зрілості цих процесів. Така оцінка може бути виконана за допомогою моделей оцінки технологічного рівня зрілості, наприклад модель Керцнера [7], модель Берклі, ОРМ3, Р2М3 та інші.

Розробка: Другий етап передбачає розробку корпоративної системи управління проектами, куди входить визначення методологічних аспектів, гармонізація стратегії розвитку компанії з політиками і принципами проектно-орієнтованого управління, оптимізація організаційної системи, формування портфелю проектів, а також створення моделі інформаційної системи управління.

В рамках даного етапу в тому числі передбачається упорядкування всіх наявних проектів організації, тобто визначається структура проектів організації (Рис. 2). Це особливо актуально, коли мова йде про великі компанії з широким спектром діяльності, в активі яких десятки проектів. Для того, щоб навести порядок в цьому напрямку, необхідно розробити так званий Класифікатор проектів, який дозволить відокремити діяльність, пов'язану з реалізацією

проектів від поточної виробничої або управлінської діяльності. Необхідність такої класифікації викликана, перш за все, потребою ідентифікації напрямків і видів діяльності організації, виявлення і систематизації всіх процесів, що визначаються організацією як проекти, а також визначення пріоритетів діяльності згідно прийнятої стратегії розвитку. Важливість даного етапу полягає в розумінні керівництвом відмінностей між поняттями «проект» і «процес», і внаслідок чого, виявлення напрямків діяльності, які не можуть розцінюватися як проекти. На жаль, топ-менеджмент багатьох компаній неоднозначно розуміє термін «проект» і схильний відносити під визначення «проект» практично будь-який вид діяльності, часом асоціюючи його з напрямком свого бізнесу.

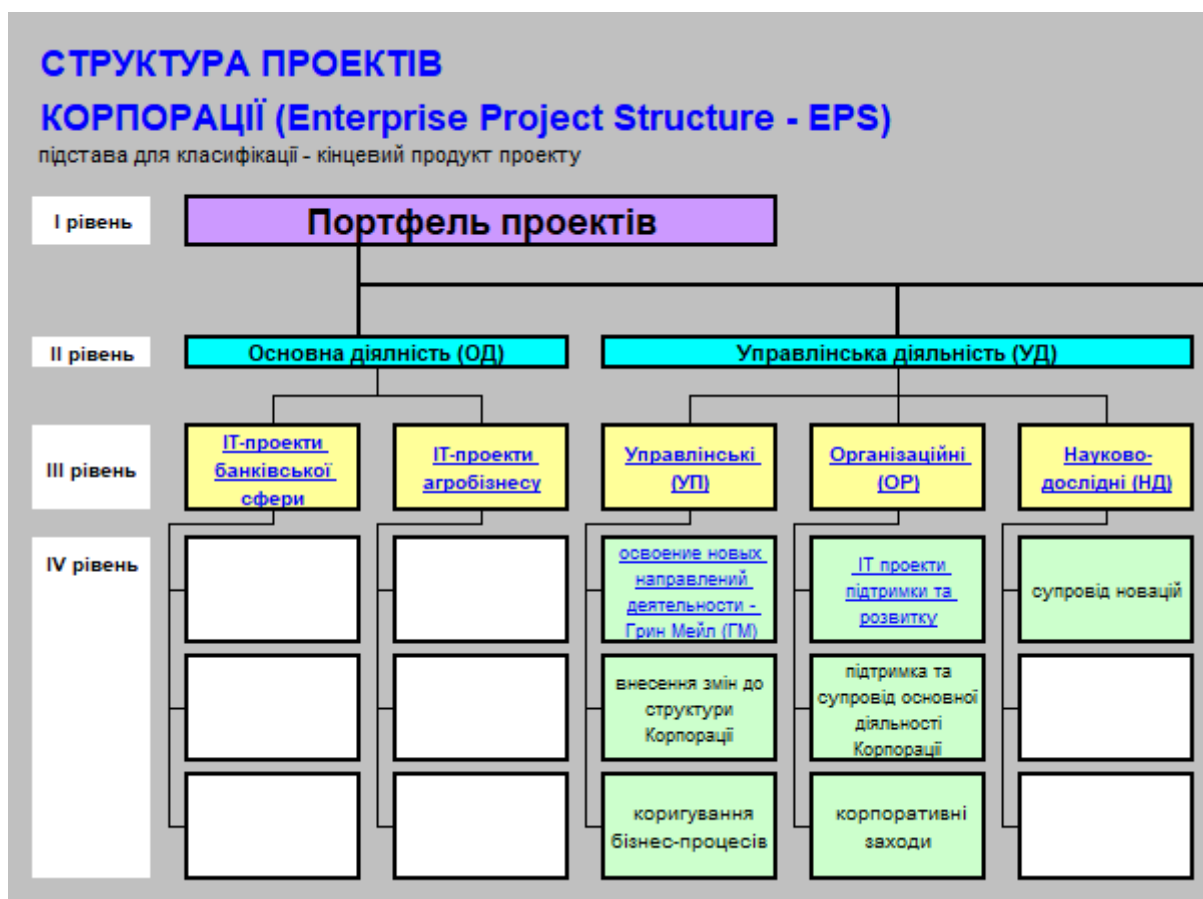

Рис. 2. Фрагмент структури проектів компанії

Після структурування діяльності і класифікації проектів організації, формується Реєстр проектів, який містить всю необхідну для користувачів

інформацію по проектам. Даний документ може бути реалізований у вигляді бази даних з метою постійної актуалізації. Наявність такого інструменту, як Реєстр проектів, дозволить значно розширити можливості консолідації інформації для контролю та управління проектами компанії. Приклад Реєстру проектів наведений на Рис 3.

Назва	Керівник	Код	Статус	Бюджет ₴	Строк міс.
Проект розробки системи аналізу даних використання сировини на підприємстві	Гребінка	000123456782	Завершено	1 800 000	25
Проект розробки програмного забезпечення для автоматизації обробки замовлень клієнтів	Олесь	000123456783	Завершено	800 000	8
Проект розробки програмного забезпечення для автоматизації податкової звітності	Олесь	000123456784	Завершено	1 900 000	23
Проект розробки програмного забезпечення для автоматизації створення звітності по обслуговуванню на підприємстві	Олесь	000123456785	Виконується	2 000 000	24
Проект розробки програмного забезпечення для промислових контролерів для насосних систем	Шевченко	000123456786	Виконується	900 000	12
Проект розробки програмного забезпечення для керування конвеєрними системами	Франко	000123456787	Виконується	2 000 000	28
Проект розробки програмного забезпечення для керування батарейними системами	Тичина	000123456788	Виконується	1 000 000	15
Розробка системи керування промисловими електропечами	Драч	000123456789	Розглядається	2 500 000	32
Розробка системи для керування подачі пального	Франко	000123456790	Розглядається	3 800 000	35
Розробка системи керування промисловими роботами	Рильський	000123456791	Розглядається	5 000 000	48
Розробка системи для сортування сировини для переробки	Гребінка	000123456792	Розглядається	4 300 000	40
Розробка системи керування ключовими верстатами	Шевченко	000123456793	Розглядається	1 800 000	25

Рис. 3. Фрагмент Реєстру проектів

Третім етапом впровадження проектного управління для деяких компаній може стати постановка системи обліку та контролю виробничої діяльності, якщо вона відсутня в тому вигляді, який передбачає ефективне функціонування бізнес-процесів окремих підрозділів та системи управління в цілому. Це досить складніше та проблемне питання, що пояснюється великою кількістю чинників, пов'язаних з внутрішніми бізнес-процесами. Однак, рішення даного завдання може бути досягнуто за рахунок постановки системи документообігу шляхом розробки і затвердження ряду процедур і регламентів. В якості підтримку даної системи має з'явитися єдиний інформаційний простір, а також орган, уповноважений на контроль функціонування системи. Для підвищення ефективності її роботи рекомендується розробити і впровадити систему мотивації та демотивації персоналу.

Висновки. Україна потребує зміни розуміння проектного управління в силу непридатності в чистому вигляді західних методів управління, специфічних соціальних особливостей та значного відставання в багатьох областях розвитку суспільства. Нова філософія проектного управління передбачає зміну рівня свідомості та могла б стати потужною рушійною силою перетворень і трансформацій діяльності українського бізнесу. Новий погляд на підходи до управління проектами як на систему, яка описує консолідацію проектної діяльності та операційного менеджменту, розкриває можливості для вивчення процесів управління на якісно новому рівні, що дозволить переглянути сформовані тенденції і вийти за рамки вузького розуміння проектно-орієнтованого управління.

Література:

1. Бушуев С. Д., Бушуева Н. С., Бабаев И. А., Яковенко В. Б., Гриша Е. В., Дзюба С. В., Войтенко А.С. Креативные технологии управления проектами и программами: Монография. – К.: «Саммит-Книга», 2010. – 768 с.: ил.
2. Бушуева Н. С. Модели и методы проактивного управления программами организационного развития: монография / Бушуева Н. С. – К.: Науковий світ, 2007. – 199 с.
3. Морозов В. В., Кальніченко О. В., Турло Ю. Г. Управління проектами розвитку підприємств: Навчальний посібник. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2011. – 262 с.
4. Кальніченко О. В., Морозов В. В., Любима Ю. О. Effective business development management on the basis of project approach. / Innovative approaches in the management of competitiveness of businesses: collective monograph / ISMA University. – Riga: “Landmark” SIA, 2016. – Vol. 1 – 143-151 p.
5. Гараедаги, Дж. Системное мышление: Как управлять хаосом и сложными процессами: Платформа для моделирования архитектуры бизнеса / Джамшид Гараедаги; перевела с англ. Е. И. Недбальская; науч. ред. Е. В. Кузнецова. – Минск: Гревцов Букс, 2010. – 480 с.
6. Стивен В. Сауле. Организационная гибкость как средство реализации ценности управления проектами. Електроний ресурс: http://pmprofy.ru/files/3583/Saule_gibkost.pdf.
7. Керцнер Г. Стратегічне управління в компанії. Модель зрілого управління проектами: Пер. з англ. – М.: ДМК Прес, 2010. – 320 с.

1.8 Evaluation of the financial condition of enterprise and the diagnosis of bankruptcy. Analysis of methods of multidimensional discriminant analysis

Оценка финансового состояния предприятия и диагностика банкротства. Анализ методов многомерного дискриминантного анализа

Финансовое состояние предприятия – определяющий фактор эффективности его функционирования. При этом из множества возможных состояний наибольший интерес представляет критическое состояние – банкротство предприятия.

Банкротство является одним из юридических оснований ликвидации предприятий. Важность своевременной диагностики банкротства связана со следующими причинами [1]. Во-первых, в настоящее время, для экономики нашей страны достаточно типичным явлением стал кризис неплатежей. Это обстоятельство делает экономически целесообразной процедуру перераспределения средств и собственности от неэффективных субъектов хозяйствования к эффективным. Возможность реализации этой процедуры возникает именно по результатам диагностики банкротства. Во-вторых, в связи с высоким уровнем неплатежеспособности значительной части украинских хозяйствующих субъектов страны, все более важным становятся меры по предотвращению кризисных ситуаций и стабилизации финансового состояния предприятия.

В [1-2] перечислены основные внешние и внутренние причины банкротства предприятия. Внешние факторы возникают в результате динамики макроэкономических показателей развития ведущих стран и зависят от уровня состояния мировой финансовой системы, стабильности международной торговли и движения капитала, особенностей таможенной деятельности. Внутренние факторы определяются необоснованной экономической политикой правительства, политической нестабильностью общества, несовершенством

законодательной базы, низким уровнем интегрированности отечественной экономики, неэффективным использованием инвестиций зарубежного капитала, ухудшение конъюнктуры внутреннего и внешнего рынков. В [3] приведены конкретные симптомы приближения банкротства. Один из первых признаков – падение прибыльности фирмы ниже стоимости капитала. При этом проценты за кредит и выплачиваемые фирмой дивиденды перестают соответствовать рыночным условиям хозяйствования. Выгодность вложений в данную фирму уменьшается, в связи со спадом стоимости акционерного капитала падает цена акций, увеличивается риск невозвращения средств, возникают трудности с наличностью. В результате нарастают кризисные явления, обусловленные резким изменением структуры баланса предприятия; возникают трудности с наличностью и резкое уменьшение денежных средств на счетах; происходит увеличение кредиторской и дебиторской задолженности и т.д. Вытекающие из этого дальнейшие естественные процессы приводят к банкротству и возможной ликвидации предприятия.

Для оценивания и прогнозирования финансового состояния в течение многих лет широко используются классические статистические методы. Соответствующие модели, определяют процедуру классификации, которая с определенной степенью точности относит анализируемую фирму к группе потенциальных банкротов или к группе компаний с благоприятным финансовым положением. Применение таких моделей сопряжено с возможностью появления двух типов ошибок [4-6].

Ошибка первого типа: фирма-банкрот классифицируется как фирма с благоприятным финансовым положением. Ошибка второго типа: предприятие с нормальным финансовым состоянием классифицируется как потенциальный банкрот. Обе ошибки могут привести к серьезным последствиям и убыткам. Например, если кредитное учреждение откажет компаниям со «здоровой» финансовой ситуацией в предоставлении кредита в связи с допущением ошибки второго типа, то это может привести к потерям будущей прибыли этой компанией. Такую ошибку часто называют коммерческим риском. И наоборот,

если кредитное учреждение примет решение о предоставлении кредита компании, которая является потенциальным банкротом (ошибка первого типа), то это может привести к потерям процентов по кредиту, значительной части ссудных средств, альтернативной стоимости и т.д. Поэтому такую ошибку называют кредитным риском [7].

Известные методы оценки финансового состояния фирмы различны, но все они используют и опираются на определенную систему финансовых показателей (коэффициентов). В работе [4] эти показатели характеризуют отдельные направления финансовой деятельности фирм. В [8] эти показатели (коэффициенты, критерии) классифицированы и сгруппированы в соответствии с их экономическим смыслом, указаны источники расчетных данных (формы и счета бухгалтерского учета), и формулы для их расчета. К сожалению, эти методики не приспособлены к украинской бухгалтерской отчетности и законодательной базе Украины в сфере экономики, что сводит на нет их достоинства, делает невозможным их непосредственное применение.

Эти недостатки устраняются в предложенной в [9] системе показателей, в основу которой положена классификация критериев оценки финансовой устойчивости фирмы. Эта система обеспечивает комплексный анализ функционирования предприятия в условиях рыночной экономики. Она полностью учитывает украинское законодательство, формы финансовой отчетности, разработанные и утвержденные министерством финансов Украины.

Предложенная совокупность относительных финансовых показателей в соответствии с их экономическим смыслом подразделяется на ряд характерных групп: оценка имущественного положения предприятия; оценка ликвидности; оценка финансовой устойчивости; оценка рентабельности; оценка деловой активности; оценка рыночной активности.

Оценка имущественного положения фирмы характеризует состояние средств предприятия и содержит данные для анализа структуры основных производственных фондов.

Оценка ликвидности определяет способность предприятия к погашению текущих обязательств.

При расчете финансовой устойчивости фирмы анализируется независимость ее от заемных средств.

Рентабельность – показатель, характеризующий общую эффективность функционирования предприятия.

Рыночная и деловая активность взаимосвязаны. Они характеризуют эффективность применения средств предприятия и его поведение на рынке ценных бумаг.

Приведем технологию расчета показателей для оценки финансового состояния фирмы [9].

1. Оценка имущественного положения предприятия:

x_1 – отношение остаточной стоимости основных средств к итогу баланса;
 x_2 – отношение износа основных производственных фондов (ОПФ) к балансовой стоимости ОПФ.

2. Оценка ликвидности:

x_3 – отношение суммы денежных средств и ликвидных ценных бумаг к текущим обязательствам; x_4 – отношение денежных средств и дебиторской задолженности, расчеты и прочие активы к валюте баланса; x_5 – отношение текущих активов к текущим обязательствам; x_6 – отношение долгосрочных обязательств к собственному капиталу; x_7 – отношение оборотного капитала к сумме активов.

3. Оценка финансовой устойчивости:

x_8 – отношение собственного капитала к валюте баланса; x_9 – отношение собственного капитала к совокупным обязательствам; x_{10} – отношение привлеченного капитала к собственному капиталу средств.

4. Оценка рентабельности:

x_{11} – отношение прибыли от реализации к затратам на производство продукции; x_{12} – отношение балансовой прибыли к собственному капиталу; x_{13} – отношение балансовой прибыли к привлеченному капиталу; x_{14} – отношение

чистой прибыли к совокупным обязательствам; x_{15} – отношение нераспределенной прибыли к сумме активов; x_{16} – отношение операционной прибыли к сумме активов.

5. Оценка деловой активности:

x_{17} – отношение выручки от реализации к средней стоимости основных средств; x_{18} – отношение выручки от реализации к средней дебиторской задолженности; x_{19} – отношение рыночной стоимости акций к задолженности; x_{20} – отношение эксплуатационных расходов к краткосрочным обязательствам; x_{21} – отношение выручки к заемному капиталу; x_{22} – отношение чистой прибыли, дивиденды, выплаченные акционерам к собственному капиталу.

Во многих работах используются и некоторые другие показатели.

x_{23} – отношение заемного капитала к валюте баланса; x_{24} – отношение оборотных активов к текущим обязательствам (показатель покрытия); x_{25} – отношение разницы текущих активов и краткосрочных обязательств к совокупным обязательствам; x_{26} – отношение разницы между ожидаемыми денежными поступлениями и текущими обязательствами к расходам предприятия (без амортизации); x_{27} – отношение среднего остатка кредиторской задолженности к стоимости закупок, умноженной на 365; x_{28} – отношение средних остатков производственных запасов к величине затрат на сырье (материалы) умноженной на 365.

Кроме того, используются некоторые коэффициенты, имеющие специальные названия.

x_{29} – коэффициент текущей ликвидности – отношение текущих (оборотных) активов к краткосрочным обязательствам (текущим пассивам); x_{30} – коэффициент текущей обеспеченности собственными средствами – отношение разности между объемами источников собственных средств и фактической стоимости, находящихся в наличии у предприятия оборотных средств виде производственных запасов, незавершенного производства, готовой продукции, денежных средств, дебиторских задолженностей и прочих оборотных средств; x_{31} – коэффициент восстановления платежеспособности –

сумма фактического значения этого коэффициента на конец отчетного периода и изменение этого коэффициента между окончанием и началом отчетного периода в пересчете на период восстановления платежеспособности; x_{32} – коэффициент утраты платежеспособности – отношение расчетного коэффициента текущей ликвидности к его установленному значению.

Приведенная совокупность показателей может быть использована в методике оценки финансового состояния фирмы с целью диагностики банкротства.

Прогнозирование банкротства как самостоятельная проблема возникла в середине прошлого столетия.

Первые серьезные результаты решения задачи привели к формированию двух основных подходов к прогнозированию банкротства. Первый основан на анализе финансовых данных (Z-коэффициент Альтмана (США), коэффициент Таффлера, (Великобритания), и др). Второй использует данные по обанкротившимся компаниям и сравнивает их с соответствующими данными исследуемой компании.

Первый подход к решению задачи диагностики банкротства основан на применении методов многомерного дискриминантного анализа. Эти методы входят в класс методов, разработанных для решения более общей задачи – распознавания образов [10]. С другой стороны, специалисты в области статистики считают, что эта задача – частный случай стандартной задачи математической статистики – проверки статистических гипотез [11]. Известная технология решения этих задач основана на следующем [12-17]. Имеется совокупность из n объектов, извлеченных из двух (или более) генеральных совокупностей. Каждый, например j -ый объект характеризуется набором из p контролируемых параметров $X_j = (x_{j1}, x_{j2}, \dots, x_{jp})$, $j = 1, 2, \dots, n$. При этом рассматриваются альтернативные ситуации: первая – известны условные плотности распределения $\varphi_j(x_k / w_j)$ каждого из параметров $k \in \{1, 2, \dots, p\}$ при условии, что объект принадлежит генеральной совокупности w_j , $j \in \{1, 2, \dots, J\}$; вторая – эти плотности не известны. Задача состоит в построении некоего

решающего правила, позволяющего определить принадлежность каждого из объектов к одной из генеральных совокупностей. В задачах дискриминантного анализа для частного случая, когда решается двухальтернативная задача, это правило реализуется путем построения так называемой дискриминантной плоскости

$$a_1x_{j1} + a_2x_{j2} + \dots + a_px_{jp} = z_0, \quad (1)$$

разделяющий p -мерное факторное пространство на два подпространства.

Пусть набор $X_j = (x_{j1}, x_{j2}, \dots, x_{jp})$ – соответствует измерениям p параметров j -го объекта. При подстановке X_j в (1) получим либо

$$a_1x_{j1} + a_2x_{j2} + \dots + a_px_{jp} \geq z_0, \quad (2)$$

либо

$$a_1x_{j1} + a_2x_{j2} + \dots + a_px_{jp} < z_0, \quad (3)$$

В первом случае объект относят к генеральной совокупности w_1 , во втором – w_2 . При этом предполагается, что совокупности w_1, w_2 распределены нормально с математическими ожиданиями $(m_{11}, m_{12}, \dots, m_{1p})$ и $(m_{21}, m_{22}, \dots, m_{2p})$ соответственно и одинаковой ковариационной матрицей (σ_{ij}) .

Численные значения коэффициентов дискриминантной функции и значение дискриминирующего параметра z_0 отыскиваются с использованием методики [11].

Аналогичная технология используется и в случае, когда параметры многомерных распределений для w_1, w_2 не известны. При этом неизвестные параметры $(m_{11}, m_{12}, \dots, m_{1p})$, $(m_{21}, m_{22}, \dots, m_{2p})$ и (σ_{ij}) , предварительно оцениваются статистически по набору реальных данных в соответствии со стандартными методами оценивания параметров распределений случайных величин [12-19]. После этого рассчитываются параметры дискриминантной функции, и для решения задачи классификации в дальнейшем используются соотношения (2) и (3).

Понятно, что эта ситуация более реалистична и поэтому реализуется на практике. Вместе с тем, конструктивные особенности описаной процедуры построения дискриминантных функций определяет причины, в силу которых стандартная технология дискриминантного анализа не позволяет получить универсальные соотношения для оценивания финансового состояния предприятий [20-22]. Реально точность прогнозов с использованием конкретных дискриминантных многофакторных моделей существенно зависит от того, что собой представляет обрабатываемая при построении моделей выборка. При этом важно учитывать: состав показателей финансового состояния; объем выборки; качественную структуру тех частей выборки, которые содержат предприятия-банкроты и предприятия, функционирующие благополучно; принадлежат ли предприятия одной и той же отрасли производства; уровень однородности частей выборки; уровень репрезентативности выборки.

Рассмотрим наиболее известные методики выявления банкротства.

В модели У. Бивера [23] реальные значения показателей состояния сравниваются с их нормативными значениями для трёх состояний фирмы, рассчитанными У. Бивером для благополучных компаний, для компаний, обанкротившихся в течение года, и для фирм, ставших банкротами в течение пяти лет.

Одной из простейших моделей прогнозирования вероятности банкротства является двухфакторная модель Альтмана. Она основана на двух показателях: показатель текущей ликвидности и показатель доли заемных средств. Эти показатели умножаются на эмпирические весовые коэффициенты, и результаты затем складываются с некой постоянной величиной (const). Если результат оказывается отрицательным, вероятность банкротства невелика. Положительное значение результат указывает на высокую вероятность банкротства. Эта технология позволяет в первом приближении разделить хозяйствующие субъекты на потенциальных банкротов и не банкротов.

Модели Альтмана (1968).

Двухфакторная модель имеет вид [24]:

$$Z = -0,3877 - 1,0736 x_{29} + 0,579 x_9.$$

Если $Z > 0$, то вероятность банкротства высокая, если $Z < 0$, то низкая.

Точность этой модели составляет – 65%.

Более точной является пятифакторная модель Альтмана [25]:

$$Z = 1,2 x_{24} + 1,4 x_{15} + 3,3 x_{16} + 0,6 x_{19} + x_{21}.$$

Нормативы для Z :

$Z \geq 2,99$ – вероятность банкротства менее 0,1;

$2,77 \leq Z < 2,99$ – низкая вероятность банкротства – от 0,15 до 0,2;

$1,81 \leq Z < 2,77$ средняя вероятность – от 0,35 до 0,5;

$Z < 1,81$ – высокая вероятность банкротства – от 0,8 до 1,0.

Модели Альтмана могут быть использованы для диагностики риска банкротства и на более продолжительный срок чем 1 год, но точность в этом случае будет снижаться.

Модель Лиса (1972 г) [26].

Эта модель была разработана для предприятий Великобритании, и имеет следующий вид:

$$Z = 0,063 x_7 + 0,092 x_{12} + 0,057 x_{14} + 0,001 x_{13}.$$

В случае, если $Z < 0,037$ – вероятность банкротства высокая; $Z \geq 0,037$ – вероятность банкротства невелика.

Модель Таффлера (1977 г.) [27]

$$Z = 0,53 x_{11} + 0,13 x_3 + 0,18 x_7 + 0,16 x_{15}.$$

Величина Z -счета, большая, чем 0,3, говорит о том, что у фирмы неплохие долгосрочные перспективы, если меньше 0,2, то банкротство более чем вероятно.

Модель Спрингейта (1978 г) [28]

$$Z = 1,3 x_{24} + 3,07 x_{12} + 0,66 x_{18} + 0,4 x_{16}.$$

Если значение Z меньше 0,862, то предприятие является потенциальным банкротом с вероятностью 0,92. Если $Z < 0$, то предприятие – банкрот.

Модель Ж. Конана и М. Голдер (1979 г) [29].

Французские экономисты Ж. Конан и М. Голдер, предложили модель для расчета вероятности задержки платежей, имеющую вид:

$$Z = -0,16 x_4 - 0,22 x_8 + 0,87 x_9 + 0,10 x_{14} - 0,24 x_{21}.$$

Известно большое число других моделей диагностики финансового состояния предприятий. К их числу относятся: модель Давыдовой – Беликова. (1999 г.) [30]; модель Сайфулина – Кодекова (1999 г. [31] ; модель Масжинской (2004 г.) [32]; модель Джима – Митчелла (2004 г.) [33]; модель Галвао, Бессера, Абоу-Сеада (2004 г.) [34]; модель Прусака (2005 г.) [35]; модель Гайдка – Стоса (2006 г.) [36]; модель Бандёпадхая (2006 г.) [37]; модель Сандин, Парторато (2007 г.) [38]; модель Панг – Тин, Чинг – Вена (2008 г.) [39]; модель Гиноглоу – Агорастоса [40].

Структура этих моделей и значения коэффициентов перед показателями сведены в Таблицу 1.

Эти известные модели не могут быть непосредственно применены для оценки финансового состояния украинских предприятий, поскольку они реализуют свои специфические для своей страны методики отражения инфляционных факторов, учитывают свои особенности структуры капитала и законодательной базы [25].

Указанные обстоятельства инициировали появление серьезных исследований проблемы оценивания финансовой устойчивости предприятий, проведенных отечественными учеными. Отметим работы [20, 22, 41-43]. В частности, модель [43] имеет вид:

$$Z = 0.333x_1 + 0.268x_2 + 0.045x_3 - 0.018x_4 - 0.004x_5 - 0.015x_6 + 0.702x_7,$$

где: x_1 – оборотные / необоротные активы; x_2 – чистый доход от реализации / поточные обязательства; x_3 – чистый доход от реализации / собственный капитал; x_4 – баланс / чистый доход от реализации; x_5 – (оборотные активы – поточные обязательства) / оборотные активы; x_6 – (долгосрочные обязательства + поточные обязательства) / баланс; x_7 – собственный капитал / (обеспечение

следующих трат и платежей + долгосрочные обязательства + текущие обязательства).

*Таблица 1. Значения коэффициентов моделей диагностики
финансового состояния предприятий*

№ п/п	[30]	[31]	[32]	[33]	[34]	[35]	[36]	[37]	[38]	[39]	[40]
x_3								6.95			
x_4											
x_5			0.97		0.217		0.365				
x_6				-0.32					-1.51	-0.087	-0.02
x_7	8.38	2.0									
x_8											
x_9			0.047	0.039	0.046						
x_{11}			0.087								
x_{12}	1.0	0.45									3.54
x_{13}							0.76				
x_{14}			0.049	0.014		0.144	0.20			0.49	1.65
x_{15}		0.1					0.96				
x_{16}								7.55			
x_{17}	0.054	0.08									
x_{18}				0.378							
x_{19}											
x_{20}						-0.187			-1.61	-0.047	
x_{21}											
x_{22}	0.63										
x_{24}											
x_{25}								0.736			0.79
x_{29}											
x_{30}			-7.03	1.057		-1.87	0.44	-3.34	1.1	1.03	-0.14

Описанные методы диагностики банкротства основаны на применении многомерного дискриминантного анализа (МДА), который базируется на следующих уже отмеченных ограничивающих предположениях [10-11]:

независимые переменные, включенные в модель, нормально распределены; матрицы дисперсий и ковариаций группы успешных компаний и группы банкротов равны, которые на практике удовлетворяются очень редко.

Кроме того, существенный недостаток метода многомерного дискриминантного анализа состоит в том, что он, в большинстве случаев, конструктивно ориентирован на идентификацию состояния для двухальтернативной ситуации: предприятие – потенциальный банкрот или не банкрот (вероятность банкротства высока или она мала). Более информативными являются методы, обеспечивающие более многоальтернативную дифференциацию возможных состояний предприятия. К числу таких относятся методы рангового и регрессионного анализа, недостаток которых состоит в необходимости сбора большого объема исходных данных. Одним из наиболее эффективных инструментов оценивания состояния контролируемых объектов является нечеткая экспертная система (ЭС) [44]. Точность оценивания состояния в такой системе может быть сделана как угодно высокой и ограничивается только числом контролируемых параметров, точностью их измерения и правильностью заключений, образующих правила. Неопределенность, неизбежно сопровождающая все этапы процедуры оценивания состояния объектов с использованием ЭС, приводит к появлению и все более широкому использованию нечетких ЭС.

Литература:

1. Ансофф И. Стратегическое управление: Пер. с англ. – М.: Экономика, 1989.
2. Роберт Н. Холт. Основы финансового менеджмента. Пер. с англ. – М.: «Дело», 1993. – 184 с.
3. Экономический анализ деятельности банка п/р Валенцевой И. И. – М.: ИНФРА – М, 2006 – 144 с.
4. Уотшен Т., Паррамоу К., Количественные методы в финансах: пер. с англ. под ред. М. Р. Ефимовой. – М.: Финансы, 1999. – 527 с.
5. Лукасевич И. Я. Анализ финансовых операций. Методы и модели. – М.: Финансы, 2004. – 400 с.
6. Селезнева Н. Н. Финансовый анализ. – М.: ЮНИТИ, 2007. – 638 с.
7. Экономический анализ / Учебн. Под ред. Л. Г. Гиляровской. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 615 с.
8. Шеремет А. Д., Суйц В. П. Аудит. – М.: ИНФРА-М, 2004 – 112 с.

9. Мартынов Е. Е., Харченко А. А., Черепанова И. А. Система показателей для оценки финансового состояния фирмы. Сборник научных трудов «Экономика, управление, право». – Черновцы: Экономико-правовой институт, 2007. – № 4, с. 24-29.
10. Duda R., Hart P., Stock Pattern Classification. – New York, John Wiley, 2001. – 504 p.
11. Афифи А., Статистический анализ: пер. с англ. Ежова И. С. и Новикова И. Д. / А. Афифи, С. Эйзен. – М.: МИР, 1982. – 488 с.
12. Таганов Д. Н. SPSS: статистический анализ в маркетинговых исследованиях. – СПб. Питер, 2005. – 192 с.
13. Гайдышев И. П. Анализ и обработка данных. – СПб. Питер, 2004. – 752 с.
14. Machine Learning. Neural and Statistical Classification. – Ellis Horwood, Chichester, UK, 2004. – 304 p.
15. Efromson M. A. Multiple regression analysis // Mathematical methods for Digital Computers, 2005. VI. P. 191-203.
16. Lin L., Osan R., Tsien J. Organizing principles of real-time memory encoding. TRENDS in Neurosciences, 2006. – N29 (1). – Pp.48-57.
17. McLachlan G. Discriminant Analysis and Statistical Pattern. – Wiley interscience, 2004. ISBN 0-471-64115. MR1190469.
18. Chance, Beth L., Rossman A. Statistical Concepts, Applications and Methods. Duxbury Press, 2005 ISBN 978-0-495-05064-3.
19. Мостеллер Ф., Тьюки Дж. Анализ данных и регрессия: пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 416 с.
20. Терещенко О. О., Антикризове фінансове управління на підприємстві / О. О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 286 с.
21. Недосекин А. О., Нечетко-множественный анализ рисков фондовых инвестиций / А. О. Недосекин. – СПб. Сезам, 2002. – 181 с.
22. Матвійчук А., Моделювання фінансової стійкості підприємств із застосуванням теорій нечіткої логіки, нейронних мереж і дискримінантного аналізу / А. В. Матвійчук. Вісник НАН України, 2010, 09. – С. 24-46.
23. Beaver W. Financial of Accounting Research, 1966. Vol. 4, pp.71-111.
24. Altman E., Financial Ratios, Discriminate Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy // The Journal of Finance / – 1968 / – № 4. – P. 589-609.
25. Altman E. Recovery Risk. – John Willey, 2005. – ISBN 0-470-118725.
26. Apelfin.narod.ru/finanaliz/lis_html.
27. Bankrotstvo.do.am/news/model_taffler/2011-02-19-17.
28. Kungfu.blox.ua/2010/06/26-Model_Springeit.html.
29. Conan J., Holder M. Variables explicatives de performance et controle. GERG, University Paris Dauphine, 1979. Vol. 1. Pp.272-279.
30. Давыдова Г. В., Беликов А. Ю. Методика количественной оценки риска предприятий // Управление риском. – 1999. – № 3. – С. 13-20.
31. Коротков Э. М. Антикризисное управление. – М.: ИНФА, 2001. – 432 с.
32. Maszynska, E., 2004. “Biznes a ryzyko – systemy wczesnego ostrzegania”, Nowe Zycie Gospodarcze, nr 12, pp. 8.
33. Yim, J., Mitchell, H., 2004. “A comparison of Japanese failure model – hybrid neural networks, logit models and discriminant analysis”, International Journal of Asian and Management, nr 3, pp. 103-120.
34. Galvao, R., Becerra, V., Abou – Sead, M., 2004. “Ratio selection for classification models”, Journal of Data Mining and Knowledge Discovery, nr 8, pp. 151-170.
35. Prusak, B., 2005. “Nowoczesne metody prognozowania zagrozenia finansowego przedsiebiorstw”, Difin, Warsaw, pp. 152.
36. Gaidka, J., Stos, D., 1996. “Wykorzystanie anlizy dyskryminacyjnej w ocenie kondycji finansowej przedsiebiorstw”, red. Nauk. Borowiecki R., Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, pp. 61.

37. Bandyopadhyay, A., 2006. "Predicting probability of default of Indian corporate bonds – logistic and Z-score model approaches", *The Journal of Risk Finance*, vol. 7, nr 3. Pp. 255-272.
38. Sandin, A., Portorato, M., 2007. "Corporate bankruptcy prediction models applied to emerging economies – evidence from Argentina in the years 1991-1998", *International Journal of Commerce and Management*, vol. 17, nr 4, pp. 295-311.
39. Pang – Tien L., Ching – Wen, L., Hui – Fun, Y., 2008. "Financial early – warning models on crossholding groups", *Journal of Industrial Management & Data System*, vol. 108, pp. 1060-1080.
40. Ginoglou, D., Agorastos, K., 2002. "Prediction corporation failure of problematic firms in Greece with LPM logit probit and disriminant analysis models", *Journal of Financial Management and Analysis*, nr 15 (1), pp. 1-15.
41. Матвійчук А.В. Моделювання економічних процесів із застосуванням методів нечіткої логіки. – К.: КНЕУ, 2007. – 264 с.
42. Матвійчук А. В. Дискримінантна модель оцінки ймовірності банкрутства // Моделювання та інформаційні системи в економіці. – 2006. – вип. 74. – С. 299-314.
43. Матвійчук А. В. Диагностика банкротства предприятий в условиях трансформационной экономики // Экономическая наука современной России. – 2008. - № 3 (43). – С. 90 – 104.
44. Раскин Л. Г. Анализ нечетких экспертных систем оценки состояния объектов. Комбинированная экспертная система / Л. Г. Раскин, Т. И. Каткова, В. А. Головки // Системы обработки информации, вып. 2 (109), 2013. – С. 77-81.

1.9 Formation of effective logistics of grain market and its products processing in Ukraine

Формування ефективної логістики ринку зерна та продуктів його переробки в Україні¹

Ефективне функціонування стратегічних товарних ринків передбачає максимізацію створення ринкової доданої вартості, яка є головним ресурсом відтворювального розвитку економіки. Завдання формування ефективних логістичних ланцюгів товарних ринків (далі – ЛЛТР), які є інструментом сталого соціально-економічного розвитку територій, набуває особливої актуальності для України. В Україні логістична складова в ВВП є досить високою – 30-35%, тоді як в розвинених країнах вона складає 10-15% і менше [1]. Пошук шляхів скорочення логістичних витрат передбачає організацію ефективного товароруку в стратегічних ринках країни, зокрема, ринку зерна та продуктів його переробки.

Мета дослідження – розробка теоретичних положень щодо формування ефективних ЛЛТР та їх конкретизація на прикладі українського ринку зерна та продуктів його переробки.

Логістична структура товарного ринку представляє собою впорядковану сукупність елементів (ланок) з переміщення матеріальних і пов'язаних з ними фінансових та інформаційних потоків на шляху від первинного джерела сировини до кінцевого споживача готової продукції. Йдеться про логістичний ланцюг товарного ринку. Враховуючи відтворювальну природу й мету *логістичного ланцюга товарного ринку*, авторське визначення категорії є таким: лінійно впорядкована (оптимізована) сукупність ланок з переміщення матеріальних і пов'язаних з ними фінансових та інформаційних потоків на шляху від первинного джерела сировини до кінцевого споживача готової

¹ Публікацію підготовлено в межах виконання науково-дослідної роботи «Формування ефективної логістики товарних ринків» (№ державної реєстрації 0119U000227).

продукції, яка реалізує відтворювальну функцію товароруху в ринку. Логістична ланка представляє собою функціонально відокремлену типову складову ЛЛТР, яка виконує відповідне завдання в процесі відтворення товароруху в ринку: транспортування, складування, доробка, розподіл тощо.

Зв'язки і взаємодії між ланками формують структуру ЛЛТР. Термін «структура» (лат. *structura*) характеризує будову, розташування, порядок, взаємозв'язок складових. Структуру логістичного ланцюга товарного ринку можна трактувати як відносно постійний порядок внутрішніх просторових зв'язків ланцюга між його ланками та їх взаємодію як у межах ланцюга, так із зовнішнім середовищем для реалізації відтворювальної функції товароруху в ринку. У практичному вимірі структура ЛЛТР представляє собою організовану сукупність ланок, через які матеріальні і пов'язані з ним фінансові та інформаційні потоки проходять під час свого переміщення від первинного постачальника до кінцевого споживача продукції. Структуризація ринкових логістичних ланцюгів дозволяє досліджувати ефективність функціонування як кожної ланки, так і ланцюга в цілому, визначати логістичні «розриви» в товаропотоках, обґрунтовувати управлінські рішення щодо їх нівелювання, підвищення ефективності роботи як окремих ланок, так і ланцюга в цілому.

Для побудови структури ЛЛТР принципове значення має визначення природи й спрямування зв'язків між ланками. У логістичних ланцюгах зв'язки між ланками мають низку специфічних проявів, які дають підставу для обґрунтування типології зв'язків. У залежності від характеру та форм прояву зв'язків у ЛЛТР можна виділити 7 їх типів, а саме: зв'язки взаємодії, утворення, трансформації, будови, функціонування, розвитку та управління. Найбільш широким типом є зв'язки взаємодії, які в певній мірі присутні у всіх інших видах зв'язків. У ринкових логістичних ланцюгах зв'язки взаємодії встановлюються процесами управління матеріальними та пов'язаними з ним фінансовими, інформаційними й сервісними потоками.

Базовим видом зв'язків взаємодії, який складає основу побудови логістичних ланцюгів товарних ринків і формує їх структуру, є господарський

зв'язок. У контексті системної організації ринкової логістики серед усіх видів зв'язків взаємодії центральне місце займає господарський зв'язок, як спосіб взаємодії суб'єктів ринку, держави та населення з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товару. Становлення та розвиток ефективних форм взаємодії учасників потокового процесу є необхідною умовою досягнення головної мети ЛЛТР – розширене відтворення ресурсів у його ланках.

В теорії логістики господарські зв'язки поділяють на два види [2]: (1) прямі зв'язки, які утворюються між суб'єктами ринку, державою, споживачами; (2) опосередковані зв'язки, що формуються за участю посередницьких організацій. За системної організації ринкової логістики учасниками логістичних ланцюгів стають логістичні оператори – посередники, які надають різноманітні логістичні послуги.

Враховуючи множину принципів ринкової логістики [3, 4], автором розроблено класифікацію логістичних ланцюгів товарних ринків (Таблиця 1).

Логістичні ланцюги в залежності від територіальних (географічних) меж товарного ринку можуть бути *внутрішніми* й *зовнішніми*. У свою чергу, внутрішні ЛЛТР поділяються на локальні (територія певного району, міста), регіональні й державні. Слід відзначити, що з розширенням товарних меж ринку змінюється логістика міжланкових відносин. Так, у локальних ЛЛТР існуючі умови для узгодження наскрізних характеристик товарних потоків не мають вирішального значення у відтворювальному процесі (один вид транспорту, малі обсяги постачань, обмежена товарна номенклатура тощо). Водночас у державних ЛЛТР роль інтеграційної компоненти у збалансуванні міжланкових відносин суттєво посилюється. Провідними областями узгодження потоків постають збірні поставки, наскрізні тарифи, механізми взаємодії різних видів транспорту, наявність загальних розподільчих центрів тощо [4]. За ознакою розподілу ринкових сил, залежно від ролі транснаціональних корпорацій і незалежних постачальників, ринкові логістичні ланцюги (передусім, зовнішні) поділяють на «*мотивовані виробником*» (producer-driven) та «*мотивовані покупцем*» (buyer-driven) [5].

Таблиця 1. Класифікація логістичних ланцюгів товарних ринків*

Ознаки класифікації	Види ринкових логістичних ланцюгів та їх характеристика
1. Географічні (територіальні) межі товарного ринку	1. <i>Внутрішні</i> – формуються в географічних (територіальних) межах держави. У залежності від територіальної ознаки внутрішні ЛЛТР можуть бути <i>локальними, регіональними та державними</i> . 2. <i>Зовнішні</i> – територія формування та функціонування ланок ринкового логістичного ланцюга виходить за межі держави. Йдеться про світові (глобальні) логістичні ланцюги товарних ринків
2. Розподіл впливу суб'єктів ринку (ринкових сил)	1. Логістичні ланцюги, « <i>мотивовані виробником</i> » (producer-driven) – створюються у високотехнологічних секторах (виробництві напівпровідників, електроніки, автомобільній та фармацевтичній промисловості). 2. Логістичні ланцюги, « <i>мотивовані покупцем</i> » (buyer-driven) – формуються навколо великих підприємств роздрібної торгівлі, орієнтовані на виробництво переважно споживчих товарів (одяг, текстиль, взуття, господарські товари тощо).
3. Організаційно-правова форма суб'єктів ланцюга	1. <i>Корпоративні</i> логістичні ланцюги – послідовні етапи постачання, виробництва й розподілу товарів знаходяться в межах одно- чи декілька осібного контролю. 2. <i>Кооперативні</i> логістичні ланцюги – послідовні етапи постачання, виробництва й розподілу товарів контролюються через демократичне управління та багатоосібне рівноправне співволодіння.
4. Спрямованість руху матеріального потоку	1. Логістичні ланцюги з <i>прямими зв'язками</i> , в яких керований матеріальний потік рухається в одному напрямку. 2. Логістичні ланцюги зі <i>зворотним зв'язком</i> , в яких переміщуються зворотні матеріальні потоки (рух відновлювальних матеріальних об'єктів, наприклад, запасних частин, переробка відходів виробництва). 3. Логістичні ланцюги з <i>комбінованими зв'язками</i> , які включають альтернативні траєкторії руху матеріального потоку, в т.ч. що дублюють один одного.
5. Відтворювальна спроможність	1. <i>Високорозвинений ЛЛТР</i> – орієнтований на виробництво та розподіл товару кінцевого споживання з максимальною доданою вартістю. 2. <i>Середньорозвинений ЛЛТР</i> – містить у своїй структурі недостатньо розвинені ланки, діяльність яких не забезпечує максимізацію доданої вартості у ринковому ланцюгу. 3. <i>Нерозвинений ЛЛТР</i> – відсутність однієї або декількох ланок у структурі ланцюга, що продукує втрати доданої вартості в системі.

*Розроблено автором із використанням джерел [2, 4, 5].

За організаційно-правовою формою суб'єктів (учасників) ланцюгів виділяють *корпоративні й кооперативні ЛЛТР* (див. Табл. 1). Незважаючи на спільний цільовий орієнтир – контроль ринкового логістичного ланцюга – метою корпоративних ланцюгів є максимізація прибутків, метою кооперативних ланцюгів – мінімізація логістичних витрат членів кооперативу.

Виділені типи логістичних ланцюгів притаманні, передусім, внутрішнім аграрним ринкам.

За спрямованістю руху матеріального і пов'язаних з ним фінансового та інформаційного потоків ринкові логістичні ланцюги доцільно розділити на три види: ЛЛТР з *прямими, зворотними та комбінованими зв'язками*.

За ознакою відтворювальної спроможності ми пропонуємо виокремити три типи ринкових логістичних ланцюгів (див. Табл. 1). У *високорозвинених ЛЛТР* здійснюється процес виробництва, розподілу та споживання товару кінцевого споживання, що забезпечує максимізацію доданої вартості в ринку та реалізацію економічних інтересів держави. У структурі *середньорозвинених* ЛЛТР функціонують недостатньо ефективні ланки, які мають потенціал нарощування доданої вартості за умови цілеспрямованого впливу держави. *Нерозвинені* ЛЛТР характеризуються відсутністю однієї або декількох логістичних ланок, що продукує втрати доданої вартості в системі. Формування ефективної логістики товарних ринків передбачає формування множини високорозвинених ЛЛТР та їх взаємодій між собою для відтворювального розвитку національної економіки.

Структурна будова логістичного ланцюга, його тип, кількість ланок, сукупність зв'язків і взаємодій між ними, склад логістичних операцій у межах ланок та інші логістичні параметри визначаються специфікою процесів відтворення певних товарних ринків та множиною внутрішніх і зовнішніх чинників впливу на їх стан. Особливості структури й специфікації ринкового логістичного ланцюга та зв'язків між його ланками розглянемо на прикладі українського *ринку зерна та продуктів його переробки*. Логістичний ланцюг даного ринку представлений на Рис. 1.

Структурну архітектуру логістичного ланцюга ринку зерна та продуктів його переробки формують 7 базових ланок (див. Рис. 1). Перша ланка – постачальницька – забезпечує виробників необхідними для вирощування зерна матеріально-технічними ресурсами і насінням культур, у т.ч. імпортованим. Друга ланка – аграрна – спеціалізується на вирощуванні зернових культур.

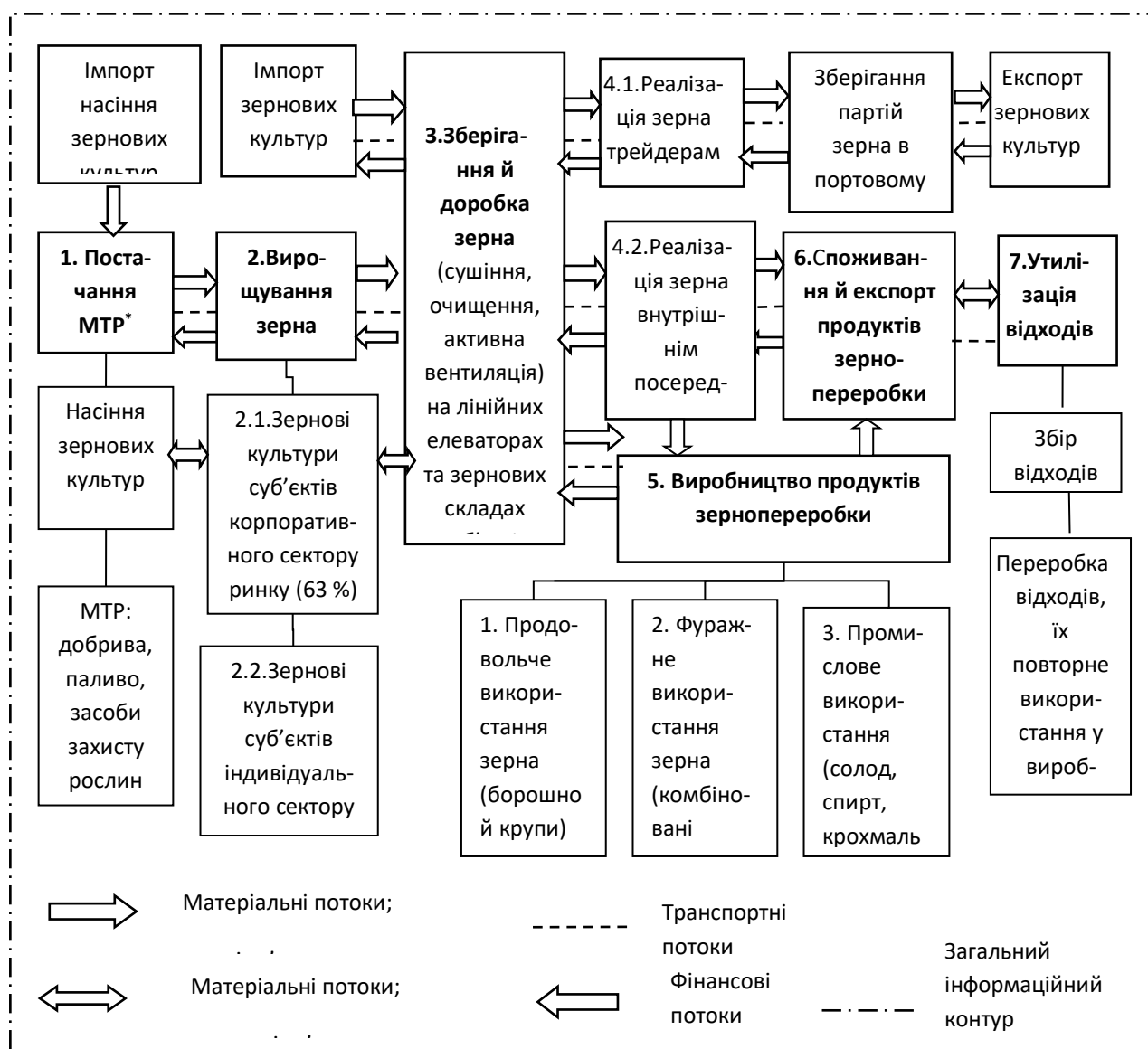

Рис. 1. Логістичний ланцюг українського ринку зерна та продуктів його переробки [авторська розробка]. *МТР – матеріально-технічні ресурси.

Сьогодні суб'єкти корпоративного сектору ринку (великі сільгосппідприємства) виробляють близько 63% культур, в основному експортоорієнтованих, що визначає зовнішню спрямованість їх матеріального потоку. Водночас суб'єкти індивідуального сектору ринку (фермерські й особисті селянські господарства) вирощують близько 37% зерна, переважно для внутрішнього споживання, що визначає домінуючу внутрішню спрямованість їх матеріального потоку.

Третя ланка ЛЛТР передбачає зберігання та доробку зерна шляхом його очищення, сушіння, вентиляції тощо (див. Рис. 1). Саме у цій ланці після

визначення діючими на елеваторах лабораторіями якісних параметрів, типу і класу зерно набуває товарності і вартісної оцінки. Великі аграрні підприємства, як правило, зберігають культури на лінійних елеваторах, що дає їм можливість реалізації товару в період сприятливої цінової кон'юнктури.

Слід відзначити наявність зворотних зв'язків між суб'єктами корпоративного сектору зернового ринку та ланкою зберігання й доробки зерна, з одного боку, і насінницькою ланкою, з іншого, що є свідченням формування власного *корпоративного логістичного ланцюга*, орієнтованого на реалізацію економічних інтересів великих інтегрованих структур. У такому ланцюгу малі й середні зерновиробники завжди будуть нести втрати через нерівноправність економічних відносин між різними суб'єктами. Її проявом на практиці є штучне заниження цін на продукцію індивідуальних зернових господарств, необ'єктивне визначення класів зерна приватними елеваторами, завищені тарифи на зернозберігаючі послуги тощо. Як наслідок, більшість суб'єктів індивідуального сектору ринку відмовляється від послуг монопольних елеваторів, зберігає вирощене зерно й насіння на власних складах, використовуючи певну його частину для внутрішнього споживання, передусім кормового. Відтак, у межах аграрної ланки індивідуального сектору ринку формується своєрідний *мікрологістичний ланцюг*: насіння – зерно – зберігання – фуражне споживання. Зберігання зерна в непристосованих складах супроводжується зниженням його якісних параметрів, відтак, у даному мікроланцюгу логістична операція неспроможна не тільки наростити, але й зберегти споживчу вартість товару. Втрата базових функцій логістичної операції є свідченням неефективності такої ланки ланцюга. Відторгнення аграрної ланки індивідуального сектору від взаємодій із іншими ланками корпоративного ланцюга зернового ринку, зокрема, ланкою зберігання й доробки товару, формує передумови до розбудови кооперативних логістичних ланцюгів у регіонах України.

Четверта ланка – розподілу та реалізації зерна – передбачає три головні напрями товароруху: (1) реалізація культур трейдерам для їх подальшого

експорту; (2) збут зерна внутрішнім посередникам, які потім здійснюють його продаж переробникам; (3) реалізація культур безпосередньо переробним підприємствам (див. рис. 1). При цьому до розподільчої ланки матеріальний потік може рухатися як із третьої ланки зберігання й доробки зерна, так і безпосередньо із аграрної ланки. Наявність таких альтернативних траєкторій руху матеріального потоку є свідченням *комбінованого типу* логістичного ланцюга ринку зерна та продуктів його переробки.

За статистичними даними, у структурі реалізації зерна аграрними підприємствами 90,5% припадає на посередницькі «інші канали», 4% населенню в рахунок оплати праці, 2,2% – на ринку і всього лише 3,3% – переробним підприємствам [6]. У 1990 р. переробний збутовий канал був головним, охоплюючи 80,4% зерна, вирощеного сільгосп підприємствами. Сьогодні домінує непрозорий посередницький канал, що генерує значні втрати як для індивідуальних зерновиробників, так і держави. Відтак, урізноманітнення каналів реалізації зерна, спрямування товарного потоку із непрозорого «іншого» до переробного каналу є важливим завданням держави на шляху розбудови ефективної логістики стратегічного зернового ринку.

У п'ятій ланці в процесі перетворення споживчої вартості виробляються нові товари із новими властивостями, які можна розділити за трьома напрямками використання (споживання) зерна: (1) продовольче; (2) фуражне; (3) промислове (див. Рис. 1). Кількісні пропорції розподілу товаропотоків ілюструє баланс зернового споживання (Таблиця 2). Згідно його даних, у 2017 р. обсяги продовольчого й фуражного використання зерна склали 5,66 млн. т і 11,01 млн. т, що на 36,1% і 40,6% менше рівня 1995 р. відповідно; обсяги промислового зернового споживання досягли 1,25 млн. т, збільшившись порівняно з 1995 р. на 42,2% (на 0,37 млн. т). Загалом у звітному році обсяг зернового потоку, що надійшов до переробних ланок ринкового логістичного ланцюга, склав 17,91 млн. т. Водночас обсяг експортного товаропотоку досягнув 42,5 млн. т, перевищивши рівень внутрішньої переробки зерна в 2,4 рази.

*Таблиця 2. Структурно-динамічні зміни у зерновому споживанні в Україні**

Показники	1995		2005		2015		2017		2017р. у % до 1995 р.
	млн. т	%	млн. т	%	млн. т	%	млн. т	%	
1. Валовий збір	33,93	X	38,02	X	60,13	X	61,92	X	182,5
2. Загальне споживання зерна, у т.ч.:	34,89	100	38,56	100,0	63,51	100,0	63,64	100	182,4
2.1. Насіннєвий фонд	4,60	13,2	3,29	8,5	2,60	4,1	2,12	3,3	46,1
2.2. Продовольче	8,85	25,4	7,75	20,1	5,90	9,3	5,66	8,9	63,9
2.3. Кормове	18,53	53,1	13,82	35,8	14,19	22,3	11,01	17,3	59,4
2.4. Промислове	0,88	2,5	0,67	1,7	1,09	1,7	1,25	2,0	142,2
2.5. Втрати	1,22	3,5	0,38	1,0	1,40	2,2	1,11	1,7	90,7
2.6. Експорт	0,81	2,3	12,65	32,8	38,34	60,4	42,50	66,8	у 5,2р.
3. Експорт у % до валового збору	2,40	X	33,28	X	63,76	X	68,64	X	X

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [7, с. 40].

Аналіз структурно-динамічних змін у зерновому споживанні за 20-річний період дозволяє визначити трансформації, які впливали на напрям товароруку та ефективність логістичного ланцюга зернового ринку у різні проміжки часу. Так, у 1995 р. у структурі загального споживання зерна сукупна частка переробки зерна складала 81%, частка експорту – 2,3%, що є свідченням спрямування більшості зернових потоків до переробної ланки. Такі структура і маршрут товароруку забезпечували розширене відтворення ресурсів і формували високорозвинений логістичний ланцюг ринку зерна та продуктів його переробки.

Починаючи з 2000 р. структура зернового споживання змінювалася у бік нарощування експорту за рахунок скорочення внутрішнього використання зерна, що, в свою чергу, впливало на напрям і обсяги товароруку, структуру та зв'язки між ланками ринкового логістичного ланцюга. Так, у 2005 р. у структурі загального споживання частка переробки зерна складала 57,7%, частка експорту – 32,8% (див. Табл. 2), що є свідченням перерозподілу (через посередницькі «інші канали») частини товаропотоків з переробної до експортної ланки ланцюга. Така зміна маршруту товароруку обумовила втрати

доданої вартості в переробній ланці, знизилася її ефективність, змінила тип ринкового логістичного ланцюга з високо- до середньорозвиненого.

У 2015-2017 рр. відбувається постійне нарощування обсягів зернового експорту, що поглиблює структурні дисбаланси у використанні зерна. У 2017 р. в структурі загального споживання частка переробки зерна складала 28,2%, частка експорту – 66,8% (див. Табл. 2). За вказаний період частка кормового споживання зменшилася з 22,3% до 17,3%, що пов'язано, зокрема, зі скороченням поголів'я тварин (у 2017 р. порівняно з 2000 р. поголів'я великої рогатої худоби зменшилося на 62%, у т.ч. корів – на 59% [6]). Збереження такої тенденції за умови відсутності ефективних заходів держави у напрямі переорієнтації агроекспорту з сировини на продукти її переробки призведе до мінімізації товарообігу в переробній ланці та перетворення логістичного ланцюга зернового ринку у нерозвинений, незважаючи на потужний потенціал його відтворювального розвитку в Україні.

Шоста ланка – споживча – передбачає рух товаропотоків зернопродуктів для кінцевого споживання населенням та промислового споживання (наприклад, борошно використовується в хлібопекарській і кондитерській промисловості для виробництва товарів із новою споживчою вартістю) (див. Рис. 1). Незначна частина зернопродуктів надходить на зовнішні ринки збуту. У структурі загального вітчизняного експорту частка борошномельно-круп'яної продукції складає всього 0,4%, частка зерна – 15-15,3% (2017-2018 рр.) [6].

Обсяги товаропотоків, що надходять у заключну ланку ринкового логістичного ланцюга, орієнтовану на збір і переробку відходів, є незначними й мають тенденцію до скорочення. За статистичними даними, в 2017 р. в Україні було утилізовано 100,06 млн. тонн відходів, що на 31,3% менше рівня 2010 р. При цьому сумарна частка утилізованих і спалених відходів в обсязі утворених відходів досягла 27,6%, що на 6,8% нижче показника 2010 р [6].

Сучасний стан ланки утилізації відходів у ЛЛТР є незадовільним. Ефективне функціонування даної ланки передбачає впровадження комплексу заходів поводження з відходами. Застосування сучасних технологій і практик

поводження з відходами, збільшення обсягу переробки відходів та їх повторного використання формують підґрунтя для впровадження моделі циркулярної економіки, орієнтованої на розбудову відновлювальних та замкнених ланцюгів «take, make, reuse» («взяти, зробити, використати повторно»), що забезпечують максимізацію ринкової доданої вартості.

Таким чином, проведене дослідження структурної будови, зв'язків між ланками та сучасних трансформацій логістичного ланцюга українського ринку зерна та продуктів його переробки дозволили конкретизувати теоретичні положення ринкової логістики.

За географічними межами логістичний ланцюг зернового ринку є зовнішнім, однак у даному дослідженні проведено аналіз ЛЛТР у державному вимірі з акцентом на внутрішні проблеми його розвитку. В Україні домінують корпоративні ринкові ланцюги, тоді як в розвинених аграрних країнах – кооперативні. За спрямованістю руху матеріального потоку логістичний ланцюг ринку зерна та продуктів його переробки належить до комбінованого типу, для якого притаманні альтернативні траєкторії руху товаропотоків, множина прямих і зворотних зв'язків. За відтворювальною спроможністю даний ринковий ланцюг є середньорозвиненим із перспективою трансформації в нерозвинений за умови нарощування сировинного експорту.

Структуру логістичного ланцюга зернового ринку формують 7 базових ланок, з них дві (переробна й утилізації відходів) є малоефективними, з незначними обсягами товаропотоків. Перетворення споживчої вартості відбувається в ланках вирощування зерна, виробництва зернопродуктів, переробки відходів, нарощування – в ланці доробки зерна. В інших ланках ринкового ланцюга логістичні операції виконують функцію збереження споживчих якостей товару. Між ланками логістичного ланцюга зернового ринку переважають зв'язки взаємодії та функціонування, мають місце як прямі, так і опосередковані зв'язки.

На практиці внаслідок неузгодженості економічних інтересів індивідуальних зерновиробників та великих корпоративних структур і

елеваторів у межах аграрної ланки індивідуального сектору ринку сформувався власний мікрологістичний ланцюг. Налагодження його взаємодій із ланкою зберігання й доробки товару передбачає розбудову кооперативних ринкових ланцюгів, які зможуть конкурувати з корпоративними ланцюгами. Визначені у ході дослідження неефективні ланки логістичного ланцюга ринку зерна та продуктів його переробки є потенційними об'єктами державного селективного регулювання.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в розробці теоретичних положень щодо формування ефективних логістичних ланцюгів товарних ринків в частині визначення їх відтворювальної природи, типології зв'язків і класифікації. Теоретичне значення результатів дослідження полягає у розвитку теоретичних основ ринкової логістики, практичне значення визначається можливістю використання авторських розробок управлінськими органами влади в ході визначення структури логістичних ланцюгів стратегічних товарних ринків, зокрема, зерна та продуктів його переробки, оцінки логістичних «розривів» і неефективних ланок, що формує наукове підґрунтя для розробки державної логістичної політики в ринковому вимірі.

Література:

1. Смирнов І. Г. Світовий ринок логістичних послуг: географічні особливості // Вісник Київського університету. Вип. 46. 2009. С. 60-65.
2. Чухрай Н. І., Гірна О. Б. Формування ланцюга поставок: питання теорії та практики: монографія / Львів: «Інтелект-Захід», 2007. 232 с.
3. Логістика товарного ринку: монографія / за ред. Б. В. Буркинського, В. М. Лисюка. Одеса: ІПРЕД НАН України, 2018. 244 с.
4. Тараканов М. Л. Принципи формування регіональних логістичних комплексів // Вісник соціально-економічних досліджень. 2012. Вип. 1 (44). С. 122-128.
5. Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Перспективи участі України в глобальних ланцюгах створення вартості як засіб підвищення конкурентоспроможності в умовах транснаціоналізації виробничих відносин // Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 16. С. 22-26.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 05. 04. 2019).
7. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник / Відп. за випуск О. М. Прокопенко. К.: Державна служба статистики України, 2018, 59 с.

1.10 Approach to design of the distribution centres functioning in the urban territories development system

Подход к проектированию функционирования распределительных центров в системе развития городских территорий

Технология перевозок партионных грузов с использованием распределительных центров имеет значительное влияние на эффективность использования автомобильного транспорта. В настоящий момент существует необходимость в такой технологии доставки партионных грузов, которая бы обеспечивала доставку партионных грузов потребителям, в полном соответствии с их требованиями при максимальной эффективности использования транспорта. Для решения указанной проблемы необходимы новые, научно обоснованные подходы, направленные на совершенствование технологии перевозок партионных грузов автомобильным транспортом.

Традиционные математические методы принятия решений доказали свою жизнеспособность и практическую значимость для решения целого ряда задач управления перевозками. Однако используемые в них математические модели описывают обособленные технологические задачи, что не позволяет устранить неопределенность целей и критериев функционирования автотранспортной системы, неясность схем доставки партионных грузов и другие вопросы совершенствования управления перевозочным процессом. В ряде случаев решение одной, хотя и важной задачи не позволяет достичь заметного улучшения параметров функционирования всей автотранспортной системы. Для обеспечения эффективной работы автомобильного транспорта при перевозке партионных грузов с использованием распределительных центров необходимы современные подходы, основанные на новой инфраструктуре развития промышленных и потребительских отношений в области обслуживания и ее демографического состояния. К таким подходам относится концепция распределительной логистики.

Особо значимой проблема сокращения затрат на доставку грузов на автомобильном транспорте, так как для работы отечественных автотранспортных предприятий (АТП) в условиях рынка отсутствуют конкретные методические рекомендации и указания относительно разработки обоснованной с научной точки зрения методики проектирования систем доставки партионных грузов с использованием распределительных центров. В данной работе предложены модели, которые позволяют устранить указанную проблему за счет комплексного рассмотрения всей системы доставки с возможностью оптимизации каждого ее звена при достижении глобальной для системы доставки целевой функции.

Целью исследования является снижение затрат на доставку партионных грузов с использованием распределительных центров при полном выполнении требований заказчика по объему и по времени.

Объект исследования – процесс доставки партионных грузов с использованием распределительных центров.

Предмет исследования – закономерности влияния структуры системы доставки на удельные затраты по доставке.

Любую систему доставки образуют хозяйственные связи между предприятиями, продающими и покупающими товары и услуги. В связи с этим, физическая модель системы доставки партионных грузов представляется следующим образом (Рис. 1).

Структура системы доставки предложенной модели состоит из следующих элементов.

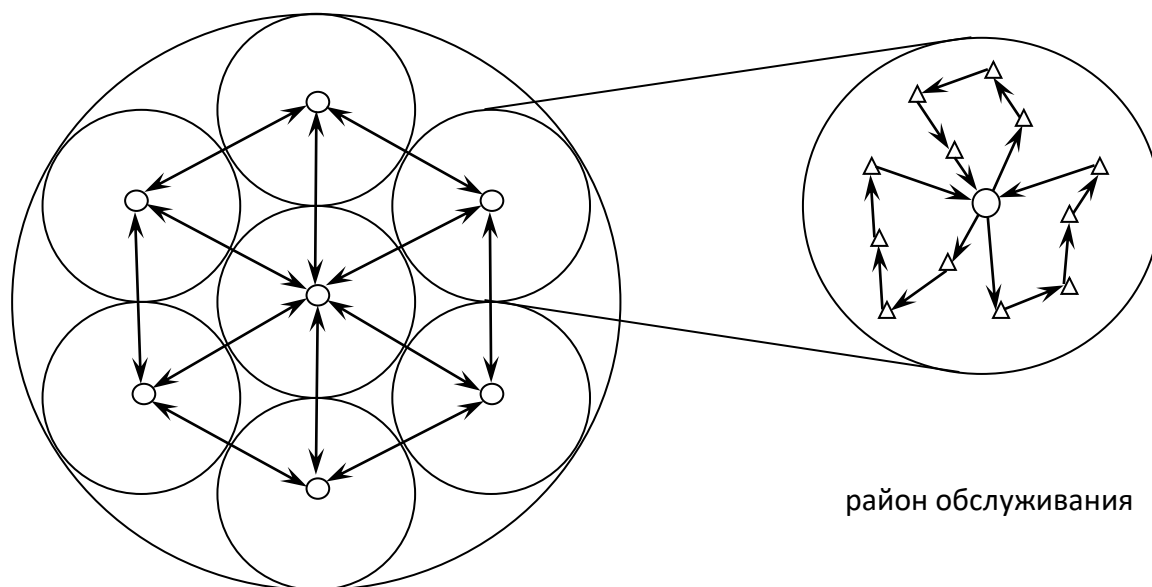
1. Региональный распределительный центр, который управляет и координирует работу всей системы доставки.
2. Распределительные центры, которые накапливают и группируют грузы по торговым зонам.
3. Непосредственно потребители.

Для торговых складских центров (распределительных центров) могут быть достаточно точно определены торговые зоны обслуживания. Тогда к этим

центрам прикрепляется определенное число потребителей. Эти распределительные центры и обслуживаемые ими потребители образуют районы обслуживания, которые представлены на рисунке наименьшими окружностями.

Совокупность регионального и районных распределительных центров представляют собой регион обслуживания.

Необходимо отметить, что распределительных центров может и не быть, если площадь региона обслуживания достаточно мала.

○ – источники материальных потоков (промышленные предприятия), распределительные центры;

△ – потребители материальных потоков (торговые предприятия, фирмы, рядовые покупатели);

↔ – маршруты движения транспортных средств.

Рис. 1. Физическая модель системы доставки партионных грузов

В предложенной модели процессы перемещения грузов происходят между региональным распределительным центром, несколькими распределительными центрами со сбором или развозкой груза отправителям и потребителям.

Автомобили, которые осуществляют доставку партионных грузов от одного распределительного центра к другому, используются только для

подвоза грузов в распределительный центр, а для вывоза грузов из распределительного центра используются автомобили меньшей грузоподъемности.

Проанализировав и выделив преимущества и недостатки существующих критериев оценки эффективности использования автомобильного транспорта, в дальнейших исследованиях в качестве критерия оптимальности для возможности соотношения эффективности производства с объемом производства выбрана себестоимость доставки одной тонны партионных грузов:

$$S_{1m} = S_{1m}^o + S_{1m}^p + S_{1m}^{np} + S_{1m}^{pu} \rightarrow \min, \quad (1)$$

где S_{1m}^o – себестоимость транспортировки 1 т груза автомобилями, которые используются для подвоза грузов в распределительные центры, грн;

S_{1m}^p – себестоимость транспортировки 1 т груза автомобилями, которые используются для вывоза грузов из распределительных центров, грн;

S_{1m}^{np} – себестоимость погрузки-разгрузки 1 т груза, грн;

S_{1m}^{pu} – себестоимость содержания одного распределительного центра, приходящаяся на 1 т груза, грн.

В предложенной модели процесса доставки партионных грузов при постановке задачи приняты следующие ограничения: регион обслуживания и районы обслуживания имеют форму круга; региональный центр находится в центре региона обслуживания; распределительные центры находятся в центре районов обслуживания; пункты заезда размещены равномерно по территории района обслуживания; доставка партионных грузов между распределительными центрами осуществляется по «воздушной» линии; все внутрирайонные маршруты прокладываются по территории только данного района обслуживания, т.е. внутрирайонный маршрут не может проходить через пункт заезда, находящийся в районе обслуживания соседнего распределительного

центра; количество пунктов заезда на одном маршруте не может быть меньше одного.

В результате проведения экспериментальных исследований были определены зависимости между элементами системы доставки и факторными признаками, а также зависимость себестоимости доставки одной тонны партионных грузов от всех элементов системы доставки. На Рис. 2 представлен характеристический график зависимости себестоимости от всех элементов системы доставки, а на Рис. 3-5 – представлены характеристические графики зависимостей соответственно оптимального количества распределительных центров, оптимальной грузоподъемности автомобиля, используемого для подвоза грузов в распределительный центр, и оптимального коэффициента кратности от параметров системы доставки.

Анализ существующих моделей систем доставки партионных грузов с использованием распределительных центров показал, что они не обеспечивают необходимой эффективности системы доставки из-за того, что в этих моделях предполагается доставка партионных грузов только по маятниковым маршрутам; сами модели являются частными и решают обособленные задачи.

Для устранения выявленных недостатков существующих моделей систем доставки партионных грузов с использованием распределительных центров разработана математическая модель, которая учитывает возможность совмещения транспортных циклов на всех звеньях логистической цепи и возможность использования автомобилей различной грузоподъемности для подвоза и вывоза грузов из распределительных центров.

В результате анализа полученной модели системы доставки партионных грузов с использованием распределительных центров определены основные элементы, которые влияют на ее эффективность. К этим элементам относятся: количество распределительных центров, грузоподъемность автомобиля, используемого для подвоза грузов в распределительный центр, и коэффициент кратности, который учитывает использование автомобилей различной грузоподъемности для подвоза и вывоза грузов из распределительных центров.

После преобразования, получим следующее выражение себестоимости доставки 1 т груза:

$$\begin{aligned}
 S_{1m} = & \left\{ \left[\frac{4}{3} \cdot \sqrt{\frac{F_{обц}}{\pi}} \cdot N_u \cdot (a_{неп} + b_{неп} \cdot q_H^o) + \left(\frac{4}{3} \cdot \sqrt{\frac{F_{обц}}{\pi}} \cdot \frac{N_u}{V_t^o} + 2 \cdot (\tau \cdot q_H^o \cdot \gamma_{cm} + t_{дон}) \cdot N_u \right) \times \right. \right. \\
 & \left. \left. \times (a_{носм} + b_{носм} \cdot q_H^o) \right] \cdot \frac{1}{g \cdot F_{обц} \cdot \lambda} + \right. \\
 & + \left[\left(\frac{4}{3} \cdot \sqrt{\frac{F_{обц}}{(N_u + 1) \cdot \pi}} + \frac{4}{5} \cdot \left(\frac{q_H^o \cdot k \cdot \gamma_{cm}}{g} - 1 \right) \cdot \frac{1}{\sqrt{\lambda}} \right) \cdot \frac{g \cdot F_{обц} \cdot \lambda}{q_H^o \cdot k \cdot \gamma_{cm}} \cdot (a_{неп} + b_{неп} \cdot q_H^o \cdot k) + \right. \\
 & + \left[\left(\frac{4}{3} \cdot \sqrt{\frac{F_{обц}}{(N_u + 1) \cdot \pi}} + \frac{4}{5} \cdot \left(\frac{q_H^o \cdot k \cdot \gamma_{cm}}{g} - 1 \right) \cdot \frac{1}{\sqrt{\lambda}} \right) \cdot \frac{g \cdot F_{обц} \cdot \lambda}{q_H^o \cdot k \cdot \gamma_{cm} \cdot V_t^p} + \right. \\
 & + 2 \cdot \tau \cdot q_H^o \cdot k \cdot \gamma_{cm} + t_{дон} \cdot \left(\frac{q_H^o \cdot k \cdot \gamma_{cm}}{g} + 2 \right) \left. \right] \times (a_{носм} + b_{носм} \cdot q_H^o \cdot k) \left. \right] \cdot \frac{1}{g \cdot F_{обц} \cdot \lambda} + \\
 & + \frac{C_{1m}^{np}}{W \cdot \rho} + \frac{C_{пу}^{zod} \cdot (N_u + 1)}{D_p \cdot g \cdot F_{обц} \cdot \lambda} - \text{если } n_o' \leq 1; \\
 & \left[\left[\frac{4}{3} \cdot \sqrt{\frac{F_{обц}}{\pi}} + \frac{4}{5} \cdot \left(\frac{q_H^o \cdot \gamma_{cm} \cdot (N_u + 1)}{g \cdot F_{обц} \cdot \lambda} - 1 \right) \cdot \sqrt{\frac{F_{обц}}{N_u + 1}} \right] \cdot \frac{N_u \cdot g^2 \cdot F_{обц}^2 \cdot \lambda^2}{q_H^{o2} \cdot \gamma_{cm}^2 \cdot (N_u + 1)^2} \times \right. \\
 & \left. \times (a_{неп} + b_{неп} \cdot q_H^o) + \left[\left[\frac{4}{3} \cdot \sqrt{\frac{F_{обц}}{\pi}} + \frac{4}{5} \cdot \left(\frac{q_H^o \cdot \gamma_{cm} \cdot (N_u + 1)}{g \cdot F_{обц} \cdot \lambda} - 1 \right) \cdot \sqrt{\frac{F_{обц}}{N_u + 1}} \right] \times \right. \right. \\
 & \left. \left. \times \frac{N_u \cdot g^2 \cdot F_{обц}^2 \cdot \lambda^2}{q_H^{o2} \cdot \gamma_{cm}^2 \cdot (N_u + 1)^2 \cdot V_t^o} + 2 \cdot (\tau \cdot q_H^o \cdot \gamma_{cm} + t_{дон}) \cdot N_u \right] \cdot (a_{носм} + b_{носм} \cdot q_H^o) \right] \cdot \frac{1}{g \cdot F_{обц} \cdot \lambda} + \\
 & + \left[\left(\frac{4}{3} \cdot \sqrt{\frac{F_{обц}}{(N_u + 1) \cdot \pi}} + \frac{4}{5} \cdot \left(\frac{q_H^o \cdot k \cdot \gamma_{cm}}{g} - 1 \right) \cdot \frac{1}{\sqrt{\lambda}} \right) \cdot \frac{g \cdot F_{обц} \cdot \lambda}{q_H^o \cdot k \cdot \gamma_{cm}} \cdot (a_{неп} + b_{неп} \cdot q_H^o \cdot k) + \right. \\
 & + \left[\left(\frac{4}{3} \cdot \sqrt{\frac{F_{обц}}{(N_u + 1) \cdot \pi}} + \frac{4}{5} \cdot \left(\frac{q_H^o \cdot k \cdot \gamma_{cm}}{g} - 1 \right) \cdot \frac{1}{\sqrt{\lambda}} \right) \cdot \frac{g \cdot F_{обц} \cdot \lambda}{q_H^o \cdot k \cdot \gamma_{cm} \cdot V_t^p} + \right. \\
 & + 2 \cdot \tau \cdot q_H^o \cdot k \cdot \gamma_{cm} + t_{дон} \cdot \left(\frac{q_H^o \cdot k \cdot \gamma_{cm}}{g} + 2 \right) \left. \right] \times \\
 & \left. \left. \times (a_{носм} + b_{носм} \cdot q_H^o \cdot k) \right] \cdot \frac{1}{g \cdot F_{обц} \cdot \lambda} + \frac{C_{1m}^{np}}{W \cdot \rho} + \frac{C_{пу}^{zod} \cdot (N_u + 1)}{D_p \cdot g \cdot F_{обц} \cdot \lambda} \right\} \quad (2)
 \end{aligned}$$

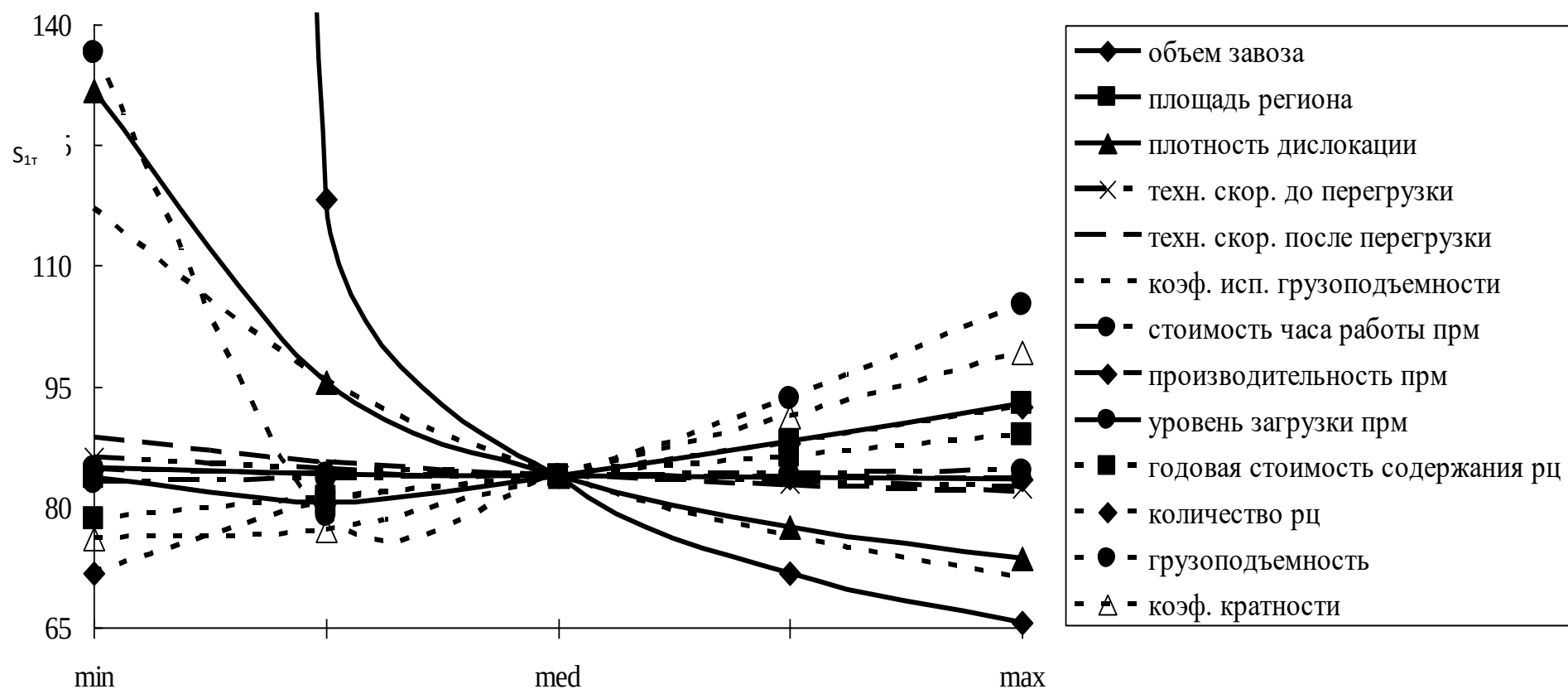

Рис. 2. Характеристический график зависимости себестоимости доставки $1m$ партионных грузов от параметров и элементов системы доставки

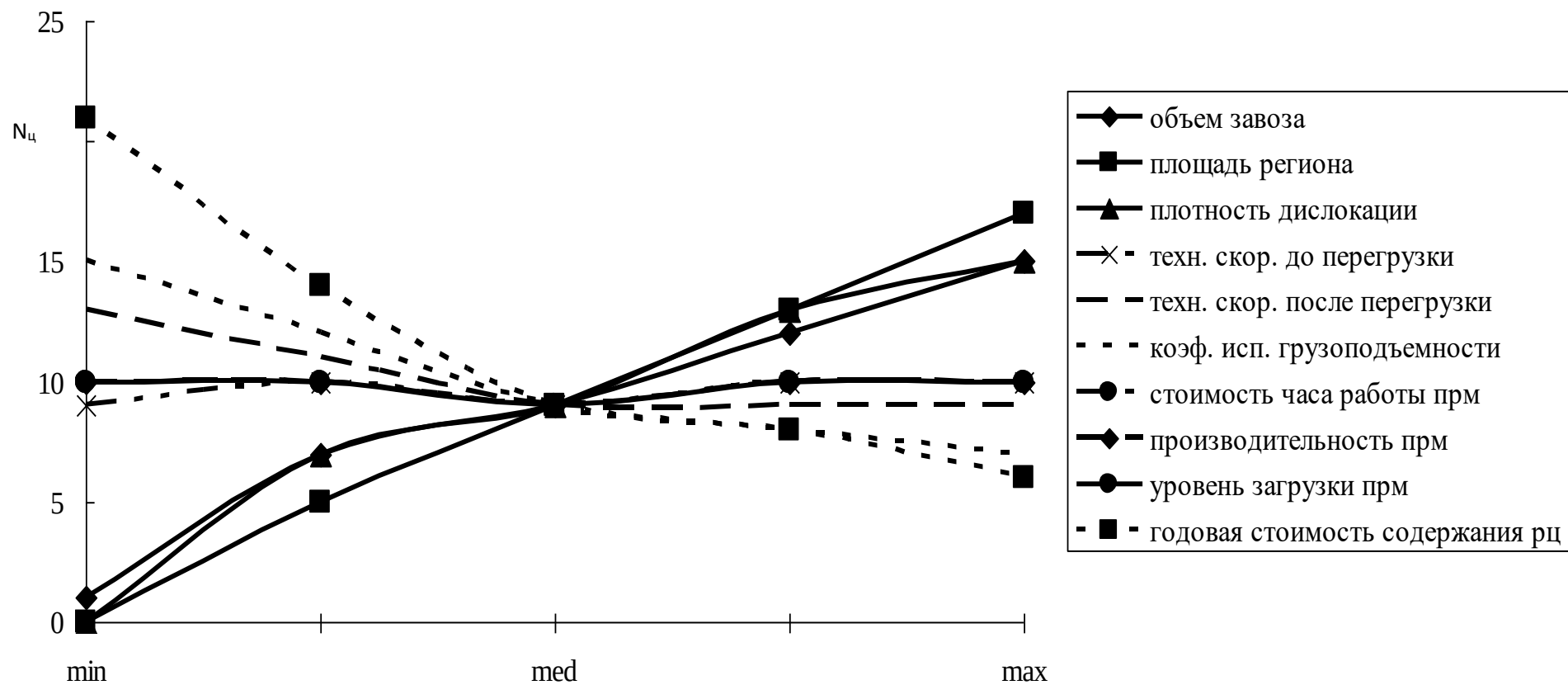

Рис. 3. Характеристический график зависимости оптимального количества распределительных центров от элементов системы доставки

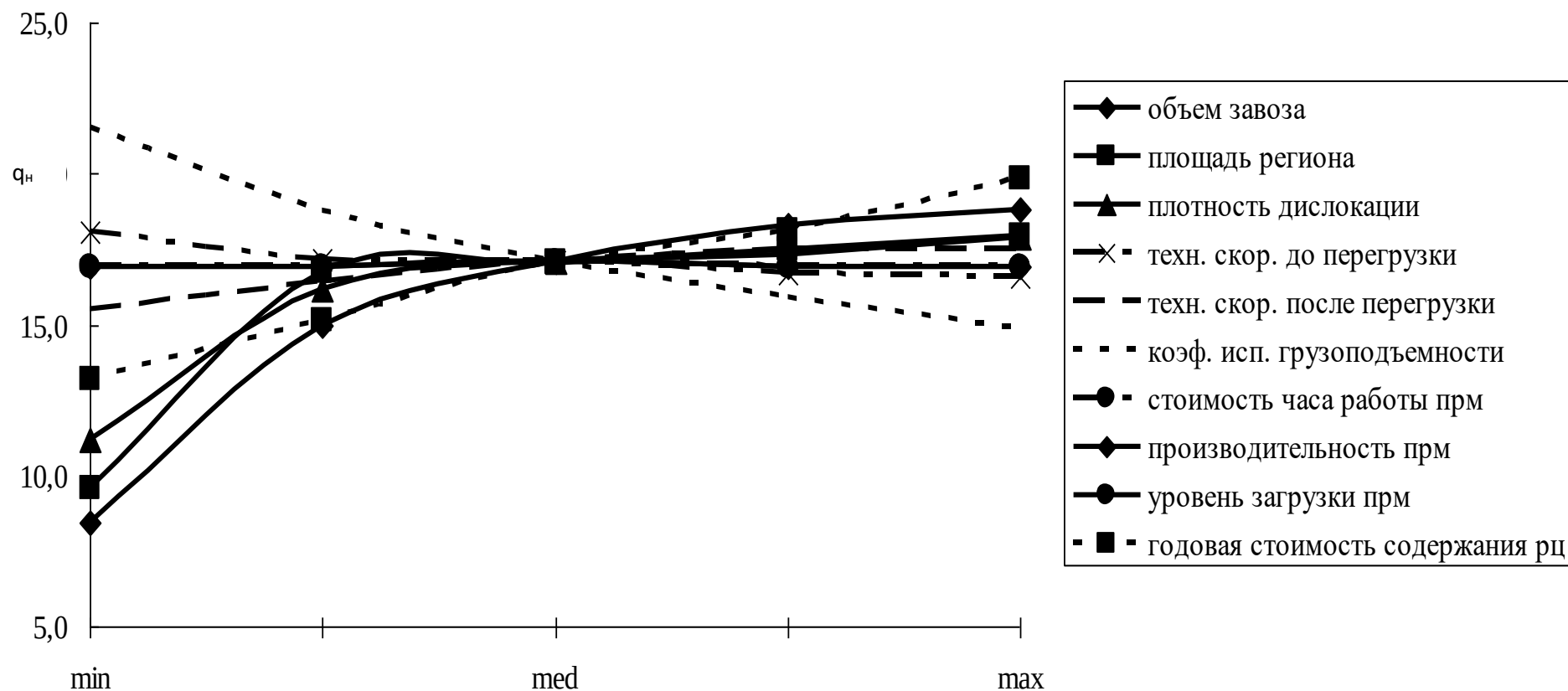

Рис. 4. Характеристический график зависимости оптимальной грузоподъемности автомобиля, используемого до перегрузки в распределительном центре, от элементов системы доставки

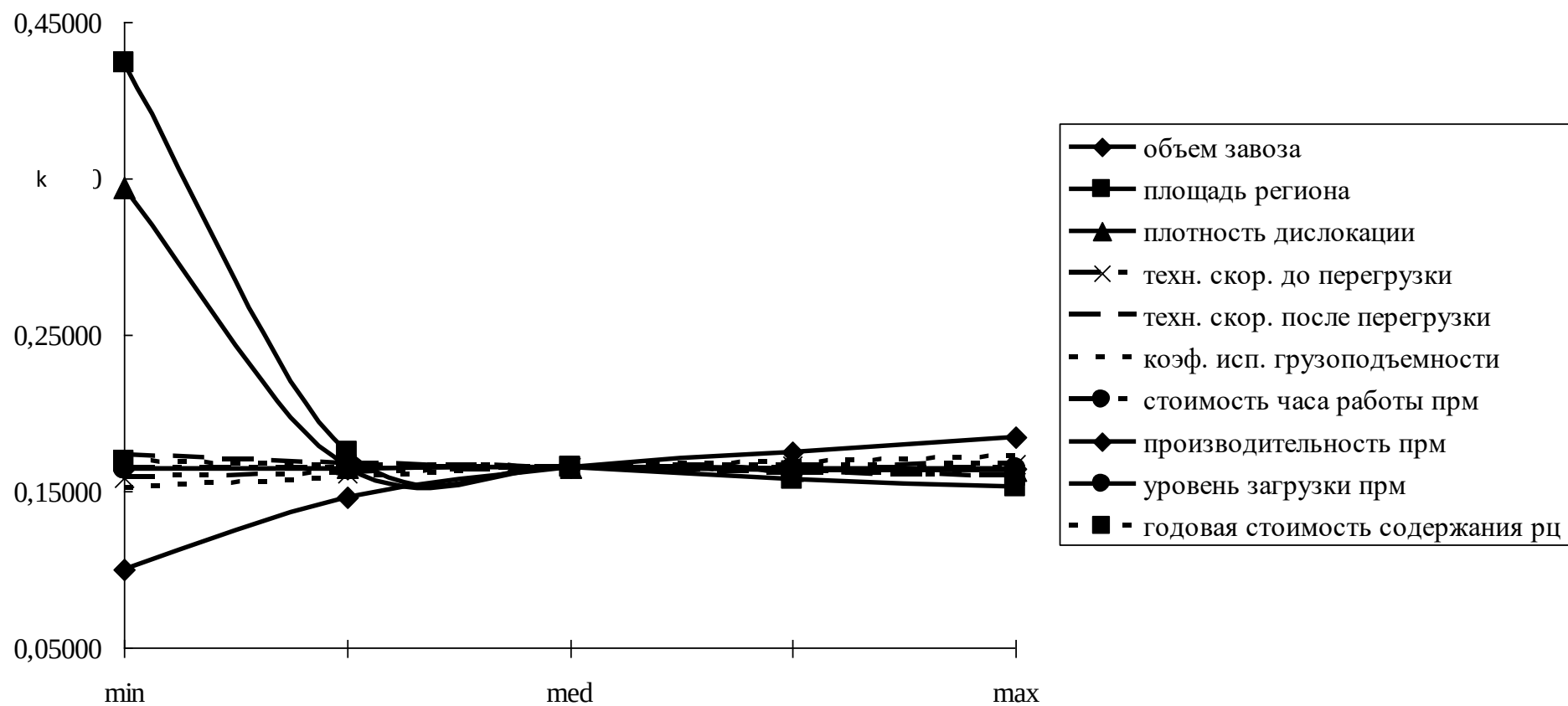

Рис. 5. Характеристический график зависимости оптимального коэффициента кратности от элементов системы доставки

На основании проведенного эксперимента установлена функциональная взаимосвязь между количеством распределительных центров, грузоподъемностью автомобиля, используемого для подвоза грузов в распределительный центр, коэффициентом кратности и элементами системы доставки: среднесуточным объемом завоза груза в один пункт заезда, общей площадью региона обслуживания, плотностью дислокации пунктов заезда на территории региона обслуживания, коэффициентом статического использования грузоподъемности автомобиля, стоимостью одного часа работы погрузочно-разгрузочного механизма, производительностью погрузочно-разгрузочного механизма, уровнем загрузки погрузочно-разгрузочного механизма, годовых затрат одного распределительного центра на выполнение функций по доставке груза в районе обслуживания. В результате были получены регрессионные зависимости, которые позволяют определить оптимальные значения количества распределительных центров.

Применение разработанной методики проектирования систем доставки партионных грузов с использованием распределительных центров с учетом оптимизации таких параметров, как количество распределительных центров, грузоподъемность автомобиля, используемого для подвоза грузов в распределительный центр, и коэффициент кратности, позволило улучшить технико-эксплуатационные и технико-экономические показатели работы УГППС «Укрпочта». Суточный пробег и время оборота автомобилей, используемых для подвоза грузов в распределительный центр, уменьшились на 1022,51 км и 19,85 ч соответственно, себестоимость транспортировки одной тонны груза автомобилями, используемых для подвоза грузов в распределительные центры уменьшилась на 12,38 грн./т, себестоимость доставки одной тонны партионных грузов уменьшилась на 5,25 грн./т; получен годовой экономический эффект в размере 64743,36 гривны.

1.11 Modern precision of the necessity of improving documentary formation of operations from intangible assets

Сучасні передумови необхідності удосконалення документального оформлення операцій з нематеріальними активами

Господарська практика потребує удосконалення господарських процесів та поліпшення економічної роботи підприємства. Зростає необхідність у підвищенні якості облікових процедур на підприємстві, це зумовлює потребу відображення облікової специфіки нематеріальних активів. Для організації якісної роботи підприємства з об'єктами нематеріальних активів потрібно правильно організувати робочий час, в якому важливу роль відіграє процес документування, що базується на належному формуванні первинної документації. Тому покращення обліку та якісного відображення цих ресурсів стає одним з важливих моментів в економічній роботі підприємства.

Майже усі підприємства використовують у своїй діяльності об'єкти нематеріальних активів. Для того, щоб краще проаналізувати діючий порядок обліку цих ресурсів потрібно конкретизувати їх сутність. У Таблиці 1 відображено трактування сутності поняття «нематеріальні активи».

Дослідження трактувань нематеріальних активів свідчить, що обов'язковою ознакою цих ресурсів є відсутність матеріальної форми, проте, повинні бути в наявності документи, що підтверджують існування активу, тобто ідентифікують права підприємства на використання, володіння або розпорядження. До таких документів можна віднести ті, що описують нематеріальний актив або порядок його використання, а також засвідчують права підприємства на цей об'єкт. Слід зауважити, що право на нематеріальний актив не є правом власності на матеріальний об'єкт, в якому втілений цей актив.

Таблиця 1. Тракткування сутності нематеріальних активів

Джерело	Визначення
Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку нематеріальних активів	Немонетарні активи, які не мають матеріальної форми та можуть бути ідентифіковані (незалежно від строку їх корисного використання).
П(С)БО 8	Немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований.
Податковий кодекс України	Право власності на результат інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності, право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку
МСБО 38	Немонетарний актив, без фізичної субстанції, який можна ідентифікувати, що утримується для використання у виробництві чи постачанні товарів або послуг, а також для передачі в оренду іншим сторонам чи для адміністративних цілей.

Наразі на законодавчому рівні прийнято низку нормативних документів, що регулюють порядок документування операцій з об'єктами інноваційної діяльності. Проте, не всі форми є практичними та логічними в застосуванні на підприємстві для задоволення потреб керівників, внутрішніх аудиторів або бухгалтерів. Одним із шляхів вирішення проблеми документування операцій з нематеріальними активами є пристосування типових форм до вимог підприємства шляхом впровадження додаткових бланків типових форм або доповнення вже діючих необхідними показниками або реквізитами. Вибір між цими варіантами залежить від управлінських потреб підприємства та ступеня розвитку управлінського обліку і звітності. Тому підприємства мають право обирати шлях вирішення проблеми документального оформлення операцій з нематеріальними активами:

- використовувати уніфіковані форми облікової документації, без внесення змін;

- самостійно розробляти форми первинних документів, проте вони повинні мати обов'язкові реквізити, визначені законодавством [1].

Діючі форми для документування операцій з нематеріальними активами наведено у Таблиці 2.

Таблиця 2. Типові форми обліку об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів

Форма	Назва форми	Сфера застосування
НА-1	Акт введення в господарський обіг об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів	Для оформлення операцій із введення в господарський обіг і використання окремих придбаних об'єктів права інтелектуальної власності підприємств, установ та організацій, незалежно від форм власності
НА-2	Інвентарна картка обліку об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів	Для аналітичного обліку об'єктів права інтелектуальної власності
НА-3	Акт вибуття (ліквідації) об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів	Для оформлення вибуття об'єктів нематеріальних активів під час їх списання
НА-4	Інвентаризаційний опис об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів	Для оформлення даних інвентаризації окремо за кожним місцем знаходження та за кожною особою, відповідальною за використання об'єктів права інтелектуальної власності

Згідно з п. 2 ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» первинні та зведені облікові документи повинні мати такі обов'язкові реквізити [3]:

- номер документа;
- дату складання;
- місце складання або видачі;
- зміст господарської операції, що задокументована;
- вимірники господарської операції (натуральні, грошові);
- підписи відповідальних осіб;
- назви, а в деяких випадках адреси і поточні рахунки в банках, сторін, що беруть участь в господарській операції, яка відображена в певному документі.

На нашу думку, із затверджених форм документування нематеріальних активів до первинних документів слід віднести лише форми НА-1 «Акт введення в господарський обіг об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів» та НА-3 «Акт вибуття (ліквідації) об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів», зважаючи на те, що вони підтверджують та фіксують факт здійснення операції.

У свою чергу форми НА-2 «Інвентарна картка обліку об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів» та НА-4 «Інвентаризаційний опис об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів» складаються на основі інших первинних документів, тому не є первинними. Також, можна стверджувати, що розроблена документація лише для об'єктів інтелектуальної власності, а для інших об'єктів у складі нематеріальних активів, які не є результатом інтелектуальної діяльності – не розроблена. Підприємство також може брати на облік нематеріальні активи на підставі акту приймання-передачі основних засобів (ф. № ОЗ-1), який складається на кожний окремий об'єкт [4]. Не зважаючи на те, що порядок оформлення документів за формами НА-1 та ОЗ-1 ідентичний, проте форма № ОЗ-1 не враховує специфіку нематеріальних активів, в ній не вистачає деяких граф, які б повною мірою охоплювали характеристику ресурсів, які не мають матеріально-речового змісту.

Вважаємо, що доцільно було б запровадити типову форму акта приймання-передачі нематеріальних активів, а вже на підставі цього документа заводити картку обліку нематеріальних активів. Варіант розробки картки обліку нематеріальних активів наведено на Рис. 1. Запропонована карта розробляється бухгалтером на кожен об'єкт нематеріальних активів в одному екземплярі. В ній повинен обов'язково міститися обліковий номер та сума нарахованої амортизації (визначена на підставі ступеня морального старіння). У розділ «Коротка характеристика об'єкта нематеріальних активів» необхідно вписати основні показники, виключаючи дублювання даних з іншими первинними документами.

КАРТКА № _____
обліку нематеріальних активів

Підприємство _____
 Структурний підрозділ _____

ЄДРПОУ _____

Код

Дата складання	Код виду операції	Документ на оприбуткування
		дата номер

(повна назва і призначення об'єкту)

Структурний підрозділ	Вид діяльності	Рахунок, субрахунок	Код аналітичного обліку	Строк корисного використання	Первісна вартість, грн.	Сума нарахованої амортизації, грн.	Норма амортизації, %	Код рахунку та об'єкту аналітичного обліку	Дата взяття на облік
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Спосіб придбання	Документ, що підтверджує реєстрацію	Вибуло (передано)				
		за документом		причина вибуття (переміщення)		сума виручки від реалізації, грн.
		номер	дата	найменування	код	
11	12	13	14	15	16	17

Сума накопиченої амортизації, грн..

Коротка характеристика об'єкта нематеріальних активів

Картку заповнив _____

(посада)
(підпис)

“ ____ ” _____ 20__ р.

Рис. 1. Картка обліку нематеріальних активів

До методів поліпшення процесу документування нематеріальних активів, можна віднести складання форми звіту про оцінку майнових прав інтелектуальної власності, адже типової форми не наведено у жодному чинному нормативному документі [8, с. 169-170]. При цьому, звіт може бути, як за уніфікованою формою у вигляді бланку або створений за письмовою доповіддю, при цьому він не повинен залишати варіантів для неоднозначних висновків.

З нашої точки зору, «Акт оцінки нематеріальних активів» повинен містити такі графи:

- спосіб надходження нематеріального активу;
- первісна вартість об'єкта;
- оціночна вартість об'єкта (ринкова);
- примітка, де зазначається необхідність дооцінки об'єкту

нематеріального активу.

Потрібно наголосити, що вдосконалення первинного обліку нематеріальних активів можливе лише при посиленні змістового навантаження під час розроблення певної форми, задля забезпечення відображення усіх характерних особливостей кожного з об'єктів нематеріальних активів.

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що на сучасному етапі розвитку економіки, документування операцій з ресурсами потребує удосконалення у контексті створення нових форм для відображення усього спектру нематеріальних активів. Вирішення цієї проблеми допоможе підприємству контролювати та аналізувати основні операції з нематеріальними ресурсами, а також знайти більш оптимальні способи щодо ведення їх обліку.

Література:

1. Про затвердження Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку: наказ Міністерства фінансів України від 24. 05. 1995 р. № 88. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95>.
2. Про затвердження типових форм первинного обліку об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів: наказ Міністерства фінансів України від 22. 11. 2004 р. № 732. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1580-04>.
3. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16. 07. 1999 р. № 996–XIV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
4. Про затвердження типових форм первинного обліку основних засобів: наказ Міністерства статистики України від 29. 12. 1995 р. № 352. URL: http://www.uazakon.com/documents/date_5y/pg_irnlwe/index.htm.
5. Про затвердження форм первинної облікової документації з обліку об'єктів права інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків, компонувань (топографій) інтегральних мікросхем і раціоналізаторських пропозицій) та Інструкції щодо їх застосування: наказ Міністерства статистики України від 10. 08. 2004 р. № 469. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1054-04>.
6. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: постанова Кабінету Міністрів України від 10. 09. 2003 р. № 1440. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF>.
7. Криштопа І. Оцінка нематеріальних активів: проблемні питання та напрямки їх вирішення. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 1 (26). С. 169-170.

1.12 Methodical principles of increasing the efficiency of the use of innovative potential of regional socio-economic systems

Методичні засади підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу регіональних соціально-економічних систем

Розвиток соціально-економічних систем, насамперед, визначається застосуванням прогресивних форм господарювання, що забезпечують ефективне управління потенціалом відповідно до конкретних потреб виробництва.

Для здійснення ефективного управління необхідна різноманітна статистична інформація, що відбиває усі особливості розвитку потенціалу соціально-економічної системи.

Підвищення якості управління потенціалом соціально-економічної системи є головною умовою якісного функціонування системи та досягнення синергетичного ефекту.

Результативність синергетичного ефекту залежить від структури, надійності та вірогідності інформації. У випадку неймовірності інформації розвиток потенціалу приведе до різноманітних, суперечливих вимог щодо управління, і це стане причиною нераціонального використання ресурсів соціально-економічних систем та ставить під загрозу отримання результату.

Крім синергетичного ефекту інформаційні ресурси забезпечують надійність функціонування потенціалу соціально-економічної системи та його гнучкість відносно зовнішнього середовища.

Таким чином, ефективне управління інноваційним потенціалом соціально-економічних систем здійснюється за допомогою інформаційного забезпечення, що сприяє отриманню ефекту синергізму з урахуванням наступних особливостей:

- комплексності використання ресурсів;
- взаємодоповнюваності ресурсів;

- взаємозамінності ресурсів.

Поняття комплексності використання ресурсів означає багатоцільову переробку і забезпечує максимальне використання їх споживчих властивостей, забезпечуючи сировиною різноманітні технологічні процеси. Властивість комплексності особливо актуальні в умовах сучасних вимог до виробництва, коли на порядок денний постало завдання переходу до інноваційної моделі господарювання і впровадженню ресурсозберігаючих технологій. Наприклад, підвищення комплексності використання ресурсів дає можливість відносно зменшити обсяги видобутку руди за рахунок підвищення глибини переробки і витягу супутніх корисних елементів.

Взаємодоповнюваність ресурсів виражається в необхідності дотримання визначених об'ємних пропорцій конкретних видів ресурсів при даній технології виробництва і сформованому типі споживання. Найбільш характерна взаємодоповнюваність для виробничих матеріальних ресурсів, але вона виявляється й у структурі робочої сили, де може позначитися нестачею працівників визначеної кваліфікації і спеціальності.

Взаємозамінність ресурсів пов'язана з їхньою поліфункціональністю і припускає можливість заміщення в технологічному процесі одного ресурсу іншим, практично не впливаючи на обсяг і якість кінцевої продукції, тобто той самий ресурс може бути використаний для задоволення різних функціональних потреб і кожна потреба може бути забезпечена різними наборами ресурсів.

Кожний новий тип поєднання складових потенціалу модифікує старий і обумовлює новий зміст форми взаємозамінності.

Існуюча обмеженість ресурсів соціально-економічних систем не є нездоланною перешкодою в реалізації принципу їхньої взаємозамінності. Скоріше навпаки, можливість заміщення ресурсів розширює межі подальшого розвитку потенціалу соціально-економічної системи. Констатує той факт, що обмеженість ресурсів у даний момент не суперечить об'єктивній можливості їхнього збільшення в майбутньому або розширення взаємозамінності ресурсів при задоволенні тих чи інших потреб [1; 2; 3].

Послідовності в вирішенні завдань розвитку соціально-економічної системи можна досягти при розгляданні конкретизованого функціонального зв'язку впливу взаємозамінних ресурсів на створюваний ефект, що розглянемо на прикладі трудового потенціалу.

Так, при визначенні продуктивності праці виникають труднощі, пов'язані з вибором методів зіставлення ресурсів для включення їх у модель комплексної оцінки ефективності використання потенціалу. Різна спрямованість дій і неоднакова розмірність ресурсів соціально-економічних систем потребує приведення в порівнянний вигляд. Рішення проблеми порівнянності в оцінці ресурсів соціально-економічних систем визначається абсолютним і відносним видом взаємозамінності.

Абсолютна взаємозамінність, у порівнянні з відотною, має більш вузькі межі практичного застосування в оцінці. Обумовлена співвідношенням виробничих фондів до чисельності промислово-виробничого персоналу, абсолютна взаємозамінність ресурсів не відбиває особливості використання ресурсів і специфіки трудових відносин у підвищенні ефективності виробництва.

Засоби виробництва різної якості, так само як робоча сила різної кваліфікації, абсолютно замінні лише в межах однорідних груп, тобто один верстат замінюють іншим, більш виробничим, стара технологія замінюється новою, більш прогресивною, робітник низької кваліфікації замінюється робітником більш високої кваліфікації і т.д.

Отже, принцип абсолютної взаємозамінності ресурсів застосовується в тому випадку, коли вихідні дані виражені в натуральних, а не у вартісних показниках. Несумісність показників є головними методичними труднощами застосування прямого методу розрахунку взаємозамінності ресурсів.

На нашу думку, вирішення проблеми варто шукати у вмілому сполученні вартісних і натуральних показників оцінки, створюючи надійний механізм впливу на соціально-економічні системи з метою підвищення ефективності використання ресурсів виробництва.

Багатогалузевий характер економіки свідчить про необхідність використання відносної взаємозамінності основних видів виробничих ресурсів з метою найбільш ефективного управління ними в межах підприємства, галузі, регіону.

Визначити кількісну міру взаємозамінності ресурсів можна за допомогою встановлення функціональної залежності їх впливу на ефективність виробництва. Математичний апарат перекладу різнорозмірних величин у порівнянний вигляд розроблений на основі існуючих модифікацій виробничих функцій [4].

Особливий інтерес при побудові виробничих функцій викликає визначення геометричного змісту даних функціональних залежностей. Графічна інтерпретація процесу відносної взаємозамінності характеризується кривою, наближеною до гіперболи, тоді як абсолютний вид заміщення ресурсів графічно представлений прямою лінійною залежністю. Вчені, що відстоюють абсолютний вид взаємозамінності, указують, що «функціональна залежність між витратами (ресурсів) і одержуваним ефектом (у виді приросту продукції і т.п.) звичайно виражається в лінійній формі.

Такий підхід приводить до перебільшеного трактування складного взаємозв'язку. Розглядаючи графічне зображення процесу взаємозамінності, варто підкреслити, що він повною мірою відбиває відносний характер взаємозамінності факторів економічного росту. Абсолютний вид заміщення ресурсів є приватним варіантом відносної взаємозамінності.

Оцінка взаємозамінності ресурсів здійснюється за допомогою системи показників, кожний з яких несе подвійне позитивне навантаження в аналітичних порівняннях. У той час як показники з автономним режимом функціонування містять риси, що відбивають суть визначеної проблеми, з позицій комплексного аналізу вони одночасно носять підлеглий характер і застосовні для визначення рівня порівнянності ресурсів соціально-економічної системи. Подвійність навантаження, властива цій системі показників, полягає в

використовуванні функціональних властивостей потенціалу як для самостійної оцінки визначених, так і для кількісної оцінки заміщення ресурсів.

Принцип взаємозамінності складових сукупного потенціалу соціально-економічної системи передбачає здатність досягнення збалансованої рівноваги потенціалів за ресурсними джерелами (x_i) [5]. Це означає, що з ростом, наприклад, x_1 за рахунок зниження x_2 , взаємозамінність буде оптимальною в тому випадку, коли в процесі виробництва продукції використовується більш ефективний з них.

Ще однією особливістю взаємозамінності x_i є індуктивність, що виявляється в тому, що заміщення одного елемента в багатьох випадках створює можливість для ряду інших заміщень чи навіть робить їх необхідними. Визначення взаємозамінності потенціалів за ресурсними джерелами засновано на ідеях граничного аналізу.

Розглянемо виробничу функцію $y = f(x_1, x_2)$, де y – обсяг виробництва продукції соціально-економічної системи, що деяким чином залежить від потенціалів за двома ресурсними джерелами x_1 і x_2 [3].

На Рис. 1 функція $f(x_1, x_2)$ зображена у вигляді поверхні в тривимірному просторі координат (x_1, x_2, y) .

При цьому кожному фіксованому рівню обсягу виробництва продукції y_1 , y_2 чи y_3 відповідає площина, рівнобіжна координатної поверхні x_1Ox_2 . І, якщо спроециувати лінії перетинання цих площин з поверхнею виробничої функції на координатну площину x_1Ox_2 , то одержимо криві – ізокванти, у кожній крапці яких пропорції у витратах x_i різні, а рівень виробництва залишається незмінним. Якщо ж розглядати різні ізокванти, то, чим далі кожна з них знаходиться від початку координат, тим вищий рівень виробництва продукції: $y_1 < y_2 < y_3$.

Таким чином, цей підхід дозволяє, з одного боку, побудувати криві взаємозамінності потенціалів за ресурсними джерелами, а з іншого боку – упорядкувати і рангувати рівні використання x_i за їх перевагою з погляду максимізації обсягів виробництва.

Часткові похідні функції f по x_i називаються граничними прибутковостями потенціалів за ресурсними джерелами і визначаються:

$$\begin{aligned} f_1 &= \frac{\partial f}{\partial x_1} \\ f_2 &= \frac{\partial f}{\partial x_2} \end{aligned} \quad (1)$$

При цьому безпосередню кількісну характеристику пропорцій заміни обмеженого обсягу потенціалів дає *гранична норма їхнього заміщення*:

$$q = \frac{\partial x_2}{\partial x_1} = \frac{f_1}{f_2}. \quad (2)$$

У багатьох практичних випадках продуктивність різноефективних потенціалів, що утягуються послідовно в процес виробництва продукції для її додаткового випуску, зменшується. У зв'язку з цим має місце тенденція зростання граничної норми взаємозамінності, яка означає, що з ростом рівня одного ресурсного джерела x_1 в порівнянні з x_2 для заміни одиниці x_2 необхідний більший розмір x_1 .

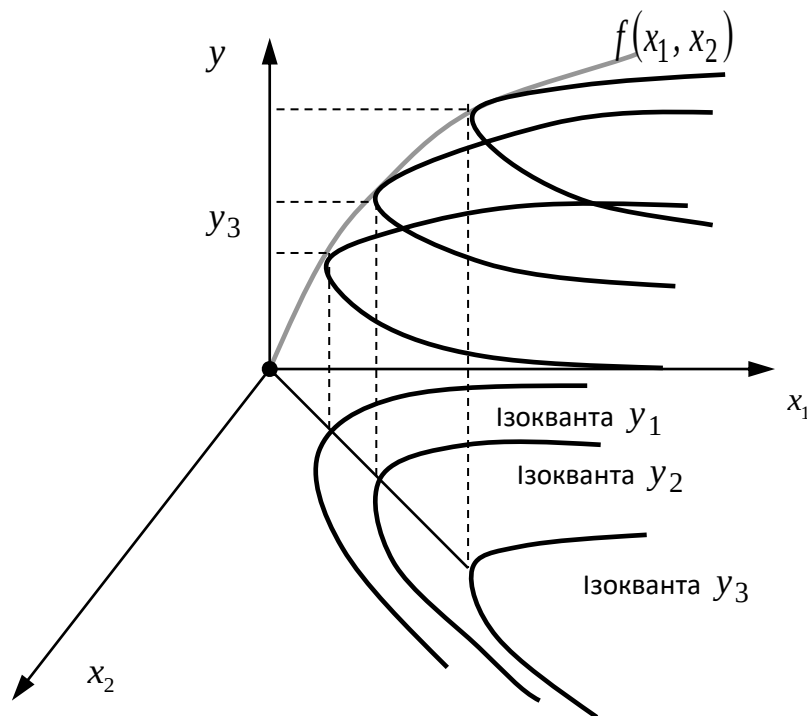

Рис. 1. Залежність обсягів виробництва і потенціалів за ресурсними джерелами

Виробництво продукції при наявності взаємозамінних потенціалів за ресурсними джерелами характеризується функцією, що моделює виробництво продукції як добуток ступенів витрат ресурсів виду i в обсягу x_i :

$$y = A \prod x_i^{a_i}, \quad (3)$$

де A и a_i – параметри функції.

У забезпеченні виробництва продукції потрібна обов'язкова участь усієї сукупності x_i , тобто $y > 0$ буде лише в тому випадку, якщо $x_i > 0$ для всіх $i=1,2,\dots,n$. При цьому якщо $\sum_{i=1}^n a_i < 1$, то y характеризується як убутна

ефективність виробництва при зростанні рівня використання x_i , якщо ж $\sum_{i=1}^n a_i = 1$,

то ефективність залишається постійною, а $\sum_{i=1}^n a_i > 1$ відповідає зростаючій ефективності послідовних витрат.

При виробництві продукції часто характерна неможливість заміни x_1 на x_2 через нормування ресурсів, юридичні обмеження і т.д. Наприклад, при надлишковому парку машин і недостатчі робітників-шоферів відсутня можливість заміни деякої частини машин на відповідний фонд заробітної плати і матеріального заохочення. Тому виробництво продукції здійснюється двома способами:

- з нульовою еластичністю заміни x_i ;
- з ненульовою еластичністю заміни x_i .

За умови нульової еластичності заміни x_i нехай виробництво продукції визначається за потенціалом соціально-економічної системи відповідно до виробничої функції типу «витрати-випуск», тобто якщо потенціал соціально-економічної системи визначений як $\bar{x} = (x_1, \dots, x_n)$, то може бути вироблено

$$y = \min \left[\frac{x_1}{a_1}, \dots, \frac{x_n}{a_n} \right] \text{ одиниць продукції.}$$

Якщо ж обсяг виробництва може бути лише дискретним, то $y = \min \left[E \frac{x_1}{a_1}, \dots, E \frac{x_n}{a_n} \right]$, де $E(x)$ – ціла частина x .

Визначення одиниці потенціалу соціально-економічної системи (r), як сукупності мінімальних кількостей окремих потенціалів за ресурсними джерелами, що дозволяє одержати одиницю продукції, у цьому випадку особливо просто $r = (r_1, \dots, r_n) = (a_1, \dots, a_n)$. При цьому r відповідає таким кількостям окремих x_i , при яких $\forall i = 1, \dots, n \quad x_i = a_i$. Якщо ж $\exists i$, таке, що $x_i > a_i$ і $\exists j$, таке, що $x_j = a_j$, то як і раніше буде вироблена лише одна одиниця продукції, а потенціал не буде при цьому одиничним. У цьому випадку він буде містити некомплектну частину, яку не можна використовувати безпосередньо для досягнення мети системи. І в загальному випадку, при неможливості заміни, потенціал соціально-економічної системи R завжди може бути представлений, у вигляді:

$$R = Nr + \Delta R, \quad (4)$$

де N – число одиниць потенціалу соціально-економічної системи;

ΔR – некомплектна частина потенціалу соціально-економічної системи.

Розглянемо тепер геометричне визначення одиниці потенціалу соціально-економічної системи. Нехай зв'язок виробництва продукції з потенціалом соціально-економічної системи виражається виробничою функцією $y = f(x_1, \dots, x_n)$ з нульовою еластичністю заміни. Для наочності обмежимося випадком $n = 2$.

Розглянемо графік кривої $f(x_1, x_2) = 1$. Координати крапок, що лежать на цій кривій, являють собою рівень потенціалів за першим і другим ресурсними джерелами, необхідними для виробництва тільки однієї одиниці продукції.

Геометричне визначення одиниці потенціалу соціально-економічної системи тепер просто: будь-яка мінімальна за Парето крапка, що лежить на кривій $f(x_1, x_2) = 1$, представляє одиницю потенціалу (Рис. 2).

Нехай виробнича функція має тип «витрати-випуск», а крива $f(x_1, x_2)=1$ буде мати вигляд (Рис. 2 а), тоді єдиною мінімальною за Парето крапкою цієї кривої буде крапка $A(a_1, a_2)$.

Потенціал соціально-економічної системи, що відповідає будь-якій іншій крапці цієї кривої, обов'язково містить некомплектну частину. Тобто тільки в крапці $A(a_1, a_2)$ використання потенціалу буде збалансоване і ефективне, а ось у всіх інших крапках потенціалу використано більше за встановлений нормативний рівень. Нехай тепер виробнича функція системи $f(\bar{x})$ характеризується ненульовою еластичністю заміни й однорідністю першого порядку. Для ілюстрації нами використана функція Кобба-Дугласа і виробнича функція з «постійною еластичністю заміни». Відмітимо, що в цьому випадку кожна крапка поверхні $f(x_1, \dots, x_n)=1$ є мінімальною за Парето і тому може бути прийнята за одиницю потенціалу соціально-економічної системи.

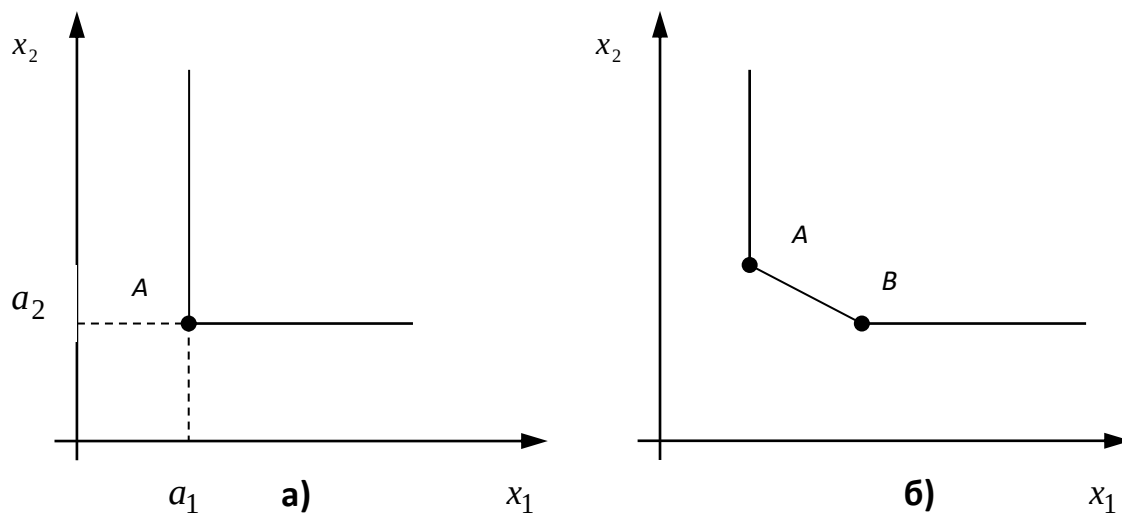

Рис. 2. Геометричне визначення одиниці потенціалу соціально-економічної системи при нульовій еластичності заміни

Для виділення будь-якої однієї крапки і для порівняння різних наборів x_i необхідно скористатися додатковими критеріями й обмеженнями.

1. Часто технологічні обмеження на заміну типів ресурсів диктують співвідношення між елементами потенціалу соціально-економічної системи. Ці

співвідношення і дають нам відсутні обмеження для виділення єдиної крапки на поверхні $f(x_1, \dots, x_n) = 1$.

Нехай співвідношення мають такий вигляд:

$$x_1 \div x_2 \div \dots \div x_n = k_1 \div k_2 \div \dots \div k_n, \quad (5)$$

де $k_1, k_2, \dots, k_n$ – зазначені величини.

Модифікуємо ці відносини у вигляді $(n-1)$ рівнянь і приєднаємо до них рівняння поверхні:

$$\begin{cases} x_1 = x_n \frac{k_1}{k_n} \\ x_2 = x_n \frac{k_2}{k_n} \\ \dots \\ x_{n-1} = x_n \frac{k_{n-1}}{k_n} \\ f(x_1, \dots, x_n) = 1 \end{cases} \quad (6)$$

$$\text{Отже, } f\left(x_1 \frac{k_1}{k_n}, \dots, x_{n-1} \frac{k_{n-1}}{k_n}, x_n \frac{k_n}{k_n}\right) = 1.$$

Скористаємося тепер однорідністю (у даному випадку першого порядку) функції $f(x)$, тоді одержимо

$$\frac{x_n}{k_n} f(k_1, k_2, \dots, k_n) = 1; \quad (7)$$

Звідси

$$x_1 = r_1 = \frac{k_1}{f(k_1, \dots, k_n)}, \dots, x_n = r_n = \frac{k_n}{f(k_1, \dots, k_n)}. \quad (8)$$

Геометрично визначена в такий спосіб одиниця потенціалу соціально-економічної системи відповідає крапці перетинання поверхні $f(x) = 1$ з прямою, що проходить через початок координат по напрямку заданого вектора $\bar{k} = (k_1, \dots, k_n)$ (Рис. 3).

2. Якщо будь-які обмеження на величини елементів одиниці потенціалу соціально-економічної системи ресурсу взагалі не задані або обмеження задані, але не виділяють на поверхні $f(\bar{x})=1$ єдиної крапки, то виникає необхідність сформулювати деякий критерій оптимальності і відповідно до нього зробити вибір, наприклад, мінімальний розмір загальної вартості x_i одиниці потенціалу соціально-економічної системи.

Найпростіша задача визначення x_i одиниці потенціалу соціально-економічної системи мінімальної вартості може бути записана в такий спосіб:

$$c_1x_1 + c_2x_2 + \dots + c_nx_n \rightarrow \min \quad (9)$$

за умови, що

$$f(x_1, \dots, x_n) = 1. \quad (10)$$

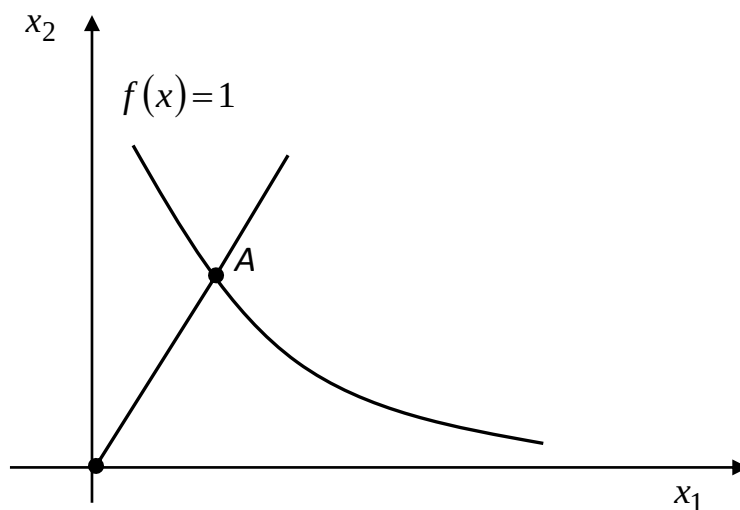

Рис. 3. Геометричне визначення одиниці потенціалу соціально-економічної системи при ненульовій еластичності заміни

Вимога незаперечності x_i не обов'язкова, тому що на одиничній поверхні лежать тільки крапки з позитивними координатами. Оптимальний набір є рішенням системи рівнянь:

$$\forall i=1,\dots,n$$

$$\frac{\partial f}{\partial x_i} = \frac{c_i}{\sum_{k=1}^n c_k x_k}. \quad (11)$$

Приведемо конкретні приклади рішень цієї системи (Табл. 1). Слід особливо зазначити, що і для випадку з нульовою еластичністю заміни може виникнути необхідність вибору єдиної крапки на поверхні одиничного випуску (Рис. 2 б), але в цьому випадку область припустимих крапок не збігається з усією поверхнею, вона обмежена лише мінімальними за Парето крапками цієї поверхні.

Таблиця 1. Визначення складових одиничного потенціалу соціально-економічної системи для різних функцій

Функції	Критерії й обмеження	Рішення
Функція Кобба-Дугласа $f(\bar{x}) = a_0 \prod_{i=1}^n x_i^{a_i}$	$\forall i=1,\dots,n,$ $\alpha_i \geq 1$ $\sum_{i=1}^n \alpha_i = 1$	$x_i = r_i = \frac{\alpha_i / c_i}{f(\alpha_1 / c_1, \dots, \alpha_n / c_n)}$
Функція з «постійною еластичністю заміни» $f(x_1, \dots, x_n) = A_0 \left(\sum_{i=1}^n A_i x_i^{-\alpha} \right)^{-\frac{1}{\alpha}}$	$A_0 \geq 0,$ $\forall i=1,\dots,n,$ $A_i \geq 0,$ $\alpha > -1$	$x_i = r_i = \frac{(A_i / c_i)^{\frac{1}{\alpha+1}}}{f\left((A_1 / c_1)^{\frac{1}{\alpha+1}}, \dots, (A_n / c_n)^{\frac{1}{\alpha+1}}\right)}$ $i=1,\dots,n$

Нехай ми маємо деякий набір потенціалів за ресурсними джерелами $\bar{R} = (R_1, \dots, R_n)$, а виробнича функція системи має вигляд $y = f(x_1, \dots, x_n)$, тоді для того щоб визначити число одиниць наявного потенціалу соціально-економічної системи, необхідно знайти $f(\bar{R})$. Якщо $f(\bar{R}) = N$, то величина N дасть (якщо допустити не цілий випуск) число одиниць потенціалу соціально-економічної системи, причому його одиниця може бути представлена у вигляді:

$$\bar{r} = \frac{1}{N} \bar{R} = \left(\frac{R_1}{N}, \dots, \frac{R_n}{N} \right) \quad (12)$$

У свою чергу $f(\bar{r}) = \frac{1}{N}$, $f(\bar{R}) = 1$.

При визначенні числа одиниць потенціалу соціально-економічної системи припустимі два випадки:

1) Число одиниць продукції може бути тільки цілим, а виробнича функція припускає заміну. У цьому випадку фактично вироблено $E(N)$ одиниць продукції за одиницю потенціалу соціально-економічної системи можна вибрати:

$$\bar{r} = \frac{1}{k} \bar{R}, \quad \text{де } \frac{N}{2} < k < N. \quad (13)$$

У цьому випадку $f(\bar{r}) = \frac{1}{k}$, $f(\bar{R}) = \frac{N}{k}$, а $E\left(\frac{N}{k}\right) = 1$, при обов'язковій умові $1 \leq \frac{N}{k} < 2$. Звідси свідчить, що при виборі будь-якого значення k буде вироблена лише одна одиниця продукції.

2) За одиницю потенціалу соціально-економічної системи $\bar{r} = (r_1, \dots, r_n)$ обраний єдиний (наприклад, мінімальний по вартості) набір потенціалів за ресурсними джерелами, представлений крапкою поверхні одиничного випуску.

Нехай ми маємо набір потенціалів за ресурсними джерелами $\bar{R} = (R_1, \dots, R_n)$, причому $f(\bar{R}) = N$. Тоді крапка $\frac{1}{N} \bar{R}$ буде лежати на поверхні одиничного випуску і формально задовольняти усім вимогам, пропонованим до одиниці потенціалу соціально-економічної системи. Якщо $\bar{c} = (c_1, \dots, c_n)$ – вектор цін одиниць кожного типу потенціалів за ресурсними джерелами, то з оптимальності набору $\bar{r}$ рішенням задачі є існування вектора $\bar{x} = (x_1, \dots, x_n)$, що є рішенням задачі $f(\bar{x}) \rightarrow \max$ за умови $c_1 x_1 + \dots + c_n x_n = \frac{1}{N} (c_1 R_1 + \dots + c_n R_n)$, що на ньому може бути досягнутий випуск $f(\bar{x}) > 1$, якщо $\exists i$, таке, що $r_i \neq \frac{1}{N} R_i$. Це

означає, що за ту ж ціну можна придбати набір потенціалів за ресурсними джерелами, що забезпечує більший обсяг виробництва, ніж даний набір. Розглянутий випадок показує, що якщо рівень $\bar{R} = (R_1, \dots, R_n)$ такий, що $f(\bar{R}) = N$, і, крім того, $\exists i, r_i = \frac{1}{N} R_i$, то в наборі $\bar{R}$ міститься більше, ніж N одиниць потенціалу соціально-економічної системи (оптимальних за вартістю чи за будь-яким іншим критерієм).

Таким чином, запропонований підхід взаємозамінності ресурсів дозволив визначати варіанти рівнів потенціалу при виробництві певного обсягу виробництва, з метою маневрування ресурсами в соціально-економічних системах, що забезпечить ефективне управління потенціалом взагалі.

Література:

1. В. М. Гончаров та ін. (2009) Формування організаційного механізму системи інноваційного розвитку підприємств регіону. Монографія.
2. Матросова Л. В. та ін. (2009) Управління розвитком інноваційного потенціалу регіонів в перехідній економіці України: монографія.
3. Д. В. Солоха та ін. (2011) Методологічні основи управління сталим інноваційним розвитком потенціалу соціально-економічних систем регіону: монографія.
4. Солоха Д. В. (2007) Інноваційний розвиток як запорука забезпечення економічного зростання / Д. В. Солоха *Актуальні проблеми економіки*. Науковий економічний журнал, № 6, 72, 25-31.
5. Занг В. Б. (1999) Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории. М.: Мир.

1.13 Improving the efficiency of the transport and logistics system in the context of sustainable development: the EU experience

Підвищення ефективності функціонування транспортно-логістичної системи в контексті сталого розвитку: досвід ЄС

На даний час формування інтегрованої транспортно-логістичної системи є важливою умовою економічного зростання ЄС, розвитку функціонального внутрішнього ринку транспортних послуг, створення для кожного регіону можливостей стати частиною глобальної економіки за рахунок конкурентних позицій у сфері інфраструктурного забезпечення, організації логістичної діяльності, реалізації систем управління рухом та інформаційних технологій. У транспортній сфері ЄС працює понад 10 млн осіб. Частка даної галузі в обсязі ВВП становить 5% [1, с. 8].

За останні десятиріччя актуалізуються питання розробки якісно нової транспортної політики Європейського Союзу, що, в першу чергу, пов'язано з його інтенсивним розширенням. Однак, як показує аналіз директивних документів [2-7], це призвело до ряду проблем, а саме: недостатнього врахування глобальних трансформацій світової економіки і негативних наслідків зміни клімату, розрізненості й неоднорідності транспортної інфраструктури, розвитку слабо інтегрованих національних сегментів у структурі транспортного ринку ЄС тощо.

За даними Європейської економічної комісії ООН, виявлено, що, як правило, в країнах ЄС розвинута діяльність автомобільного та залізничного транспорту. Встановлено, що обсяги перевезення вантажів автомобільним транспортом збільшилися за 2000-2017 рр. у ряді європейських країн: Латвії – на 103,8%; Литві – на 47,6%; Австрії – на 41,6%; Естонії – на 40,8%; Португалії – на 31,6%; Польщі – на 23,6%; Чехії – на 4,0%; Німеччині – на 2,3% (Табл. 1).

*Таблиця 1. Обсяги перевезення вантажів у країнах ЄС автомобільним
транспортом, тис. т*

Країни	Роки						
	2000	2010	2012	2014	2015	2016	2017
Австрія	277048	330988	333912	349488	350992	376326	392169
Естонія	25514	27294	31324	27346	28154	34585	35923
Італія	1205117	1527762	1121313	963056	957005	901518	861220
Латвія	32911	46809	52621	62239	62569	63389	67066
Литва	45013	44716	48428	57591	58601	63571	66451
Німеччина	3005104	2734098	2891308	3052072	3059092	3066128	3073180
Польща	1083071	1216083	1245053	1300382	1264960	1313657	1338354
Португалія	112529	217915	147473	145990	154832	148626	148121
Румунія	262943	174551	188415	190932	198638	182409	167506
Словаччина	188901	143071	132074	142622	147275	156279	149653
Угорщина	261019	199848	165514	193112	198743	197762	185461
Франція	1923842	2015327	2008225	1918321	1797053	1777645	1758446
Чехія	414725	355911	339314	386243	438906	431889	431284

Складено за даними: [8, с. 160-161].

Обсяги перевезення вантажів залізничним транспортом зросли у більшості країн ЄС: Литві – на 60,1%; Німеччині – на 46,8%; Латвії – на 32,5%; Австрії – на 26,1%; Польщі – на 21,2%; Португалії – на 17,2%; Італії – на 14,8%; Угорщині – на 0,9% (Табл. 2).

*Таблиця 2. Обсяги перевезення вантажів у країнах ЄС залізничним
транспортом, тис. т*

Країни	Роки						
	2000	2010	2012	2014	2015	2016	2017
Австрія	80819	107670	100452	98281	97642	99784	101919
Естонія	63861	46705	44725	36290	28026	25363	22327
Італія	79636	42348	88505	90862	92273	92249	91446
Латвія	36413	49164	60601	57039	55645	47819	48264
Литва	30712	48061	49377	49000	48053	47651	49185
Німеччина	282861	343774	366204	365003	381063	397830	415334
Польща	185334	234568	230878	227820	224320	222523	224548
Португалія	9046	10094	9701	10304	11122	10420	10600
Румунія	71461	52932	55755	50739	55307	52166	49203
Словаччина	54177	44327	42599	50997	47358	50727	49986
Угорщина	49625	45794	46884	50593	50333	50047	50082
Франція	141941	85045	87539	90826	95545	89107	80517
Чехія	98255	82900	82968	91564	97280	98034	97769

Складено за даними: [8, с. 158-159].

За досліджуваний період спостерігається тенденція суттєвого зростання обсягів вантажоперевезень річковим транспортом у Словаччині, Угорщині та Литві. Так, значення цього показника збільшилося в цих країнах, відповідно, у 4; 1,9 і 1,5 рази. В інших країнах ЄС річковий транспорт використовується недостатньо ефективно, про що свідчить скорочення обсягів відвантаження (Табл. 3).

Таблиця 3. Обсяги перевезення вантажів у країнах ЄС річковим транспортом, тис. т

Країни	Роки						
	2000	2010	2012	2014	2015	2016	2017
Австрія	10979	11052	10714	10121	9596	9071	8801
Італія	1368	1259	654	481	379	269	190
Литва	31	99	89	47	68	52	48
Німеччина	242223	229607	223170	228489	221369	221349	218405
Польща	10433	2753	2468	5731	4907	3821	2793
Румунія	131102	32088	27937	27834	10527	3665	1386
Словаччина	1607	10103	8242	7010	5721	6758	6498
Угорщина	4422	9952	8135	7825	8163	8224	8467
Франція	70669	69244	65533	62937	60854	64216	63259
Чехія	1739	833	838	802	850	832	687

Складено за даними: [8, с. 162-163].

З огляду на це, доцільним є створення єдиної європейської транспортної мережі, яка має поєднати 94 порти, 38 аеропортів, 15 тис. км модернізованих залізничних доріг у рамках реалізації транспортної політики TEN-T [9-12]. Раніше TEN-T була одним із інструментів фінансування великих проектів у сфері транспорту. На сучасному етапі дана політика спрямована на досягнення довгострокових цілей ЄС: забезпечення мобільності при умові ефективного використання ресурсів і скорочення викидів вуглекислого газу.

До основних завдань транспортної політики ЄС можна віднести:

- усунення «вузьких місць», технічних бар'єрів й обмежень, що перешкоджають функціонуванню внутрішнього транспортного ринку;
- комплексне координування системи транспорту;
- популяризація використання екологічно чистого палива;
- інтеграція міських транспортних мереж в TEN-T;

- ефективне використання транспортної інфраструктури за допомогою інноваційних навігаційних систем;
- підвищення рівня безпеки.

Очікується значний розвиток транспортної інфраструктури на базі мультимодальних європейських коридорів, кожний з яких включає як мінімум 3 виду транспорту, 2 транскордонні ділянки і поєднує не менш 3 держав. На впровадження TEN-T виділено понад 24 млрд євро.

До 2030 р. планується побудувати повну базову транспортну мережу. Це створить передумови для суттєвого економічного зростання ЄС у результаті скорочення часу на вантажні перевезення, збільшення вантажообігу та пропускної спроможності транспортних мереж.

Для ефективного впровадження транспортної політики ЄС необхідні кардинальні трансформаційні перетворення транспортно-логістичної системи, які систематизовано в 3 групи:

- *розробка і впровадження нових і екологічних видів палива:*

до 2030 р. зменшити наполовину кількість автомобілів на традиційних видах палива в межах міських територій; до 2050 р. повністю відмовитися від їхнього використання;

до 2030 р. забезпечити практично повну декарбонізацію міської логістики в основних міських центрах;

частка споживання низьковуглекислого екологічного палива в авіації має до 2050 р. зрости до 40%;

до 2050 р. також необхідно забезпечити зниження рівня викидів CO₂ по ЄС, що утворюються внаслідок використання бункерного палива на морських судах, на 40% (за можливістю на 50%);

- *оптимізація мультимодальних логістичних ланцюгів, у тому числі за рахунок розширеного використання енергоефективних видів транспорту:*

до 2030 р. 30% від обсягу вантажоперевезень на відстані понад 300 км має бути перерозподілено на інші види транспорту, зокрема, залізничний і водний; для цього потрібно забезпечити відповідну інфраструктуру;

до 2030 р. протяжність існуючої мережі високошвидкісних залізничних доріг має зрости в 3 рази при зберіганні щільної мережі залізничного сполучення у всіх країнах-членах ЄС;

до 2050 р. має завершитися створення загальноєвропейської мережі високошвидкісних залізничних доріг;

до 2050 р. більшість пасажирських перевезень на середні відстані має виконуватися за допомогою залізничного транспорту;

до 2030 р. необхідно створити повністю функціональну загальноєвропейську базову мережу для мультимодальних перевезень TEN-T із забезпеченням до 2050 р. високоякісного обслуговування і максимальної пропускної спроможності; також планується передбачити пакет інформаційних послуг;

до 2050 р. необхідно забезпечити сполучення між всіма аеропортами такої базової мережі й залізничними вузлами, переважно в мережі високошвидкісних залізничних доріг, а також потрібно забезпечити сполучення між морськими портами базової мережі та вузлами залізничних вантажоперевезень, а за можливістю з портами системи внутрішнього водного транспорту;

– підвищення ефективності функціонування транспортно-логістичної системи та інфраструктури шляхом застосування сучасних цифрових інформаційних технологій і ринкових ініціатив:

впровадження в Європі до 2020 р. модернізованої інфраструктури організації повітряного руху (SESAR) і завершення формування єдиної європейської авіаційної зони;

реалізація ідентичних систем управління рухом для наземного й водного транспорту (ERTMS, ITS, SSN, LRIT, RIS);

застосування загальноєвропейської глобальної навігаційної супутникової системи (Galileo);

визначення до 2020 р. рамочної концепції європейської інформаційної системи, систем управління і сплати за мультимодальними перевезеннями;

до 2050 р. скорочення кількості випадків із смертельним наслідком в автомобільних аваріях;

одночасно з цим ЄС ставить завдання зменшення до 2020 р. кількості дорожньо-транспортних подій на 50%;

ЄС має стати світовим лідером з безпеки та надійності перевезень на всіх видах транспорту;

необхідно забезпечити максимально широке застосування принципів «сплати за рахунок користувача» і «сплати за рахунок винуватця забруднення», що дозволить усунути шкоди, а саме негативний вплив субсидій, і одержувати доходи й залучати інвестиційні ресурси в розвиток транспортної сфери з використанням приватного сектору.

Ключовою умовою підвищення ефективності функціонування європейської транспортно-логістичної системи є інвестиційно-фінансове забезпечення її розвитку. Для цього створено різні фонди фінансування.

На даний час Фонд сполучення Європи (ФСЄ) надав підтримку понад 690 проектів у сфері транспорту з фінансуванням за лінією ЄС у розмірі 23 млрд євро. Це відповідає сукупному обсягу інвестицій у транспортну інфраструктуру ЄС (гранти за лінією ФСЄ разом з іншими джерелами фінансування) у розмірі 48,3 млрд євро. Таке фінансування головним чином орієнтовано на проекти із сталими видами транспорту, а також на впровадження інновацій і використання нових технологій і систем управління транспортом з метою підвищення безпеки і функціональної сумісності.

Бюджет довгострокової програми ФСЄ на період 2021-2027 рр. на розвиток транспортної інфраструктури становить 30,6 млрд євро, включаючи загальне фінансування в розмірі 12,8 млрд євро й асигнування з фонду солідарності в розмірі 11,3 млрд євро. Фонд інтеграції (ФІ) виділяє кошти в розмірі 63,4 млрд євро на діяльність, яку пов'язано з розвитком транс'європейських транспортних мереж.

Європейський фонд стратегічних інвестицій (ЄФСІ) схвалив 67 проектів у сфері транспорту. Обсяг інвестицій становить 27 млрд євро. Це складає понад

11% до обсягу сукупних інвестицій з механізму фінансування інфраструктури й інновацій. Крім цього, попередньо було схвалено 6 програм при фінансуванні за лінією ЄФСІ на суму 2,6 млрд євро.

За оцінками експертів, для завершення будівництва основної інфраструктури TEN-T необхідно вкласти за 2021-2030 рр. інвестицій у розмірі 500 млрд євро. Обсяг фінансування для завершення будівництва повної транспортної мережі до 2050 р. становить понад 1,5 трлн євро.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити такий висновок. Створення єдиного європейського простору сприятиме досягненню конкурентної та ресурсозберігаючої транспортно-логістичної системи, яка дозволить підвищити конкурентоспроможність ЄС і якість послуг мобільності при одночасно раціональному використанні ресурсів і скороченні негативного впливу на навколишнє середовище.

Для цього доцільно запровадити комплекс стратегічних заходів, які полягають у такому:

- до 2050 р. більше половини вантажних перевезень на відстані понад 300 км здійснюватиметься залізничним і водним транспортом;
- у пасажирських перевезеннях на середні відстані головну роль відіграватиме залізничний транспорт;
- центри міст планується повністю позбавити від автомобілів з бензиновими й дизельними двигунами; ставка робиться на гібридні й електричні;
- на авіаційному та водному транспорті за допомогою нових видів палива шкідливі викиди в атмосферу мають бути скорочені на 40%;
- зменшити загальний обсяг шкідливих викидів в атмосферу до 60% в 2050 р. порівняно з 1990 р.;
- до 2020 р. модернізувати інфраструктуру управління повітряним рухом і закінчити роботу з формування Загального європейського повітряного простору; створити системи управління автомобільним і водним транспортом; запустити європейську систему супутникової навігації Galileo;

- до 2050 р. закінчити формування європейської мережі високошвидкісних залізничних доріг; до 2030 р. збільшити мережу таких доріг у 3 рази;

- розробити і впровадити інтегрований квиток, який припускає використання різних видів транспорту (авіаційний, залізничний, водний); у перевізників з'явиться уніфікований перевізний документ в електронній формі;

- розробити базову мережу стратегічної інфраструктури, яка має базуватися на системі пан'європейських транспортних коридорів;

- підвищити рівень безпеки на автомобільному транспорті в межах міських агломерацій.

Література:

1. Белая книга – Транспорт. Стратегический план для единой европейской транспортной зоны: в направлении к конкурентоспособной и ресурсоэффективной транспортной системе. Люксембург: Бюро официальных публикаций Европейского Союза, 2011. 28 с.
2. EU Transport Policy Analysis: strengths and weaknesses. URL: http://www.eutransportproject.eu/uploadfiles/EU_Transport_Policy_Analysis.pdf.
3. Implementation of the Waterborne Strategic Research Agenda. Waterborne Transport & Operations. Key for Europe's Development and Future. Route Map Issue 2. Brussels, Belgium, Waterborne TP, 2011. 90 p.
4. Meeting the Challenges through Ambitious Innovation. Waterborne Transport & Operations. Vision 2025. Brussels, Belgium, Waterborne TP, 2011. 34 p.
5. Flightpath 2050. Europe's Vision for Aviation. Report of the High Level Group on Aviation Research. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011. 28 p.
6. Implementation of the ERTRAC Strategic Research Agenda 2010: ERTRAC Research and Innovation Roadmaps. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011. 278 p.
7. Transport in the European Union. Current Trends and Issues. Mobility and Transport. European Union. April 2018. URL: <https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/2018-transport-in-the-eu-current-trends-and-issues.pdf>.
8. Транспорт і зв'язок України за 2017 рік: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 168 с.
9. Ярмолевич Ю. Р., Ярмолевич Д. Ю. Развитие возможностей транспортной системы Украины в свете Концепции развития транспорта ЕС до 2050 года. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. 2015. № 1 (50). С. 155-169.
10. Ratcliff C. Common transport policy: overview. 2017. URL: http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/eu/displayFtu.html?ftuld=FTU_5.61.html.
11. Деркач Э. М. Основные тенденции развития транспортной политики Украины и ЕС. *Topical Issues of Science and Education*. 2017. Vol. 6. P. 7-13.
12. Купряновский В. П., Аленков В. В., Степаненко А. В., Покусаев О. Н., Катцын Д. В., Акимов А. В., Уткин Н. А., Волокитин Ю. И., Намиот Д. Е., Шахрамьян М. А., Власова И. М. Развитие транспортно-логистических отраслей Европейского Союза: открытый BIM, Интернет Вещей и киберфизические системы. *International Journal of Open Information Technologies*. 2018. Vol. 6. No 2. P. 54-100.

1.14 Temporal and spatial features of tourism services market's development in Ukraine

Пространственно-временные особенности развития рынка туристических услуг в Украине

Уже в течение длительного периода времени туризм является одной из самых перспективных отраслей экономики мира. Его развитие отличается значительной неравномерностью, что объясняется особенностями социально-экономического развития отдельных стран и регионов различного иерархического уровня. Но в целом тенденции на мировом туристическом рынке свидетельствуют о функциональной значимости туризма (экономической, социальной, воспитательной, гуманитарной и др.) в современном обществе, усилении диверсификации экономики, расширении международных связей, перераспределении основных направлений туристических потоков и доходов от туризма, появлении новых привлекательных для туристов дестинаций [4]. Поэтому изучение пространственно-временных особенностей развития туризма в мире и отдельно взятой стране представляется актуальным.

Вопросы развития рынка туристических услуг рассматривались в трудах А. Ю. Александровой, Г. В. Балабанова, С. Бриггса, А. А. Бейдыка, В. Ю. Воскресенского, Н. И. Данько, Г. В. Довгаль, В. А. Квартальнова, И. В. Зорина, О. А. Любичевой, М. Ф. Мальской, А. Ю. Парфиненко, В. И. Сидорова, Т. И. Ткаченко, С. А. Юрченко и др.

Цель статьи – выявить основные проблемы, тенденции, пространственно-временные особенности развития рынка туристических услуг в Украине на современном этапе.

Мировой рынок туристических услуг состоит из совокупности национальных туристических рынков, характеризующихся своими специфическими чертами, тенденциями, емкостью, уровнем цен, набором

туристических ресурсов и услуг, особенностями развития инфраструктуры и др. На рынке «в условиях конкурентной борьбы соединяются структура спроса и предложения с целью обеспечения процесса купли и продажи туристических товаров и услуг в конкретное время и в конкретном месте» [2, с. 13]. На туристическом рынке преобладают услуги, которыми можно воспользоваться, если турист находится в месте их производства, или когда туристические товары и услуги закончат процесс передвижения их от места производства к месту потребления. При этом купля-продажа туристических услуг осуществляется очень неравномерно во времени и пространстве.

Наибольшее развитие международный туризм получил в европейском регионе, на долю которого приходилось в 2017 г. 51% мировых туристических прибытий и 39% валютных поступлений [8]. Однако привлекательность этого региона для туристов постепенно снижается за счет освоения новых туристических дестинаций и, прежде всего, за счет АТР, который занимает второе место по данным показателям, на третьем – Америка. Существенно отстают от них Африка и Ближний Восток (менее 10% прибытий и валютных поступлений) (Табл. 1).

Таблица 1. Туристические прибытия и валютные поступления от туризма по макрорегионам и Украине в 2005 и 2017 гг.

	Туристические прибытия					Валютные поступления			
	млн.чел.		доля на рынке, %		темп роста, %	млрд. долл. США		доля на рынке, %	
	2005	2017	2005	2017	2005-2017	2005	2017	2005	2017
Мир	809	1 323	100	100	4,2	676	1340	100	100
Развитые страны	470	726	64	55	3,7	...	870	...	65
Развивающиеся страны	339	597	36	45	4,8	...	470	...	35
Европа	452,7	670,6	56	51	3,3	348,8	519,2	51,5	39
АТР	154,1	323,1	19	24	6,4	134,5	389,6	19,9	29
Америка	133,3	208,7	16	16	3,8	145,2	326,2	21,5	24
Африка	34,8	62,7	4	5	5,0	21,7	37,3	3,2	3
Ближний Восток	33,7	58,1	4	4	4,7	26,3	67,7	3,9	5
Украина	17,6	14,2	2,2	1,1	...	3,2	1,3	0,5	0,2

Составлено автором по данным: [7; 8]

Только за 2005-2017 гг. объем туристических прибытий на мировом туристическом рынке в среднем в год увеличивался на 4,2%, в т. ч. в развитых странах – на 3,7%, а в развивающихся – на 4,8%. Наиболее высокие темпы роста наблюдались в Азиатско-Тихоокеанском регионе (6,4%) [8]. Второе и третье места по темпам роста туристических прибытий заняли, соответственно, Африка и Ближний Восток. Однако при росте абсолютных и относительных показателей развития туризма, последние два региона еще не смогли занять достойное место на рынке туризма. Сказывается политическая нестабильность войны, низкий уровень развития экономики, социальной сферы и т.д.

Некоторые страны Запада (Австрия, Франция, Швейцария) в значительной мере развивают свою экономику за счет доходов от туризма. А некоторые островные государства (Мальдивы, Сейшельские острова, Антигуа и Барбуда и др.) специализируются на туризме.

Имеющиеся туристические ресурсы (природные, историко-культурные, архитектурные, этнические) благоприятствуют вхождению Украины в мировой туристический рынок. Однако они еще не дают гарантии эффективного развития туристической индустрии. Так, по сравнению с 2005 г. в 2017 г. сократилась доля Украины в общем объеме туристических прибытий мира (с 2,2% до 1,1%) и европейского региона (с 3,9% до 2,1%), но более существенно сократилась ее доля в общем объеме валютных поступлений от туризма в мире (в 2,5 раза) и в регионе (в 3 раза) [7; 8]. На это повлияли нестабильность военно-политической ситуации и социально-экономического положения, рекомендации в некоторых государствах, начиная с 2014 г., не посещать Украину из-за небезопасного пребывания в ней и др.

По сравнению с 2013 г. в 2017 г. уровень конкурентоспособности Украины на мировом туристическом рынке существенно снизился (Табл. 2) и имел по большинству показателей минимальные значения за период 2007-2017 гг.

По данным WEF 2017 г., Украина в рейтинге «The Travel & Tourism Competitiveness Index» (TTCI) была на 88 месте среди 136 стран, а среди 46 стран Европы и Евразии – на 39-ом месте с индексом в 3,5 балла. После

Украины в региональном рейтинге находились Македония, Сербия, Албания, Таджикистан, Босния и Герцеговина, Киргизия, Молдова. Такое положение Украины обусловлено следующими низкими индексами: культурные ресурсы и ресурсы для деловых поездок (2,1), природные ресурсы (2,3), развитие инфраструктуры воздушного (2,4), наземного и водного (3,0) транспорта, международная открытость (2,9), охрана и безопасность (3,5) [6]. Самый высокий рейтинг (8 место в мире) страна имеет по индексу здоровья и гигиены страна (6,63). В первую треть стран, рассмотренных ВЭФ по конкурентоспособности в сфере туризма и путешествий, Украина входит также по людским ресурсам и рынку труда – 41 место (4,89), ценовой конкурентоспособности – 45 место (5,19) и по культурным ресурсам, ресурсам для деловых путешествий – 41 место, но с очень низким индексом (2,14) (Табл. 2).

Таблица 2. Рейтинг и индекс конкурентоспособности Украины в сфере туризма и путешествий по отдельным критериям (по данным WEF)

Показатель	2013 г.		2017 г.	
	Ранг	Индекс	Ранг	Индекс
Общий показатель	76	3,98	88	3,5
<i>Благоприятная окружающая среда</i>				
бизнес-среда	114	3,90	124	3,71
охрана и безопасность	77	4,65	127	3,51
здоровье и гигиена	8	6,55	8	6,63
людские ресурсы и рынок труда	65	4,93	41	4,89
готовность(качество) информационно-коммуникационных технологий	70	3,13	81	4,15
<i>Политика T&T и благоприятные условия</i>				
приоритетность T&T	84	4,24	90	4,29
международная открытость			78	2,94
ценовая конкурентоспособность	110	4,01	45	5,19
экологическая обстановка	92	4,30	97	3,86
<i>Инфраструктура</i>				
инфраструктура воздушного транспорта	78	2,80	79	2,40
инфраструктура наземного и водного транспорта	73	3,52	81	3,01
туристическая инфраструктура	50	4,63	71	4,00
<i>Природные и культурные ресурсы</i>				
природные ресурсы	102	3,03	115	2,26
культурные ресурсы, ресурсы для деловых путешествий	80*	2,08*	51	2,14

**без ресурсов для деловых путешествий
Составлено автором по материалам: [5; 6]*

В тоже время Украина отличается крайне неблагоприятным качеством дорог (132 место и 2,4), неэффективным налогообложением при инвестировании (131 и 2,5), соблюдением права собственности (129 и 3,0), влиянием на бизнес правил о прямых иностранных инвестициях (128 и 3,2) и др.

Трудности выхода Украины в страны с высоким значениями рейтингов и индексов конкурентоспособности в сфере туризма связаны с неблагоприятной внешнеполитической и внутривнутриполитической обстановкой; недобросовестной конкурентной борьбой за туристические потоки, субъективной оценкой международными экспертами состояния по некоторым показателям, например, по критериям: «природные ресурсы» (115 место), «бизнес среда» (124 место) «безопасность» (126 место), «экологическая обстановка» (97 место), «приоритетность отрасли туризма в стране» (90 место) и т. д. [6].

Одной из причин, негативно влияющих на туристическую сферу в Украине, является недостаточный уровень развития инфраструктуры туризма, под которой будем понимать совокупность взаимосвязанных предприятий, организаций и служб, благоприятствующих развитию туризма. В ее состав входят:

- транспорт и связь;
- средства размещения туристов (отели, хостелы, мотели и др.);
- предприятия общественного питания (рестораны, кафе, бары и др.);
- объекты оздоровительного, лечебного, образовательного, познавательного, культурно-исторического, спортивного, религиозного, развлекательного характера и др.
- объекты, используемые для оказания туристических услуг;
- организации, осуществляющие экскурсии, услуги гидов-переводчиков, туристические формальности и др.

Успех развития туристической сферы во многом зависит от сбалансированности многообразных ее направлений. Поэтому нельзя недооценивать существенную роль туристической инфраструктуры, которая

удовлетворяет потребности туристов и обеспечивает функционирование предприятий индустрии туризма. При этом часто объекты рынка туристических услуг обслуживают как туристов, так и другие субъекты, не связанные с туризмом (транспорт и связь, предприятия общественного питания, службы по оказанию санитарных услуг, полицейских и других формальностей). Таким образом, инфраструктура не только выполняет рекреационные функции, но и способствует улучшению качества жизни населения. Для этого необходимо, чтобы развитие инфраструктуры соответствовало мировым стандартам и было ориентировано не только на гостей, но и всего населения региона, страны.

Анализ статистических данных свидетельствует о том, что уровень развития отраслей туристической инфраструктуры существенно различается по регионам Украины. Использование индексного метода позволило определить по каждому региону интегральный уровень развития туристической инфраструктуры по формуле:

$$I = \sum \frac{o_i^m}{O^m} \quad [3, \text{с. 233}]$$

где O_i^m – относительный показатель по региону;

O^m – среднее значение соответствующего показателя по стране;

I – интегральный уровень развития туристической инфраструктуры.

Значения полученного показателя (I) безразмерны и зависят от количества простых индексов, которые определяются в долях.

Интегральный уровень был рассчитан с использованием следующих показателей:

- обеспеченность населения врачами всех специальностей (на 10 тыс. чел.);
- обеспеченность населения средним медицинским персоналом (на 10 тыс. чел.);
- обеспеченность населения больничными койками (на 10 тыс. чел.);
- количество высших учебных заведений I-IV уровней аккредитации (на 10 тыс. чел.);

- количество студентов высших учебных заведений I-IV уровней аккредитации (на 10 тыс. чел.),
- отправление пассажиров железнодорожным транспортом (на 1 чел.);
- плотность железнодорожных путей общего пользования (на 1 000 кв. км площади);
- плотность автомобильных дорог общего пользования с твердым покрытием (на 1 000 кв. км площади);
- пассажирооборот авиационного транспорта (на 1 чел.);
- доходы от предоставления услуг почты и связи населению (на 1 чел.);
- межгородские телефонные переговоры, включая международные (на 1 чел.);
- оборот розничной торговли (на 1 чел.);
- объем реализованных услуг за временное размещение и организацию питания (на 1 чел.);
- количество коллективных средств размещения (на 1 млн чел.);
- количество мест в гостиницах и аналогичных средствах размещения (на 1 000 чел.);
- количество мест в специализированных средствах размещения (на 1 000 чел.);
- количество размещенных в гостиницах и аналогичных средствах размещения (на 1 000 чел.);
- количество размещенных в специализированных средствах размещения (на 1 000 чел.);
- детские заведения оздоровления и отдыха (на 1 млн. чел.);
- количество мест в детских заведениях оздоровления и отдыха (на 1 млн. чел.);
- количество детей, которые пребывали летом в детских заведениях оздоровления и отдыха (на 1 000 чел.);
- объем реализованных услуг за информацию и телекоммуникацию (на 1 чел.);

- объем реализованных услуг на искусство, спорт, развлечения и отдых (на 1 чел.);
- количество клубных заведений (на 1 млн. чел.);
- количество мест в клубных заведениях (на 100 чел.);
- количество мест в залах для демонстрации фильмов (на 100 чел.);
- количество театров (на 1 млн. чел.);
- количество демонстраторов фильмов (на 1 млн. чел.);
- количество субъектов туристической деятельности, всего (на 1 млн. чел.);
- количество туристов, обслуженных субъектами туристической деятельности (на 1 000 тыс. чел.).

На основе перечисленных показателей были рассчитаны простые индексы, а их суммирование позволило определить интегральный уровень развития туристической инфраструктуры по каждому региону. Их классификация по рассчитанному показателю отражена в Табл. 3.

Таблица 3. Классификация регионов Украины по интегральному уровню развития туристической инфраструктуры

Уровень	Регионы
Высокий	Киев, Одесская, Херсонская
Средний	Запорожская, Ивано-Франковская, Винницкая, Киевская, Львовская, Николаевская, Харьковская, Хмельницкая, Черновицкая, Черниговская
Низкий	Черкасская, Тернопольская, Полтавская, Закарпатская, Волынская, Кировоградская, Днепропетровская
Очень низкий	Донецкая, Луганская, Житомирская, Ровенская, Сумская

Составлено автором по данным: [1]

В экономической литературе относительно недавно появилось понятие «регионы – «локомотивы роста», которое предполагает, что регионы страны взаимодействуют между собой, влияют на развитие социально-экономической сферы друг друга. Это может касаться и сферы туризма. В соответствии с

приведенной выше классификацией регионов Украины по уровню развития туристической инфраструктуры можно выделить регионы – «локомотивы туристического роста». На первоначальном этапе это могут быть регионы с очень высоким уровнем развития инфраструктуры:

1) столица страны со значительным социально-экономическим, кадровым, научно-техническим и туристическим потенциалом с высокой инфраструктурной обустроенностью территории; крупнейший центр официальных, представительских, деловых и других контактов страны и мирового сообщества, один из крупнейших образовательных и исследовательских центров;

2) Одесская и Херсонская области с развитой рекреационной сферой, санаторно-курортной деятельностью. Здесь имеются уникальные курортно-рекреационные и лечебно-оздоровительные возможности (климатические ресурсы, целебные грязи, термальные источники, минеральные воды), ресурсы для развития купально-пляжного, прогулочного (побережье морей, Днепра), экологического, историко-культурного, спортивного, детского и других видов туризма. Достаточно развитая сеть средств размещения регионов уже позволяет принять многих гостей. А создание высокоэффективного и конкурентоспособного с современной инфраструктурой курортно-рекреационного комплекса в Одесской и Херсонской областях обеспечит удовлетворение потребностей в туристических услугах отечественных и иностранных туристов, привлечет иностранные инвестиции, даст дополнительный стимул развитию экономики, улучшит имидж страны на мировом туристическом рынке.

Далее в группе регионов со средним уровнем можно выделить регионы-«локомотивы роста» второго порядка, которые могут внести существенный вклад в стимулирование развития соседних территорий. К ним можно отнести Львовскую, Ивано-Франковскую, Харьковскую и Запорожскую области. Этих регионы имеют привлекательные туристические ресурсы и могут стать опорными для развития туризма в стране.

Практика регионального развития показывает, что существует прямое и косвенное влияние «лидеров» при преобладании последнего. Для усиления прямого влияния со стороны государственных органов необходимы решительные действия по отношению к лидирующим регионам для установления инфраструктурных и других горизонтальных связей с соседями. Усиление косвенного влияния возможно при поддержке государственной властью развития и сохранения уникальных преимуществ преуспевающих регионов. Следует отметить, что границы территорий влияния регионов – «локомотивов роста» меняются во времени и в пространстве. Во многом это определяется скоростью распространения этого влияния.

Вклад преуспевающих регионов в развитие туристической сферы страны, пополнение государственного бюджета, генерирование и внедрение инновационных технологий в развитие туристической инфраструктуры в целом, благоприятствует развитию территорий, отстающих от лидеров.

Таким образом, рынок туристических услуг в Украине еще не получил должного развития. За последние годы доля страны в мировых туристических прибытиях уменьшилась при существенном сокращении валютных поступлений от туризма. По сравнению с 2013 г. к 2017 г. ухудшились значения многих показателей по Украине в рейтинге ТТСІ. Их тщательное изучение может выявить первоочередные задачи правительства в сфере туризма и путешествий.

Рост туристической деятельности в Украине зависит от многих факторов, в т.ч. от наличия соответствующей туристической инфраструктуры. Интегральный показатель уровня ее развития значительно варьирует по регионам страны. Создание и стимулирование продвижения проектов «Регионы – “локомотивы роста”» должно стать в будущем новыми источниками развития туристической сферы и, в конечном счете, экономики страны.

Литература:

1. Державна служба статистики України. URL : <http://ukrstat.gov.ua>.
2. Сідоров М. В., Юрченко О. Є., Юрченко С. О. Україна на світовому ринку туристичних послуг: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – 256 с.
3. Юрченко О.Є. Методичний апарат вивчення туризму / Географія та туризм: наук. зб. / [ред. кол. Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін.]. – К.: Альтерпрес, 2011. – Вип. 15 . – С. 229-235.
4. Юрченко С. О., Юрченко О. Є. Міжнародний туризм: навчальний посібник [для студентів спеціальностей «Туризмознавство», «Міжнародні економічні відносини»]. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 328 с.
5. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TT_Competitiveness_Report_2013.pdf.
6. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2017_web_0401.pdf.
7. UNWTO Tourism Highlights 2007 Edition URL: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2007.pdf.
8. UNWTO Tourism Highlights 2018 Edition URL: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2018.pdf.

Part 2. Pedagogy and Psychology in the era of structural changes

2.1 Environmental education of rising teachers in the frame of the study of "Method of familiarizing children with nature, natural study workshop"

In modern times, the value of professional knowledge and skills of students of pedagogical higher education institutions is being revised.

Nowadays, such concepts as "environmental education", "environmental study" are extensively used. Scientists have determined the number of key reasons that hinder the practical implementation of modern approaches to the environmental study of children in preschools. The main reason is as follows: teachers have not enough understanding of environmental education importance; they do not know the local, regional, global environmental problems. Teachers lack the theoretical knowledge and special skills in planning and conducting educational activities in ecology, and the methodology theoretical and methodological support of environmental education in higher education institutions require updating.

The works of N. Lysenko, Z. Plokhii, T. Tarasenko, N. Yarisheva, V. Yasvin and others are devoted to the problems of environmental study and education of rising teachers.

Z. Plokhii emphasizes that modern environmental science has a rather branched structure. It is based on the general ecology (an alternative name is bioecology), of biological orientation, it studies the general laws of interaction of living organisms (including humans as biological beings) with the habitat.

Bioecology includes the main sections with interrelations:

- of a separate organism with a habitat – an autecology;
- of populations of various plant and animal species in a particular area – population ecology;
- of populations, groups and ecosystems with a habitat – synecology.

To date, new directions of ecology evolve.

Social ecology studies problems of human interaction with the natural environment, the impact of natural factors on human health, and of human activities on the state of nature.

Applied ecology solves problems of the rules of behaviour in nature, the use of natural resources, environmental measures.

The first human space flights stimulated the development of a new scientific field – space ecology. The large experimental capability has been created due to the space flights and operation of permanent space stations; it provides scientists all over the world with the factual material for further research.

Z. Plokhii has noted that "... defining the content of environmental education one should consider different branches of ecology. At the same time, one should take into account the ideological significance of this science, its connection with all aspects of life – historical, cultural, etc. One should also consider the notion boundaries. Human behavior shall be environmentally feasible only under mature positive moral qualities and environmental knowledge available".

Despite the fact that environmental education is rather compared to other sciences, many teachers of the past and the present have given it enough attention in the pedagogical works.

Classics of Western European progressive pedagogics considered nature to be one of the important factors in preschool education, they emphasized the influence of nature on children, the full development of a personality, brain building, and environmental awareness.

Environment awareness is the basis for mastering the basic natural sciences, the principles of the scientific world view, environment culture, environmentally sound behaviour. Z. Plokhii, N. Yarisheva distinguish three main interconnected components of environmental awareness:

- a system of scientific environmental knowledge, promoting the psychological involvement of a person (a student, a pupil) in the natural world, his or her awareness of close communion with nature;

- emotions and values-based relation towards nature;
- experience of environmentally sound activities in the natural environment.

We believe that students of pedagogical higher education institutions must be aware of the value-based principles of nature and the environment that they study in the course of "Method of familiarizing children with nature, natural study workshop". This causes the conscious desire to follow the rules of rational environmental management.

There are several environmental values that rising teachers need to understand:

- The inherent value of nature. No other planet besides Earth, which is an integral part of the solar system, has a biosphere. Its value is all life on Earth. Every living creature (plant, animal, man) is unique;
- The force of nature. Nature can exist without a human, but no human can exist without a natural environment;
- The therapeutic value of nature. Staying outdoors, even for a short time, positively affects physical and psychological state of humans;
- The educative value of nature. Nature is an inexhaustible well of knowledge and self-understanding for humans;
- The aesthetic value of nature. The beauty of nature is the driving force for human creativity;
- The moral value of nature. Z. Plokhii considers recognition of nature as a self-sufficient subject causing a humane approach to it. Unharmful nature is the bearer of moral principle and aesthetic perfection;
- The practical value of nature. Humans realize the importance of nature for the preservation of life on Earth and tend to use the values without harming it, leaving the opportunity to self-reproduction.

Scientists have determined the objectives of the course "Method of familiarizing children with nature, natural study workshop":

- the clarification and expansion of scientific knowledge gained by the students during schooling;

- acquisition of knowledge about the main objectives and the scope of work with children, agewise, considering the Basic component of pre-school education, as well as state, regional, authorial and other programs of the pre-school educational institutions;

- mastering the various forms of working with children by the rising teachers in order to learn about the environment and form environmentally sound behaviour;

- the acquaintance of students with the nature of Ukraine;

- the development of plants and animals care skills in the rising teachers; the ability to equip the cells of nature, the city, flower beds.

We are convinced that work with students of pedagogical higher education institutions needs fulfilment of the basic educational activities organization principles, contributing to environmental awareness:

- objectivity and scientific knowledge (work with each student is based on age psychology);

- systematic approach (the process of rising teachers mastering the basics of environmental awareness under the balanced combination of its interconnected components);

- unity of consciousness and activities (environmental consciousness directs learning activities of students, where it is formed);

- succession and continuity (the active application of preschool education experience of environmentally sound behaviour, which the raising specialists have acquired before, its balance with the further one, gradual complexity and diversity of the educational process content and directions);

- activity (the formation of students' critical thinking, the ability to make their own choice, to make environmentally sound decisions and understand their consequences, to self-develop);

- the democratization of the educational process (meaning increased attention to the application of various forms of cooperation of all participants of the

educational process, establishing a relationship of trust between them, respect for sovereignty, needs, interests and needs of each student).

Each of these principles cannot be implemented without a thorough knowledge of each student's personality peculiarities, emotional manifestations.

According to the analysis of psychological literature, emotional experience is a basis of the formation of the attitude to the environment, in particular to nature. Given this, the teacher must understand the psychological mechanisms of the positive emotional experiences that students experience in relation to objects of nature.

Based on data of experiments of S. Deryabo and V. Yasvin, one can determine the importance of psychological inputs (releasing stimulus), which contribute to the formation of a subjective attitude of a human to the objects of nature.

Z. Plokhii notes that such inputs act mostly indirectly through the inner world of humans and are associated with the first and second signalling systems simultaneously. Scientists determine three main channels of attitudes towards nature, perceptual, cognitive, behavioural and practical, each of appropriate psychological releasers.

Visual psychological stimuli are perceived by the visual analyzer and reflect the object appearance: colour, shape, proportions, size, etc.

Audio psychological inputs act through the auditory analyzer, which perceives the sounds of the objects and their basic parameters-tone, rhythm, tone tint, pitch, etc.

Tactical psychological inputs are perceived through the sensation of the natural objects surface and temperature receptors.

Smell and taste psychological inputs act through the corresponding receptors, which perceive the smell and taste.

Perceptual channels sense the practical and behavioural psychological inputs in the form of behavioural actions of the objects of nature. These inputs are the most expressive ones and therefore have the greatest impact on the formation of emotional attitudes. The practical and behavioural psychological inputs are of natural origin, but they are perceived indirectly through human behaviour. Therefore, they should be attributed to natural and social ones.

The social psychological inputs include emotional expressions (facial expression, gestures, movements, sounds), speech feeling, behavioural attitude towards an object (touching, holding, caressing, caring, etc.).

Given the fact, that students have their own type of educational information perception, they can be considered as audiles, visual learners and kinaesthetics. A teacher should take into account a style when communicating new knowledge. An individual approach to each of the rising teachers in learning becomes a guarantee of better assimilation of information by them, as a teacher will rely on strong personal qualities of the subject of the educational system. Teacher feedback allows enhancing the positive aspects of the educational activity of students, reduction of risk of destructive factors.

The internal basis of the environmental attitude of the raising specialist of preschool education to reality, the natural environment, is associated with the notion of "an individual subjective attitude", value orientations (O. Petrovsky), affirmations (D. Uznadze), personal senses (O. Leontiev), other personality orientations.

Thus, a subjective relation of a person to objects of nature is determined by the needs and the extent of impressions thereof. If a particular object shows no need, and "objective" does not coincide with "subjective", then the personal attitude shall be "none". Subjective attitude determines advantages in various fields, thus affecting the behaviour in general. Humans treat personal experiences as more important ones than those, which do not affect their feelings.

Famous psychologists S. Deryabo and V. Yasvingave a theoretical justification of the concept of certain subjective attitude of a human to nature, allowing detection of subjective attitudes variations, their classification, analysis and diagnosis of a personal attitude to certain objects and nature. Z. Plokhii believes that subjective perception is the perception of anything in the world as a subject. Perceiving a natural object as a subject requires specific subjective functions. First, an object of the natural environment must have intrinsic "human" features. Another important criterion for subjective perception is the experience of the perceiving one, own personal dynamics – the other one perceives me, and this brings certain experience.

Second, the subject can be perceived as "equal – unequal". A person can treat one as an "equal" in the inherent value in some way. In this case, ethical norms that regulate their relationship behaviour apply to this subject. It does not apply to "uneven", or applies partially).

Environmental empathy method can be used to activate psychological mechanisms of empathy, compassion about the state of a living being in the audience. Such forms of organizing educational work with students as game design, the use of role-plays during unconventionally organized workshops, workshop-reflection, workshop in the form of a performance, can be used to actualize empathy to living beings. N. Yarysheva has noted that pedagogical games or their elements allow bringing the raising preschool specialists closer to real situations with children, reinforce skills and abilities. Elements of a pedagogical game enliven the educational process.

The method of environmental reflection is effective in adjusting the attitude to nature. It makes rising teachers introspect of their own behaviours of the specific object of nature during certain practical tasks (collecting herbarium, collections, and bouquets), replantation outside. It is feasible to be applied in practical and laboratory classes.

The meaning of these techniques use is that a teacher makes the way to the consciousness of each student not through notation, boring speeches or slogans, often causing a desire to act contrary, but indirectly by affecting the emotional and sensual sphere, thus "opening" the way to consciousness.

Lessons-excursions are important for the upbringing of motherland nature love in students. This type of educational process organization causes rising teachers to get directly acquainted with the natural objects. The most important is the fact that excursions allow for getting familiar with the nature of a particular area, as well as with the biocenosis of forests, meadows, ponds, cultural biocenosis of parks, gardens, fields. Lessons-excursions are recommended to be held in arboreta, botanical gardens, etc.

Modern technology education, such as research, is feasible during excursions. This technology includes all the elements of problem-based learning (identifying problems, analyzing the known and unknown, development of an action plan for problem-solving, implementation of this plan and analysis of the results, determination of its precision. The research shall become an input for a cognitive activity of students of pedagogical higher education institutions, it shall promote their motherland nature knowledge, and concern with respect for all flesh.

Separately, we should consider applying design techniques as a form of learning of environmental thinking by students of pedagogical higher education institutions.

Rising teachers are not only able to participate directly in the proposed environmental projects but also develop them on their own. A lector can logically combine the implementation of project tasks with intellectual and emotional activity like games, interviews, travel. As a rule, the project activity object is to stimulate the student's interest in solving environmental problems, for example, finding new ways to dispose of plastic waste.

In the course of "Method of familiarizing children with nature, natural study workshop" we advise for using various types of projects:

- research projects (environmental projects to determine the most favourable conditions for plant growth and development, animal welfare, etc.);
- game projects (using game simulation, students solve the acute environmental problems in certain regions);
- information projects (projects that allow developing an information resource on particular environmental issues, the basic rules of environmental pollution prevention, etc. can be explained);
- creative projects (projects focused on the end result, for example, creating an environmental collage, etc.).

The projects allow intensifying the creative potential in students, directing it to the solution of environmental problems.

K. Ushinsky and V. Sukhomlinsky in their pedagogical writings emphasized that speechcraft is the most important skill of a teacher.

This is facilitated by the training of rising teachers to be able to work with works of children's natural literature, in order to use them at observations, walks, and excursions.

With the purpose of development of expressive language skills among students of pedagogical higher education institutions, it is advisable to organize the study in the form of participation in master classes, creative workshops of teachers, reviews of the model lessons by experienced practitioners; workshops showing the actual pedagogical achievements of rising teachers.

The problem of the formation of value attitude of raising specialists of preschool education to the world of nature should also be considered from the perspective of education responsible attitude to it. To this end, the students should be engaged in environmental actions, volunteer movements aimed at developing skills for environmentally sound behaviour, for example, engaging in the propaganda of sorting garbage, collecting used batteries, etc. Thus, it is advisable to organize press conferences on environmental issues in pedagogical higher education institutions; contests for the protection of author's projects and environmental issues; creating presentations on environmental topics.

The conducted research has proven the need to update approaches to teaching students of pedagogical higher education institutions within the study of "Method of familiarizing children with nature, natural study workshop".

Subject to implementation of the basic principles allowing for the most effective acquisition of educational material by raising specialists of pre-school education, basic characteristics will be formed: the principles of environmental culture, understanding of environmental problems of the region, country and the world will be formed; availability of natural and scientific as well as environmental knowledge, of formed emotional standards of natural environments interaction, etc. The listed parameters should become the basis for further self-realization of the raising teachers at their professional activity, while upbringing of preschool children with a caring attitude towards the natural environment, development of environmental thinking and formation of environmental behaviour.

2.2 Realization of facilitation in educational institutions in the age of structural transformations

The growing relevance of the facilitative ability research issues is associated with the extensive changes. They occur in the society and place a Personality as the subject of the historical action increasingly difficult questions to solve on the way to the advancement of humanization of society. Principally, involvement of the facilitative ability phenomenon in science is reflected in the educational sphere, which is primarily responsible for the education and upbringing of the younger generation in line with the basic priorities of the educational system, among which humanization of the educational-bringing up process is the guiding idea. In recent years quite a lot of works have appeared on the study of manifestations of facilitative ability in the pedagogical process – I. T. Bohdan, L. M. Vavylova, L. A. Vitvitska, O. O. Gnatyshyna, O. V. Hurianova, R. S. Dimukhametov, O. I. Dimova, O. V. Kozina, I. Yu. Kuznietsova, I. M. Lytvyn, O. O. Mayer, G. V. Mezhyna, I. Ya. Pundyk, S. Ya. Romashyna, L. I. Timonina, O. V. Fisun, O. M. Shakhmatova, G. O. Shotska, B. P. Yakovliev, etc. The institutionalization of a special branch of pedagogy – facilitative – is considered as an actual instrument (S. Ya. Romashyna, O. O. Mayer, G. V. Mezhyna).

The investigation of facilitative ability in psychology is not so open to interpretation and diverse, although active researches are being carried out by many scholars (I. M. Avdieieva, O. S. Andrieiev, G. O. Ball, O. G. Vrublyovska, O. O. Kondrashikhina, P. V. Lushyn, R. V. Ovcharova, O. P. Sannikova, T. M. Udina, T. O. Fil, etc.). Sufficiently studied in foreign psychology are the applied aspects of the process of facilitation (I. Bens, T. Bentley, M. Berry, A. Brockbank, S. Downing, Ch. Crumpecker, V. Stroub, J. Thomas, D. Hunter, J. Chiron, R. Schwarz, E. Stoier, etc.). At the same time, it is psychological science that creates the basis for the possibility of applying facilitation in the educational process, so it noteworthy to say, that scientific interest to study facilitative ability issues is based on its multifaceted, interdisciplinary status, the expansion and

complication of the social request for its manifestation and development in the new historical reality. The same relates to the search for the direction of facilitation in solving tasks of different scales in general and educational environment. Accordingly, there are contradictions that require resolution and directly affect the educational environment:

- between the traditional model of vocational training in a higher education institution (HEI) and the social request for a new type of professional with a predominant orientation on the development of his personality and ability to self-development, what presupposes the use of facilitation in the educational process;

- between the real state of the theory and methodology, that provide the educational process and are at the stage of rethinking, and the world state of the modern educational system with the expressed desire for interdisciplinary integration, the use of information technologies, etc.;

- between attempts to introduce at least elements of facilitation in the educational process and the prevalence of traditional reproductive model of education;

- between the presence of instructions, recommendations and orders on the primary orientation of the student's personality at all stages and levels of educational and professional activities and their lack of implementation, etc. [3].

Therefore, let us consider available ontic data on the specifics of facilitation in the realm of education (R. S. Dimukhametov, O. I. Dimova, O. V. Kozina, O. O. Mayer, G. V. Mezhyina, I. Ya. Pundyk, S. Ya. Romashyna, T. M. Sorochan, L. I. Timonina, O. M. Shakhmatova and others).

As in other spheres of life certain changes happen, in education they also occur:

- a model of education that includes three levels: Bachelor's programme, Master's programme and postgraduate study (formal education);

- a life-long process, that takes everyone's perspective, values, skills and knowledge from everyday experience, and gets educational influence from the resources of his environment – from family and neighbours, work and games, markets, libraries and mass media (informal education);

- separate activity or a substantial part of broader activity, designed to serve the subjects of learning and realize the goals of learning (informal education) [2].

Education paradigm change is related to the entering of Ukraine into a single educational space, the implementing of a credit-transfer system of education, orientation towards the personality, which requires changing nature of the interaction of subjects in the educational process. The basis of constructing subject-subject relations is pedagogical facilitation. It is especially important for the individualization of the professional training of the future teacher [5, p. 223].

It is noteworthy to say, that pedagogical facilitation is a qualitatively higher level of higher education that corresponds to the current demands of practice. In practice, the student obtains knowledge exactly through the questions he has, whether he is active in the learning process. In case of facilitation in training, the educator of HEI has the opportunity to use non-dogmatic methods and techniques, and those, that promote the creative assimilation of the necessary information, form the ability to reason, to look for new problems, the gaps in the already known material. It allows the teacher to take positions also not "over", but "together", "close" to the student as a subject of educational and cognitive activity. Implementation of the concept of facilitation in higher education involves the creation of a number of pedagogical conditions: increasing the subjective significance of training for the student as a subject of educational and professional activities; educator's congruence; psychological safety and psychological freedom for a student and a teacher [4].

The research of I. A. Tatarenkova and V. N. Kibets (2015), which was conducted among the academic staff members, made possible to state a small number of educators-facilitators – 29%. Such a pedagogue is very critical to himself, trying to define causes and consequences in everything, works well in team and for team, easily gets on with others, perceives students as meaningful, good in communication, cheerful, extrovert, with displayed leadership qualities. The educator is sensitive to the needs and problems of others, generous, with a genuine interest towards people, emotionally open, strives to maintain good relations with people, always ready to help others [6].

The main duties of the pedagogue-facilitator include manifestation of educational needs and requests of students; individual counseling of students on educational activities; introduction of the technology of individualization into the educational process; assistance to students in the search and use of information resources for solving problems, which arise during training; students' skills to create an individual curriculum, an individual training schedule; organization of the development of an individual plan and individual training schedule; individual counseling on the problems of elaboration of an individual curriculum, individual training schedule; support of educational activity of students, analysis of problems and difficulties; individual counseling on the problems of implementing an individual plan, individual curriculum of learning [5, p. 224].

In view of the all above said, the facilitator's role requires an HEI educator to develop certain skills: listen carefully, observe and memorize both the course of events and the style of student's behavior; to establish simple and fruitful communication between the members of the training group; analyze and correct students' actions; diagnose and encourage effective (correct ineffective) behavior; to promote the creation of an effective behavior model; provide feedback between participants in the educational process, without using "offensive" and "defensive" forms of communication; to find and activate constructive behavior patterns in intragroup interaction; to activate such models in the intergroup work; to cause students confidence, be patient; to be fair, to choose a neutral position in the evaluation of work [1].

It should be noted, that 53% of professors have an average level of pedagogical facilitation. The average level of facilitation is expressed in the fact that the educator does not always control his actions and deeds, not always critically assesses them. The behavior of such educators is stable; they do not consider it necessary to change it depending on the situation. When they try to identify the grounds of the problems, they accuse others and do not suspect themselves main source of this problem. These educators are not sufficiently open in communication; the need for new contacts sometimes brings them out of balance. They have ineffectually developed leadership

qualities, inclined to suppression of others and conflicts. These educators are not sensitive people, in interpersonal relations are interested in judgment others' actions, but are familiar with emotional displays, are slightly clogged, what impedes the full perception of people. The pedagogue starts to analyze the difficulties in the activity process, thus the reflection is inherent as an action [6].

A low level of pedagogical facilitation was found in 18% of staff. A pedagogue with a low level of facilitation hears only himself, shows emotional coldness to others around him, does not control his actions, is uncritical towards himself, careless in relations with people, unpredictable due to the closeness of personality. Educators have a reflexive and passive attitude to activities, which often leads to the sense of self-sufficiency and unreliability in their activities; economic well-being and a tendency to constant self-affirmation only matter [6].

Despite the low level facilitation of teachers in HEI, the demands of time and changes in the social demand require the formation of a new type of an educator, who does not only perform education and formal educational functions, but also able to react in a timely manner to modifications in the labor market, demands of society and transformed society. Therefore, lately the expansion of the role repertoire of the pedagogue is examined.

Along with traditional roles (educator-organizer of educational activity, educator-mentor and teacher-tutor), the pedagogue faces the need to perform such roles as tutor, moderator, facilitator [2]. It is the facilitation approach, being part of personality-oriented learning, serves as effective means of humanitarization and humanization of higher education [6].

Thus, the phenomenon of facilitation in higher education requires studying and re-evaluation. In a particular sense, there is accumulation of experience in using the method of "facilitation" in the process of interactive learning in HEI. It is based on the professional organization of group work with students, aimed at achieving the objectives of classes in solving issues of increased complexity and importance. It is important to say that positively "facilitating" influence is revealed when working on problem tasks and situations. In the professional approach of applying the method of

"facilitation" in higher education contributes to increasing effectiveness of group work, subject involvement in it and the maximum disclosure of creative potential of the individual [4].

Facilitation as a pedagogic function contributes to enhancing group efficacy and aims at: helping the group identify its overall goals and specific tasks, assessing their needs, and developing plans for their satisfaction; manage group discussion and maintain it in the right direction; support of participants in evaluating their skills and developing new ones in the management of their own interpersonal dynamics [2]. Practice proves, that the use of technology of facilitation is appropriate in both lectures and seminars in order to increase the positive motivation, stimulating the communicative activity of students, gaining their experience in solving personal and professional communication problems; creation of conditions for constructive interaction with the subjects of the educational process, providing a favorable moral and psychological climate; solution and prevention of conflict situations of professional interaction [1, p. 232].

The practical significance of purpose to use method of "facilitation" in the higher education system is reduced not only to solve the case situations, analysis of business cases, clarifying objectives, but also for reflective analysis of problems, development of students' individual educational trajectories as effective and successful graduates of HEI. "Facilitator" does not offer ready-made decisions for students, does not impose own opinions, but provides certain means by which the group can find a solution by itself. Therefore, the role of "facilitator" should be manifested in the choice of topics and issues for discussion, and in the organization of the process of work, namely, the creation of a creative environment of the institution of higher education [4].

Occupying a facilitator's role position, the pedagogue is able to use not dogmatic methods and techniques of learning and interaction, but those that promote creative assimilation necessary information form the students' ability to think, to look for new facets of problems in already known material. It allows the educator to take a position not "over", but "together" with the students and without fear of being

accused of "ignorance of the existing problems in practice," which are being analyzed during the course and often being questioned. Consequently, educator and researcher still does not "lose his face" as a subject, does not fulfill the role of educator-dogmatic (has unambiguous answers to questions without exception curriculum). All this creates conditions for increasing the interest and cognitive activity of students, optimizes the process of developing their professional self-consciousness [1, p. 232].

Thus, in order to fulfill the social order of the society and the pedagogues themselves, it is necessary to develop a scientifically grounded strategy for the preparation, coaching and support of teachers and educators. It is not just the development and implementation of adequate organizational forms of technological rhythms in educational process and work methods of the teaching staff. But also presuppose creation of such algorithms to professional activities that would allow becoming creative, self-developing person, who has a systemic view of pedagogical reality. In connection with the mentioned above, here is a need to research features and capabilities of tutoring, moderation and facilitation of the future teachers and practicing educators [2].

In foreign psychology, the elaboration of the development and preparation to work program of facilitators in the context of experiential education has been substantially established. There are several aspects in the training (education) of facilitators. In particular, 1) the technical training of the facilitator (Bendaly, 2000; Hart, 1991, 1992; Justice & Jamieson, 1999) – basic and template skills are formed; 2) intentional training of the facilitator (Heron, 1999; Luckner & Nadler, 1997; Martin, Cashel, Wagstaff & Breunig, 2006; Priest & Gass, 2005; Prouty, Panicucci & Collinson, 2007; Schoel, Prouty & Radcliffe, 1988; Schwarz, 2002; Sugerman, Doherty, Garvey, & Gass, 2000) – is purposefully based on the theory; 3) person-centered training of the facilitator (Hunter, 2007; Jenkins & Jenkins, 2006; Ringer, 2002; Rogers, 1983) – is still intentional, but emphasizes the importance of relationships, personality traits, the presence of a facilitator; 4) critical training of the facilitator (Brown, 2002, 2004; Kirk & Broussine, 2000; Mindell, 1995; Warren, 1998, 2002) – encreasing awareness in political nature of the facilitation [7, 8].

Consequently, various aspects of facilitation (inhibition) were taken into account when creating new methods and methods of teaching and education (or already designed ones). In particular, this is an integral dialog (D. I. Kornushchenko), pedagogy of counteraction (O. M. Poddiakov), pedagogical activity in the androgothic system of education (R. S. Dimukhametov), facilitative pedagogy (S. Ya. Romashyna, O. O. Mayer, G. V. Mezhyzna), recommendations for introduction of facilitation in the group form of work in the educational process (G. O. Shotska), etc. [3].

Basically, the results of the theoretical and methodological research clearly show the declarative nature of the involvement of facilitation in the educational process, the availability of requirements, standards and calls at all levels to the application of appropriate methods and technologies. To provide psychological and pedagogical support, individual support of educational activities of every pupil (student), the teacher (teacher) should not simply act as a facilitator, but to be a facilitator, what implies the creation of appropriate factional conditions, the promotion of personality development, availability of personal qualities that enable the facilitation impact on others, etc. At the same time, there is no practical basis that would allow essentially carrying implementation of facilitation in educational institutions, especially nowadays, when significant changes in the human community are taking place. Thus, there is a clear task for psychology to help organically incorporate facilitation into the educational system at the theoretical and practical levels.

References:

1. Волкова Н. П., Степанова А. А. Фасилітатор як важлива рольова позиція сучасного викладача вишу. – Вісник університету імені Альфреда Нобеля. – Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. – № 1 (15). – 2018. – С. 228-234.
2. Гибадуллина Ю. М., Доронина Н. А., Ниязова А. А. Трансформация ролей педагога в условиях формального, неформального и информального образования. – [Електронний ресурс]. – Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 6. – Режим доступа: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=11224>.
3. Казанжи М. Й. Психологія фасиліативності: монографія / М. Й. Казанжи. – Одеса: КУПІСНКО СВ, 2014. – 327 с.

4. Мухаметзянова Ф. Г., Хайрутдинов Р. Р. О феномене фасилитации в высшем образовании. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-fenomene-fasilitatsii-v-vysshem-obrazovanii>.
5. Прасол Н. О. Педагогічна фасилітація у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів. – Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. – Випуск 1.47 (114). – Педагогічні науки. – 2014. – С. 222-226.
6. Татаренкова И. А., Кибец В. Н. Преподаватель как фасилитатор инновационного образовательного процесса в ВУЗе. – [Электронный ресурс]. – Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1 (часть 1). – Режим доступа: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=18086>.
7. Thomas G. J. Facilitate First Thyself: The Importance of Person-Centered Approaches to Facilitator Education / Glyn J. Thomas // Journal of Experiential Education. – 2008. – № 31 (2). – p. 168-188.
8. Thomas G.J. Dimensions of Facilitator Education / Glyn J. Thomas // In S. Schuman The IAF Handbook of Group Facilitation: Best Practices from the Leading Organisation in Facilitation. – San Francisco: Jossey-Bass, 2005. – p. 525-541.

2.3 Law students and cadets' attitude towards learning english in the educational institution with specific conditions of study

Introduction. In today's world, there is no doubt concerning the need to master foreign languages in general and English in particular. English is necessary both in everyday life and in the scientific environment. The issue of learning English has become significant in connection with the Revolution of Dignity, after which we saw rather large outflow of students to the West, where the most common, international language of communication is English. We cannot imagine our lives without this language. Ukrainian universities do their best to improve teaching and learning foreign languages. The heads of high educational institutions try to attract the best scientific and pedagogical workers, native speakers for teaching English. Taking exams for B-2 level, participating in international exchange programs such as Flex, Erasmus and others have become very popular among the students. Development of the material-technical base, means, methods and forms of teaching foreign languages are observed. Modern students have become more mobile, motivated, educated and aspiring to learn something new. So, the importance and significance of this article is beyond question.

Relevance of research. There is a great deal of literature concerning various aspects of work at Foreign Languages Departments in different countries and faculties [1, 2]. Some scholars are alarmed by the issue of language and culture [3], creative teaching of English at private universities [5]. Others compare process of learning and teaching foreign languages in different universities [4]. Some researchers give much attention to teaching English experience in native non-language high education institutions [6, 7, 8, 9], linguistic and pedagogical peculiarities of the individualization of English language teaching at the military university [10], approaches of studying foreign languages in general [11] and learning English by law students in particular [12]. Despite this interest, there are not enough papers in which the researchers would touch upon the issue of teaching and

learning English by law students and cadets in high educational institutions with specific conditions of study.

The main part of the article. The aim of research is to determine whether attitude of cadets and law students towards learning English is crucial cause in learning Foreign Language (English) and to identify the difficulties with which the students (cadets) come across in this process and the ways of their overcoming.

The importance of this study is to analyse and identify common and distinct trends in cadets and students' attitude in the institution with specific conditions of study prior to learning English. Moreover, we would like to outline how this affects the results of students and cadets' studying for determining the ways of optimization work of both cadets and students on the one side, and teachers on the other one.

The research was conducted in the following way: a questionnaire was provided to law students and cadets, and the obtained information was analysed regarding the future lawyers and penitentiary workers' attitude to the foreign language training at the Law Faculty of Chernihiv Academy of the State Penitentiary Service (the national high educational institution with specific educational conditions of study).

Methods of investigation were general scientific (analysis, synthesis, comparison, generalization), chronological, which made it possible to consider the training of future lawyers in the dynamics, changes and time sequence, statistical analysis of facts and phenomena to identify and study the trends inherent in the training of the future lawyers and workers of the penitentiary service, interpretation and synthesis of the worked out materials for the formulation of conclusions and questionnaires.

Methodology. We chose the mentioned institution because it trains both lawyers and specialists for work in penal institutions at the same time. The training is carried out both for students and cadets that has certain characteristics and peculiarities.

The practical significance of the obtained results means that teachers and students can use these data for lectures and seminars in professional subjects, for development and implementation of a special course on the language training of

future lawyers and penitentiary staff, implementation of coursework and diploma papers on Methods of teaching English and pedagogical sciences.

In Ukrainian universities, the English language is given an honourable place among other academic disciplines. The same can be said about high educational institutions with specific conditions of studying, but firstly we would like to find out what the concept "high educational institution with special conditions of study" means. It is important because we will discuss one of such establishments further in the article.

The Academy of the State Penitentiary Service (ASPs) is a state, branch and high educational institution of Ukraine in Chernihiv conducting innovative educational activities related to the provision of high education at the first and second levels, and in the long run it will practice on preparation at the third and higher scientific levels of high education of certain specialties. It conducts fundamental and practical scientific research. It is a leading scientific and methodological centre with developed infrastructure of educational and scientific divisions, promotes spreading knowledge, conducts educational activities. ASPs is an autonomous and self-governing high educational institution with educational and research status, which is a state establishment, financed by the state budget and subordinated to the central executive body to the State Penitentiary Service of Ukraine. The specificity of the Academy is that not only students study here. Here the cadets, who live in barracks and hostels of the Academy get their training. English as a subject is taught here since the first year of study. Cadets and students learn it at the first, second, third, fourth years, later in the Master's and in Aspiranture. Although the Academy is subjected to the Ministry of Justice, the curriculum for ELT is approved by the Ministry of Education in Ukraine as well as all high educational institutions of the similar profile.

At first we would like to note that since the beginning of 2000 year the competent system of high education in Ukraine has been based on the formation of informational, communicative, personal, special and many other competences for students. The main tendencies of this period are humanization, individualization,

innovation, continuity and complexity of high education in general and linguistic in particular.

Hypothesis of research. Students who studies at the Faculty of Law have better attitude towards learning English than cadets of the Academy. As a result, they have also better outcome in learning foreign language.

The participants of the study were 20 cadets and 20 first-year students of the Academy. The purpose of the survey was to identify their attitude towards learning English. There were direct questions in the questionnaire, such as:

1. Is it important, in your opinion, to learn English? Yes / No and why?
2. What do you like most about English classes?
3. What do you dislike most about English classes?
4. Would you like to improve your English language skills? Yes / No? Why?
5. What are the ways of improving process of learning foreign language at the Academy?
6. Would you like to attend English courses and why?
7. What would you like to study at such courses?

Results of the questionnaire.

Table 1. Results of the students and cadets' questioning

Question Number	Cadets' answers	Students' answers
1	$(5*16)+(4*3)+(3*1)=95$	$(5*14)+(4*2)+(3*4)=90$
2	$(5*10)+(4*3)+(3*3)+(2*1)+(1*3)=76$	$(5*9)+(4*5)+(3*3)+(2*2)+(1*1)=79$
3	$(5*15)+(4*4)+(3*3)=70$	$(5*14)+(4*4)+(3*2)=92$
4	$(5*20)=100$	$(5*20)=100$
5	$(5*12)+(4*3)+(3*3)+(2*2)=85$	$(5*11)+(4*2)+(3*2)+(2*2)+(1*3)=76$
6	$(5*20)=100$	$(5*20)=100$
7	$(5*8)+(4*4)+(3*3)+(2*3)+(1*2)=73$	$(5*4)+(4*3)+(3*4)+(2*4)+(1*5)=57$

While analysing the results of the questionnaire, a standardized set of assessments was used as an estimate scale that can be displayed in points. The calculations were conducted in the five-point system. Hence, the evaluative judgments of each respondent were denoted in figures, and the opinion of the whole group of respondents was expressed with an arithmetic mean [13]. Although the

obtained figure is rather distant approximation to reality, nevertheless, it can be used as a benchmark for determining the attitude towards learning the English language by law students and cadets of high educational institution with specific conditions of study.

Regarding the first question: "Is it important, in your opinion, to study English? Yes / No and why?", 97% of students and cadets answered this question affirmatively. Approximately 2% of them gave quite abstract responses, such as: "You can not do anything without English" or they did not answer either. And 1% answered "No". "I will work in jail with prisoners, for what do I need to learn English?" Among the reasons, predominantly, they highlighted the need for learning language for work, good employment, travelling, communication with foreigners and self-development.

Relative to the second question: "What do you like most about English classes?", most of questioned students and cadets answered that they mostly enjoyed dialogues (95%). On the second place, according to their answers was reading (3%). In addition to these types of speech activity, they named a particular teacher, the style of teaching, studying of rules, lexical units, and listening. In our opinion some students and cadets responded with sarcasm ("thirst for knowledge"), or rather blurred ("I like everything").

The third question: "What do you dislike most about English classes?", most students and cadets named grammar, because it was very boring and difficult. Moreover, they mentioned doing homework.

As for the fourth question: "Would you like to improve your English language skills? Yes / No? Why? ", all students and cadets without exception gave positive answers. Among the reasons there were the possibility of staying abroad, communication with native speakers and "lack of obtained knowledge at school".

Regarding the fifth question: "What are the ways of improving the process of foreign language learning in your institution?", the most students and cadets mentioned improvement of the educational and technical base (interactive multimedia boards, projectors, PCs in classes). Others answered that they would like to see

movies in English and listen to foreign speech. Some of them said that teaching English had to be provided by native speakers.

The following question: "Would you like to attend English courses and why?" was 100% answered "Yes."

Finally, with regard to the last question: "Would you like to study at such courses?", among the responses were the following: studying of vocabulary, pronunciation, language history, geography, grammar and speaking.

Table 2. Comparison of students and cadets' questionnaire results

Cadets	Students
95	90
76	79
70	92
100	100
85	76
100	100
73	57

That is to say, the results of the questionnaire, allowed us to come to the conclusion that our hypothesis concerning the fact that students who study at the Faculty of Law have better attitude towards studying English than cadets of the same academy was not confirmed. It can be seen in the table below, as the obtained results are approximately the same.

Table 3. Difficulties the students and cadets face with while learning English and the ways of overcoming

Difficulties	Ways of overcoming
Studying grammar	To direct for communication, increasing motivation for its studying.
Doing homework	Should be interesting, cause positive emotions and be dosed.
Poor implementation of technical means of studying	Combined use of video, audio, computer and other means to create a communicative environment.
Poor school preparation	Application of multisensory method.
Implementation of communication	Studying linguistic country studies.

The analysis of the results of the questionnaire, of course, cannot be the final proof while establishing the attitude towards the learning the English language by law students and cadets in a high educational institution with specific conditions of study,

as it is based on the subjective opinions of the respondents. Nevertheless, the questionnaire allowed us to identify number of problems the students and cadets face with while learning English and identify the ways to overcome them.

Conclusions. From this we can conclude that our hypothesis regarding better attitude towards learning the English language by law students than by cadets in a high education institution with specific conditions of study was not confirmed. Students and cadets turned out to have roughly the same attitude towards learning foreign language. The questionnaire made it possible to identify certain difficulties and the ways to overcome them.

Students and cadets often do not see the point in mastering a foreign language along with top subjects, and therefore, they have lack of motivation to study it. A small number of hours leads to formation of linguistic competence (studying the selected vocabulary and grammar) and teaching reading professional text. Today, reading of professional texts requires cognitive and communicative approach from students. In this case they read in order to use the information from the text further, that is, to write annotations, remitments, plans.

Taking into account the specific conditions of education, it is necessary to create friendly psychological climate in classes. In general, taking into consideration individual characteristics of the students and cadets, a teacher should form internal motives for mastering foreign language as a subject. The task of a teacher is to give students and cadets not only language training, but also orient them in its practical use, for example, in technology (working with a computer or other gadget), in business (writing business letters), in science (writing articles, annotations), and in this way to learn foreign language for life and professional activity (actual aspects). In addition, in the foreground there should be a communicative and activity approach when a teacher organizes cognitive activity of the students and cadets, creates conditions for expressing their own thoughts, and involves them in creative activity. Among the interesting forms of work we may suggest thematic discussions, group discussions, interviews, conferences, projects protection, doing translations, "English-speaking clubs".

References:

1. Bailey, A. A. (2004). Reforming English language teaching in Japanese universities: Creating a language community. *Ritsumeikan Journal of Educational Research*, 4, 94-112.
2. Kinoshita, Y. & Zhang, Y. (2014). Why do we teach languages at universities? Re-conceptualization of foreign language education. *Practices and Policies Current Research in Languages and Cultural education. Selected Proceedings of the Second National LCNAU Colloquium, Canberra, 3-5 July 2013*, 87-99 Retrieved from https://openresearchrepository.anu.edu.au/bitstream/1885/60557/2/LCNAU_2013_Proceedings_KI_NOSHITA_ZHANG.pdf.
3. Kitishat, A., Kayed, M. & Allah, H. (2015). Second language learning and the cultural knowledge, the inseparable process: A case study of studying English at Jordanian universities. *Journal of Literature, Language and Linguistics*, 11, 88-96. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/306065617_Second_language_learning_and_the_cultural_knowledge_the_inseparable_process_A_case_study_of_studying_English_at_Jordanian_universities.
4. Shatrova, Z. (2014). Teaching English to engineering students in the contemporary world: a case study on a Ukrainian and Turkish Universities. *Journal of Education and Practice*, 5 (11), 149-156. Retrieved from <https://www.iiste.org/Journals/index.php/JEP/article/.../12699>.
5. Hilao, M. (2016). Creative teaching as perceived by English language teachers in private universities. *Journal of Advances in Humanities and Social Sciences*, 2 (6), 321-329. Retrieved from www.tafpublications.com/gip_content/paper/jahss-2.6.4.pdf.
6. Holubnych, L. (2017). Experience of Teaching English basing on educational partnership in non-language Universities. *Journal of Linguistics and Literature*, 1 (1), 1-5. Retrieved from [www.rjpbcs.com/pdf/2018_9\(6\)/\[279\].pdf](http://www.rjpbcs.com/pdf/2018_9(6)/[279].pdf).
7. Mihalache, R. (2012). Peculiarities of teaching English in universities with agronomic profile. A case study. *Lucrari Stintifice*, 55 (2), 401-403. Retrieved from https://www.academia.edu/36562676/PECULIARITIES_OF_TEACHING_ENGLISH_IN_UNIVERSITIES_WITH_AGRONOMIC_PROFILE_A_CASE_STUDY.
8. Кравець, О., Свириденко, І. (2018). Технологія використання мультимедійного комплексу при вивченні іноземної мови на нефілологічних факультетах ВНЗ (до комунікативний етап). *International Journal of Innovative Technologies in Social Sciences* 4 (8), Vol. 3, 31-36.
9. Sysoyev, V. (2013). Lingvodidakticheskie osobennosti individualizatsii obucheniya anglijskomu yazyku v voennom vuze. *Sbornik materialov Mezhdunarodnoj nauchno-teoreticheskoy konferencii «Realizatsiya strategii «Kazakhstan-2050» – priority voennogo obrazovaniya»*. – Petropavlovsk: Izdatel'stvo VI VV MVD respubliki Kazakhstan, 576-580. Retrieved from <https://www.academia.edu/29735833>.
10. Voronova, E. (2014). Modern technologies and methods of teaching foreign language in higher educational institution. *Science and educational Perspectives*, 1, 189-194. Retrieved from https://www.researchgate.net/.../321494591_MODERN_METHODOLOGICAL_TOOLS...
11. Sampath, D. (2009). Practical approaches to the teaching of Business English. Retrieved from https://www.academia.edu/2016853/Practical_approaches_to_the_teaching_of_business_English.
12. Kampouri, S. (2014). Teaching English for general academic purposes v. teaching English for specific academic purposes to students of Law: views of ESP teachers and Law lectures. Retrieved from http://www.academia.edu/...Teaching_English_For_GENE...
13. Nuzhnova S. V. (2005). *Primenenie statisticheskikh metodov v psihologo-pedagogicheskikh issledovaniyakh: Uchebnoe posobie / S.V. Nuzhnova. – Troitskiy filial GOU VPO «Chel Gu». – Troitsk, – 120 s.*

2.4 Conceptual provisions of forming the social staff of activities in general secondary education

Концептуальні положення формування соціальної активності учнів у закладах загальної середньої освіти

У сучасному світі відбувається руйнування усталених соціокультурних структур. Деякі традиційні уявлення, перестали відповідати потребам сучасного суспільства. Людина опинилася в ситуації, коли засвоєні в процесі соціалізації, ціннісно-нормативні системи ускладнюють процес життєдіяльності. Багаторічна система освіти, яка діяла в Україні, сформувала людину, практично не готову до бурхливих соціальних змін в суспільстві та самостійного прийняття життєво важливих рішень [3].

Потреба суспільства в соціально активних членах зі стійкою особистісно значущою позицією, які вільно орієнтуються в складній соціально-економічній і політичній ситуації, здатних приймати рішення і досягати результату відповідно до поставленої мети, брати на себе відповідальність за свої вчинки, не ущемляючи прав і свобод інших викликала необхідність формування соціальної активності особистості.

В такому динамічно змінюваному світі сьогодні й формуються особливі вимоги до системи освіти. Освіта стає однією з ключових цінностей. Але просте накопичення знань людиною сьогодні поступово втрачає сенс. Сама по собі фактична інформація, яка є у порівняно вільному доступності, знецінюється. На перше місце виходять вміння, пов'язані з її верифікацією і використанням. Пріоритетною стає концепція «знання в дії». Освіта ХХІ століття має будуватися на науково-обґрунтованих знаннях. Тільки за цієї умови вона зможе формувати особистість, що володіє життєво необхідними знаннями, здатну до теоретичного і критичного мислення, з активною соціальною позицією [2].

Крім того, освіта XXI століття має бути різноманітною, соціально спрямованою, адекватною культурному і етнічному різноманіттю людства, що задовольняє всебічні потреби суспільства, соціально-професійних і конфесійних груп та індивідуальні духовні запити.

Отже, є нагальною потреба в розробці концепції формування соціально активної особистості у закладах загальної середньої освіти. Головне призначення концепції полягає в інтеграції певного масиву знання, у прагненні використовувати його для пояснення, пошуку закономірностей. Проходячи через перевірку фактами, концепція уточнюється як за змістом, так і з погляду її пізнавальних меж. При цьому вона може й не витримати випробування практикою і бути знехтуваною. Особливо часто це відбувається на тих етапах розвитку науки, коли потреба у поясненні об'єктів зумовлює виникнення безлічі концептуальних підходів, які інтегрують знання і дають більш-менш коректні пояснення [3].

Одним із напрямків нашої дослідницької роботи було створення педагогічної концепції як складної, цілеспрямованої, динамічної система фундаментальних знань про соціальну активність учнів закладів загальної середньої освіти, що повно і всебічно розкриває сутність, зміст, особливості, а також технологію її формування в умовах сучасної освіти.

Створюючи Концепцію ми проаналізували різні концептуальні підходи до формування соціально активної особистості. Так нами були проаналізовані концепції соціалізації особистості: Ч. Х. Кулі, Дж. Г. Міда, У. Томаса, Ф. Знанецького, Д. Дьюї, Р. Дарендорфа, К. Ленгтона, Ф. Тенбрука, А. Маслоу, А. Бандури, Дж. Маккоби, Л. Мартіна, Л. Кольберга, Ж. Піаже, А. Петровського, Н. Смелзера, Вал. А. і Вл. А. Лукових, М. Таланчука та інших.

У сучасних дослідженнях, заснованих на ідеях гуманізму, особистісно орієнтованому підході у вихованні (І. Д. Бех, В. Г. Бочарова, М. А. Галагузова, Л. В. Канішевська, І. А. Липський, А. В. Мудрик, Л. В. Мардахаєв, Б. Д. Семенов, Г. Н. Філонов та ін.) сутність соціалізації розглядається в поєднанні пристосування і відособлення людини в умовах конкретного

суспільства. Однак відмінності цих досліджень побудовані на визначенні шляхів, засобів, механізмів соціалізації, їх ролі в розвитку соціально активної особистості.

В основу нашої Концепції формування соціальної активності учнів ЗЗСО лягли ідеї, погляди, підходи, принципи побудови системи навчально-виховної роботи в експериментальних закладах.

Концепція містить цілі, завдання, підходи, напрямки соціальної та навчально-виховної роботи; систему організації соціальної та навчально-виховної роботи; форми, методи і засоби соціальної та навчально-виховної роботи; показники і критерії оцінки якості соціальної та навчально-виховної роботи. При визначенні основних напрямків найбільш дієвих форм, засобів і методів формування соціальної активності учнів необхідно виходити з досягнень сучасних наук. До проектування процесу формування соціальної активності учнів у ЗЗСО слід підходити з системних позицій. В основі цього процесу лежить педагогічна система з притаманними їй структурними компонентами: метою, змістом, формами, методами, засобами розвитку соціальної компетенції, особливостями взаємодії педагогів і вихованців.

Щоб забезпечити переорієнтацію учнів на найважливіші цінності українського суспільства і сприяти формуванню у них соціальної активності необхідно, щоб система формування соціальної активності відповідала сучасним філософсько-педагогічним стратегіям. Тому варто інтегрувати філософські, педагогічні та психологічні підходи [3].

Тож при розробці концепції нами були інтегровані такі підходи: екзистенціальний, рефлексивний, аксіологічний, компетентнісний, культурологічний, діяльнісний, синергетичний.

Екзистенціальний підхід передбачає соціальне загартування дитини, тобто включення вихованців у ситуації, які вимагають вольового зусилля для подолання негативного впливу соціуму, оволодіння певними способами цього подолання, адекватних індивідуальним особливостям людини, формування соціального імунітету, стресостійкості, рефлексивної позиції.

Умовами реалізації соціального загартовування є: включення дітей в вирішення різних проблем соціальних відносин у реальних і імітованих ситуаціях (соціальні проби); діагностування вольової готовності до системи соціальних відносин; стимулювання самопізнання дітей в різних соціальних ситуаціях, визначення своєї позиції та способу адекватної поведінки в різних ситуаціях; надання допомоги дітям в аналізі проблем соціальних відносин і варіативного проектування своєї поведінки в складних життєвих ситуаціях [3].

Рефлексія як показник суб'єктності особистості – це пізнання людиною самої себе в певній ситуації і в певний період, з'ясування відношення до себе оточуючих, а також вироблення уявлень про зміни, які можуть статися [2].

Розглядаючи соціальну активність, ми стикаємося з необхідністю учня рефлексувати не тільки щодо самого себе, а також здатністю аналізувати почуття, думки, стан інших людей у відповідь на соціальні впливи, прогнозувати реакцію оточуючих на власні дії.

Даний підхід передбачає саморозвиток дитини, що передбачає формування мотивів самоосвіти та самовиховання. Важливими рисами даного процесу є усвідомленість і цілеспрямованість процесу самовдосконалення учня, його самопізнання і визначення своїх потенціалів і напрямків роботи над собою. Найважливішими умовами реалізації рефлексії необхідно також назвати навчання вихованців способам самопізнання та планування життєвих подій. Варто зазначити що в рефлексії важливим є також саморегулювання, яке передбачає педагогічну допомогу дітям в здійсненні моральної експертизи подій на основі сформованих норм відносин і поведінки [2]. Така допомога може надаватися педагогами, психологами, соціальними працівниками.

Вона передбачає знайомство дітей з нормами загальнолюдської моралі і навчання їх моральної поведінки. Важливо при цьому стимулювати моральну самооцінку і моральну корекцію своїх вчинків.

Тому для аналізу соціальної активності потрібно розглядати два пласта діяльності: процес діяльності самої людини і соціально значиму, суспільно корисну діяльність на благо іншої людини. Результатом рефлексії буде

внутрішня, глибинна, екзистенціальна зміна людини, що зачіпає її систему цінностей, тому розглядати тільки рефлексивну складову без аналізу аксіологічної, на наш погляд, недоцільно.

Сутність аксіологічного підходу полягає в спрямованості педагогічної діяльності на гуманістичний розвиток особистості як мета, суб'єкт, результат і головний критерій її ефективності. Аксіологічний підхід розглядається в якості одного з провідних підходів в контексті гуманістичної педагогіки і психології, так як він визнає кожного учасника освітнього процесу активним ціннісно-мотивованим суб'єктом діяльності, дозволяє вибудувати суб'єкт-суб'єктні відносини і створити сприятливий психологічний клімат [3].

Аксіологічний підхід базується на розумінні соціальної природи цінностей, вплив якісного вибору цінностей на формування ціннісних орієнтирів особистості, на розвиток її духовного, морального і творчого потенціалу, на ціннісні результати у всіх сферах життєдіяльності [4]. Говорячи про цінності, необхідно згадати про те, що цінності, декларовані освітньою сферою, повинні презентуватися і підтримуватися всім соціальним оточенням, всією громадою, в іншому випадку дані цінності для особистості втрачають свою значимість, поступово зникаючи з поля її свідомості (розмиваючись) як незатребувані, не актуальні. Отже, наявний ціннісний вакуум у свідомості такої особистості починає заповнюватися антицінностями, що на даний момент нерідко відбувається в молодіжному середовищі [3].

Аксіологічний підхід виконує роль сполучної ланки між пізнавальним і практичним ставленням до світу (теорією і практикою), так як зміст оціночно-цільового і ефективного аспектів життєдіяльності людини визначається спрямованістю активності особистості на осмислення, визнання, актуалізацію і створення матеріальних і духовних цінностей [3].

За умов модернізації української школи актуальним став компетентнісний підхід в освіті, який пов'язаний з особистісно орієнтованим та діяльнісним підходами до навчання, оскільки ґрунтується на особистості учня й може бути

реалізованим і перевіреном тільки під час виконання конкретним учнем певного комплексу дій.

Компетентнісний підхід акцентує увагу на результатах освіти, які розглядають не як обсяг опанованої дитиною інформації, а як здатність школяра діяти у різних проблемних ситуаціях. Тож компетентнісний підхід – це не просто модна тенденція, а відповідь на виклики часу. На наше переконання, саме компетентнісний підхід повинен бути покладений в основу формування соціальної активності, а найбільш сприятливою соціальною практикою для цього виступає соціально значима діяльність [3].

Нарешті, необхідно зіставити компетентнісний підхід в освіті з ще одним методологічним підходом – діяльнісним. Останній заснований на принциповому положенні про те, що психіка людини нерозривно пов'язана з її діяльністю і зумовлена діяльністю. При цьому діяльність розуміється як активність людини, що проявляється у процесі її взаємодії з навколишнім світом, і ця взаємодія полягає у вирішенні життєво важливих завдань, що визначають існування і розвиток людини [4]. Згідно компетентнісного підходу, кінцеві результати якого формуються тільки в діяльності, вирішення життєвих і освітніх завдань (тобто здійснення діяльності) сприяє формуванню особистості учня.

Відповідно до теорії діяльності метою навчання є не озброєння знаннями, не накопичення їх, а формування вміння діяти зі знанням справи, тобто мета навчання – сформувати в дитини вміння діяти, а знання повинні стати засобом навчання дій.

Технологія діяльнісного підходу включає цілепокладання, планування діяльності, реалізацію, рефлексивно-оцінну діяльність. Технології, використовувані для формування компетенцій, які не заперечують цю схему, але підкреслюють зв'язок з практикою, з завданнями прикладного характеру [3].

При цьому діяльнісний підхід при формуванні соціальної активності учнів не заперечує, що активність учнів можна розділити на чотири основних типи за ступенем розвитку мислення:

- пасивно-оглядова діяльність (слухати, дивитися, спостерігати);
- репродуктивна діяльність (прийоми повторення, розбір стандартних прикладів, виконання однотипних, аналогічних вправ);
- частково-пошукова діяльність (проблемні ситуації);
- дослідницька діяльність (самостійне вирішення проблемних завдань практичного і теоретичного характеру) [3].

Одним з важливих в організації формування соціальної активності учнів є культурологічний підхід, який базується на принципі культуровідповідності, його сутність розкрита багатьма сучасними дослідниками.

За словами О. М. Козлової, сьогодні в освіті вирішується питання про вибір основного принципу формування цілісного соціокультурного простору. За допомогою культурологічного підходу виявляються дійсно значущі з педагогічної точки зору взаємозв'язки між: інтернаціоналізацією в основних сферах соціального життя і національною самобутністю культур; особистісно засвоєним знанням і обсягом «культурологічного сховища»; стандартизацією освіти і різноманітністю соціокультурних орієнтацій учнів; соціокультурними трансформаціями та ціннісно-культурними традиціями соціокультурних груп; глобалізацією освіти і виховання та індивідуалізацією педагогічних впливів [5].

Знання соціокультурних можливостей навколишнього соціуму, особливостей культури рідного краю, є обов'язковою умовою успішного формування основ культури особистості і сприяє її позитивній соціалізації.

Варто зазначити, що при вимірюванні рівня зрілості соціальної активності особистості плідним є використання в якості інтеграційного показника культури особистості. Найчастіше культура визначається як сукупність певних орієнтацій, цінностей, що реалізуються в перетворюючій діяльності [4].

Переконання, якості особистості, характер діяльності, її навички і вміння є основними структурними елементами культури особистості. Тому про культуру особистості говорять, перш за все, рівень освоєння і реалізації нею соціальних ролей, виконання певних функцій, щодо володіння в цьому плані механізмами засвоєння і розвитку соціального досвіду. Звернення до культури як

інтегративного показника орієнтує на вивчення моментів активності особистості, що виражають її цілісну спрямованість, взаємозв'язок, структурну впорядкованість, системність якостей, цілісність діяльності [6].

Відповідно до культуровідповідності необхідно, щоб виховання допомагало учню орієнтуватися в тих змінах, які відбуваються в ньому самому і в навколишньому світі. Важливо, щоб виховання допомагало йому «вписатися» у постійно змінювані реалії життя, знайти способи самореалізації та самоствердження, адекватні цим реаліям. Не менш важливо, щоб виховання знаходило способи мінімізації негативних наслідків тих чи інших інновацій, що можуть торкнутися як конкретної людини, так й інші категорії дітей, підлітків, юнаків [6].

У контексті предмета нашого дослідження для цілеспрямованого формування соціальної активності учнів необхідно використовувати синергетичний підхід. Синергетика стверджує, що в умовах нестабільності соціального середовища дії кожної конкретної людини можуть впливати на макросоціальні процеси, тобто людина не тільки пристосовується до середовища, але також і пристосовує соціальне середовище до своїх вимог.

Синергетика дозволяє розглядати структуру особистості в ході соціалізації як нестабільну систему, що самоорганізується, та володіє певним запасом негентропійної стабільності. Нові властивості, утворення і якості різного ступеня стійкості утворюються завдяки динамічним змінам, що відбувається в ході соціалізації [3].

Соціально активна особистість, з точки зору системного підходу, розглядається як елемент великої системи – соціуму. Функції соціуму в даній системі складаються зі впливів на процес формування особистості, її структуру [4]. Досягається позитивний ефект формування соціальної активності за допомогою регулюючої функції соціуму, тобто відбувається формування особливостей суб'єкта відповідно до вимог середовища, діяльності.

Завдяки інтегруючій функції структури особистості стають можливими її зміни, завдяки яким можна в просторово-часових і інформаційно-енергетичних

координатах пов'язувати, з одного боку, особливості зовнішнього середовища, до якого відноситься соціальне оточення, а з іншого – особистісні утворення, що складають відповідні структури [3].

При використанні синергетики в експериментальній роботі з'являється можливість виявити нові факти, зв'язки, розширити уявлення про процеси формування соціальної активності особистості, механізми детермінації, структуру, функції взаємодії з різними категоріями, що описують цей процес. Об'єднання різноманітних методологічних підходів і напрямків дозволяє розширити розуміння процесу формування особистісних утворень на різних стадіях соціалізації, що дозволяє дізнатися механізми управління формуванням особистості [4].

Таким чином, соціальна активність може бути визначена як самоорганізована система процесу взаємодії особистості і середовища, де під впливом біфуркації може з'явитися нестабільний стан, що викликає стрибкоподібну перебудову систем та її стану-аттрактора. Формування соціальної активності – процес важкий, відкритий, нестабільний, здатний до самоорганізації [3].

У ході дослідження було виявлено, що стихійне формування соціальної активності учнів дає хаотичний набір властивостей особистості, що розвивається. Синергетичний підхід до формування соціальної активності учнів полягає в тому, щоб внести в нестійкість цього процесу порядок і стабільність. Ми виходимо з припущення, що введення відповідного аттрактора, а таким системоутворюючим елементом повинні стати заняття учнів за соціальними програмами, участь в учнівському менеджменті та інтерактивна навчально-виховна діяльність в ЗЗСО, дозволить вирішити завдання, поставлені в нашому дослідженні.

Системний підхід передбачає супровід кожної зміни в будь-якому компоненті педагогічної системи адекватною перебудовою всіх інших компонентів новостворюваної системи.

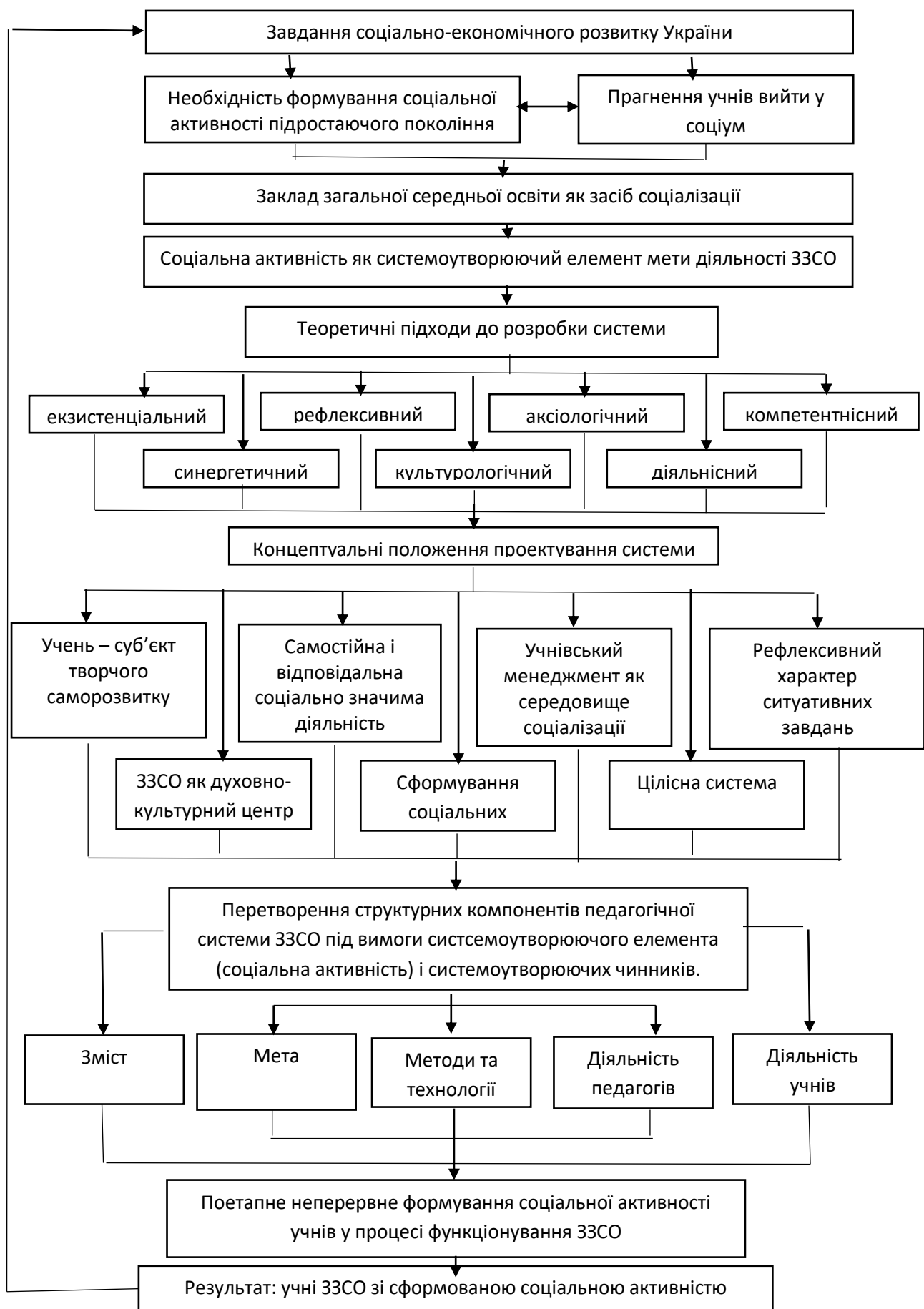

Рис.1. Система процесу формування соціальної активності учнів ЗЗСО

У нашій системі в такий структурний компонент існуючої педагогічної системи, як «мета», введений новий системоутворюючий елемент – формування соціальної активності учнів. Для досягнення цього нового елемента мети, всі компоненти існуючої педагогічної системи навчання і виховання школярів повинні бути «підлаштовані» під вимоги нововведеного системоутворюючого елемента.

Крім системоутворюючого елемента при проектуванні педагогічної системи формування соціальної активності учнів повинен бути визначений системоутворюючий фактор. У педагогіці як системоутворюючі чинники виступають принципи навчання і виховання, які інтерпретують мету, конкретизують її, роблять більш доступною для з'єднання її зі змістом, методами і формами формування особистості [3]. Дана проектована система має бути спрямованою на забезпечення безперервного цілісного розвитку учнів як суб'єктів соціальної активності і творчого саморозвитку.

Розглянемо, як повинні бути перетворені структурні і функціональні компоненти раніше існуючої системи організації навчально-виховного процесу для формування соціальної активності учнів у ЗЗСО (Рис. 1).

Отже, для вирішення наших завдань з формування соціальної активності дані підходи дозволяють виділити наступні важливі положення:

- учень у навчально-виховному процесі ЗЗСО, спрямованому на формування соціальної активності, виступає як суб'єкт творчого саморозвитку;
- оцінку і формування соціальної активності можна проводити тільки в умовах соціально значимої діяльності, яка передбачає високу частку самостійності і відповідальності;
- завдання, призначені для формування соціальної активності, повинні мати рефлексивний характер та містити відображення соціальних ситуацій, що вимагають навичок організаторської діяльності, планування і прогнозування, толерантності та емпатії;
- діяльність учнівського менеджменту має бути соціально спрямованою з врахуванням вікових особливостей учнів, формувати управлінські навички,

вміння виконувати соціальні ролі та досвід особистої відповідальності; діяльність учня має бути організована так, щоб в ній він розкривався з різних сторін, як суб'єкт соціуму, і розвивав свої особистісні якості;

- формування соціальної активності має відбуватися за умов залучення учнів до культури, формування естетичного смаку, створення власного соціокультурного середовища за якого школа має стати культурно-духовним центром для учнів та їх батьків та вироблення «імунітету» проти низькопробної духовної продукції;

- виховання і навчання, мають бути рівноправними і взаємодіючими компонентами освітнього процесу, формувати соціальні компетентності учня для самовизначення у життєво важливих сферах діяльності в соціумі;

- формування соціальної активності має бути цілісною системою, окремі ланки якої пронизують своїми впливами один одного настільки, що стають носіями властивостей усієї системи.

Література:

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О.В. Безпалько. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-методологічні засади: [навч.-метод. видання]. Кн. 1 / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
3. Булаченко С. Д., Коваленко Є. І. Формування соціальної активності учнів. Навчально-методичний посібник. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2018. – 224 с.
4. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія / Любов Вікторівна Канішевська. – К.: ХмЦНП, 2011. – 368 с.
5. Козлова О. М. Теоретичні засади дослідження феномену ментальності / О. М. Козлова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2012. – Вип. 7. – С. 116-123.
6. Павлик Н. В. Ціннісна детермінація морального становлення особистості в юнацькому віці. Дис... канд. психол. наук: – 19.00.07. – К., 2006. – 270 с.

2.5 Professional image of the educational institution head as the constituent of building the professional career

Професійний імідж керівника освітньої організації як складова побудови професійної кар'єри

У сучасних умовах реформування системи освіти в Україні ефективно управління освітнім закладом, як специфічним соціумом, неможливо без створення позитивного іміджу керівника. Це допомагає йому стверджуватися у соціальному середовищі свого спілкування, закріпити професійну репутацію та особистий авторитет, що безумовно, впливає на рівень конкурентоспроможності освітнього закладу.

Саме тому керівники змушені замислитися над тим, як набути тих особливих, сильних, актуальних якостей менеджера, які б могли забезпечити перевагу їх освітнього закладу над іншими. Імідж керівника виступає як складова загального іміджу організації та один з чинників ефективної його діяльності. Крім того, актуальним є дослідження іміджу саме сучасних керівників, тобто тих людей, які сьогодні фактично вирішують основні питання розвитку освіти в Україні.

У той же час упровадження технологій і методів формування професійного іміджу в управлінсько-педагогічну практику відбувається досить повільно. Залишаються недостатньо вивченими можливості змістовної сторони професійного іміджу та умов, що забезпечують його ефективне формування, механізм впливу іміджу на побудову успішної професійної кар'єри керівника освітньої організації. З огляду на це проблема формування професійного іміджу керівника освітньої організації є актуальною.

Імідж – це цілеспрямовано сформований образ, багатозначне послання, адресоване різним людям, взаємозбагачуваний діалог, багатообразний, стереотипний або особистісний [2]. Сутність іміджу як соціальної, психолого-педагогічної та управлінської категорії досліджується на стику наук. Активно

вивчають природу, структуру та фактори формування іміджу фахівці з менеджменту та маркетингу (А. Андерсон, Т. Бурцева, Фішер), соціологи та політологи (С. Ананьєва, А. Бінецький, С. Лісовський), психологи та педагоги (А. Калюжний В. Лозниця, О. Перелигіна, Г. Почепцов, В. Шепель) та інші.

Історично склалися наукові концепції, що висвітлюють сутність поняття іміджу. Філософська концепція відносить поняття імідж до галузі соціального пізнання, і є одним із засобів пізнання реальності. Імідж як знак, як символ, впливаючи на свідомість і підсвідомість людини, змушує його діяти певним чином, акцентує увагу на підґрунтя моральності і розглядається в цьому зв'язку.

Згідно соціологічної концепції імідж – це узагальнена, емоційно забарвлена в громадській та особистісній свідомості форма відображення правової дійсності у вигляді комплексу уявлень про закони і методи соціально-правового впливу. Політологічна концепція розглядає імідж з позиції управління поведінкою, формування довіри до влади. З точки зору політології імідж особистості – ореол, створюваний навколо конкретної особи з метою її популяризації та надання емоційно-психологічного впливу на громадську думку. Згідно економічної концепції імідж визначається як „репутація”, „узагальнений портрет особистості або організації”, підкреслюється емоційно-вольова складова даного феномена. Економіка оперує в основному поняттям „корпоративний імідж підприємства”.

З точки зору психологічної концепції імідж є різновидом образу, що виникає в результаті соціального пізнання, і описується з точки зору стереотипу, емоційно забарвленого образу або думки про людину, організацію, групу. Підґрунтям для створення іміджу є психологічні особливості особистості (темперамент, інтереси, характер, здібності) .

Залежно від мотивації обираються відповідні тактики формування іміджу: саморозкриття, самомаскування, самопрезентація образу „Я”.

Педагогічна концепція тлумачить імідж як механізм соціальної регуляції та соціалізації людей, оскільки здатна цілеспрямовано формувати соціально

адаптовану особистість. Імідж з точки зору ефективності комунікації: педагог – учень. Поняття, яке охоплює багато характеристик людини, серед яких основними є вихованість, ерудиція, професіоналізм, уміння одягатись, охайність, стиль, розглядає спілкування як діалектичну взаємодію особистості та суспільства.

На нашу думку, сучасними підходами які заслуговують особливої уваги до розгляду сутності іміджу керівника освітньої організації, є деструктивний та конструктивний. Згідно деструктивного підходу імідж розглядається як різновид буржуазної пропаганди західного способу життя, а особливості його формування – з точки зору маніпулятивних впливів на оточуючих. Водночас, в рамках конструктивного підходу значно розширюються наукові уявлення про принципи, механізми формування іміджу, визначальними у цьому сенсі є внутрішні, сутнісні характеристики іміджу, пов'язані з особистістю керівника.

Імідж вважається прийомом психологічного впливу, одним із методів саморегулювання та самонавіювання, необхідним компонентом передстартової підготовки, важливим атрибутом різних досягнень. У ньому відображений комплекс як реальних, так і очікуваних якостей [2].

При створенні іміджу керівника освітньої організації реальні якості певним чином взаємопов'язані з тими, які навіює йому середовище. З огляду на це імідж включає в себе зовнішній вигляд та стиль одягу, манери, поведінку, стиль мислення. Іншими словами, це мистецтво «керувати враженнями».

Для того, щоб досягти високої управлінської майстерності, керівнику освітньої організації потрібно уміло поєднати природні нахили та здібності з неабиякими особистими зусиллями та працездатністю щодо створення персонального професійного іміджу. Проте, одним з найголовніших факторів є бажання стати не просто керівником освітнього закладу, а й майстром своєї справи. Тобто, імідж залежить від окремо взятої особистості, від її внутрішньої педагогічної культури. Таким чином утворюється професійний імідж [6].

Професійний імідж – конкретизація ділового іміджу. Універсальні ділові якості людини, такі як працездатність, ініціативність, компетентність тощо

знаходять вираз у рамках певної професії. Отже, діловий імідж у першу чергу постає як професійний імідж. Діловий імідж є атрибутом персонального іміджу і створюється під впливом низки факторів, що характеризують ділові якості керівника освітньої організації.

В досягненні поставленої мети щодо створення привабливого образу, першочерговим моментом є визначення мотивації, що є потужною рушійною силою. Різні мотиви особистості виступають спонуканням до дії в досягненні певної мети. Мотив і мета, на думку Б. Ломова, утворюють свого роду «вектор» діяльності, визначають її напрямок, а також величину зусиль, які розвиває особистість виконуючи її. Цей вектор виступає в ролі системоутворюючого чинника, що організує всю систему психічних процесів і станів, які формуються і розкриваються в процесі іміджевої діяльності [2].

В основі діяльності може бути як прагматична мотивація, що пов'язана з бажанням використовувати імідж для більш ефективного соціального впливу і досягнення за його допомогою тих чи інших зовнішніх цілей, так і психологічна мотивація, що пов'язана з потребою людини в поліпшенні Я-концепції, наближення її до ідеального "Я", підвищення своєї самооцінки. Результатом цього процесу стає досягнення психологічного комфорту [1].

Імідж, що не підкріплюється постійно реальними справами, не має сенсу. Наприклад, без успіхів і досягнень педагогічного колективу не відбудеться становлення жодного керівника освітньої організації. У наявності фактор результату діяльності. А щоб досягнути високих результатів, керівнику потрібно пред'являти суворі вимоги і перш за все, до себе.

Вплив керівника тим сильніший, чим яскравіше і більш самобутня його особистість. Це стосується і кругозору, загальної культури керівника. Адже неможливо дати іншому те, чого не маєш сам. Тому, щоб вчити і виховувати, здійснювати керівництво освітнім закладом, необхідно перш за все мати гарну освіту бути вихованою людиною.

За такою логікою важливо розрізняти зовнішність і образ (імідж) людини. Зовнішність є фактором, що формує образ.

Персональний образ складається під впливом двох груп факторів - характеристик носія іміджу та особливостей сприйняття його аудиторією. Інакше кажучи, існують чинники, залежні від носія іміджу і фактори, що залежні від тих, хто і як його сприймає.

Фактори, залежні від носія іміджу, діляться на зовнішні та внутрішні. У восьми випадках з десяти перше враження про інших людей визначається зовнішніми факторами. Зовнішніми факторами персонального іміджу є:

- загальні фізичні дані: зріст, вага, вроджений тип кольору очей, шкіри, волосся, їх якість;
- обличчя: овал, риси обличчя, зуби, лінія профілю;
- фігура: контурна лінія в фас і профіль, постава, пропорції тіла, особливості будови кожної частини тіла (рук, ніг, шиї тощо);
- одяг, доглянутість волосся, шкіри, рук тощо ;
- письмова і усна мова, манери, звучання голосу;
- міміка: вираз обличчя, лицьові маски;
- рухи тіла: хода, жести, пози, вміння тримати корпус; погляд;
- середовище проживання: кабінет, житло, машина, все довкола.

Зовнішній імідж і привабливість багато в чому є результатом зорової відповідності зовнішності загальноприйнятому уявленню про ідеалі краси. Тому надзвичайно висока роль належить оцінці зовнішності відповідно до прийнятих норм. Зокрема, жінка без сучасної зачіски, макіяжу та одягу не сприймається красивою і привабливою.

До внутрішніх факторів персонального іміджу відносяться:

- інтелектуальні, художні, інформаційні особистісні якості;
- комунікабельність;
- здатність до співпереживання, здатність зрозуміти іншу людину;
- «психологічна андрогінність» — наявність у людини психологічних якостей протилежної статі;
- рівень моральності; вміння орієнтуватись у ситуації; впевненість у собі;

- навички самопрезентації або особлива обдарованість «подобатися людям».

Неважко помітити, що ряд атрибутів іміджу й факторів іміджу залежних від носія іміджу, є абсолютно симетричними.

До чинників другої групи що є залежними від сприймання, відносять рівень освіти, рівень доходів, соціальний статус, сферу інтересів людини. Зазначимо, що носій іміджу не спроможний вплинути на них, але при проектуванні іміджу він повинен враховувати особливості його сприйняття оточуючими. Керівник може бути одягнений недбало і зухвало, але при цьому деякі аудиторії (колективи) можуть сприйняти його як «свого хлопця» або людину зі своїм «я», а в інших він буде не сприйнятий.

Значення професійного іміджу важко переоцінити. Перш за все персональний професійний імідж педагогічного колективу й співробітників є атрибутом іміджу освітньої організації, тим самим безпосередньо впливає на ставлення до неї цільових аудиторій, а як результат – загальну конкурентоспроможність закладу освіти. Імідж провокує психологічну установку людей, що оточують керівника, яка спрямована або на уникнення контактів з носієм іміджу, або на прагнення до контактів і співпраці з ним у професійній сфері. Тим самим персональний професійний імідж впливає на особисту професійну успішність як керівника, так і підлеглих.

Наведені чинники, безумовно впливають на формування іміджу. Це дозволяє виділити та змодельовати позитивні характеристики особистості керівника й приховати недоліки, а то й зовсім переглянути та викоринити їх. У результаті створення іміджу в кожного керівника відбувається становлення свого власного стилю управлінсько-педагогічної діяльності.

Формування професійного іміджу керівника освітньої організації відбувається поетапно, має певні закономірності та засоби формування.

Існують різні бачення науковців щодо визначення механізму формування іміджу. Так, А. Карнишев та К. Жуков [5] обґрунтували такий алгоритм формування іміджу:

1. Виявлення очікувань аудиторії, соціальної групи, рис та характеристик, якими повинен оволодіти суб'єкт, який претендує на позитивний імідж;
2. Конструювання іміджу у відповідь на очікування аудиторії;
3. Розробка стратегії формування іміджу, плану дій;
4. Безпосереднє формування іміджу, тобто перетворення дій у практичну площину;
5. Моніторинг процесу формування іміджу, коригування моделі іміджу, стратегії та результатів .

На нашу думку, цікавим є підхід до створення іміджу керівника освітньої організації через формування «Я-концепції» як способу поведінки та оцінки самого себе [1, 3]. Формування «Я-концепції» людини відбувається при накопиченні досвіду вирішення життєвих завдань і при оцінюванні їх з боку інших людей. Внутрішня структура іміджу також містить схожі складові. На нашу думку, важливими цільовими моментами цього алгоритму є :

По-перше, це уявлення людини про саму себе, в тому числі про свою зовнішність (тобто те, що вона думає про себе, залишаючись з собою один на один, те, як вона ставиться до своїх фізичних особливостей, що вона думає про свої схильності й потреби).

По-друге, це уявлення людини про те, що про нього думають інші, тобто, яке враження людина справляє на оточуючих. Для керівника освітньої організації переважно це має бути приємна людина, охайна, підтягнута внутрішньо і зовні, комунікабельна.

По-третє, це "зворотній зв'язок", або ставлення людей до керівника, це "зовнішнє дзеркало". Для керівника освітньої організації воно дуже важливе, тому що ті цілі, які він ставить перед собою, визначають спрямованість педагогічної взаємодії, вибір змісту та способів аналізу результатів педагогічної діяльності.

Процес побудови іміджу проходить наступні важливі етапи. Розкриємо суть кожного з них.

I етап. Вивчення особистісних характеристик, якостей, складання «Я-концепції» за допомогою тестів, технологій; формування духовних, моральних якостей, підпорядкування загальнолюдським цінностям та законам суспільного розвитку. Відбувається збір інформації про ідеальний образ, який обрали у якості еталону в процесі іміджування.

II етап. Підбір характеристик, які відповідають виду професійної діяльності. Якщо формується імідж керівника освітнього закладу, то підбираються й культивуються такі якості: відповідальність, дисциплінованість, організованість, інформованість.

III етап. Робота над зовнішнім виглядом, вироблення особистого стилю в одязі, відпрацювання правил поведінки, благородні звички та чарівна посмішка.

IV етап. Вдосконалення комунікативних якостей (мовлення, вміння спілкуватись, виступати перед аудиторією). Вписувати в імідж акторські дані, якщо необхідно, розвивати уміння захоплювати аудиторію, зацікавлювати слухача, зняти напруження жартом [2].

Отже, можна стверджувати, що формування іміджу дозволяє виділити та змодельовати деякі позитивні характерологічні особливості керівника й приховати недоліки, а то й зовсім переглянути і викорінити їх. У результаті в кожного керівника освітнього закладу відбувається становлення свого власного стилю управлінської діяльності.

Щодо взаємообумовленості іміджу і кар'єри зазначимо наступне: на різних етапах професіоналізації імідж формується різними засобами [4, 6, 7]. Так, на етапі професійної підготовки (навчання у ВНЗ) забезпечується базова іміджева компетентність, як система знань внутрішніх і зовнішніх механізмів іміджеформуючої діяльності, володіння базовими технологіями та спеціальними техніками. А також імідж моделювання, виявлення неповторної особистої ідентичності, проби ролей, примірювання стилів. Основними засобами виступають: навчання, надання прикладу для наслідування, моделювання.

На етапі професійного становлення (включення у професійну діяльність) відбувається цільове імідж-моделювання, у якому прослідковується відповідність стилю професійним завданням. Основними засобами виступають: аналіз практичних ситуацій, проектування та моделювання, вправлення.

На етапі вільного професійного розвитку (самостійної професійної діяльності) – концентрація неповторного іміджу, оформлення індивідуального стилю діяльності. Основними засобами виступають: самоаналіз, експериментування, самонавчання.

Враховуючи вищезазначене, нами виділені та обґрунтовані необхідні психолого-педагогічні умови, що обумовлюють ефективність процесу формування професійного іміджу керівника освітнього закладу. Такими, на нашу думку, є:

1. Визначальне значення мотивації в процесі формування позитивного професійного іміджу керівника.
2. Оптимальність цілей і завдань на визначений період щодо конструювання іміджу: чітке визначення прогнозованих проміжних та кінцевих результатів.
3. Визначення та розвиток індивідуальних характеристик і цілісної структури особистості керівника як майбутнього носія створюваного професійного іміджу, передбачає формулювання «Я-концепції» як основи побудови неповторного персонального іміджу. Проектований імідж повинен відтворювати кращі зовнішні й внутрішні якості особистості керівника.
4. Системний аналіз і облік переваг ділових відносин та конкретного середовища (аудиторії чи аудиторій), під які створюється імідж керівника освітнього закладу,
5. Аналіз контексту, в якому здійснюється діяльність керівника. Оцінка конкретних обставин професійної управлінської діяльності.
6. Створення керівником повідомлення-інформації про власну особистість або його самопрезентація.

7. Базовою вимогою до створення іміджу є наявність лідерських якостей та авторитету керівника у професійній сфері.

8. Психологічно професійний імідж найбільш тісно пов'язаний із спілкуванням. Знання засобів ефективного ділового спілкування надає можливість керівнику освітнього закладу ефективно реалізувати процес формування власного іміджу.

9. З урахуванням специфіки менеджерської діяльності, пов'язаної з нервовим напруженням, керівнику освітнього закладу важливо оволодіти технікою саморегуляції психофізичного стану, щоб постійно мати нормальне робоче самопочуття, бути урівноваженим, попри складні педагогічні та управлінські обставини, проблемні ситуації чи навіть власний критичний стан.

Таким чином, можна стверджувати, що імідж – не стільки кінцевий результат (втілений в професійному образі), скільки перманентний процес. Враховуючи те, що з точки зору сутності та функціональних особливостей професійний імідж є соціально-психологічною категорією, імідж керівника поєднує в собі не тільки соціальний статус, соціальні зв'язки цього керівника, але і його психологічні особливості та якості.

Формування професійного іміджу – складна, копітка але необхідна для керівника освітньої організації праця, що сприяє появі нового позитивного професійного образу, конкурентоспроможності освітньої організації.

Література:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитания / Р. Бернс; пер. с англ. – М.: – Прогресс, 1986. – 442 с.
2. Деркач А., Перельгина Е. Имидж как феномен интерсубъектного взаимодействия: содержание и пути развития / А. Деркач, Е. Перельгина. – М. Интеллект-Центр, 2003. – 635 с.
3. Галицька Е. Імідж ділової людини та чинники впливу на його формування / Е. Галицька, Н. Донкоглова // Наукові записки НаУКМА. – 2011. – Т. 1: Економічні науки. – С. 12-16.
4. Довга Т. Імідж сучасного вчителя : навч.-метод. посіб. / Т. Довга. – Кіровоград: ПП «Ексклюзив – Систем», 2015. – 146 с.
5. Карнышев А., Жуков К. Азбука избирательной кампании / А. Карнышев, К. Жуков. – М.: ИМА-Пресс, 2001. – 328 с.
6. Симонова И. Педагогика имиджа: Монография / И. Симонова. –Спб: Утра-Принт, 2012. – 304 с.
7. Скрипник М. Імідж педагога: технологія управління / М. Скрипник // Управління освітою. – 2002. – № 15-16. – С. 2-3.

2.6 System of pedagogical evaluation of results of educating of master's degrees on the educational program "Management by educational establishments"

Система педагогічного оцінювання результатів навчання магістрів за освітньою програмою «Управління навчальними закладами»

Актуальність. Суттєва модернізація системи освіти в Україні передбачає передусім оновлення управлінської діяльності керівників закладів загальної освіти. Нові життєві умови виявили потребу та необхідність будувати індивідуалізовану конкурентоспроможну освітню політику. Керівник закладу освіти відіграє в цьому процесі ключову роль. Він знаходиться в центрі соціально-економічних та педагогічних перетворень, координує, спрямовує працю педагогів, від його економічної грамотності, ініціативності, уміння приймати самостійні рішення стратегічного і тактичного характеру залежить ступінь успішної роботи закладу в цілому.

Сьогодні керівник-освітянин повинен уміти кваліфіковано здійснювати аналіз та самоаналіз управлінської діяльності, визначати перспективи розвитку закладу, передбачати стратегію подальшого розвитку відповідно до його місії. Він має цілеспрямовано впливати на свою команду менеджерів та вміти об'єднати спільні зусилля колективу для досягнення поставленої мети. Досягти її та домогтися результату зможе тільки вмотивований керівник, який готовий узяти на себе відповідальність за роботу, ставить перед собою і колективом реальні цілі та докладає максимальних зусиль для їх досягнення.

Це не просто ускладнення того функціоналу, який був завжди покладений на керівника закладу освіти. Це вже обов'язкові вимоги до професіоналізму сучасного директора, саме ті особливі вміння, знання моральні та психологічні якості, що складають управлінську компетентність керівника навчального закладу і мають бути притаманні менеджеру освіти, фахівцю-управлінцю.

Сьогодні в управлінській діяльності відбуваються великі і швидкі зміни. Багатьом керівникам закладів освіти у ході роботи доводиться ніби знову

опановувати свою професію, оскільки в закладі, який вони очолюють, поступово зникає жорстка ієрархія, розмивається існуюча різниця в правах, завданнях. Підвищується рівень складності та взаємозалежності в роботі колективу, змінюються засоби мотивації співпрацівників. Незважаючи на те, що заклади освіти в основному залишаються в державній формі власності, вони включаються в нові економічні стосунки, тому їх керівники вимушені переходити на інші, більш гнучкі управлінські стратегії, розробляти моделі свого подальшого розвитку: створення позитивного іміджу закладу, використання інноваційних освітніх технологій, нові підходи до мотивації роботи педагогічного колективу, орієнтація на потреби всіх учасників навчально-виховного процесу, бачення перспективи розвитку закладу освіти.

Модель керівника навчального закладу – це його узагальнений професійний образ. Вона повинна відображати завдання, які вирішує директор у своїй діяльності, зміст основних функцій управління та посадові вимоги до керівника.

Проблемою формування та розвитку управлінської компетентності керівників закладів освіти опікувалися такі науковці: В. Бондар, М. Гадецький, В. Демчук, Г. Єльнікова, Л. Каращук, Н. Клокар, Г. Кравченко, В. Маслов, М. Новоселицький, В. Олійник, Л. Покроєва, О. Почуєва, Т. Сорочан, Н. Тализіна, О. Тонконога, З. Рябова та ін. Загальні питання підготовки фахівців у вищій школі розглядали: В. Андрущенко, К. Астахова, М. Бакум, І. Булах, О. Глузман, С. Гончаренко, В. Гриньова, Л. Гур'є, М. Дудка, В. Євдокимов, С. Золотухіна, І. Ковчина, К. Корсак, А. Лігоцький, С. Литвиненко, В. Лозова, В. Олійник, І. Прокопенко, Д. Роули, С. Сисоєва, М. Скотт, М. Степко, В. Федорченко, С. Харченко, Л. Шаповалова та ін. У тому числі підготовку за магістерськими програмами: Б. Бабенко, В. Базилевич, Х. Бауман, В. Берека, І. Бойко, О. Бойко, М. Гриньова, О. Гришко, О. Гура, В. Лунячек, В. Моторіна, В. Павлова, В. Сенашенко, Т. Соколова, О. Трофименко, В. Халін та ін. Серед зарубіжних фахівців питання організації і змісту навчання за магістерськими

програмами вивчали М. Бранс, Б. Брукер, Ж. Жабе, Т. Желюк, Б. Коннотон, К. Міке, Г. Назі, В. Паттін, А. Хохлов та ін.

Зрозуміло, що система основних знань і вмінь керівника, необхідних для ефективного управління, повинна бути адекватною структурі та змісту його діяльності. Тому на часі актуальним є навчання керівників закладів освіти в магістратурі за освітньою програмою «Управління навчальними закладами».

Виклад основного матеріалу. У системі післядипломної педагогічної освіти відбуваються радикальні зміни. Вона починає орієнтуватися на такі завдання: подолання розриву між теоретичною і практичною підготовкою та перепідготовкою керівних кадрів, які працюють у закладах освіти; формування управлінської компетентності; ознайомлення з новаціями в управлінській та педагогічній діяльності.

Професіоналізм розглядається як вершина майстерності в професії, як творча самореалізація магістра. Тому вирішальними факторами професіоналізму магістра з управління навчальними закладами визначають такі, як: *комплекс знань*, що дозволяють розпізнавати проблеми та знаходити засоби їхнього рішення; *досвід управлінської діяльності* як комплекс знань та навичок, придбаних у процесах практичної діяльності, методом проб і помилок, оцінок та усвідомлення успіху, аналізу промахів і недоліків; *мистецтво управління*, тому що управління – це завжди робота з людьми, це проблеми узгодження діяльності людей, уміння налагоджувати комунікативні зв'язки і формувати позитивні стосунки в колективі, що є справжнім мистецтвом управління, яке спирається на індивідуальні здібності та якості керівника; *середовище* – як оточення, що розкриває потенціал професіоналізму всієї системи управління: персонал управління, професійні якості працівників системи управління, організація управління – розподіл функцій, ставлення до роботи, технологія рішення проблем, взаємодія ланок, інформаційне забезпечення [6].

У процесі дослідження підготовки керівників закладів освіти в умовах магістратури виявлено невідповідність між змістом підготовки і функціями,

виконання яких забезпечує ефективну управлінську діяльність в організації. Аналіз змісту більшості навчальних програм свідчить про відсутність цілеспрямованої підготовки майбутніх магістрів управління навчальними закладами. На основі концептуальних засад професійної підготовки управлінців лідерів, С. Калашнікова визначає *професійну підготовку керівників закладів освіти* як процес набуття (розвитку) професійних компетенцій з метою підвищення управлінської компетентності як здатності ефективно виконувати професійну діяльність з управління закладом освіти. Дослідниця зазначає, що результатом професійної підготовки керівників закладів освіти є професійний розвиток – розвиток професійної компетентності [3, с. 147]. В. Берека, визначає, що *метою професійної підготовки керівників закладів освіти у системі неперервної освіти* є створення оптимальних умов для професійно особистісного формування керівника освіти, його професійного росту і удосконалення. Реалізація цієї мети забезпечить підготовку фахівця, здатного на високому професійному рівні вирішувати завдання професійної діяльності, бути конкурентоспроможним, мобільним в умовах інтенсивного розвитку змісту, форм і технологій професійної соціально-педагогічної діяльності [1, с. 241].

Управлінська компетентність керівника формується поступово. Її зростання відбувається за таких умов: *як результат соціальної зрілості*, коли людина пройшла через життєві випробування і навчилася діяти з максимальною самовіддачею, не сподіваючись на те, що вона отримує успіх, як винагороду; коли вона має інтелектуальні, психологічні, комунікативні, а також *загальні здібності до управлінської діяльності*; коли людина має *внутрішню мотивацію до професійної діяльності*, яку Дж. Равен розглядає як компонент компетентності; коли *здібності людини розвиваються та збагачуються*, що дозволяє їй успішно оволодівати певною діяльністю та вдосконалюватись у ній; *коли вивчається та переймається досвід успішних керівників і моделюються успішні стратегії розвитку особистісних якостей*.

Управлінська компетентність включає складові елементи, що є невід’ємними, взаємозалежними та які підсилюють існування кожного [4].

Зміст управлінської компетентності майбутнього керівника закладу освіти складає: *загальнокультурна компетентність*, що містить етичну, духовну, країнознавчу, полікультурну, екологічну, мовну, комунікативну, ілюктивну, лінгвокультурну, валеологічну, здоров’язберігаючу, життєтворчу компетенції; *загальнонаукова компетентність*, яку ми розглядаємо через реалізацію аналітичної компетенції, компетенції саморозвитку та самоосвіти, прогностичної, дослідницької, інтелектуальнотворчої компетенції, компетенції продуктивної діяльності, пізнавально-інтелектуальної, андрагогічної, дискурсивної компетенції; *соціальна компетентність*, до якої відноситься організаторська, корпоративна, життєва, конфліктологічна, організаційно-комунікативна, стратегічна, етнопсихологічна, психологічна, соціокультурна, емоційно-вольова, ситуаційна компетенції; *професійно-педагогічна компетентність*, що реалізовується через загальногалузеву компетенцію, освітню, предметну, предметно-методичну, діагностичну, навчальну, творчу, дидактичну, оцінно-контрольну, функціональну, трудову компетенції; *інформаційно-правова*, що базується на інформаційно-комунікаційній, інформаційній, правовій, етично-правовій, громадянській, технологічній компетенції [7, 8].

Змістовий компонент формування управлінської компетентності майбутнього керівника закладу освіти базується на Галузевому стандарті підготовки магістрів зі спеціальності специфічних категорій 8.18010020 «Управління навчальним закладом» кваліфікації 12 «Керівник підприємства, установи та організації (у сфері освіти та виробничого навчання)». Даний стандарт містить систему блоків змістових модулів, які мають бути відображеними у навчальних планах підготовки керівників закладів освіти.

У зв’язку з тим, що зазначена спеціальність є загальною для усіх типів навчально-виховних закладів, у процесі формування управлінської компетентності мають реалізовуватися усі її ознаки.

В основу підготовки магістрів, на думку С Вітвицької, мають бути покладені індивідуальна та дослідницько-орієнтована парадигми. Отже, при побудові змісту навчальних дисциплін наукові та науково-педагогічні працівники мають враховувати специфіку функціонування не тільки загальноосвітніх, а й дошкільних, позашкільних і закладів вищої освіти [4].

Підготовка фахівців зі спеціальності «Управління навчальним закладом» здійснюється відповідно до Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», на основі Статуту, затвердженого належним чином, та з урахуванням інструкцій Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, відповідно до освітньо-кваліфікаційних характеристик (ОКХ) та на основі освітньо-професійних програм (ОПП) вищої освіти за відповідними професійними спрямуваннями, розроблених в інституті та погоджених з Департаментом вищої освіти, науково-методичним центром вищої освіти, науково-методичною комісією Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. У них узагальнюються вимоги до змісту освіти, системи знань та умінь, світогляду, професійних і громадських якостей випускника магістратури [2].

Галуzeвий стандарт підготовки магістрів зі спеціальності «Управління навчальним закладом» [2] містить не тільки зміст умінь і навичок, а й назви рекомендованих дисциплін і практик, блоків змістових модулів та змістові модулі, що входять до даного блоку. Це дає можливість кожному закладу вищої освіти сформувати автономно назви навчальних дисциплін і включити їх до навчального плану конкретної установи. Разом з цим, зміст модулів має формуватися з урахуванням освітньо-кваліфікаційної характеристики та освітньо-професійної програми підготовки магістрів зі спеціальності «Управління навчальним закладом».

Отже, при формуванні управлінської компетентності у майбутніх керівників закладів освіти враховуючи специфіку регіону та особливості закладу вищої освіти, на нашу думку, наукові та науково-педагогічні працівники мають використовувати дослідження у наступних напрямках:

Менеджмент організацій; Управління розвитком; Правові та фінансово-економічні аспекти управління навчальним закладом; Управління людськими ресурсами; Управління освітньою діяльністю; Психологія управління; Інформаційні технології в освіті; Інноваційні маркетингові комунікації в освіті.

Зміст формування управлінської компетентності керівника закладу освіти в умовах магістратури має відображати ознаки спеціальності за структурною складовою педагогічної науки, за напрямками, за рівнем організації педагогічного процесу, за психофізичним станом суб'єктів освіти, за характером і за охопленням.

Механізмом формування системи самоосвіти мають стати інноваційні курси (маг-майнор - варіативні навчальні дисципліни із загальноуніверситетського пулу) для менеджерів освіти: тематичні курси, спецкурси, короткотривалі курси, консалт-курси тощо. Головною метою таких курсів визначено формування професійної компетентності керівників, їхньої управлінської культури, розвиток творчих потенціальних здібностей особистості, реалізація індивідуальних програм саморозвитку.

Важливим аспектом підготовки є опанування методології і технології побудови власної стратегії розвитку педагогічного колективу та конкретного закладу освіти.

У сучасному світі освіта все частіше розглядається як один із суттєвих чинників ефективного суспільного розвитку. Постійно змінюється освітній простір і висуває щоразу нові вимоги до якості освіти.

Поняття «якість освіти» включає в себе нормативно-правові вимоги до освіти, історико-культурні традиції та теоретико-методологічні принципи побудови освітньої системи. Якість освіти являє своїм результатом конкурентоспроможність освітньої установи, високі досягнення у навчанні, технологічність і сучасний рівень організації навчального процесу.

Сьогодні в оцінці якості освіти використовується поняття «моніторинг», що стало вже звичним. Загалом моніторинг визначається як постійне спостереження за яким-небудь процесом із метою виявлення його відповідності

бажаному результату. Реалізація моніторингу передбачає організацію при можливості постійного спостереження (оцінку, вивчення) за об'єктом. Завданням моніторингу є попередження про той чи інший неблагополуччя, небезпеки (у широкому розумінні цього слова) для ефективного функціонування об'єкта, причому не просто констатація факту появи змін, які становлять небезпеку, а саме попередження про неї до того, як ситуація може стати незворотною.

В оцінці якості освіти використовується дві групи моніторингу.

Перша група – це інформаційний моніторинг, пов'язаний з безпосереднім накопиченням і структуризацією інформації.

Друга група – це системи моніторингу за розвитком знань.

У загальному сенсі системи моніторингу за знаннями можуть бути визначені як вибір інструментів оцінки, що дозволяє здійснювати довгострокову оцінку обсягу знань як окремих учасників навчально-виховного процесу, так і груп. Використання моніторингу в оцінці якості освіти магістрів допомагає визначити: вирішені чи ні освітні цілі; наскільки якісно засвоєні знання; чи існують свідчення для вдосконалення роботи студентів-магістрів. Усі основні характеристики системи оцінки результатів навчання (основні підходи до розробки інструментарію, характеристики перевірочних робіт, процедури проведення, подання результатів та ін.) визначаються основними цілями і завданнями, які ставляться перед цією системою [5].

У більшості випадків перед системою оцінювання рівня результатів навчання магістрів за освітньою програмою «Управління навчальними закладами» ставиться основна мета – *отримання об'єктивної інформації про функціонування системи освіти.*

Системи оцінки результатів навчання магістрів можна розділити на підсистеми відповідно до цілей і об'єктів оцінки: *оцінка індивідуальних освітніх досягнень* магістрів (стану або динаміки росту) для цілей атестації (підтвердження отримання певного рівня освіти), корекції індивідуальних результатів, переходу на наступний щабель навчання, вибору рівня вивчення

окремих навчальних предметів; *оцінка рівня освітніх досягнень групи*, закладу освіти з метою оцінки діяльності викладачів, удосконалення процесу викладання і навчання; *моніторинг освітніх досягнень вибіркової сукупності магістрів з питань управління* закладами освіти у масштабі окремих регіонів або країни в цілому з метою оцінки якості навчання і тенденцій розвитку.

Значення контролю в сучасній системі вищої освіти визначається тим, що він є системоутворюючим фактором будь-якої педагогічної системи [5].

Вимоги до контролю знань магістрів, які доцільно враховувати під час навчання керівних та педагогічних кадрів, повинні носити індивідуальний характер – контроль за особистою навчальною діяльністю магістра.

Що таке оцінювання? Харлен (1980) пропонує модель із двох частин (Рис. 1).

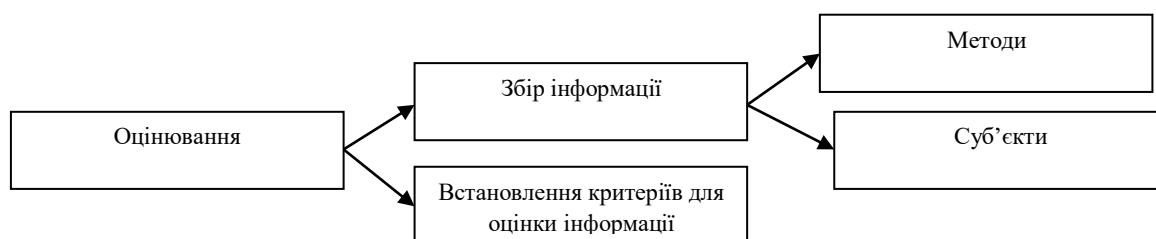

Рис. 1. Модель оцінювання за Харленом

«Оцінювання - це систематичний збір та інтерпретація свідчень, що веде, як частина процесу, до встановлення цінності з перспективою дії» (Walberg & Naertel, 1990) [10; 11].

Оцінювання (*від англ. assessment*) – це процес оперування (систематизація, аналіз, узагальнення тощо) чисельними показниками, які виміряні відповідно до певних правил [10].

Оцінювання (*від англ. evaluation*) – це процес формулювання висновків на основі порівняння кількісних показників, отриманих із різних джерел, зі стандартами. Поділяється на формуюче (*formative*) та підсумкове (*summative*) оцінювання результатів та процесів [10; 11].

Оцінювання має здійснюватися систематично на всіх етапах навчання з використанням різноманітних форм контролю, об'єктивно і диференційовано.

Педагогічне оцінювання означає низку процесів, які використовуються для визначення того, що знає, розуміє та вміє той, кого навчають.

В основу системи педагогічного оцінювання покладено *педагогічну діагностику* [5; 6].

Як свідчить аналіз наукових джерел із теми дослідження *педагогічна діагностика* (від грец. *dia* – «прозорий» та *gnosis* – «знання») в буквальному перекладі означає прояснення, розпізнавання (отримання інформації про стан і розвиток контрольованого об'єкту – процесу навчання) [10].

Педагогічна діагностика у професійній роботі педагога виконує дві функції: по-перше, надає достовірну інформацію вчителю для прийняття обґрунтованих педагогічних рішень і впливів на об'єкт і, по-друге, виконує роль каналу зворотного зв'язку для отримання повідомлення про результати цих впливів, а в разі необхідності підказує шляхи їх корекції [9].

Основними цілями введення системи оцінювання результатів навчання магістрів за освітньою програмою «Управління навчальними закладами» в роботу кафедр педагогіки закладів вищої освіти є:

- стимулювання повсякденної систематичної роботи магістрів;
- зниження ролі випадкових чинників при здійсненні захисту індивідуального (групового) проекту під час виконання практичних завдань;
- визначення реального місця, яке посідає магістр серед управлінців своєї категорії відповідно до власних фахових успіхів;
- підвищення мотивації магістрів до опанування управлінських освітніх програм на базі оцінки результатів їх навчальної роботи;
- створення об'єктивних критеріїв для визначення кандидатів на продовження навчання у рамках багаторівневої системи освіти.

Система оцінювання рівня результатів навчання магістрів заснована на використанні сукупності контрольних точок, оптимально розташованих на всьому часовому інтервалі вивчення модулів навчальної програми. При цьому передбачається розподіл усього програмного матеріалу на ряд самостійних, логічно завершених модулів і здійснення відповідно до них контрольних

заходів. Важливим принципом системи оцінювання є вимога своєчасного виконання магістром усіх навчальних завдань.

За допомогою відповідних методів педагогічної діагностики (педагогічного спостереження, бесід, анкетувань, інтерв'ю, тестів тощо) проводиться аналіз навчального процесу та визначається його ефективність (результативність). Упровадження системи оцінювання результатів навчання магістрів за освітньою програмою «Управління навчальними закладами» орієнтовано на такі цілі, як: визначення прогалин у навчанні; планування подальших етапів навчального процесу; внутрішня і зовнішня корекція в разі неправильної оцінки результатів навчання; мотивація шляхом заохочення за успіхи у навчанні та регулювання складності наступних кроків; підтвердження успішних результатів навчання; поліпшення умов навчання.

До запровадження системи оцінки необхідно чітко визначити, що повинні знати і вміти магістри, на якому рівні. Пріоритетною метою системи оцінки досягнення стандартів повинна бути допомога в удосконаленні викладання і процесу навчання. Вимоги до рівня підготовки магістрів, інструментарій та процедури оцінки, а також способи використання результатів повинні бути однаковими для всіх. Встановлено ефективні види педагогічного контролю знань студентів, які навчаються за магістерськими програмами: вхідний, поточний, модульний, вихідний, самоконтроль, залік та захист випускних робіт. Усі види педагогічного контролю поділено на дві групи – зовнішній і внутрішній. Зовнішній педагогічний контроль включає вхідний, модульний та вихідний контролю. Внутрішній педагогічний контроль включає поточний контроль, залік та захист випускних робіт - курсових та дипломних проектів.

Вхідний та вихідний контроль, що використовуються для визначення стартового і отриманого рівня професійних знань та вмінь магістрів, проводяться методом комп'ютерного тестування. Модульний контроль здійснюється з метою виявлення результатів засвоєння змісту професійних модулів під час очного навчання та самостійної роботи, поточний контроль – проводиться викладачами під час кожного заняття.

Захист творчих індивідуальних (групових) проектів призначений для виявлення рівня і якості виконання індивідуальних завдань під час заочного навчання та самостійної роботи, залік – для оцінювання засвоєння матеріалу з окремих навчальних модулів, проводиться усно або письмово, у груповій або індивідуальній формах.

Самоконтроль використовується для здійснення самооцінювання ефективності особистої навчальної роботи студентами.

Для приведення результатів усіх видів педагогічного контролю до загальноєвропейської системи оцінювання застосовується стобальна шкала та спеціальний механізм перерахунку, наведений у Таблиці 1, 2.

Таблиця 1. Система оцінювання результатів усіх видів педагогічного контролю

Оцінка			
за національною шкалою	за шкалою ECTS		оцінка у балах
«відмінно»	A	Відмінно – відмінне виконання, лише з незначною кількістю помилок	90 – 100
«добре»	B	Дуже добре – вище середнього стандарту, але з деякими поширеними помилками	86 – 89
	C	Добре – хороша робота, але з помітними помилками	76 – 85
«задовільно»	D	Задовільно – пристойно, але зі значними огріхами	70 – 75
	E	Достатньо – відповідає мінімальним вимогам	60 – 69
«незадовільно»	FX	Незадовільно – необхідно суттєво доопрацювати	35 – 59
	F	Незадовільно – необхідно переробити	1 – 34

Аналіз результатів навчання є підставою для постійного його корегування та вдосконалення на шляху досягнення поставленої мети. Результативність здійснюваних діагностичних вимірювань свідчить про стан засвоєння матеріалу, та просування магістрів до бажаної мети, про недоробки, про доцільність обраних викладачем методів та критеріїв оцінювання, технологій навчання, методів та засобів викладання.

*Таблиця 2. Критерії оцінювання творчих індивідуальних (групових) проектів
слухачів*

№ з/п	Критерій оцінювання	Показники змісту	Оцінка в балах
1	Актуальність теми (20 балів)	обґрунтованість; розкриття проблеми в працях науковців; чіткість формулювання	16 – 20
		показники змісту розкриті не повністю	11 – 15
		показники змісту розкриті частково	6 – 10
		показники змісту переважно не розкриті	0 – 5
2	Наукові основи розроблення теми (20 балів)	аналіз стану розробленості та вивчення проблеми; визначення напрямів розв’язання завдань; структурність і логічність змісту	16 – 20
		показники змісту розкриті не повністю	11 – 15
		показники змісту розкриті частково	6 – 10
		показники змісту переважно не розкриті	0 – 5
3	Професійна та практична спрямованість результатів (30 балів)	відповідність змісту роботи до професійної діяльності; обґрунтування доцільності та можливості впровадження;	23 – 30
		показники змісту розкриті не повністю	16 – 22
		показники змісту розкриті частково	8 – 15
		показники змісту переважно не розкриті	0 – 7
4	Упровадження результатів дослідження в практику (20 балів)	методика впровадження; організація впровадження; аналіз одержаних результатів; наявність висновків та рекомендацій	16 – 20
		показники змісту розкриті не повністю	11 – 15
		показники змісту розкриті частково	6 – 10
		показники змісту переважно не розкриті	0 – 5
5	Оформлення роботи (10 балів)	наявність чіткої структури; відповідність обсягу до вимог; відповідність оформлення до вимог; наявність переліку використаних джерел, їх актуальність і сучасність; наявність посилань у тексті на джерела; наявність додатків	9 – 10
		показники змісту розкриті не повністю	6 – 8
		показники змісту розкриті частково	3 – 5
		показники змісту переважно не розкриті	0 – 2
		тах кількість балів	100

Висновок. Отже, використання системи педагогічного оцінювання результатів навчання магістрів за освітньою програмою «Управління навчальними закладами» та урізноманітнення форм навчання керівних кадрів дає такі можливості: як найповніше задовольнити потреби педагогічних кадрів відповідно до фахових зацікавлень та рівня професійної управлінської

підготовки; створити умови для системної самоосвіти; забезпечити безперервність фахового вдосконалення.

Література:

1. Берека В. Є. Теоретичні і методичні основи фахової підготовки магістрів з менеджменту освіти: дис. ... д. пед. н.: спец. 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти / В. Є. Берека – Київ: 2008. – 450 с.
2. Галузевий стандарт підготовки магістрів зі спеціальності специфічних категорій 8.18010020 «Управління навчальним закладом» кваліфікації «Керівник підприємства, установи та організації (у сфері освіти та виробничого навчання)», з узагальненим об'єктом діяльності: «Технології управління навчальним закладом», затверджений Міністерством освіти і науки України 21. 02. 2006 р., № 114.
3. Калашнікова С. А. Модернізація програм підготовки керівників навчальних закладів на основі концептуальних засад професійної підготовки управлінців-лідерів / С. А. Калашнікова // Освітологічний дискурс. – № 1 (3), 2011. – С. 143-167.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – Київ: «К.І.С.», 2004. – 112 с.
5. Кравченко Г. Ю. Особливості впровадження системи оцінювання рівня професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної педагогічної освіти / Г. Ю. Кравченко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць / за заг. ред. Л. Д. Тovaжнянського, О. Г. Романовського. – Вип. 30-31 (34-35). – Харків: НТУ «ХПІ», 2012. – С. 24-33.
6. Кравченко Г. Ю. Формування управлінської компетентності керівника навчального закладу в умовах післядипломної педагогічної освіти / Г. Ю. Кравченко // Вчені записки. Харківський інститут управління: науковий журнал. - Вип. 29. – Харків: ХІУ, 2012. – С. 380-387.
7. Кравченко Л. М. Наукові основи підготовки менеджерів освіти у системі неперервної педагогічної освіти: автореф. доктора пед. наук: 13.00.04 - Теорія і методика професійної освіти / Кравченко Любов Миколаївна. – Полтава, 2009. – 41 с.
8. Лунячек В. Е. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки керівних кадрів в умовах магістратури до управління якістю освіти / [Електронний версія] – Режим доступу: <http://mydisser.com/ua/catalog/view/238/246/9677.html>.
9. Огієнко О. І. Філософська концепція освіти дорослих Н. Ф. Грундтвіга / О. І. Огієнко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – Вип. 18 (22). – Харків: НТУ «ХПІ» – 2008. – С. 3-9.
10. Assessment in transition: learning, monitoring and selection in international perspective (1996). Edited by Angela Little&Alison Wolf-1-st ed/,Elsevier Science Ltd,
11. Keeves J. The world of school learning. Selected key findings from 35 years of IEA research. IEA, 1994.

2.7 To the problem of educational values of future professional educational institutions in the context of the New Ukrainian school

До проблеми освітніх цінностей майбутніх фахівців початкової освіти в контексті Нової української школи

Державний стандарт початкової освіти (2018), розроблений у рамках проекту «Нова українська школа», орієнтує вчителя початкової школи на використання в освітньому процесі такого змісту освіти і технологій навчання, який відкриє можливості для формування в учнів здатності до успішної самореалізації в соціумі. Основна новація Державного стандарту початкової освіти – структурування змісту початкової освіти на засадах інтегративного підходу у навчанні [2]. Слід додати, що успішне реформування початкової ланки освіти неможливе без сформованих цінностей самого реформатора (вчителя початкової школи).

До генези поняття “цінність” зверталось багато сучасних філософів (В. Брожик, В. Водзинська, О. Дробницький, А. Москаленко, І. Попова, В. Сержантов, Л. Столович та ін.). У науці проблема цінностей знайшла своє відображення у філософській (О. Дробницький, Л. Столович, В. Тугарінов та ін.), соціологічній (А. Здравомислов, А. Ручка, В. Ядов та ін.) та психолого-педагогічній літературі (Л. Божович, Л. Виготський, Н. Кон, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе та ін.).

Беручи до уваги таку кількість наукових досліджень, доцільно вказати, що залишається недостатньо розкритим питання освітніх цінностей майбутніх фахівців початкової освіти в контексті Нової української школи, тому визначаємо дану проблему *метою статті*.

Так, О. Сухомлинська зазначає, що відмінності у шляхах долучення до цінностей, а часто самі цінності, мають бути обов’язково визнані й прийняті як заповука єдності – інший шлях веде до посилення конфронтаційних тенденцій. При загальновизнаних морально-етичних ідеалах, вказує науковець, шляхи

можуть бути зовсім різними, що лише збагачує загальнопедагогічний простір. О. Сухомлинська акцентує увагу на тому, що примусове, безкомунікативне долучення до несприятних цінностей загрожує вибухами деструкції [6, с. 18].

Результати соціологічного дослідження О. Гилюна підтверджують вищевикладені положення. Він зазначає, що особливості системи цінностей і норм сучасної молоді, студентської зокрема, полягають у тому, що її становлення відбувається не шляхом переоцінки попередніх цінностей, а під безпосереднім впливом нинішніх умов і чинників, зокрема в рамках інституціональних форм навчання та виховання. За результатами дослідження абсолютна більшість студентів як найважливіші свої цінності називає традиційні цінності особистісного характеру, ті, що були характерними і для студентів попередніх поколінь, однак, наголошує О. Гилюн, найбільше ж відрізняє нинішню українську студентську молодь прагматизація ціннісної свідомості та низький рівень прояву суспільно значущих цінностей [1].

Оскільки освіта є підсистемою загальної соціальної системи, зрозуміло, що, з одного боку, в освітніх цінностях фокусуються актуальні соціальні цінності, з іншого боку – освіта виступає певною мірою автономною системою, яка функціонує відповідно до специфічних педагогічних закономірностей.

У контексті зазначеної проблеми доцільно розглянути концепції освіти, які становлять неабиякий інтерес для багаточисленних досліджень. Так, посилену увагу з боку українських педагогів привертає концепція глобальної освіти, яка була запропонована вченими США у 80-х роках. Наведемо низку завдань, які розкривають її змістове наповнення:

- сформувати інтерес та повагу до культурних досягнень усіх народів, прагнення зрозуміти найбільш важливі, специфічні й загальні характеристики цих культур;
- прищепити молодим людям навички ефективного спілкування, вміння уникати неконструктивних конфліктів;

- сформуувати нове гуманістичне бачення світу в усій його різноманітності та єдності, завдання якого – зберегти рівновагу в провідних системах: “людина і природа”, “людина і суспільство”, “людина і людина”;

- виробити вміння творчо підходити до будь-якої ситуації, вирішення різноманітних проблем, професійної діяльності;

- сформуувати адекватне бачення власної особистості у взаємозалежності з іншими та розуміння необхідності враховувати потреби, цінності інших осіб, груп людей, націй.

Відповідно до концепції інтеркультурної освіти, яка набула значної популярності серед педагогів зарубіжних країн, пріоритетами освіти повинні стати загальнолюдські цінності: сприйняття світу як єдиної системи альтернативних форм існування культури, мови, поглядів тощо, вміння спілкуватися між собою та приходити до певного консенсусу. Метою освіти, за цією концепцією, є формування людини як громадянина країни, Європи та світу, якому притаманні такі якості: гуманність, толерантність, об'єктивність, гнучкість, здатність до творчого співробітництва, адекватного самостійного вибору в оцінках та вчинках, правильного усвідомлення сутності загальнолюдських цінностей [7, с. 26].

Варто зазначити, що в багатьох розвинутих країнах відмовляються від орієнтації молоді особи на кар'єру як головну життєву мету, на перше місце там виступає завдання – сформуувати власну систему ціннісних орієнтирів.

Так, науковцями Великобританії було визначено чотири провідні групи освітніх цінностей:

- особистісні цінності (цінності, які притаманні конкретній особі як неповторній індивідуальності, вони виступають для неї підґрунтям для вивчення себе та для власного всебічного самовдосконалення);

- цінності взаємовідносин з іншими людьми (цінності, які виступають основою для взаємодії кожної особи з іншими людьми на підґрунті принципів довіри, толерантності, поваги до приватного життя та пріоритетів інших);

- суспільні цінності (цінності, на підвалинах яких функціонує демократичне суспільство: істина, рівність, права людини, справедливість, соціальна відповідальність тощо);

- цінності довкілля (цінності світу, природи, усвідомлення необхідності обов'язків щодо збереження та підтримки навколишнього середовища, розуміння місця людини серед природи тощо).

Разом з тим, учені Великобританії акцентують увагу на тому, що в умовах полікультурного суспільства трансляція в молодіжне середовище вказаних освітніх цінностей є одним з першочергових завдань для усіх навчальних закладів [7, с. 20].

У контексті порушеної проблематики, доцільно навести перелік провідних загальноєвропейських цінностей, які молодь повинна опанувати у процесі освіти, за М. Форбеком:

- утвердження на основі рішення більшості обраних народних представників плюралістичних цінностей, тобто цінностей демократії, що ґрунтуються на партійній різноманітності, на відміну від цінностей тоталітарної диктатури;

- утвердження елементарних прав людини, як вони подані в Конвенції прав людини Ради Європи (людська гідність кожного, право на життя і фізична недоторканність, заборона знущань і рабства, особиста свобода, захист від свавільного арешту, принцип правового послуху і судової незалежності тощо);

- повага до цінностей європейського судового співтовариства;

- толерантність стосовно інакомислячих і представників інших народів та рас, що включає боротьбу проти антисемітизму й ворожого ставлення до чужинців;

- ідея мирного розв'язання конфлікту і переговорів; воля збереження миру в Європі й у світі;

- готовність до взаєморозуміння, зменшення конфліктів і до визнання та виявлення спільного положення при одночасному ствердженні європейської багатоманітності;

- відкритість стосовно інших народів і культур при збереженні власної культурної неповторності;
- солідарність і любов до ближнього;
- здатність до добросусідського співжиття з іншими народами й готовність до компромісів при реалізації різних інтересів у Європі, якщо навіть вони включатимуть відмови задля блага інших;
- усвідомлення відповідальності (як у приватному, так і в громадському житті) та активна участь громадян у політичних подіях;
- здатність до самостійного і критичного мислення;
- готовність виступити за свободу, справедливість і соціальну захищеність;
- повага до життя і прав інших, збереження природи й довкілля;
- збереження традиційних чеснот – таких, як вірність, доброта, скромність, старанність, усвідомлення обов'язку і ввічливість, якщо навіть вони не є пріоритетними [8, с. 29-30].

Враховуючи швидкоплинні зміни у світі, зауважимо, що визначення провідних цінностей для української моделі освіти, узгодження їх із загальноєвропейськими та загальносвітовими пріоритетами виступає сьогодні багатогранною проблемою, без розв'язання якої неможливо прогнозувати подальший розвиток вітчизняної освітньої системи та суспільства взагалі, проте, на шляху реалізації ціннісного підходу в царині освіти це тільки перший етап. Не менш складним є другий етап – етап трансляції обраних гуманістичних цінностей для молоді у ЗВО.

Питання освітніх цінностей знайшло відбиток у працях С. Єрмакової, В. Денисенко, А. Кудусової, Н. Ткачової, А. Суценка, О. Сухомлинської та ін.

Безпосередньо проблема формування професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів розкрита у роботі С. Єрмакової [3]. Утворення професійно-педагогічних цінностей, за дослідницею, – це складний структурований процес розвитку властивостей і якостей, інтересів та світоглядних установок особистості, внаслідок засвоєння, навчання і

самоактуалізації, який дає можливість протягом тривалого часу регулювати професійну діяльність. Наведемо види професійно-педагогічних цінностей учителів початкових класів, визначених С. Єрмаковою (Табл. 1).

Таблиця 1. Види професійно-педагогічних цінностей учителя початкових класів (за С. Єрмаковою)

№ п/п	Види професійних цінностей	Зміст професійних цінностей
1.	Комунікативні	- формування культури професійного спілкування; - аналіз вербального впливу; - управління міжособистісними взаєминами в колективі та ін.
2.	Діагностичні	- діагностика професійно важливих цінностей; - діагностика ефективності професійної діяльності; - діагностика власних психологічних станів та ін.
3.	Гуманістичні	- визначення найвищою цінністю дитини; - упровадження в освітній процес гуманістичних принципів навчання; - планування різних видів і форм діяльності з метою гуманізації педагогічної освіти.
4.	Дослідницькі	- самореалізація творчого потенціалу вчителя; - здібність до пошуку.
5.	Інформаційні	- підбір та структурування тематичної інформації; - узагальнення інформації про результативність освітнього процесу і власної професійної діяльності та ін.
6.	Прогностичні	- прогнозування і передбачення результату діяльності.
7.	Аналітико-оцінювальні	- аналіз освітнього процесу; - активізація професійної діяльності; порівняння й оцінка результатів.

Отже, як свідчать дані таблиці, визначені види цінностей тісно пов'язані з професійними цінностями вчителя початкових класів. Дослідження С. Єрмакової також дозволило визначити педагогічні умови формування професійно-педагогічних цінностей у майбутніх фахівців школи першого ступеню, а саме: усвідомлення значущості професійно-педагогічних цінностей; стимулювання розвитку смислових утворень і ціннісних орієнтацій особистості; формування потреби в педагогічній рефлексії.

Однак сьогодні в системі ЗВО все ж таки існує протиріччя між переважно знаннєво-технологічною формою підготовки і особистісним розвитком студентів у процесі навчання. В освітньому процесі ЗВО зазвичай основна увага (а відповідно і педагогічний контроль) приділяється засвоєнню

студентами наукових знань та професійних методів організації діяльності, тоді як розвиток особистості майбутнього вчителя і, зокрема, тенденції формування його спрямованості як системоутворюючої професійної якості іноді залишаються за межами педагогічної експертизи. Тому зусилля сучасних учених зі створення гуманістично-орієнтованих технологій, викладачів ЗВО з метою передачі їх студентам, працівників методичних служб щодо засвоєння та впровадження даних технологій в освітній процес не призводять до принципових змін у системі освіти, оскільки ступінь розвитку гуманістичної спрямованості як майбутніх, так і працюючих учителів часто виявляється недостатнім для реалізації відповідних принципів у безпосередній практичній діяльності.

Системний аналіз теоретичних і прикладних досліджень у межах проблеми формування професійних ціннісних орієнтацій, зроблений Т. Лопухіною, дозволяє говорити про переорієнтацію ЗВО з підготовки вчителя, здатного лише на відтворення традиційної моделі педагогічної діяльності, на підготовку компетентного педагога-професіонала з розвиненою суб'єктною позицією, здатного до проектування ефективного освітнього середовища на засадах цінностей розвитку особистості дитини, власного професійного й особистісного зростання. Нове розуміння підвалин професійної підготовки, вказує дослідниця, потребує розробки й осмислення нового категоріального апарату в контексті розвитку вищої педагогічної освіти, де увага акцентується не на дослідженні структурних і функціональних компонентів діяльності педагога, а зосереджується на вивченні його професійної свідомості як суб'єкта діяльності, що скеровує розвиток рефлексії, ціннісних смислів, орієнтацій тощо [5, с. 133].

Продовжуючи роботу над висвітленням проблеми освітніх цінностей майбутніх фахівців початкової освіти в умовах НУШ, варто звернути увагу на дослідження А. Кудусової [4]. Науковець, розглядаючи питання “освітніх цінностей”, виокремлює поняття “гуманістична спрямованість” та висвітлює його як найважливіший компонент професійної підготовки майбутнього вчителя. А. Кудусовою визначено структуру гуманістичної спрямованості,

виділено сукупність її ознак та критеріїв вимірювання, виявлено тенденції формування гуманістичної спрямованості у традиційній системі організації освітнього процесу, що розширює уявлення про особливості становлення майбутніх фахівців під час навчання в ЗВО.

Ми вважаємо, що результативну трансляцію майбутнім фахівцям освітніх цінностей може забезпечити тільки науково обґрунтоване поєднання різних педагогічних засобів. Сформованість ціннісної свідомості в людині передбачає, що вона здатна самостійно оцінити будь-яку ситуацію, проблему чи явище, зробити адекватні висновки, обрати оптимальне рішення чи варіант дій відповідно до власних переконань та життєвих пріоритетів. Для цього вона повинна постійно набувати досвіду поведінки в умовах індивідуального вибору конкретних думок, ідей чи вчинків з альтернативно можливих. Внаслідок цього однією з необхідних передумов ефективного засвоєння майбутніми вчителями початкової освіти певних освітніх цінностей є організація освітнього процесу на основі суб'єктно-діалогової взаємодії.

Визначений вид взаємодії передбачає, що між викладачем та студентом встановлюються рівноправно-партнерські стосунки, які розвиваються на основі взаємної поваги, прагнення зрозуміти іншу людину, перейнятися її відчуттями й переживаннями. Відмовляючись від авторитарного стилю управління освітнім процесом, викладач може розраховувати на здобуття авторитету серед майбутніх фахівців тільки завдяки своїй професійній компетенції, впливу позитивних особистісних якостей. У цьому випадку студент перетворюється із об'єкта педагогічного впливу на співавтора власного освітнього процесу, а це, у свою чергу, дозволяє максимально враховувати його індивідуальні інтереси та цілі, підвищувати мотивацію пізнавальної діяльності, забезпечувати усвідомлення особистої відповідальності за результати.

Організація освітнього процесу на суб'єктно-діалоговій основі передбачає зміну його провідної цілі. Нею стає не передавання певної інформації з навчального предмета, а обмін думками, особистісними духовними цінностями, етичними нормами, що сприяє формуванню у кожного майбутнього фахівця

початкової освіти індивідуальної системи життєвих ідеалів, власної світоглядно-ціннісної позиції.

Зазначимо, що протягом життя в ціннісній системі людини відбуваються суттєві зміни, вона постійно оновлюється та вдосконалюється. Незважаючи на це, саме система особистих цінностей виконує для людини роль деякого усталеного стрижня, який забезпечує цілісність та спадкоємність в її особистісному розвитку, адекватну адаптацію до умов життєдіяльності в суспільстві, яке постійно змінюється. Виходячи з даної позиції, кожний викладач повинен впливати на своїх вихованців таким чином, щоб їх ціннісні системи відповідали загальнолюдським цінностям та відрізнялися водночас достатньою усталеністю та високою гнучкістю.

Безперечно, цінності не можна закласти автоматично у свідомість молодшої особи, вони є результатом її власної внутрішньої активності. Правильно організований освітній процес стимулює цю активність, допомагає особистості набутти досвіду толерантного ставлення до думок чи позицій інших людей. Педагогічний діалог на основі ціннісного обміну дозволяє створити сприятливий психологічний мікроклімат у колективі, коли кожний його учасник відчуває себе самодостатньою особистістю, яка має право на помилку, не боїться щиро висловлювати свої думки. У процесі такого діалогу викладач не намагається шукати недоліки у відповідях студентів, а стимулює їх самостійний пізнавальний пошук, виступає зацікавленим помічником в організації їх всебічного вдосконалення, сприяє успішності траєкторії власного розвитку.

Маємо зазначити, що визначено лише одну з умов процесу формування освітніх цінностей майбутніх фахівців початкової освіти в контексті вимог НУШ.

Узагальнюючи вищевикладений матеріал, можна зробити висновок, що в умовах прискореної трансформації суспільства у цілому та в умовах НУШ зокрема, важливо визначити такі освітні цінності, які сприятимуть

забезпеченню можливості найбільш повної самореалізації кожної особистості в усіх сферах життєдіяльності.

Передбачається, що реалізація зазначених освітніх цінностей матиме вагомі наслідки на двох рівнях. По-перше, трансформація на гуманістично-ціннісній основі освіти, яка виступає вагомим компонентом загальної соціальної системи, позитивно впливатиме на процес подальшого розвитку суспільства взагалі. По-друге, опанування майбутніми фахівцями початкової освіти актуальних освітніх цінностей сприятиме усвідомленню ними того факту, що подальший стан суспільства та людства в цілому значною мірою залежить від індивідуальних зусиль кожного окремого представника, його прагнення поєднати ці зусилля із зусиллями інших людей на шляху розбудови загального майбутнього, готовності до відкритого діалогу з іншими людьми в усіх сферах життєдіяльності, сприйняття світу як цілісної відкритої системи.

У подальших наукових розвідках плануємо розглянути біо(еко)етичні цінності майбутніх фахівців початкової освіти як освітні цінності, які сприятимуть гармонізації стосунків між людьми та довкіллям.

Література:

1. Гилюн О. В. Студент початку XXI століття: особливості ціннісних орієнтацій та соціальних норм [Електронний ресурс] / О. В. Гилюн. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Staptp/2010_45/files/ST45_28.pdf.
2. Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21. 02. 2018 № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 21. 04. 2019).
3. Єрмакова С. С. Формування професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Єрмакова Світлана Станіславівна. – О., 2003. – 266 с.
4. Кудусова А. Ш. Формування гуманістичної спрямованості майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Кудусова Аліє Шухрійівна. – К., 2005. – 301 с.
5. Лопухіна Т. Формування суб'єктивної системи цінностей майбутніх педагогів у контексті гуманітарних наук / Т. Лопухіна // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. пр. – Слов'янськ, 2010. – Спецвип. 4. Ч. 2. – С. 130-136.
6. Сухомлинська О. Педагогічний ідеал крізь призму теорій моралі / Ольга Сухомлинська // Шлях освіти. – 2008. – № 1. – С. 12-18.
7. Ткачова Н. О. Аксиологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі: монографія / Н. О. Ткачова. – Луганськ: ЛНПУ імені Т. Г. Шевченка; Х.: Вид-во „Каравела”, 2006. – 300 с.
8. Форбек М. Європейський стандарт шкільної освіти / М. Форбек // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 28-33.

2.8 Directions of correction and rehabilitation work in inclusive education

Напрямки корекційно-реабілітаційної роботи в інклюзивному навчанні

Постановка проблеми. Інтеграція людей з інвалідністю в суспільство давно стала нормою в багатьох країнах. За кілька останніх десятиліть у переважній більшості країн Європи відбулися докорінні зміни в освітньому законодавстві і, як результат, – у практичному переформатуванні системи освіти осіб з особливими потребами. За останні роки освіта цих дітей зазнала істотних змін, які пов'язані з визначенням нової ідеологічної суспільно-освітньої парадигми. Сьогодні в Україні відкриваються нові перспективи, які насамперед стосуються переосмислення ставлення до осіб із особливими потребами. Отже, якщо буде досягнуто успіхів у процесі впровадження інклюзії в освіті, то такий підхід може стати концептуальним для зміни їх сприйняття суспільством, що є одним із гуманітарних напрямків розвитку держави.

Інклюзивна освіта – термін, який вперше прозвучав у Саламанській декларації про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами, прийнятій на Всесвітній конференції з питань освіти осіб з особливими потребами у червні 1994 року.

Саме цей документ і став першим міжнародним документом, у якому наголошується на актуальності цієї проблеми для всього світу й недоцільності розгляду ізолюваної освіти осіб з особливими потребами, підкреслюється, що інклюзивна освіта має стати частиною педагогічної стратегії та нової соціальної й економічної політики. У зверненні до всіх урядів наголошується, що пріоритетним з точки зору політики та бюджетних асигнувань має бути «реформування системи освіти, яке б дало змогу охопити навчанням усіх дітей, незважаючи на індивідуальні відмінності та труднощі; законодавчо визнати принцип інклюзивної освіти, який полягає в тому, що всі діти перебувають у звичайних школах, за винятком тих випадків, коли не можна вчинити інакше;

всіляко заохочувати обмін досвідом з країнами, що мають інклюзивну систему навчання; сприяти участі батьків, громад, громадських організацій осіб з інвалідністю в процесах планування та прийняття рішень, що стосуються задоволення особливих навчальних потреб; всіляко сприяти розробці стратегій діагностування та визначення особливих потреб у дітей, а також розробляти науково-методичні аспекти інклюзивного навчання; значну увагу варто приділити підготовці педагогів до роботи в системі інклюзивної освіти»[2, 3, 5].

Аналіз основних досліджень. У спеціальній педагогіці М. М. Малофєєвим виділені етапи еволюції в західній Європі державно-суспільного ставлення до осіб з відхиленням розвитку та їхньої освіти. Автор підкреслює, що на п'ятому етапі, який розпочався в сімдесятих роках двадцятого століття, ставлення до людей з особливими можливостями як до рівних з рівними можливостями - це шлях від ізоляції до інтеграції.

Професор А. А. Колупаєва зазначає, що в Україні за період незалежності освіта дітей з особливими потребами зазнала істотних трансформаційних змін: від інституалізації до інклюзії. Третій етап розвитку освіти дітей з особливими потребами вона характеризує таким чином: він розпочинається з 2011 року й триває донині, його основними рисами є впровадження інклюзивної освіти – системи освіти, що передбачає надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами в умовах закладу загальної середньої освіти за місцем проживання.

Аналіз теорії та практики спеціальної освіти свідчить про те, що кожна країна має свій досвід. Вивченням вітчизняної історії становлення системи спеціальної освіти займалися В. І. Бондар, В. В. Засенко, В. В. Золотоверх, Л. К. Одинченко, В. М. Синьов, М. О. Супрун, О. М. Таранченко та ін. Вони виявили, що тенденції інтеграції та інклюзії в Україні історично обумовлені, а етапи еволюції державно-суспільного ставлення до осіб з відхиленням розвитку та їхньої освіти мають певні особливості. І хоча наша держава повсякчас надавала допомогу дітям з особливостями психофізичного розвитку, все ж

активне запровадження інтегрованої та інклюзивної освіти розпочалось пізніше, ніж у Європі [2, 5].

Можна зазначити, що в умовах сьогодення спеціальна освіта в Україні реформується з урахуванням прогресивних світових тенденцій, за останні десятиліття визначено нову методологію розвитку спеціальної освіти, яка базується на демократичних цінностях.

За даними центру громадського моніторингу і контролю середовища із 17337 українських шкіл лише 1127 залучені до інклюзивного навчання. Понад 56 тисяч школярів із особливими потребами не охоплені навчанням у загальноосвітніх закладах. На сьогоднішній день показник інклюзії в Україні становить лише 7%, але щороку зростає кількість дітей з особливими потребами, які навчаються в інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти. За останні роки на 22,4 відсотка збільшилася мережа навчальних закладів для дітей зі складними порушеннями розвитку (навчально-реабілітаційних центрів) та відповідно здобувачів освіти у них:

У 2016/2017 навчальному році в інклюзивних класах навчалися 4180 учнів, що на 53,6 відсотки (або на 1460 учнів) більше порівняно з 2015/2016 навчальним роком (2720 учнів). На 7 відсотків (з 5,3 тис. до 5,7 тис.) збільшилася кількість учнів з особливими потребами, для яких освітній процес організовано в спеціальних класах загальноосвітніх шкіл за місцем проживання дітей [3].

З метою надання кваліфікованої допомоги в засвоєнні навчального матеріалу учнями з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти у 2016/2017 навчальному році до штатних розписів уведено 1825 посад асистента вчителя.

Надзвичайно проблемним залишається питання непристосованості інфраструктури до особливих потреб осіб з інвалідністю: недоступність або дуже обмежена доступність від загальної кількості навчальних закладів, будівель житлових приміщень, лікувально-профілактичних, реабілітаційних установ, об'єктів соціального призначення.

Стійка оптимізація закладів інституційного виховання насамперед зумовлена впровадженням інклюзивного навчання та збільшенням кількості дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в спеціальних класах закладів загальної середньої освіти. Сучасна державна політика, нормативно-правові зміни сприяють формуванню нової суспільної філософії щодо дітей та дорослих з особливими потребами.

Нормативно-правові документи в Україні закріплюють державні гарантії щодо надання освітніх послуг дітям з особливими потребами, серед них закон України «Про освіту». Згідно з внесеними змінами заклади загальної середньої освіти можуть створювати у своєму складі спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами. Концепцією розвитку інклюзивної освіти (Наказ МОН від 01. 10. 2010 № 912) визначено зміст і шляхи впровадження інклюзивної освіти: «Інклюзивне навчання – це комплексний процес який забезпечує рівний доступ до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їхнього навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей».

Постановка завдання. Останнім часом обговорюється впровадження інклюзивної освіти в українському суспільстві. Інклюзивна освіта прагне розробити стратегію викладання і навчання, яка буде більш гнучкою для задоволення різних потреб у навчанні. Завдання нашого дослідження – з'ясувати особливості роботи корекційного педагога-реабілітолога в інклюзивному класі.

Виклад основного матеріалу. Інклюзивна освіта – це та складова гуманітарної політики кожної сучасної країни, яка свідчить, наскільки її суспільство захищає невід'ємні права дитини та яка сьогодні поступово входить у освітній процес України. Інклюзивна освіта – це, передусім, формування суспільної уваги та поваги до розмаїття та унікальності кожного учня чи учениці, що, у свою чергу, забезпечує підвищує якості освіти для всіх

дітей це сприяє формуванню нової суспільної філософії щодо дітей та дорослих з особливими потребами. Відомо, що пріоритетною складовою інклюзивної освіти є не тільки забезпечення для кожної дитини доступності навчання, а й здобуття в подальшому бажаного освітнього рівня і в одночас забезпечення необхідного корекційно-реабілітаційного та психолого-педагогічного супроводу [5].

Мета і завдання інклюзивної освіти визначені як міжнародною, так і вітчизняною законодавчою базою. Головною метою інклюзивної освіти є створення умов для особистісного розвитку, творчої самореалізації та утвердження людської гідності дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Завдання інклюзивної освіти:

- Забезпечення права дітей з особливими потребами на здобуття загальної середньої освіти в умовах закладів загальної середньої освіти у комплексному поєднанні з корекційно-реабілітаційними заходами;
- Різнобічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування інтересів і потреб;
- Надання у процесі навчання й виховання кваліфікованої психолого-медико-педагогічної допомоги з урахуванням стану здоров'я, особливостей психофізичного розвитку вихованця;
- Виховання школяра як культурної і моральної людини з етичним ставленням до навколишнього світу й самої себе [5, 8].

Перевагам інклюзивного навчання є те, що об'єктом уваги стають не вади дитини, а цілісна особистість. Враховуються можливості дитини, її потреби, досягнення. Завдяки спілкуванню й спільній діяльності в дітей з особливостями психофізичного розвитку формується модель здорового й повноцінного способу життя. Головною перевагою є надання можливості дітям з особливими потребами навчатися за місцем проживання без відриву від родини.

Вважають, що інклюзивна освіта є позитивною не лише для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, а й для їхніх однолітків з типовим

розвитком: у них формується вміння цінувати своє здоров'я, вони навчаються співпереживання, співчуття, у них формується природне прагнення допомагати оточуючим. Вони вчаться приймати дітей з особливими освітніми потребами як рівних, враховувати чужі потреби, поступатися власними бажаннями, краще усвідомлюють власні можливості, отримують міцні знання й краще закріплені навички завдяки організації співпраці дітей у групі, мають змогу набувати лідерські якості. У майбутньому ці діти уникнуть бар'єрів у спілкуванні з людьми з інвалідністю, особливостями в поведінці, зовнішності тощо.

Інклюзивне навчання означає, що всі здобувачі освіти можуть навчатися в школах за місцем проживання, у загальноосвітніх класах, у яких в разі необхідності їм буде надаватися підтримка як у навчальному процесі, так і з перепланування школи, класів, програм і діяльності закладу з тим, щоб усі без винятку навчалися і проводили час разом.

В інклюзивному середовищі кожна дитина, у тому числі діти з особливими освітніми потребами, відчуває себе безпечно та має відчуття приналежності до колективу. Здобувачі освіти та їхні батьки беруть участь у визначенні навчальних цілей, а також у прийнятті рішень щодо них.

В інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти можуть перебувати діти з психофізичними порушеннями таких категорій:

- з порушеннями опорно-рухового апарату;
- сколіозом, дефектом кінцівок: аномаліями розвитку пальців кисті;
- з порушенням слуху;
- з важкими мовленнєвими порушеннями;
- з порушеннями зору;
- із затримкою психічного розвитку;
- з обмеженими можливостями розумового розвитку [6] .

Певні порушення у фізичному та психічному розвитку здобувачів освіти створюють труднощі в досягненні загальноосвітньої мети, породжують суперечності між прагненнями дітей і їхніми можливостями. З огляду на це, у нормативно-правових документах інклюзивної освіти зазначено, що

особливістю навчально-виховного процесу дітей з особливими освітніми потребами є його корекційна спрямованість. Одним із шляхів реалізації корекційного компоненту є проведення корекційно-розвивальних занять.

У своїй діяльності корекційний педагог керується Посадковою інструкцією, затвердженою директором закладу загальної середньої освіти, він працює з учнями з особливими освітніми потребами, які здобувають освіту в інклюзивній формі [5]. До обов'язків корекційного педагога входить корекційна, компенсаційна, реабілітаційна та розвивальна робота зі здобувачами освіти; також він сприяє соціальній реабілітації та адаптації учня. До сфери його діяльності входить моніторинг досягнень школяра у відповідній сфері розвитку дитини, а також надання рекомендацій педагогічним працівникам щодо особливостей організації освітнього процесу та реалізації корекційно-розвивальних цілей під час навчання. Особливу увагу він приділяє консультативній роботі з батьками здобувача освіти надаючи їм консультаційну допомогу з питань освіти, фізичного і психічного розвитку їхньої дитини.

Корекційно-розвивальна робота в інклюзивному класі – це комплекс заходів із системного психолого–педагогічного супроводу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами під час навчання, що спрямований на виправлення окремих порушень у розвитку дітей, а також удосконалення цілісного процесу розвитку через проведення спеціально організованої роботи з розвитку пізнавальної сфери, розвитку емоційно-вольової сфери, розвитку мовлення, особистісних якостей формування життєво необхідних компетенцій із самообслуговування, соціально-побутового, просторового орієнтування тощо. Корекція передбачає комплексний вплив на різні сторони розвитку дитини, оскільки наявність одного порушення не означає ізольованого випадіння однієї функції. Корекційно-розвивальна робота зі здобувачами освіти спрямована на ефективне використання збережених систем та функцій організму дитини які здатні взяти на себе компенсаторно-корекційне навантаження та забезпечити успішну інтеграцію учня в колектив класу, а в майбутньому – у суспільство загалом. Але не треба забувати про

цілеспрямований розвиток психічних процесів які сприяють підвищенню рівня знань, умінь і навичок.

Однією з корекційно-розвивальних дисциплін є фізична культура яка адаптована до особливостей людей з порушеннями розвитку й обмеженими фізичними можливостями. Вона розглядається спеціалістами як комплекс заходів, спрямованих на реабілітацію та адаптацію до соціального середовища, подолання психологічних бар'єрів, що перешкоджають відчуттю повноцінного життя, а також свідомості необхідності особистого внеску в соціальний розвиток суспільства людей з обмеженими можливостями.

У людини з відхиленнями у фізичному або психічному здоров'ї корекційна фізкультура формує усвідомлене ставлення до своїх сил, здатність до подолання не лише фізичних, а й психологічних бар'єрів, що перешкоджають повноцінному життю; компенсаторні навички, тобто дозволяє використовувати функції різних систем і органів замість відсутніх або порушених; здатність до подолання необхідних для повноцінного функціонування в суспільстві фізичних навантажень; потребу бути здоровим та вести здоровий спосіб життя; усвідомлення необхідності особистого внеску в життя суспільства; бажання поліпшувати особистісні якості; прагнення до підвищення розумової та фізичної працездатності [6]. Фізичні вправи, які використовуються, мають широкий спектр дії, оскільки вони впливають на всі ланки нервової системи, починаючи від клітин кори мозку й закінчуючи периферичними рецепторами, а також ендокринними й гуморальними механізмами. Впливаючи на організм як на ціле, методи корекційної фізкультури цінні тим, що вони за своєю сутністю не локалістичні, їх успішно застосовують при різних захворюваннях і травмах. При цьому терапевтичний ефект досягається не рухами взагалі, а фізичними вправами як організованої формою руху (гімнастичні, спортивно-прикладні, ігрові, трудові). Рухи лише тоді будуть лікувальним та профілактичним фактором, коли вони організовані у вигляді фізичної вправи та використовуються відповідно до терапевтичних завдань у дозованій формі з

урахуванням загального стану організму, особливостей захворювань та порушення функції ураженої системи або органів [5, 6].

Характерною особливістю корекційної фізичної культури є дозоване фізичне тренування. Цей процес здійснюється у двох напрямках:

а) загальне тренування із завданнями розвитку загальної адаптації організму до фізичних навантажень;

б) спеціальне тренування з метою відновлення функції ураженої системи.

Корекційно-розвивальна робота реабілітолога проводиться з дітьми з відхиленнями у фізичному та психічному здоров'ї і в першу чергу спрямована на реабілітацію дітей з порушеннями опорно-рухової системи. Порушення опорно-рухового апарату виникають унаслідок певного захворювання, що призводить до розладу рухових функцій (наприклад, дитячий церебральний параліч у важкій формі, розсіяний склероз, захворювання кісток) унаслідок травми хребта або ампутації. Діти з порушеннями опорно-рухового апарату відчують труднощі під час пересування, вони користуються різноманітними допоміжними засобами: інвалідними візками, милицями, тростинками чи «ходунками». Частіше за все у школах зустрічаються діти з діагнозом дитячий церебральний параліч (ДЦП). ДЦП характеризується неспроможністю повною мірою контролювати координацію рухів і м'язову силу. Залежно від того, який відділ мозку уражено, можуть виникати різкі м'язові напруження (спазми), мимовільні рухи, характерна «танцююча» хода. Крім того, можуть виявлятися аномальні відчуття та сприйняття, порушення зору, слуху та мовлення, затримка в розумовому розвитку. Залежно від ступеня та характеру порушення дітям із ДЦП потрібно створювати для навчання спеціальні умови: безбар'єрне середовище для тих, хто пересувається на візку; приладдя для письма або малювання, якщо в дитини спостерігаються розлади моторики, тощо. Перша оформлена класифікація ДЦП належить З. Фрейду (1897), в основу її покладені клінічні критерії [6]:

- геміплегія;
- церебральна диплегія (двосторонній церебральний параліч);

- генералізована ригідність;
- параплегічна ригідність;
- двостороння параплегія;
- генералізована хорея;
- подвійний атетоз.

У вітчизняній клінічній практиці виділяють такі форми ДЦП (за К. А. Семеновою):

Спастична диплегія трапляється найчастіше. У цьому випадку дуже вражаються ноги, часто спостерігається затримка психічного розвитку, але дитина може частково навчитися самообслуговування. Інтелект у більшості хворих цієї групи збережений, вони можуть навчатися за загальноосвітньою програмою.

Геміпаретична форма ДЦП супроводжується ураженням однієї сторони тіла.

Гіперкінетична форма ДЦП. У неврологічному статусі дітей з гіперкінетичною формою ДЦП спостерігаються гіперкінези, м'язова ригідність шиї, тулуба, ніг. Незважаючи на тяжкий дефект, обмежену можливість самообслуговування, рівень інтелектуального розвитку при цій формі вищий, ніж при попередніх.

Зміст корекційно-розвивальної роботи з дітьми з порушеннями опорно-рухового апарату передбачає тривалу й послідовну допомогу фахівців і батьків в усуненні рухових, інтелектуальних, мовленнєвих, поведінкових порушень з урахуванням специфіки соматичного стану дитини, його індивідуальних особливостей. Корекційно-розвивальна робота з учнями з порушенням опорно-рухового апарату здійснюється після комплексного обстеження дитини фахівцями й спрямована на поліпшення психофізичного розвитку здобувачів освіти. Компонентами корекційно-розвивальної роботи є ЛФК та ритміка.

Специфіку використання ЛФК відображають основні принципи:

а) чітка диференціація цілей і завдань ЛФК, виходячи з аналізу можливостей, що забезпечують відновлення м'язової сили й координації рухів,

попередження й усунення контрактур, вироблення навичок самостійного пересування, побутового самообслуговування;

б) використання в комплексі ЛФК різних методик;

в) диференціація методики із застосуванням гімнастичних вправ, спортивних і рухливих ігор, вправ прикладного характеру;

г) виби гімнастичних вправ визначаються клінічним синдромом рухових розладів, типом порушення м'язового тону;

д) вправи прикладного типу повинні включати комплексну систему розвитку і навчання ходьби як засобу самостійного пересування;

ж) ефективним є включення в комплекс спортивних ігор і змагань.

Програма з ЛФК націлена на розвинення координації рухів, чіткості та узгодженості рухових дій, розвиток швидкості реакції та здатності до одночасних рухів, на формування узгодженості моторики, на формування вміння виконувати дихальні вправи та імітаційні вправи, на нормалізацію тону паралітичних м'язів, на розвиток правильного кроку та відчуття власного тіла у просторі, на розвиток рухових якостей, витривалості, спритності, та швидкісно-силових якостей.

Результати дослідження. Ми ознайомились з програмами реабілітації двох дітей з діагнозом ДЦП. У однієї дитини в корекційно-розвивальну програму включена ритміка, а у іншої – ЛФК. За програмою реабілітації з ЛФК займається хлопчик 11-ти років з діагнозом «геміпаретична форма ДЦП», яка проявляється в однобічному пошкодженні тіла, у даному випадку гіпертонусі м'язів верхніх та нижніх кінцівок лівої сторони.

Ще рік тому він приїздив на інвалідному візку, майже не міг самостійно стояти, тим паче самостійно ходити. На даний час хлопчик самостійно крокує та займається на тренажерах з навантаженням. Двічі на тиждень реабілітологом застосовується комплекс вправ, спрямований на корекцію порушень постави та на становлення правильного природного кроку. Формуванню навичок сприяє ходьба зі зміною площі опори, у напівприсіді, у присіді; по гімнастичній лаві приставним кроком; по похилій площині (з опорою); один за одним між

розставленими по одній лінії предметами, не чіпляючи їх. Тричі на тиждень застосовується комплекс вправ, направлений на загальний розвиток мускулатури, ритмопластичні вправи, вправи на тренажерах (а саме – тяга верхнього блоку до грудей, та вправи з власною вагою: віджимання, присідання, підтягування; також використовуються вправи на розтягнення з гімнастичною палкою). Особлива увага в тренуванні для даного пацієнта приділяється вправам на розтягнення гіпертонусних м'язів та встановлення узгодженої роботи лівої та правої частин тіла.

Для успішної корекційно-розвивальної роботи з дівчинкою проводять заняття ритмікою. Музично-ритмічна діяльність набуває особливого значення, за своєю природою вона є інтегрованою, що поєднує рух, музику і слово, тренує мозок, рухливість нервових процесів. Важливими виражальними засобами музики є ритм і темп, дотримання яких надзвичайно важке для дітей із порушенням опорно-рухового апарату. Різні порушення м'язового тону (спастичність, регідність, гіпотонія) наявність гіперкінезів, тремору, синетезії стають перешкодою під час виконання учнями рухів у необхідному ритмі й темпі. Програма з ритміки націлена на розвиток координації рухів, формування вміння правильно тримати корпус, дотримуватися ритму ходьби, вдосконалення узгодження рухів рук і ніг; розвиток та формування навичок правильного і швидкого знаходження потрібного темпу ходьби, бігу у відповідності до характеру музики. У процесі виконання ритмічних вправ розширюється й збагачується обсяг рухових умінь і навичок, удосконалюється довільність загальної та дрібної, а також мовленнєвої моторики. Особливе значення має заняття ритмікою для формування мовлення, психіки, інтелекту; ритмізація рухової діяльності оптимізує дихання як складову частину звукоутворення [6].

За програмою з ритміки, яка розрахована на 18 годин на місяць займається дівчинка 10-ти років з діагнозом, «ДЦП, спастична диплегія» – найпоширеніша форма захворювання, яка характеризується тетрапарезом з більш вираженими ураженнями нижніх кінцівок, спостерігається затримка психічного розвитку.

Прояви захворювання в погано розвиненій дрібній моториці рук та гіпертонусі м'язів ніг, мовленева функція майже в нормі. За період реабілітації дитина навчилася правильного й швидкого знаходження потрібного темпу ходьби, бігу у відповідності до характеру музики, набула здібностей впізнавання різних музичних темпів та народних танців. Станом на даний момент в юної пацієнтки покращилася дрібна моторика рук, спостерігається нормалізація тону нижніх кінцівок, здатність здійснювати опору на ліву ногу. Для розвитку дрібної моторики використовувалися пальчикові ігри, як для всіх пальців одночасно, так і для кожного окремо, приділялася увага грі на музичних інструментах та прохлопуванню ритму пісень. Для розвитку хапального рефлексу використовували ігри з м'ячем, ритмічні рухи з предметами, у тому числі зі стрічкою.

З метою оцінювання індивідуальних досягнень учнів та задля стимулювання їхньої діяльності, корекційний педагог використовує портфоліо як форму моніторингу досягнень. У широкому розумінні портфоліо – це спосіб фіксування, накопичення й оцінювання індивідуальних досягнень дитини протягом певного періоду її перебування в освітньому закладі. Залежно від конкретних цілей навчання добирають відповідний тип портфоліо: портфоліо досягнень, портфоліо розвитку, портфоліо підготовленості, показове портфоліо [6]. Взагалі портфоліо зорієнтоване не лише на процес оцінювання, воно ї є оцінювання. Воно має бути процесуальним, тобто охоплювати певний період освітньої діяльності та візуальним. У змісті портфоліо виділені такі рубрики: «Знайомство. Це я»,

«Як я расту і розвиваюсь», «Мої досягнення», «Мої захоплення», та інші. Використовують портфоліо для вивчення процесу розвитку дитини за певний період часу, зокрема прогрес розвитку відповідних навичок, для заохочення учня, для мотивації учня, для розв'язання наступних завдань. Портфоліо забезпечує підвищений інтерес до різних видів діяльності, результати яких заносять в портфоліо, це спосіб самопізнання, це збірка позитивних емоцій і радісних спогадів [8]. Реабілітологи особливу увагу приділили заповненню

сторінки «Як я расту і розвиваюсь», у ній виділені дві підрубрики, в одній указані антропометричні дані, а в другій підрубриці відображено те, чого навчилася дитина за навчальний рік, описано набуті навички та вміння, набуті протягом року.

Висновки. На думку реабілітологів, найбільш ефективною є реабілітація дітей з вадами опорно-рухової системи за програмою з лікувальної фізичної культури, тому що ЛФК для дітей є одним з найбільш ефективних засобів реабілітації, оскільки захворювання проявляється в першу чергу в порушеннях тону м'язів. Варто зазначити, що корекційні заняття не дублюють ні змісту, ні форми уроків фізичної культури, оскільки це спеціально організовані заняття, у яких своя мета й завдання. Види корекційних занять мають бути обґрунтованими, педагогічно доцільними, де велике значення приділяється корекційній роботі реабілітолога. Уся його діяльність спрямована на ефективне використання збережених систем та функцій організму дитини, на цілеспрямований розвиток психічних процесів, які сприяють підвищенню рівня знань, умінь, навичок, і це забезпечить успішну інтеграцію дитини в колектив класу, а в майбутньому – у суспільство загалом.

Література:

1. Вихователю інклюзивної групи: Посібник / [М. Мосієнко, Д. Долгова, С. Дмитренко та ін.] ТОВ «Видавнича група «Шкільний світ», 2018. – 143 с.
2. Давидюк М. Використання потенціалу дитячої субкультури для створення інклюзивного освітнього простору / Марина Давидюк // Особлива дитина: навчання і виховання. – 2017. – № 1. – С. 40-47.
3. Любімова А. Впровадження інклюзивної освіти / А. Любімова. – «Видавнича група «Шкільний світ», 2018. – 142 с.
4. Малишевська І. Інклюзивне освітнє середовище: генеза поняття / Ірина Малишевська // Особлива дитина: навчання і виховання. – 2016. – № 3. – С. 19-26.
5. Миронова С. П. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник С. П. Миронова. – Кам'янець-Подільський, 2016. – 163 с.
6. Прикладна корекційна психопедагогіка: навчальний посібник / [О. В. Гаврилов, В. О. Липа, О. М. Ляшенко та ін.] Кам'янець-Подільський ТОВ «Друк-Сервіс» 2014. – 591 с.
7. Чеботарьова О., Гладченко І. Багатоаспектність корекційно-розвивальної роботи в освітніх закладах для дітей із порушенням опорно-рухового апарату / Олена Чеботарьова, Ірина Гладченко // Особлива дитина: навчання і виховання. – 2017. – № 1. – С. 21-30.
9. Четверікова Н. В. Інклюзивний клас у школі / Н. В. Четверікова. – ТОВ «Видавнича група «Шкільний світ», 2018. – 134 с.

2.9 The capabilities of psychological self-regulation of the exotic state of the penitential personnel with the use of art-therapeutic methods

Особенности психологической саморегуляции эмоциональных состояний пенитенциарного персонала с помощью арт-терапевтических методов

Актуальность. В современных условиях деятельности пенитенциарного персонала, успех выполняемой ими работы, эффективность совместного труда сотрудников, психологический климат в коллективе в значительной степени зависят от умения регулировать свое поведение, сдерживать чувства, контролировать настроение, считаясь с требованиями ситуации и окружающих.

Сотрудникам пенитенциарных учреждений особенно необходимы четкий самоконтроль, высокое самообладание, способность принимать оперативные решения, управлять служебными операциями, поведением и эмоциями. Не вызывает сомнения, что умение путем саморегуляции снять эмоциональное напряжение, подавить чувство страха и неуверенности, сконцентрировать внимание и мобилизовать все силы для выполнения поставленной задачи является чрезвычайно важным качеством пенитенциарного персонала.

Неумение сотрудника регулировать психическое состояние и действия приводят к отрицательным, а зачастую и тяжелым последствиям как для него самого, так и для окружающих. Неумение управлять своим поведением снижает способность социально-психологической адаптации личности к данным условиям среды, является серьезной помехой в реализации ее жизненного потенциала.

В связи с этим, овладение пенитенциарным персоналом приемами и методами психологической саморегуляции с помощью арт-терапии является весьма актуальной задачей современности.

Учитывая вышесказанное, целью нашей статьи является раскрытие особенностей использования и специфики применения арт-терапевтических

методов в работе с пенитенциарным персоналом в условиях профессиональной деятельности, как способа саморегуляции психоемоционального состояния .

Исходя из указанной цели, нами были сформулированы следующие задачи:

1. Проанализировать особенности и виды различных техник арт-терапии как современного метода психотерапевтического воздействия;
2. Определить преимущества арт-терапии по сравнению с другими психотерапевтическими методами;
3. Указать на эффективность использования арт-терапевтических методов в работе с пенитенциарным персоналом для саморегуляции психоемоциональных состояний личности.

Изложение основного материала. В основе современного определения арт-терапии лежат понятия экспрессии, коммуникации, символизации, с действием которых связано художественное творчество человека. Арт-терапия основывается на том, что создаваемые продукты художественного творчества способны помочь человеку понять себя, раскрыть сокровенные частицы своего внутреннего мира и через творческий процесс самовыражения сделать собственную жизнь яркой, полноценной, счастливой.

Арт-терапия зарождалась и развивалась на почве психоаналитических идей З. Фрейда и К. Юнга и рассматривалась в психотерапевтической практике как один из методов, который с помощью художественного творчества позволял психически больным выразить в картинах свои скрытые психотравмирующие переживания, а тем самым освободиться от них [4, с. 25].

Развитие теоретической базы арт-терапии происходило в русле психодинамического подхода – исследовании бессознательного через продукты изобразительной деятельности. Еще К. Г. Юнг определил символический язык изобразительного искусства как наиболее адекватный для выражения содержаний личного и коллективного бессознательного, более точный и емкий, чем слова. Его труды стали теоретической основой и повлияли на формы работы многих арт-терапевтов.

Изобразительное творчество как метод психотерапевтической помощи личности развивалось в трудах А. Хилла и Г. Риды – основателей арт-терапии в Европе, И. и Г. Чемперпонов, М. Наумбурха. Среди современных арт-терапевтов следует выделить таких как Э. Келиш, Р. Мартин, Г. Хульбут, В. Апплетон, Ш. Мак-Нифф, И. Джакаб, М. Вилсон, в России А. И. Копытин [2, 4]. Несмотря на то, что отечественные авторы часто не включают в поле своего внимания арт-терапевтические направления, многое для их становления и развития в Украине сделала Е. Л. Вознесенская.

Основное внимание арт-терапевтов направлялось на интерпретацию символизма продуктов изобразительного творчества, проявления переноса и контрпереноса, коммуникации с клиентом ограничивались психодинамическим подходом. Однако сегодня наблюдаются включение рационального элемента в психотерапевтический процесс, использование невербальных способов коммуникации с клиентом [1].

В современном мире арт-терапия получила мощный толчок развития в рамках постмодернизма. Требование времени в преодолении межличностных дисгармоний приводит к новым формам психотерапевтической коммуникации и ролевых отношений между клиентом и специалистом. «Постмодернизм предполагает значительно большее внимание к дискурсивным практикам – различным вербальным и невербальным (в первую очередь визуальным) способам концептуализации и передачи субъективного опыта» [1, с. 9]. «Постмодернистская чувствительность» и его «поэтическое мышление» требуют активной коммуникации с клиентом с помощью невербальной экспрессии.

Термин «арт-терапия» (терапия искусством) был введен А. Хиллом в 1938 году, как способ свободного личностного самовыражения. Арт-терапия – это метод оказания психологической помощи, где произведения искусства, или сам процесс их создания, используется как своеобразный терапевтический фактор для передачи человеческих эмоций и чувств, различных проявлений психической деятельности человека.

В своеобразной символической форме: через рисунок, игру, сказку, музыку – человек способен дать выход собственным сильным эмоциям, напряженным переживаниям, получить новый опыт в решении конфликтных и психотравмирующих ситуаций. Переноса свои переживания из реальной, настоящей в придуманные сказочные истории, пластилиновые или глиняные фигурки или на лист бумаги в виде рисунка – можно, совершенно иначе, через призму иррационального посмотреть на самого себя, на других людей и на собственную жизнь вообще. В процессе творческой деятельности возникает чувство эмоциональной насыщенности, происходит более глубокое понимание себя и своего внутреннего мира.

Символы – одна из основ изобразительного искусства, позволяют человеку более точно выразить свои переживания, по-новому взглянуть на ситуацию и проблему и найти благодаря этому путь к ее решению. Образ становится инструментом коммуникации, и занятия художественным творчеством, таким образом, активизируют и обогащают коммуникативные возможности человека, способствуют выработке широкого спектра новых моделей общения, в том числе сенсомоторных, символических, проективно-знаковых, драматически-ролевых, способствуют ориентации на межличностное взаимодействие, являются мощным средством сближения людей.

Арт-терапия связана с раскрытием творческих способностей и сущностного потенциала человека, мобилизацией внутренних механизмов саморегуляции и исцеления. Она способствует «раскрытию широкого спектра возможностей и утверждения им своего индивидуально-неповторимого способа бытия-в-мире» [4, с. 10]. Предоставляя возможность выражения мыслей, чувств, эмоций, потребностей, состояний, как и любое творчество, она дает высокий положительный эмоциональный заряд, формирует активную жизненную позицию, уверенность в своих силах, автономность.

Арт-терапевтические технологии являются мощным инструментом самопознания, позволяя человеку исследовать бессознательные структуры, проявляющие в продуктах творчества, которые возможно подвергнуть

ретроспективной интерпретации. Изобразительная деятельность позволяет обойти «цензуру сознания», выразить и актуализировать идеи и состояния, социальные роли и формы поведения, «вытесненные» или слабо проявленные в повседневной жизни.

Современная арт-терапия не имеет ограничений и противопоказаний, она всегда ресурсная и экологическая в плане ее применения. Сегодня она с успехом используется в психологии и педагогике, социальной работе и в бизнесе. Методика арт-терапии основывается на убеждении в том, что внутреннее «Я» человека трансформируется в визуальные материализованные символические образы или специфические конструкты художественного творчества каждый раз, когда она спонтанно, особо не задумываясь над тем, что должно получиться в конечном итоге, – пишет картины, рисует, лепит, создает скульптуру и т.п. Существует мнение, что образы художественного творчества отражают содержание подсознательных процессов, включая внутренние конфликты, страхи, навязчивые мысли, воспоминания детства, сновидения и так далее.

Поскольку арт-терапия не имеет ограничений, то практически каждому человеку она доступна. Чрезвычайно интересная работа, которая не требует специальных способностей и художественных навыков, доступна абсолютно всем, мобилизует творческий потенциал человека, запускает механизм психического иммунитета к самоисцелению и восстанавливает процессы саморегуляции и способна через позитивное наполнение менять мировоззрение человека. В процессе творческой работы наше подсознательное через создаваемые художественные образы взаимодействует с сознанием, а сам процесс доставляет удовольствие, учит более произвольно и спонтанно выражать свои переживания. Искусство дает возможность в завуалированной образной форме трансформировать в рисунок, фигуру, скульптуру, картину и другие художественные произведения проблему, которая не осознавалась и была вытеснена, вывести ее наружу, проанализировать и найти ее решение.

В процессе арт-терапии предлагаются различные виды художественного творчества. В ортодоксальном, классическом понимании к арт-терапии относятся только визуализированные виды творчества, а именно: живопись, графика, фотография, рисование, лепка. Но время вносит свои коррективы и современная арт-терапия насчитывает большое количество разнообразных методов и техник. Полноправными ее составляющими являются сказкотерапия, изотерапия, оригами и песочная терапия, музыкотерапия, маскотерапия, драмотерапия, цветотерапия, игротерапия т.п. Арт-терапия, через создание художественного продукта, помогает человеку почувствовать себя творцом, способствует повышению личностной самооценки, учит ее освобождаться от стереотипов, негативных эмоций и мыслей, позволяет раскрыть внутренние силы человека, активизировать свой потенциал. Фантазируя, и взрослый, и ребенок могут наслаждаться самим процессом создания, учиться моделировать способы решения сложных жизненных ситуаций и переносить их в реальность, применяя новые социальные навыки налаживания взаимоотношений. Процесс рисования, лепки, создания картин на песке приносит успокоение и часто приводит к более глубокому осознанию психологических причин тех деструкций, которые заставляют переживать дискомфорт, стрессы и т.д. И, еще один важный момент, арт-терапия сегодня – это и диагностика, и коррекция, и психотерапия, которая применяется в формате индивидуальной, семейной и групповой работы психолога, психотерапевта, а также социального педагога. Сущность арт-терапии состоит в том, что чувства, накапливаемые в процессе общения с окружающей средой и познания собственного организма, человек делает предметом систематической тренировки, чтобы воздействовать на свое психическое состояние и организм в целом. Психическая саморегуляция с помощью арт-терапии опирается на важный общий принцип функционирования организма: постоянную обратную связь, референтную сигнализацию центральной нервной системы о выполнении физиологических процессов, а именно, тренировка чувства внутренней раскованности, резкости, напряжения, расслабления и т.д.

Психологическая саморегуляция может рассматриваться как один из важнейших показателей психологической подготовленности сотрудников к профессиональной деятельности. Под ней понимается способность сохранять в сложных условиях благоприятное для успешной работы психическое состояние. Психоэмоциональная устойчивость пенитенциарного персонала в профессиональной деятельности проявляется в:

- отсутствию у сотрудника в экстремальных ситуациях психологических реакций, снижающих эффективность действий и порождающих неточности, промахи, ошибки;
- натренированности в безукоризненном выполнении профессиональных действий в психологически сложных условиях;
- умении сохранять профессиональную бдительность, проявлять разумную настороженность и внимание к риску, опасности, неожиданностям;
- неподатливости к психологическому давлению со стороны третьих лиц, пытающихся влиять на строго законное ведение юридических дел;
- умении вести напряженную психологическую борьбу с лицами, противодействующими предупреждению, раскрытию и расследованию преступлений;
- умении владеть собой в психологически напряженных, конфликтных, провоцирующих ситуациях.

Процесс психологической саморегуляции методом арт-терапии строится на трех основополагающих принципах:

- релаксации;
- визуализации;
- самовнушении.

Сущность принципа релаксации заключается в подготовке тела и психики к совместной работе. Именно в моменты релаксации можно услышать свой внутренний голос и почувствовать связь своего организма и мыслительной деятельности. Релаксация, или расслабление, означает освобождение тела и психики от ненужного напряжения и расслабляющих моментов, она оказывает

на человека благотворное психологическое и физиологическое влияние. Это взаимно-обратный процесс: тело расслабляется по мере того, как успокаивается мозг, а мозг успокаивается от того, как расслабляется и разряжается тело.

Второй принцип – визуализация. Интуитивное мышление использует различные пути проникновения в сознание. Основным является путь рисования картин, или визуализация образов в вашем мозгу. Это называется созданием внутреннего образа. Визуализация обозначает различные способы активизации направленного воображения с помощью слуховых, зрительных, обонятельных, вкусовых, осязательных ощущений, а также их комбинаций. В принципе мозг человека одинаково реагирует как на образы объективного мира, так и на создаваемые внутренние образы. И поэтому навыки визуализации позволяют человеку лучше использовать свои внутренние ресурсы, активизировать протекание психических процессов.

Сущность принципа самовнушения заключается в том, что с помощью самовнушения мы одеваем наши внутренние образы в слова, которые неоднократно отдаются эхом в нашем сознании. Эти слова, наполненные собственной внутренней силой и поддержкой, воспринимаются глубоко на эмоциональном уровне. Такое внутреннее эхо может быть сформулировано как отношение, намерение и установка, выраженная словами: «Я могу это сделать». Самовнушение – это ясное утверждение, что успех возможен, выраженное от первого лица в настоящем времени. Слова, обращенные к себе, усиливают веру в то, что человек в состоянии достичь своей цели, и указывают направление, в котором нужно идти. Они заставляют мозг сконцентрироваться и активно участвовать в достижении цели. Самовнушение – это активная установка, позволяющая облечь образы в словесную оболочку.

В структуре арт-терапевтических занятий, отмечает Л. Лебедева [3], логично выделять две основные части. Одна – невербальная, творческая, неструктурированная, где главным средством самовыражения является художественно-творческая деятельность (например рисунок). Вторая – вербальная, апперцептивная, формально более структурированная. Она

предусматривает словесное обсуждение, а также интерпретацию нарисованных объектов и ассоциаций, которые возникали при создании образов. Одна и вторая части используют разнообразные механизмы невербального самовыражения и визуальной коммуникации. Метод арт-терапии позволяет каждому человеку творить свою жизнь, в прямом смысле слова лепить свое счастье, рисовать печаль, писать о конфликтах [3]. Кроме того, арттерапевтические сеансы предоставляют возможность изменить что-то в жизни в сторону гармонизации своего внутреннего и внешнего мира, развивать уверенность в себе. Совместная работа по обсуждению образов способствует развитию воображения, умению фантазировать, повышает гибкость, глубину, креативность мышления.

Поскольку арт-терапия, в основном, использует средства невербального общения, то стоит отметить, что это значительно облегчает налаживание контакта пенитенциарного психолога в работе с персоналом.

В работе с персоналом реализуется одна из главных функций арт-терапии – создание защищенной, комфортной обстановки, которая помогает с одной стороны, созданию максимально благоприятных психологических предпосылок для успешного выполнения служебной деятельности, с другой – облегчение перехода к отдыху.

Лучше всего эта функция реализуется средствами рисуночной психотерапии, игротерапии, изотерапии и в работе с пластическими материалами.

Техника работы с рисунком позволяет прикоснуться к своему глубинному «Я», восстановить психическую целостность, построить уникальный образ, развернуть удивительный ландшафт картины своего мира, своей души и получить ответы на волнующие для себя вопросы, пройти по пути к самым сокровенным мыслям и чувствам. Многофункциональность технологий рисуночной психотерапии позволяет психологу, психотерапевту тоже решать задачи диагностики, коррекции и развития. Картина, которая выстраивается спонтанно с применением различных цветов, через символизм ее содержания,

позволяет иметь дело со многими событиями в жизни. Конфликты, проблемы, переживания, страхи трансформируются персоналом символические образы, а новые модели взаимодействия с ними, обеспечивают их решения в реальной жизни. Человек находится в своеобразной атмосфере сказочной феерии на бумаге все, что ее беспокоило, учится новым, неизвестным для нее способам реагирования на них и новым способам поведения, которые помогают ему справляться с проблемами реальной жизни.

Эти занятия в непринужденной форме является той реальностью которую они проживают, поэтому именно через их спонтанный характер психолог может узнать о его чувствах, радость и печаль, заботы и тревоги. Рисунок – это своеобразный путеводитель на пути к познанию и пониманию мира курсантов и своеобразный способ коммуникации между ними. А за тем, какие цвета, формы и размеры в нем доминируют психолог может определить его глубинные желания и переживания страхи, тревоги и настоящие переживания того, что сейчас происходит в его жизни, психолог может выяснить его мечты и надежды

Использование рисуночных техник имеет особые возможности для выражения сильных чувств в арт-терапии и становится эффективным при решении таких проблем как гнев, агрессивность, конфликтность, умение владеть собой, быстро оценивать сложные ситуации и принимать наиболее адекватные решения, что будет способствовать более эффективному выполнению поставленных задач и уменьшению чрезвычайных происшествий и срывов профессиональной деятельности среди личного состава.

На пенитенциарный персонал ежедневно оказывают воздействие различные факторы (зачастую имеющие стрессовый характер), что, в свою очередь, может привести к появлению усталости, переутомления, возникновению различных отрицательных эмоциональных состояний, к расстройствам профессионально-служебной деятельности.

В работе с персоналом очень важно соблюдать важных принципов, которые обеспечивают создание атмосферы психологической защиты и комфорта, формируют чувство доверия, помогают налаживанию

терапевтического альянса. Это постоянная поддержка, одобрение достижений, положительный ресурс для образа «Я». Не допускается применение оценочных суждений и через принуждение, навязывание выполнения терапевтических задач. Формировать позитивное принятие всего, что возникает в результате работы, независимо от его содержания или эстетического вида, одобряя саму личность, отмечая изменения, которые происходят в ней, указывать на личностный рост, при этом не ставить в сравнение с другими.

Таким образом, основной целью арт-терапии является формирование особых психических состояний, способствующих наиболее оптимальному использованию сотрудником своих внутренних возможностей, раскрытию его творческого потенциала, более широкого и эффективного проявления его профессиональных качеств и способностей. Это достигается за счет специальных центрально-мозговых перестроек, в результате чего создается такая интегративная деятельность организма, которая концентрировано и наиболее рационально направляет все его возможности на решение конкретных задач.

Арт-терапия является действенным и эффективным средством релаксации, успокоения, снятия стресса, то есть психоэмоциональной разгрузки в социально приемлемой форме, давно доказано на практике специалистами. Таким образом, использование психологом методов арт-терапии в работе с пенитенциарным персоналом является положительным элементом в структуре психологического сопровождения, который обеспечивает психологический комфорт и способствует гармоничному развитию личности.

Литература:

1. Арт-терапия в эпоху постмодерна / Под ред. А. И. Копытина. Санкт-Петербург: Речь, Семантика, 2002. 224 с.
2. Копытин А. И. Основы арт-терапии. Санкт-Петербург: Лань, 1999. 256 с.
3. Лебедева Л. Д. Практика арт-терапии. Подходы, диагностика, система занятий. Санкт-Петербург: Речь, 2003. 256 с.
4. Практикум по арт-терапии / Под ред. А. И. Копытина. С.-Петербург: Питер, 2000. 448 с.
5. Рудестам К. Групповая психотерапия. Санкт-Петербург, 1999. 384 с.
6. Appleton V. Avenues of hope: art therapy and the resolution of trauma. *Art Therapy, Journal of the American Art Therapy Association*. 2001. 18 (1). P. 6-13.

2.10 Features of training protection for labor and professional safety: competently approach

Особливості підготовки фахівців з охорони праці та професійної безпеки: компетентнісний підхід

Актуальність. В сучасних умовах модернізації вищої освіти, професійна компетентність фахівців набуває надзвичайної актуальності.

Необхідною умовою підготовки фахівців з охорони праці та професійної безпеки є не лише глибокі знання у професійній сфері та високий рівень освіченості, а й постійне поповнення та поновлення знань, високий рівень професіоналізму. Це в свою чергу підвищує вимоги до якості підготовки майбутніх спеціалістів в умовах закладів вищої освіти технічного спрямування та подальшого вдосконалення їх професійної компетентності.

Протягом останніх років у багатьох країнах світу відбулась орієнтація програм та педагогічних технологій на компетентнісний підхід. Європейські країни сьогодні розпочали ґрунтовну дискусію навколо того, як озброїти людину необхідними вміннями та знаннями для забезпечення її гармонійної взаємодії з технологічним суспільством, що швидко розвивається. Важливо розуміти, яких саме компетенцій необхідно навчати і як, що має бути результатом навчання.

Україна завжди визначала освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства [3]. Починаючи з 2014 року у системі вищої освіти України активно відбуваються реформи, які з одного боку дають закладам вищої освіти більше свободи, а з іншого висувають нові вимоги. Метою реформування вищої освіти є створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України інтегрованої у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір [1].

Концепція розвитку освіти на період 2015-2025 років передбачає: забезпечення конституційних прав громадян на якісну вищу освіту та рівного доступу до якісної вищої освіти; реорганізацію системи управління вищої освіти з метою забезпечення захисту національних, регіональних та місцевих інтересів, а також інтересів всіх суб'єктів національної системи вищої освіти України; трансформацію університетів у центри незалежної думки, які здатні дати персонал та ідеї для прискореної модернізації країни; забезпечення справедливої конкуренції між закладами вищої освіти як запоруки високої якості вищої освіти; створення належного зв'язку між ринком праці та системою вищої освіти; інтеграція вищої освіти України у світовий і європейський освітньо-науковий простір [6; 8].

Основні зміни у законодавстві передбачають: розширення автономії закладів вищої освіти (можливість впровадження власних освітніх та наукових програм, присудження вчених ступенів тощо); встановлення нових освітніх рівнів та ступенів; відміну рівнів акредитації та встановлення типів навчальних закладів; на законодавчому рівні закріплення прозорості й відкритості діяльності закладів вищої освіти тощо.

Всі ці зміни безумовно підвищують вимоги до науково-педагогічного працівників вищих закладів освіти та їх професійної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Поняття «компетентність» було предметом наукових досліджень багатьох науковців, а саме: В. Байденко, Н. Бібик, І. Зимньої, Н. Кузьміної, А. Маркової, О. Овчарук, О. Пометун, Г. Селевко, А. Хуторського тощо.

Фундаментальний теоретичний аналіз поняття «компетентність» працівників організацій здійснили також М. Армстронг, Ч. Вудруф, О. Грішнова, Л. Івановська, А. Казановський, Ю. Одегов та ін.

Розглянемо підходи щодо визначення поняття «компетентність» (Табл. 1) [1; 4; 5; 7].

Таблиця 1. Сутність поняття «компетентність»

Автор	Сутність поняття
Н. Бібік	Результат набуття компетентності, на відміну від компетенції передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності.
Закон України «Про освіту»	«Засвідчена в установленому законом порядку, здатність особи використовувати знання, навички, особисті здібності та досвід у робочих та навчальних ситуаціях, а також у професійному та особистому розвитку.
Г. Коджаспирова	Особисті можливості посадовця і його кваліфікація (знання, досвід), що дозволяє брати участь у розробці певного кола рівень або вирішувати питання самому, завдяки наявності в нього певних знань, навичок; рівень освіченої особи, який визначається завдяки наявності ступенем оволодіння теоретичним засобами пізнавальної або практичної діяльності.
В. Кричевський	Наявність знань для успішної діяльності; розуміння цих знань для практики; набір операційних умінь, володіння алгоритмами вирішення задач; здатність творчо підходити до професійної діяльності.
А. Маркова	Індивідуальна характеристика ступеня відповідності вимогам професії; здатність й уміння людини виконувати певні трудові функції.
Н. Ничкало	Не тільки професійні знання, навички і досвід у спеціальності, але й ставлення до справи, визначені (позитивні) схильності, інтереси і прагнення, здатність ефективно використовувати знання й уміння, а також особистісні якості для забезпечення необхідного результату на конкретному робочому місці в конкретній робочій ситуації.
О. Оварчук	Спеціально структурований набір знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання.
Є. Полта	Здатність до здійснення практичної діяльності, що потребує наявності понятійної системи, і, отже, розуміння, відповідного типу мислення, які дозволяють оперативно вирішувати завдання та проблеми, що виникають.
О. Пометун	Складна інтегрована характеристика особистості, під якою розуміється сукупність знань, умінь, навичок, а також досвіду, що разом дає змогу ефективно провадити діяльність або виконувати певні функції, забезпечувати розв'язання проблем і досягнення певних стандартів.
Дж. Равен	Специфічна здатність людини, котра є необхідною для ефективного виконання таких якостей: вузькоспеціальні знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, усвідомлення відповідальності за свої дії.
Г. Селевко	Інтегральна якість особистості, яка виявляється в її загальній здатності та готовності до діяльності, що ґрунтується на знаннях і досвіді, набутих у процесі навчання і соціалізованих та орієнтованих на самостійну й успішну участь у діяльності.
М. Сирятов	Сукупність індивідуальних здатностей, навичок, професійних умінь і знань, наявність базової освіти й досвіду роботи, стан здоров'я працівника, необхідний для реалізації професійних функцій у межах конкретної посади (професії).

У методичних рекомендаціях з розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти України (2013), подано такі визначення: компетентність – інтегрована характеристика якостей особистості, результат підготовки випускника вузу для виконання діяльності в певних професійних та соціально-особистісних предметних областях (компетенція), який визначається необхідним обсягом і рівнем знань та досвіду у певному виді діяльності [9].

Європейська рамка кваліфікацій навчання впродовж життя акцентує увагу на дієвих аспектах вияву компетентності і користується наступною дефініцією: *компетенція* (competence) означає доведену здатність використовувати знання, навички та особисті, соціальні та/або методологічні уміння в робочих чи навчальних ситуаціях та задля професійного та особистісного розвитку. В контексті Європейської рамки кваліфікацій компетенція описується в термінах відповідальності та автономності.

Кваліфікація й компетентність – соціально трудові характеристики, що задають межі й рівень функціональних дій особистості певної професії.

Для цілей Національної рамки кваліфікацій термін кваліфікація вживається у такому значенні: компетентність/компетентності – здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості [10].

Укладачі чинних методичних рекомендацій підкреслюють відповідність вітчизняного підходу загальноєвропейському і наголошують, що запропоноване в європейському проєкті TUNING поняття компетенція включає знання й розуміння (теоретичне знання академічної галузі, здатність знати й розуміти), знання як діяти (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), знання як бути (цінності як невід’ємна частина способу сприйняття й життя з іншими в соціальному контексті).

Поняття «компетенція» включає не тільки когнітивну й операційно технологічну складові, але й мотиваційну, етичну, соціальну, поведінкову сторони (результати освіти, знання, уміння, систему ціннісних орієнтацій) [10].

Отже, аналіз робіт вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблем *компетентнісного підходу* дає нам підстави зробити такі *висновки*, які слугуватимуть методологічними засадами нашого дослідження:

- компетенція – деяка відчужена, наперед задана вимога до підготовки особи (властивості або якості, потенційні здатності особи), наперед задана вимога щодо знань та досвіду діяльності у певній сфері;

- компетентність – це інтегративне утворення особистості, що інтегрує в собі знання, уміння, навички, досвід і особистісні властивості, які обумовлюють прагнення, здатність і готовність розв’язувати проблеми, що виникають в реальних життєвих та професійних ситуаціях;

- компетентність є системною властивістю особистості, яку слід розглядати як динамічну систему, елементами якої виступають окремі компетенції.

У нашому дослідженні під *компетентністю* ми розуміємо якість людини, яка формується завдяки обізнаності, оволодінням знаннями, уміннями, навичками та набуттям певного досвіду.

Безперечно, головним критерієм у підготовці фахівців з охорони праці та професійної безпеки має виступати конкурентоспроможність випускника на вітчизняному ринку праці, яка суттєво залежить насамперед від іміджу закладу вищої освіти. Проте, на нашу думку, не менш важливою складовою такої конкурентоспроможності може виступати й наявність спеціальних компетенцій щодо вирішення професійних завдань у конкретній сфері діяльності; ще краще, якщо ці компетенції підкріплені практичним досвідом професійної діяльності, набутим протягом періоду навчання.

При загальнонауковому підході до класифікації компетенцій їх можна розподілити на чотири групи: *пізнавальні, творчі, соціально-психологічні, професійні*. Відповідно до вимог Європейської системи акредитації фахівців (EUR-ACE) у сфері техніки і технологій першого (бакалаврського) і другого (магістерського) циклів підготовки визначено зміст підготовки фахівців, який повинен формуватися у двох вимірах: дисциплінарному і модульному [2; 5; 8].

Розглянемо вимоги до компетенцій випускників програми другого (магістерського) циклу навчання.

Розділ програми *«особисті навички»* містить вимоги до навичок, необхідних для інженерної діяльності, які мають широкий спектр застосування в професійній діяльності фахівців з охорони праці та професійної безпеки. Випускники програм другого циклу повинні мати: особисті якості, якими мають володіти випускники першого (бакалаврського) циклу; здатність ефективно діяти в якості лідера команди, яка може складатися із спеціалістів різних напрямів і кваліфікацій; вміння ефективно взаємодіяти в національному і міжнародному контекстах.

Розділ *«знання і розуміння»* містить вимоги до рівня знань випускників-магістрів. А саме: глибокі знання і розуміння принципів в галузі спеціалізації; критична обізнаність про передові знання і досягнення в галузі спеціалізації.

Розділ *«інженерний аналіз»* передбачає здатність випускників-магістратури вирішувати інженерні задачі, відповідно до їх рівня знань, та задачі, які включають знання з галузей, що виходять за межі їх спеціалізації. Магістри з охорони праці та професійної безпеки повинні мати здатність вирішувати нечіткі задачі, які мають конкуруючі специфікації; здатність формулювати і вирішувати задачі в нових галузях своєї спеціалізації; здатність застосовувати знання для концептуалізації інженерних систем і процесів; здатність застосовувати інноваційні методи для вирішення інженерних задач з охорони праці та професійної безпеки.

Розділ *«інженерне проектування»* передбачає участь випускників-магістрів у виконанні інженерних проектів відповідно до їх рівня знань, вміння працювати у професійному та непрофесійному середовищі. Це вимагає сформованості здатність використовувати знання для вирішення невідомих задач, можливо із застосуванням знань з інших дисциплін; здатності використовувати творчий підхід для розробки оригінальних ідей; здатності приймати рішення в складних інженерних задачах з технічною невизначеністю.

Розділ «дослідження» містить вимоги до вмінь випускників проводити дослідження, використовуючи різні методи, відповідно рівню їх знань: здатність ідентифікувати, знаходити і отримувати дані; вміння планувати і проводити аналітичні, імітаційні й експериментальні досліді, робити висновки; вміння використовувати нові технології в сфері своєї спеціалізації.

Розділ «інженерна практика» містить вимоги до вміння магістрів застосовувати отримані знання в інженерній практиці: здатність інтегрувати знання різних галузей і вирішувати складні задачі; всебічне розуміння застосованих методик, методів і їх обмежень; знання нетехнічних обмежень інженерної діяльності.

Розглянута характеристика розділів та їх вимог щодо формування професійних компетентностей показує, що рівні компетентності випускника магістратури визначаються сукупністю відповідних компетенцій.

Кожна із компетенцій – це сукупність інституціонально визначених вимог до здатності випускників вирішувати відповідні професійні і життєві проблеми.

Сучасна система підготовки в умовах магістратури, яка базується на передачі знань і вмінь від викладача до студента, не здатна сформувати у випускника такі компетенції. Несистемні знання і вміння, які отримані від вивчення великої кількості дисциплін, стають не затребуваними. У цьому напрямку важливим є узагальнені вміння і навички, що проявляються у здатності випускників діяти в реальних професійних і життєвих ситуаціях за умови усвідомлення відповідальності за результати діяльності.

Отже, розглянуті поняття та зміст вимог до професійної підготовки фахівців з охорони праці та професійної безпеки звертають нашу увагу на існуючий взаємозв'язок категорій «компетентність», «компетенція», «кваліфікація» та «професійна майстерність» (Рис. 1).

Компетентнісний підхід передбачає перехід на принципи модульної побудови освітніх програм, які визначають можливості навчального процесу оперативно і динамічно реагувати на запровадження освітньо-інноваційних технологій. Зазначені технології забезпечують раціональну будову навчального

процесу, ефективно управління ним шляхом порівняння отриманих результатів із запланованими.

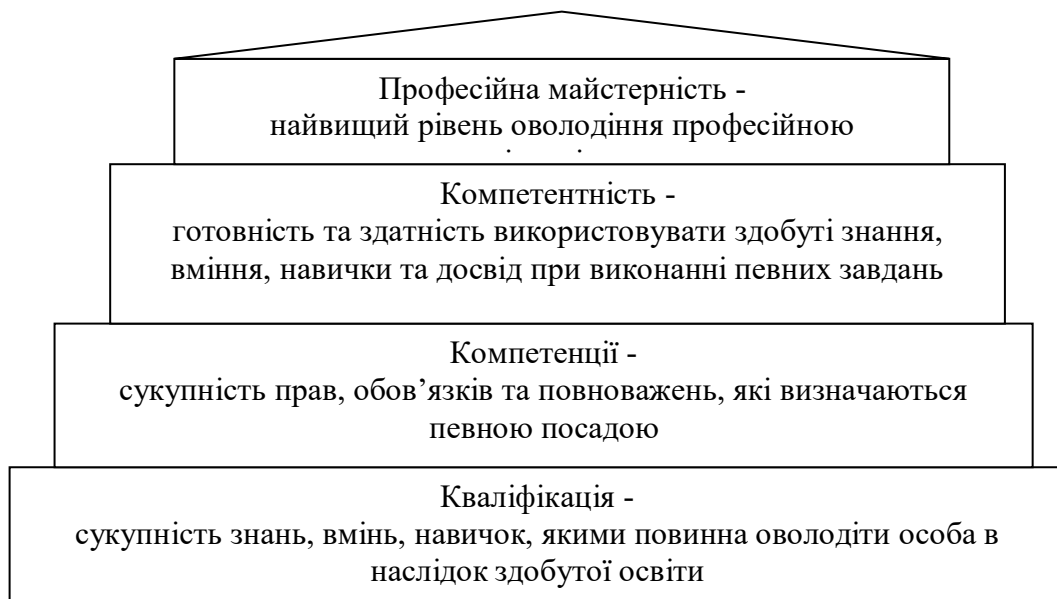

Рис. 1. Взаємозв'язок категорій «компетентність», «компетенція», «кваліфікація», «професійна майстерність»

Внесок у формування професійних компетенцій фахівців з охорони праці та професійної безпеки забезпечують як аудиторні, так і позааудиторні форми навчання. Так, у навчальних планах підготовки магістрів з охорони праці та професійної безпеки розглядаються питання «Устаткування і проектування інженерних систем по забезпеченню професійної і промислової безпеки»; «Ризик менеджмент використання обладнання та технологій»; «Експертиза та обстеження у сфері промислового будівництва та цивільного захисту»; «Системний аналіз у вирішенні задач професійної та промислової безпеки»; «Організаційно-технічне забезпечення аудиту з професійної безпеки робочих місць галузі охорони праці»; «Техногенно-економічний аналіз професійної та промислової безпеки»; «Кібер та професійна безпека»; «Інституційні основи прийняття рішень з попередження та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій».

Враховуючи розглянуті вище характеристики розділів та їх вимог щодо формування професійних компетентностей випускника магістратури, викладачами кафедри охорони праці і навколишнього середовища, які викладають зазначені навчальні дисципліни, визначено зміст таких компетентностей:

1. *Інтегральна компетентність (ІК)* – здатність магістрів розв’язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері цивільного захисту, виробничої та техногенної безпеки під час практичної діяльності або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

2. *Загальні компетентності (ЗК)* – здатність; формулювати особисту думку та доказово представити точку зору щодо інженерних рішень та управлінських дій на певній території, об’єкті; володіти методикою визначення ризиків та прийнятих і небезпечних рівнів, виявляти фактори впливу щодо запобігання нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на об’єктах (виробництві) до системного творчого мислення, наполегливість у досягненні мети професійної та науково-дослідницької діяльності; до реалізації щодо запобігання виникнення надзвичайних (аварійних) ситуацій в певній галузі та забезпечення сталого функціонування відповідних підприємств, а також прогнозувати та оцінювати соціально-економічні наслідки надзвичайних (аварійних) ситуацій на об’єктах; визначати об’єкти і суб’єкти інтелектуальної власності, володіти знаннями щодо особливості правової охорони, шляхів комерціалізації та захисту права на об’єкти інтелектуальної власності, давати оцінку характеру порушення прав інтелектуальної власності, володіти основами договірних відносин в сфері інтелектуальної власності.

3. *Професійні компетентності (ПК)* - спроможність управляти роботою та стратегічним розвитком колективу в процесі здійснення професійної діяльності, а також діяльністю підприємства, організації; здатність застосовувати міждисциплінарні підходи при критичному осмисленні проблем у сфері техногенної безпеки, цивільного захисту або охорони праці;

спроможність застосувати на практиці теорії прийняття управлінських рішень і методи експертних оцінок; здатність застосовувати нові підходи (методи) до аналізування процесів, стану об'єктів та прогнозування можливих причин виникнення надзвичайних ситуацій з метою оцінювання ризику та можливих наслідків; доводити знання та власні висновки до фахівців та нефахівців; спроможність проводити експертизу нормативних документів у сфері цивільного захисту, проектів містобудівної документації та проектів будівництва з питань техногенної безпеки; здатність аналізувати, оптимізувати й застосовувати сучасні інформаційні технології під час рішення професійних або наукових завдань.

Застосування компетентнісного підходу сприяє переходу студента із розряду споживача навчальної інформації у розряд суб'єкта пізнавальної діяльності, дозволяє йому будувати свою особисту навчальну траєкторію, що стимулює його мотивацію до навчання.

Моделювання освітньої діяльності студентів закладів вищої освіти передбачає таку структуру, відповідно до якої здійснюється науково-проблемний підхід під час освоєння студентами змісту навчальних дисциплін, який зорієнтований на інтеграцію різних розділів конкретної освітньої навчальної програми. Це передбачає дидактичну інтеграцію навчальних дисциплін, яка може бути компенсаторною (отримання нових науково-теоретичних знань), технологічною (розширення спектра професійно-практичних умінь та навичок), інноваційно-практичною (освоєння нового та ефективного досвіду), творчою (розвиток творчого потенціалу всіх учасників освітнього процесу). Головними складовими професійно-креативного навчально-виховного освітнього середовища виступають: сучасні засоби навчання, зокрема аудіовізуальні, що мають чітку професійну спрямованість; активні методи навчання («мозковий штурм», «метод кейсів», метод проектів тощо); сучасні технології навчання, такі як «Дебати», «Диспут», «Колаж», ігри-тренінги тощо; науково-дослідна робота студентів різного рівня складності стосовно проблем майбутньої професії.

В рамках реалізації програми перетворення університету на сучасний європейський заклад заплановано низку заходів з поглиблення галузевої спеціалізації підготовки фахівців всіх спеціальностей, в тому числі й фахівців з охорони праці та професійної безпеки.

Зокрема, передбачено:

1) корегування навчальних планів підготовки як бакалаврів, так магістрів з метою підвищення рівня їх фундаментальної підготовки, розробка навчально-методичних матеріалів з метою викладання фахових дисциплін в університеті на основі використання власних науково-технічних досягнень з наукових напрямів, проведення практичних робіт за тематикою наукових досліджень кафедр;

2) створення науково-навчальних центрів, факультетських інноваційно-технологічних центрів і комплексів на основі базових кафедр з залученням підприємств, інститутів НАН України, галузових академій наук, міністерств та відомств для проведення науково-дослідної роботи студентів;

3) залучення студентів до участі у науково-дослідних роботах, які виконуються з держбюджетної та госпдоговірної тематики;

4) організація на базі науково-навчальних центрів наукових колективів з залученням студентів для участі в різноманітних формах активної науково-навчальної роботи: дипломному та курсовому проектуванні, проходженні навчальної та виробничої практик тощо; щорічне визначення переліку провідних учених університету, залучених до освітнього процесу підготовки бакалаврів та магістрів.

Висновок. Таким чином, застосування компетентнісного підходу в підготовці фахівців з охорони праці та професійної безпеки шляхом формування компетентнісних моделей дозволить визначити вимоги сучасного ринку праці до рівня знань, вмінь, навичок майбутніх фахівців, які забезпечать їх конкурентоздатність та розвиток людського потенціалу країни.

Література:

1. Анненкова І. П. Наукові основи моніторингу якості професійної діяльності науково-педагогічних працівників ВНЗ [Текст] монографія. / Анненкова Ірина Петрівна. – Одеса: Вид-во «Optimum», 2015. – 260 с.
2. Берека В. Є. Магістерська підготовка майбутніх менеджерів освіти: монографія / В. Є. Берека; за ред. А. Й. Сиротенка. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – 357 с.
3. Боровкова Т. И. Мониторинг развития системы образования. Часть 1. Теоретические аспекты: Учебное пособие / Т. И. Боровкова, И. А. Морев. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 2004. – 150 с.
4. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду / М. С. Головань // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 23-30.
5. Гулай О. І. Компетентнісний підхід як основа нової парадигми освіти / О. І. Гулай // Педагогічні науки. – 2009. – № 4. – С. 45-51.
6. ДСТУ ISO 10015:2008 (ISO 10015:1999, IDT) – Управління якістю. Настанови щодо навчання персоналу. – К.: Держспоживстандарт України, 2011. – 17 с.
7. Єльнікова Г. В. Про впровадження компетентнісного підходу у навчальний процес вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / Г. В. Єльнікова // Теорія та методика управління освітою. – Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua>.
8. Исаева Т. Е. Компетенции субъектов университетского образования. Проблемы формирования и оценивания компетенций в информационном образовательном пространстве: Монография / Т. Е. Исаева // Palmarium Academic Publishing, Deutschland, 2013. [Текст]. – 247с.
9. Методичні рекомендації з розроблення складових галузевих стандартів вищої освіти (компетентнісний підхід) / В. Л. Гуло, К. М. Левківський, Л. О. Котоловець [та ін.]. – К.: Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2013. – 127 с.
10. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій [Електронний ресурс]: постанова КМУ від 23. 11. 2011 р. № 1341. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.

2.11 Socialization of children with speech disorder to the conditions of preschool institutions as a psychological and pedagogical problem

Соціалізація дітей з порушенням мовлення до умов дошкільного закладу як психолого-педагогічна проблема

Найбільш важливим інструментом зв'язку дитини з оточуючим світом є мовленнєве спілкування. Воно має величезне значення для подальшого розвитку, психічного здоров'я та соціальної адаптації кожного маленького мешканця нашої планети. На сьогоднішній день майже будь-яка професія потребує від людини володіння мовою на гідному рівні. Суспільство вимагає від нас не тільки точно висловлювати свої думки, а й формулювати наміри, спрямовані на досягнення кращих результатів, вимовляючи чітко і правильно кожне слово. Тому грамотне та правильне мовлення зараз є однією з якостей сучасної високоосвіченої молоді, успішної у професійній сфері.

На сучасному етапі розвитку інтеграційних процесів в освіті проблема формування мовленнєвої діяльності, розвиток навичок мовленнєвого спілкування у дітей із порушеннями мовлення, адаптація їх до умов дошкільних навчальних закладів та загальноосвітньої школи набула пріоритетного значення. У законах України “Про освіту”, державних національних програмах “Освіта” (Україна XXI століття), “Діти України” визначено, що модернізація освіти в Україні стає головним державним завданням. У цьому зв'язку реформування та розвиток системи спеціальної освіти передбачає, передусім, забезпечення вільного доступу дитині з порушеннями психофізичного розвитку до якісної багатоступеневої освіти та створенні сприятливих умов для її всебічного розвитку. Серед інших пріоритетних напрямів державної політики, особливо відзначених у Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті, – розширення україномовного освітнього простору, створення системи безперервної мовної освіти, виховання мовної особистості [10]. Вирішення даної проблеми пов'язано зі здійсненням індивідуального,

диференційованого та поетапного корекційного логопедичного впливу; з удосконаленням методичних систем, які мають ураховувати неоднорідність контингенту дітей із порушеннями у розвитку мовлення (ПРМ) й провідні тенденції оновлення змісту освіти. На жаль, у нашій державі збільшилася кількість випадків, коли у дитини в процесі навчання виникають труднощі, пов'язані з різними порушеннями мовлення різної складності, при цьому, діти мають нормальні потенційні можливості, але з тих чи інших причин затримуються в розвитку та відстають від своїх однолітків.

Різні аспекти проблеми соціалізації дітей з порушеннями у розвитку мовлення представлено в роботах українських та зарубіжних учених. Проблему дизонтогенезу у мовленнєвої діяльності у дітей із тяжкими порушеннями мовлення досліджували О. Вінарська, Н. Жукова, Д. Ісаєв, О. Корнєв, В. Лукашук, Л. Мастюкова, В. Тарасун, Т. Філічева, М. Шеремет та ін. Дослідження функціонування мовної здібності у дітей із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) представлено в роботах Т. Візель, Ж. Глозман, Б. Гриншпун, Г. Жаренкової, Н. Жукової, Р. Левіної, А. Маркової, Н. Мікляєвої та ін. Л. Єфіменкова, Л. Халілова, В. Юртайкін та ін. визначають зниження мовної здібності, що відображається на недостатній здатності до моделювання, заміщення та символізації. Роль спеціально організованого навчання дітей із відхиленнями в розвитку висвітлено в роботах учених (В. Бондар, В. Засенко, Л. Баряєва, Ю. Гаркуша, С. Миронова, В. Синьов, В. Тарасун, Б. Тупоногов, Л. Федоров, О. Хохліна, М. Шеремет та ін.), зокрема дітей із порушенням мовлення (Г. Волкова, С. Конопляста, Р. Левіна, В. Тарасун, Г. Чиркіна, С. Шаховська, М. Шеремет та ін.).

У сучасних наукових дослідженнях українських учених (В. Тарасун, М. Шеремет та ін.) представлено важливі для теорії та практики логопедії питання структури мовленнєвої діяльності в нормі та патології, психологічних механізмів мовлення, особливостей формування мовленнєвої діяльності дитини в онтогенезі. В. Тарасун розроблено систему превентивного навчання дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку. С. Коноплястою представлено

комплексну систему психолого-медико-педагогічної допомоги дітям із ринолаліями. Окремі часткові проблеми сучасної логопедії зосереджено в роботах українських учених, серед яких: розвиток та формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення (Л. Трофименко), формування інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності у розумово відсталих дошкільників (В. Тищенко), корекція порушень писемного мовлення у дітей із дитячим церебральним паралічем (Е. Данілавичюте), формування мовленнєвої готовності до навчання в школі (Н. Пахомова), комплексна система корекції мовлення у дітей раннього віку (Н. Манько), вивчення особливостей мовленнєвого розвитку дітей із ЗНМ 3-4 років (Ю. Рібцун), розвиток писемного мовлення (списування) у дітей із тяжкими порушеннями мовлення (Н. Чередніченко) та багато інших.

Механізми соціалізації дітей з порушеннями мови мають свої особливості. У своїй теорії культурно-історичного розвитку психіки Л. С. Виготський звернув увагу на те, що будь-який дефект, обмежуючи взаємодію дитини з навколишнім світом, заважає їй опанувати культуру, соціальний досвід людства [1, с. 220]. На момент вступу до школи близько третини всіх дітей мають порушення мови різної етіології, характеру і ступеня вираженості, які обумовлюють обмеження в їх соціалізації [2, с. 58-65]. Педагоги також відзначають низький рівень розвитку комунікативної і пізнавальної сфери, недостатність довільності поведінки, емоційну неврівноваженість і слабо розвинену мову. Звичайно, з віком ці порушення можуть зникнути, але можуть і придбати стійкий виражений характер. Все це створює певні проблеми, що ускладнюють стосунки дитини з однолітками і дорослими, перешкоджають її успішної соціалізації. Недоліки у звуковимові негативно позначаються не тільки на розвитку мови, але й накладають негативний відбиток на характер дитини. Складне порушення може привести до того, що дитина замкнеться в собі, перестане спілкуватися і говорити. Якщо вчасно не виправити мовний недолік, він може перерости в стійкий дефект, що важко піддаватиметься виправленню, і у дитини на етапі шкільного навчання можуть проявитися

специфічні помилки читання і письма – дислексія і дисграфія (Н. Е. Левіна, Ф. А. Рау, М. Е. Хватцев), які є найбільш поширеними формами мовних розладів у молодших школярів [3, с. 105-109]. Такі помилки виникають через несформованість вищих психічних функцій, що беруть участь у процесі читання і письма. Дислексія і дисграфія мають загальні механізми і тісно пов'язані з порушенням усного мовлення. Проблема порушень писемного мовлення у школярів – одна з найактуальніших, оскільки письмо і читання – засіб подальшого отримання знань. Дисграфія є серйозною перешкодою в оволодінні письмом та читанням. Тому дітям із порушеннями мовлення потрібна своєчасна, кваліфікована допомога.

У залежності від типу мовленнєвого порушення діти відчують певні труднощі в засвоєнні системи культури і зразків поведінки в суспільстві. У них ускладнено взаємодію з соціальним середовищем, знижена здатність адекватного реагування на зміни, що відбуваються. Вони відчують труднощі в досягненні своїх цілей в рамках існуючих норм, що може привести до дисбалансу в поведінці. Якщо дитина постійно конфліктує, свариться, не вміє домовлятися і поступатися під час спільної діяльності, якщо їй важко даються налагодження дружніх та ігрових відносин з іншими дітьми, і вона воліє бути на самоті серед колективу, то їй необхідна допомога оточуючих для формування навичок комунікативної поведінки. Більшість дітей, які відвідують дитячі садки в комунікативному відношенні успішні. Вони здатні налагоджувати контакти, вміють домовлятися про спільній ігровій, трудовій та навчальній діяльності, планують для себе якісь завдання та прагнуть виконувати їх. Вільно викладають свої прохання, діляться враженнями та ставлять питання.

Одним із напрямків у роботі вчителя-логопеда є просвіта батьків. Вони отримують всі необхідні рекомендації та дидактичні матеріали. Така спільна діяльність дозволяє батькам брати участь у корекційно-розвитковій роботі і бачити динаміку покращення мовлення своїх дітей. Якщо дитина все ж не адаптувалася в мовленнєвому середовищі, відмовляється спілкуватися, то означає, за всім цим ховається серйозна проблема, а саме – недостатність

комунікативної діяльності, комунікативної поведінки в цілому, де мовлення є однією з важливих умов успішності дитини у взаєминах з оточуючими її людьми. Безперечно, батьки відіграють важливу роль у соціальному становленні дитини, проте іноді через незнання або в силу своєї педагогічної некомпетентності не надають великого значення порушенням мовлення, які помічають у своїх дітей, а часом і не бачать їх. Вони не замислюються над тим, що порушення мовлення тягнуть за собою такі проблеми як порушення комунікативної сфери, а головне – такі діти викликають тривогу, перш за все, що самотійно власні проблеми вони вирішити не можуть! Це заважає дітям відчувати себе вільно і комфортно в іграх, на заняттях і у повсякденному житті [4, с. 107-115].

Відомо, що група дитячого садку – це перше соціальне об'єднання дітей, у якому діти займають різне положення. Велике значення і актуальність набуває вивчення місця дитини в системі його відносин з однолітками в групі дитячого саду. У спілкуванні дитини виникають досить складні взаємини, які істотним чином впливають на розвиток особистості [5].

Другим важливим напрямом у роботі вчителя-логопеда є співпраця з вихователем групи. Вихователь бере активну участь у корекційному процесі, виконує рекомендації логопеда. Щодня планує виховно-корекційну роботу на кожний режимний момент. Використовує ігрові вправи, які активізують мовленнєву діяльність дітей, добирає сюжетно-рольові ігри та вправи, що сприяють ефективному розвитку мовлення, включає таких дітей у колективну діяльність, під час рухливих ігор на прогулянці стежить, аби діти у грі почувалися впевнено. Постійна увага до формування мовлення дітей в повсякденному житті робить їх висловлювання більш правильними, грамотними, розгорнутими. У дітей підвищується мовна активність, вони швидко опановують правильною вимовою, як повноцінним засобом спілкування і пізнання навколишньої дійсності.

Але іноді буває і так, що у дитини-дошкільника відносини з однолітками складаються важко, тому так важливо показати йому правильну модель

поведінки в суспільстві. Звернути увагу як на позитивні, так і негативні приклади спілкування між людьми у повсякденному житті. Не потрібно шкодувати добрих слів, потрібно хвалити малюка за кожне «чарівне» слово, за добрі справи, які він зробив, а головне подавати особистий приклад правильної поведінки і спілкування з оточуючими. Дитина живе у суспільстві, бачить взаємини дорослих між собою, копіює і переносить такі ж взаємини на спілкування з однолітками. Тут важливо побудувати спілкування з дитиною таким чином, щоб воно приносило задоволення і викликало бажання спілкуватися, і на перший план виступає гра як основний вид дитячої діяльності. За допомогою різного роду мовних ігор, завдань на виконання мімічних вправ, логоритміки легко впоратися з таким завданням, як збагачення активного і пасивного словника дитини. Завдяки формуванню правильної звуковимови і складової побудови структури мови дитина навчиться правильно виражати свої думки. Але необхідно пам'ятати, що не потрібно перевантажувати дитину завданнями. Якщо дитина отримує занадто багато інформації, то може статися так, що дефекти мовлення переростуть у заїкання. Тому дитина має отримувати знання відповідно до віку і стану психічних процесів.

Таким чином, сформована мовленнєва компетентність призводить до формування таких якостей особистості як адекватна самооцінка, самоконтроль, комунікативність, впевненість у своїх силах і можливостях, відчуття своєї корисності і необхідності колективу однолітків. У дітей відбувається розвиток і активізація мовних, пізнавальних, емоційно-вольових і особистісних якостей, що сприяє формуванню їх позитивної соціалізації у суспільстві і це є базою для формування соціально-адаптивної особистості вихованця і передумовою до успішного освітнього процесу у школі.

Відомо, що найважливішою умовою успішної соціалізації дитини з мовленнєвими порушеннями, як і для її однолітків, що успішно розвиваються, є людське спілкування.

Діти з ПРМ відчують деякі труднощі у процесі складання форм їхнього спілкування з навколишнім світом. Ця проблема носить неоднозначний характер: з одного боку, найважливішою особливістю дітей з ПРМ є знижена активність у всіх видах діяльності, що в свою чергу може виявитися суттєвою причиною несформованості комунікативних здібностей цих дітей; а з іншого боку, дефіцит у спілкуванні з оточуючими значно посилює наявні у цих дітей порушення пізнавальної діяльності [7]. Так, відсутність повноцінного спілкування може стати причиною, що ускладнює розвиток психіки дитини.

Таким чином, якщо дитина має труднощі у налагодженні комунікативних зв'язків внаслідок своєї органічної природи, необхідно включати її в соціум здорових однолітків, а не посилювати її депривацію, шляхом розміщення в ізольованій групі дітей з такими ж проблемами у спілкуванні. Вихователі та батьки повинні бути потужною підтримкою вчителям-логопедам у подоланні порушень розвитку мовлення у дітей дошкільного закладу та сприяти їх успішній соціалізації у дитячому колективі.

Література:

1. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии. – Изд-е 3-е. – СПб.: Союз, 2006. – с. 220.
2. Грачёва И. А., Маландина С. С. Интеграция дошкольников с патологией речи в начальном звене общеобразовательного учреждения как оптимальное условие для развития и обучения личности // Школьный логопед. – 2010. – № 4. – С. 58-65.
3. Данилюк Л. А. Инновации в деятельности школьного логопеда // Логопед. – 2010. – № 3. – С. 105-109.
4. Зайцев И. С. Социальная адаптация детей с нарушениями речи / И. С. Зайцев // Дефектология. – 2003. – № 5. – С. 107-115.
5. Закон України «Про дошкільну освіту». Закон України від 11 липня 2001 р. № 2628-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>.
6. Жукова Н. С. Преодоление недоразвития речи у детей / Н. С. Жукова. – М.: Просвещение, 1994. – 108 с.
7. Логопедія. Підручник. Третє видання, перероблене та доповнене / За ред. М. К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. – 672 с.
8. Логопедия: Учебник для студентов дефектол. фак. пед. Вузов / Под ред. Л. С. Волковой, С. Н. Шаховской. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1998. – 680 с.
9. Логопсихология: навчальний посібник / С. Ю. Конопляста, Т. В. Сак; за ред. М. К. Шеремет. – 2-ге вид., стер. – Київ: Знання, 2012. – 239 с.
10. Національна доктрина розвитку освіти. Указ Президента України 17 квітня 2002 року № 347/2002 // Освіта України, № 33.
11. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: навч.-метод. посіб. для учителів-логопедів шкіл і дитячих садків, учителів і вихователів спец. загальноосвітніх закладів, студ., пед. Вишів / Л. О. Федорович. – Вид. друге, перероб. та доп. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2016. – 124 с.

2.12 Educational motivation of students as the process of consulting to activity

Навчальна мотивація учнів як процес спонукання до діяльності

Аналіз досліджень та постановка проблеми. Мотивація є однією з фундаментальних проблем як вітчизняної, так і зарубіжної психології. Її значущість для розробки сучасної психології пов'язана з аналізом джерела активності людини, спонукальних сил її діяльності та поведінки. Всі психологічні явища і процеси як нероздільний компонент структури діяльності обумовлені саме мотивацією. Психологи відзначають, що сформованість мотиваційної сфери є необхідною передумовою успішності навчальної діяльності, тому її розвиток потребує цілеспрямованого педагогічного впливу.

Інтерес щодо дослідження навчальної мотивації обумовлений стрижневим місцем мотивації в структурі навчальної діяльності. Від ступеня сформованості мотивів навчальної діяльності залежать і її процес, і її результат. Проблема стає ще більш значущою в соціально-культурних умовах сьогодення, коли сучасна школа постійно піддається змінам і розвивається. За справедливим твердженням Є. Карпової, проблема навчальної мотивації набуває статусу однієї з основних, фундаментальних проблем психологічної науки [3].

Актуальність проблеми, її сучасне значення, широкоаспектність вивчення в психологічних дослідженнях, існування різних точок зору, стан в шкільній практиці, швидкі зміни у ієрархії потреб, інтересів, мотивів діяльності та поведінки сучасних школярів – все це ті аспекти, які спонукали нас до вивчення проблеми навчальної мотивації.

Складність і багатоаспектність проблеми мотивації обумовлюються численністю підходів до розуміння її суті, природи, структури, а також методів її вивчення, що знайшло своє відображення у роботах Б. Ананьєва, В. Асєєва, Л. Божович, Б. Додонова, Л. Виготського, Є. Ільїна, Є. Карпової, О. Леонтьєва, Г. Маркової, Д. Ніколенка, С. Рубінштейна, Д. Ельконіна, П. Якобсона, Дж. Аткинсона, А. Маслоу, Ж. Нюттена, З. Фрейда та ін.).

Дослідження навчальної мотивації є одним з головних напрямків фундаментальної психолого-педагогічної науки. Дослідження А. Маркової, З. Калмикової, І. Кулагіної, Г. Клаус, Н. Менчинської, Д. Ельконіна та ін. підтверджують успішність розвитку мотивації учіння в процесі здійснення розвивального навчання. Проблемі навчальної мотивації багато уваги приділяли і такі психологи як А. Волочков, М. Олексієва, Н. Менчинська Н. Морозова, В. Петровський, Л. Славіна та інші. Її важливість для навчання у школі відзначається багатьма дослідниками (Т. Лях, Г. Маркова, О. Савонько, З. Хізроєва, О. Чувалова, та ін.).

У ряді досліджень пізнавальний інтерес розглядається як провідна мотиваційна тенденція, що лежать в основі навчальної діяльності, а також як необхідний і вагомий компонент її структури (Л. Виготський, В. Давидов, Л. Ітельсон, Є. Кабанова-Меллер, І. Лернер, О. Леонтьєв, Б. Ломов С. Рубінштейн, М. Скаткін, Г. Усова, Д. Ельконін та ін.).

Поряд з поняттям «учіння» все частіше використовують поняття «навчальна діяльність». Одним із важливіших компонентів структури зазначеної діяльності є навчальна мотивація.

Навчальна мотивація, зазначає І. Зимня, обумовлюється цілим рядом факторів, специфічних для тієї діяльності, в яку вона включається:

- самою освітньою системою, освітнім закладом, де здійснюється навчальна діяльність;
- організацією навчального процесу;
- суб'єктивними особливостями тих, хто навчається – їх віком, статтю, інтелектуальним розвитком, здібностями, рівнем домагань, самооцінкою тощо;
- суб'єктивними особливостями педагога і перш за все системою його відношення до учня, до справи;
- специфікою навчального предмету.

У системі навчальних мотивів тісно переплітаються зовнішні і внутрішні мотиви і одним із завдань педагога, вважає В. Мильман, є формування переваги внутрішньої мотивації учіння. Проведений М. Матюхиною аналіз навчальної

мотивації дозволив здійснити відповідну їх класифікацію та виділити дві основні групи мотивів: мотиви, закладені в самій навчальній діяльності та мотиви, пов'язані з тим, що лежить поза самою навчальною діяльністю [2; 8; 9].

О. Леонтьєв визначав, що в цілому мотивація учіння – складне психологічне утворення, яке поєднує усвідомлювані і неусвідомлювані індивідом потяги, спонукання та очікування в процесі формування індивідуального способу діяння у світі через засвоєння і продуктивну реконструкцію загальнолюдського досвіду в пізнанні та перетворенні світу [4].

Основу мотивування діяльності учіння, вважає Г. Маркова, становлять такі характеристики індивідуальної активності людини, які зумовлюють не тільки змістовну спрямованість її дій, а й процесуальний, дійовий потенціал (допитливість, зацікавленість, інтерес індивіда) [6].

У загально-психологічному визначенні інтерес – це емоційне переживання пізнавальної потреби. Характеризуючи його як один з компонентів навчальної мотивації, необхідно звернути увагу на те, що в повсякденному, побутовому, та навіть професійному педагогічному спілкуванні термін «інтерес» частіше використовується як синонім навчальної мотивації.

Згідно з Г. Марковою, інтерес до учіння може бути широким, плановим, результативним, процесуально-змістовним, навчально-пізнавальним та перетворюючим. Дослідник підкреслювала, що пізнання нового має ґрунтуватись на раніше засвоєних знаннях. Велике значення в розвитку інтересу до учіння, вважає автор, мають його емоційне забарвлення, особистість педагога, форми його спілкування з учнями. Крім того, важливим для аналізу мотиваційної сфери учіння школярів являється характеристика їх відношення до нього. Воно може бути негативне, нейтральне та позитивне [6].

Різні види інтересу можна співвіднести з певними мотиваційними орієнтаціями. О. Савонько і Н. Сімонова виділяють чотири мотиваційні установки: на процес; на результат; на оцінку вчителя; на «уникнення неприємностей».

С. Рубінштейн зазначав, що мотивування процесу учіння великою мірою залежить від провідних інтересів індивіда. Він розрізняв такі мотиви учіння, в основі яких лежить певний інтерес:

- 1) безпосередній інтерес до самого змісту предмета, до дійсності, яка в ньому відображується;
- 2) інтерес, викликаний характером тієї розумової діяльності, якої потребує предмет;
- 3) інтерес, зумовлений відповідною схильністю індивіда до певного типу предметного діяння;
- 4) опосередкований інтерес до предмета, викликаний уявленням про майбутню (або взагалі можливу) діяльність щодо нього;
- 5) інтерес, зумовлений процесом навчальної діяльності, пов'язаний із соціальною ситуацією (навчальний колектив, учитель тощо) [8].

Як зазначає С. Бондаренко, важливою передумовою виникнення інтересу до змісту навчання і власне навчальної діяльності є така її організація, яка дає змогу учням проявити інтелектуальну самостійність та ініціативність. Чим активніші методи навчання, тим легше зацікавити ними учня. Основним засобом виховання стійкого інтересу до навчання є використання таких запитань і завдань, рішення яких вимагає від учнів активної пошукової діяльності. Значною стороною вивчення та формування мотивації учнів, крім інтересу до навчання, ще є забезпечення гуманних стосунків між учителем та учнем.

Узагальнюючи вивчені матеріали, зазначимо необхідність орієнтації психолога та педагога на наступні вимоги.

Головним завданням навчання в школі є не відбір дітей, а контроль за ходом їх психічного розвитку з метою корекції будь-яких відхилень.

При вивченні психологічних особливостей конкретної дитини треба порівнювати її не з іншими дітьми, а з нею самою, її колишніми результатами, оцінювати її за індивідуальним внеском в те або інше досягнення.

Вчителю необхідно підходити до психологічного вивчення й формування мотивації учнів з оптимістичною гіпотезою. Вона означає визначення оптимальної зони, у якій дитина, незважаючи на зовні невеликі успіхи, проявляє більший інтерес, має більші досягнення, ніж в інших сферах. Бажано прагнути за зовні однаковими проявами, побачити різні причини цього і їхнє сполучення, неповторне для кожної особистості. Так, за зовні високим рівнем ставлення до навчання можуть ховатися мотиви особистого успіху, а за зовні низьким – можуть стояти більша вимогливість до себе та критичність.

Дуже важливо вивчати та формувати мотивацію не тільки у невстигаючих і важковиховуваних учнів, але й у зовні благополучної дитини. При вивченні мотивації у кожного школяра треба виявити стан його пізнавальної сфери (уміння вчитися й освіченість, можливість учитися й освіченість), мотиваційної сфери (прагнення вчитися, мотиви), вольової й емоційної сфери (мети в ході навчання, переживання в процесі навчання). Для кожного учня бажано мати обґрунтований план формування його мотивації.

Висновок та судження про учня, його характеристика повинні формуватися вчителем з опорою на позитивні сторони та можливості дитини. Відомості про причини відсутності мотивації мають повідомлятися не будь-якій людині в школі, а зацікавленим особам – учителям, що працюють із цим учнем або батькам, і не бути предметом непотрібних розмов, тому що це може викликати негативні переживання дитини та збільшити її негативне ставлення до школи. Відомості про внутрішні процеси становлення особистості учнів, у тому числі їхньої мотивації, повинні бути предметом професійної таємниці вчителя та психолога.

У ході вивчення мотивації навчання школярів вчителю треба мати психологічну грамотність. Вона включає поряд із психологічною інформованістю ще й особистісні якості, інтерес до іншої людини, оптимістичну переконаність у можливостях іншої людини, високу терпимість до несхожості людини на інших.

Формувати мотивацію – не значить закласти готові мотиви і мету в голову учня, а поставити його в такі умови і ситуації розгортання активності, де б бажані мотиви та мета склалися й розвивалися б з урахуванням та у контексті минулого досвіду, індивідуальності учня тощо.

Навчальна мотивація, як і будь-яка інша, є системним, ієрархічно структурованим утворенням і характеризується спрямованістю, стійкістю та динамічністю. Як наслідок, керування процесом формування навчальної мотивації потребує врахування її структурної організації, динамічності, залежності від вікових особливостей та можливостей людини.

В процесі вивчення означеної проблеми проведене діагностичне дослідження навчальної мотивації учнів старших класів. Об'єктом дослідження була навчальна група учнів Слов'янського педагогічного ліцею двох напрямків підготовки – філологічний (26 осіб) та фізико-математичний (23 особи), у віці 15-17 років. Дослідження проводилось за допомогою наступних психологічних тестів:

1. Методика дослідження мотивація навчання старшокласників (Н. Ц. Бадмаєва) [1].

2. Методика діагностики мотивації навчання та емоційного ставлення до навчання в середніх та старших класах школи (А. М. Прихожан) [7].

Метою методики дослідження мотивація навчання старшокласників (Н. Ц. Бадмаєва) є діагностика навчальної мотивації школярів. В основі даної методики лежить дослідження мотиваційної сфери учнів М. В. Матюхіної. Методика Н. Ц. Бадмаєвої є модифікованим варіантом з урахуванням виявлених додаткових мотивів навчання: комунікативного та творчого мотивів самореалізації. Означена методика стандартизована та має достатню дискримінативну та ретестову надійність, змістовну валідність.

Дослідження проводилось впродовж трьох серій. В першій серії учням необхідно було із запропонованого переліку суджень (мотивів) обрати ті, які мають найбільше значення для них особисто. Друга серія передбачала відбір семи суджень, які відповідають найбільш важливим мотивам навчання. В

третій серії потрібно було обрати три картки. Під час підрахунку результатів враховувались тільки ті випадки, коли в двох або трьох серіях у досліджуваного спостерігалися однакові відповіді, в іншому випадку вважається, що вибір є випадковим та не враховується.

Основою методики діагностики мотивації навчання та емоційного ставлення до навчання в середніх та старших класах школи (А. М. Прихожан) є опитувальник вивчення рівнів пізнавальної активності, тривожності і гніву як актуальних станів і як властивостей особистості Ч. Д. Спілбергера. Модифікований для використання у вітчизняному науковому психологічному просторі А. Д. Андрєєвою. Варіант, який використовували ми в своєму дослідженні, доповнений А. М. Прихожан шкалою переживання успіху (мотивації досягнення), а також має новий варіант обробки.

Респонденту пропонується відповісти на сорок питань, на які наведені варіанти відповідей, серед яких слід обрати те, що найбільш відповідає звичайному стану на уроці в школі («майже ніколи», «іноді», «часто»).

Під час обробки результатів підраховується сумарний бал за опитувальником за формулою:

$$ПА + МД + (- Т) + (- Г),$$

де ПА – бал за шкалою пізнавальної активності, МД – бал за шкалою мотивації досягнення, Т – бал за шкалою тривожності, Г – бал за шкалою гніву. Загальний результат може знаходитися в межах від -60 до +60 балів. Потім відбувається співвіднесення отриманих балів із характеристиками п'яти рівнів мотивації.

Результати дослідження навчальної мотивації учнів старших класів. За методикою дослідження мотивації навчання старшокласників (Н. Ц. Бадмаєва) вдалося встановити, що характерними для старшокласників є мотиви самовизначення, самовдосконалення та учбово-пізнавальні мотиви, які вміщують зміст навчання (Рис. 1). Також варто відмітити, що результати філологічного напрямку підготовки старшокласників та фізико-математичного відрізняються. Для учнів філологічного напрямку підготовки властиво надання

переваги мотивам досягнення успіху (17 виборів – 65%), творчої самореалізації (12 виборів – 46%), уникнення невдачі (9 виборів – 35%), комунікативні (8 виборів – 31%), афіліації (6 виборів – 23%). Найменш важливим є мотиви боргу та відповідальності, благополуччя, престижу та процесу навчання.

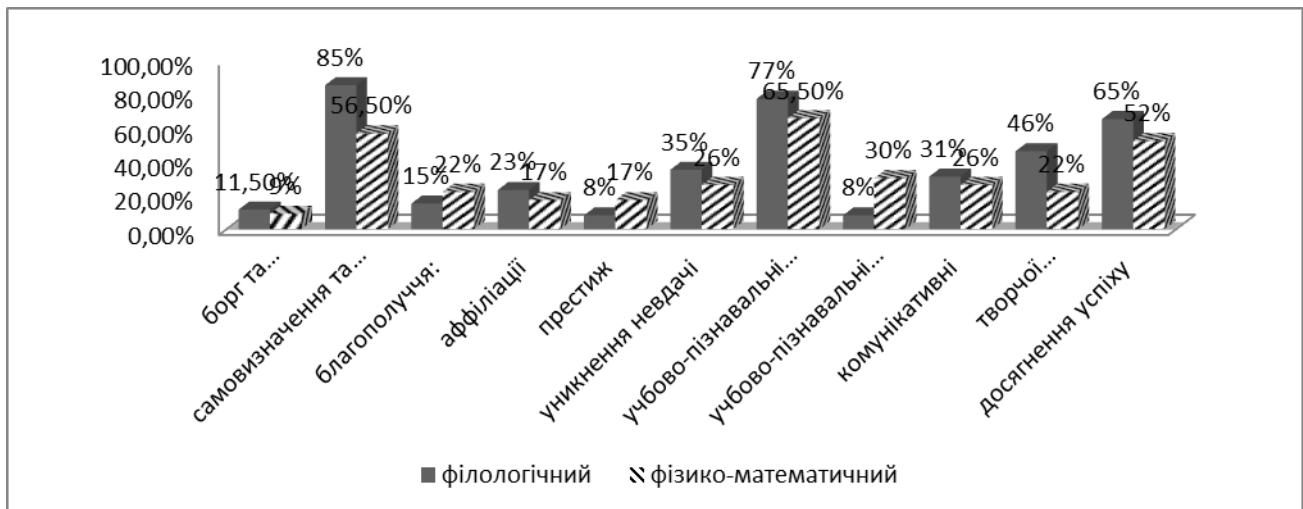

Рис. 1. Результати дослідження за методикою дослідження мотивації навчання старшокласників (Н. Ц. Бадмаєва)

В учнів фізико-математичного напрямку підготовки переважають мотиви досягнення успіху (12 виборів – 52%), учбово-пізнавальні, які вміщують процес навчання, комунікативні, уникнення невдачі (по 6 виборів – 30%). Неважливими є мотиви боргу та відповідальності, благополуччя, афіліації, престижу та творчої самореалізації.

Відмінності у мотиваційній сфері учнів можуть бути зумовлені напрямом підготовки, який впливає на світогляд та прагнення учнів. Найбільш важливим для всіх учнів виявилися мотиви самовизначення, самовдосконалення, змісту навчання, що є показником спрямованості на майбутнє, що є властивим для цього вікового періоду.

За методикою діагностики мотивації навчання та емоційного ставлення до навчання в середніх та старших класах школи (А. М. Прихожан) вдалося виявити, що (Рис. 2):

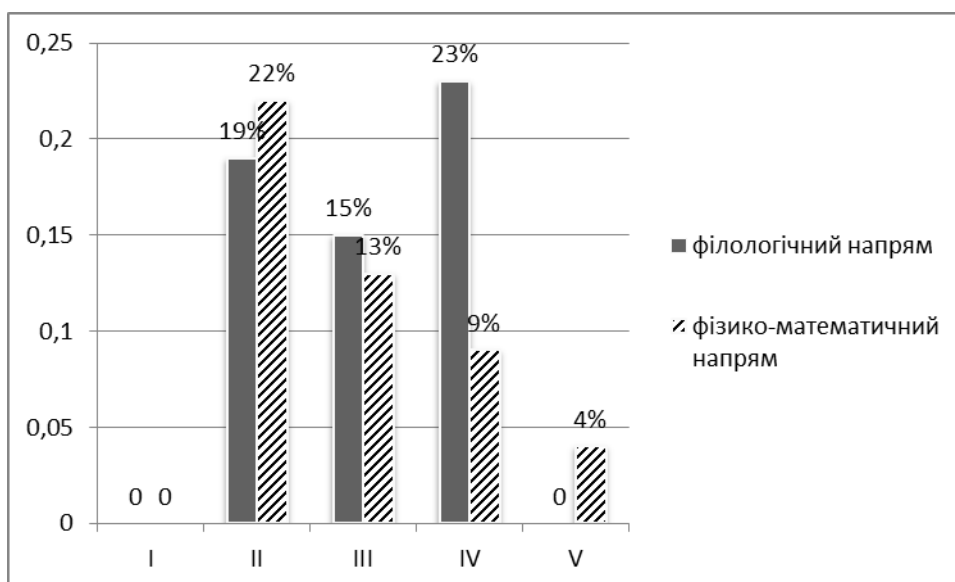

Рис. 2. Результати за методикою діагностики мотивації навчання та емоційного ставлення до навчання в середніх та старших класах школи (А. М. Прихожан)

1. Перший рівень, який передбачає переважання пізнавальної мотивації, відсутній у респондентів.

2. Однакова кількість учнів філологічного – 19%, та фізико-математичного – 22%, напрямку мають другий рівень мотивації, який передбачає продуктивну мотивацію, позитивне ставлення до навчання, відповідність соціальним нормативам.

3. Середній рівень мотивації виражений у 15% учнів філологічного напрямку та у 13% фізико-математичного, даний рівень має рівну вираженість позитивної і негативної мотивації навчання, амбівалентне ставлення до навчання.

4. У 23% учнів філологічного та у 9% учнів фізико-математичного напрямку діагностується IV рівень мотивації, який характеризується зниженою мотивацією, переживанням «шкільної нудьги», негативного емоційного ставлення до навчання.

5. П'ятий рівень – різко негативне ставлення до навчання відсутній в учнів філологічного напрямку та є у 4% учнів фізико-математичного напрямку.

Отже, ми бачимо, що в учнів різних напрямів підготовки простежуються різні мотиви навчання. Так серед учнів філологічного напрямку переважає знижений рівень мотивації, негативне ставлення до навчання. В учнів же фізико-математичного напрямку переважає продуктивна мотивація та позитивне емоційне ставлення до навчання. Причиною таких відмінностей може бути ступінь усвідомленого вибору напрямку навчання, стійкість мотивації та серйозність процесу підготовки та навчання.

Дуже важливо навчитися стимулювати розвиток мотиваційної сфери за допомогою системи психологічно продуманих прийомів. М. Лук'янова вважає, що загальний зміст розвитку навчальної мотивації старших школярів полягає в тому, щоб перевести учнів з рівнів негативного і байдужного ставлення до навчання до дієвого, усвідомленого, відповідального, тобто позитивного, де об'єктом формування є всі компоненти мотиваційної сфери та всі аспекти вміння вчитися. А саме: мотиви соціальні і пізнавальні, їх змістовні та динамічні характеристики; цілі й їх якості (нова, перспективна, вибіркова, регулююча діяльність); емоції (позитивна, стійка, регулююча діяльність); уміння вчитися та її характеристики (знання, стан навчальної діяльності тощо) [5].

Відповідно формування мотиваційного поля старшокласника складається з декількох блоків та адекватних їм прийомів їхнього формування: а) мотиваційного, який спрямований на усвідомлення школярем того, заради чого вчитися і що його спонукає до навчання:

- створення ситуації вільного вибору декількох різноспрямованих мотивів;
- створення різноспрямованих мотивів (супідрядність мотивів із конфліктом);
- створення ситуації вибору з обмеженнями (дефіцит часу, змагання тощо);
- створення помилкового вибору (пропонується вибір між двома рівною мірою невірними альтернативами, які відображають протилежні схильності);

б) цільового, що навчає учнів умінню ставити цілі та досягати їх у навчанні:

- створення ситуації цілетворення в учінні;
- створення ситуації формування установок на виконання конкретних операцій;

в) емоційного, який розвиває позитивні емоційні переживання школяра в навчальній діяльності. Для цього можуть бути використані такі прийоми:

- завдання “Незавершені розповіді на шкільні теми” (несподіваний виклик до дошки, цікава проблема на уроці, оцінка учнем своєї відповіді біля дошки, послаблений контроль учителем роботи учня біля дошки);

- підбір неважких, але захоплюючих завдань, що створюють у класі особливий радісний настрій, піднесений стан, дозволять відійти від напруження;

- завдання учню описати, проговорити свій емоційний стан у найбільш напружені, проблемні моменти уроку;

- демонстрація вчителем розмаїтості пережитих на уроці емоцій, промовляння їх уголос для учнів (демонстрація власної емоційної відкритості); розвиток у собі емоційної виразності (вербальними та невербальними засобами);

г) пізнавального, який формує навички самонавчання:

- включення учнів у колективну форму діяльності;
- залучення учнів до оцінки діяльності і формування адекватної самооцінки;

- співробітництво учня та вчителя, спільна навчальна діяльність;
- заохочення пізнавальної активності учнів і створення творчої атмосфери;

- зацікавлення викладом навчального матеріалу (незвичайна форма подання матеріалу, емоційність мовлення вчителя, застосування цікавих прикладів);

- уміле застосування заохочення та покарання.

Усередині кожного блоку самоорганізовується робота з актуалізації і корекції колишніх мотивів, стимуляції нових мотивів та появи у них нових якісних характеристик. Отже, освітні мотиви можуть знаходитися в різних відношеннях між собою. Вони здатні посилювати чи послаблювати один одного, вступати у взаємні протиріччя і в протиріччя з існуючими можливостями реалізації дій.

Висновки. Проведений аналіз літературних джерел дозволив нам глибше зрозуміти сутність інтересу до навчальної діяльності, виділити основні форми його прояву в учнів. Більшість дослідників погоджуються з тим, що інтерес учнів до навчання характеризується певним психічним станом, який залежить від факторів зовнішнього середовища. Він є джерелом активності, стимулом до навчання з метою оволодіння знаннями, уміннями і навичками. До зовнішніх факторів, які забезпечують формування в учнів інтересу до навчальної діяльності, автори відносять особистість вчителя, зміст навчання і методику викладання.

В результаті дослідження ми визначили різні мотиви навчання в учнів педагогічного ліцею різних напрямів підготовки. Тож, учні фізико-математичного напрямку мають мотиви досягнення успіху, учбово-пізнавальні мотиви (з орієнтацією на процес навчання), комунікативні та мотиви уникнення невдачі. Також мотивація учнів фізико-математичного напрямку підготовки характеризується позитивністю та продуктивністю ставлення до навчання, відповідністю соціальним нормам. В учнів філологічного напрямку підготовки переважають мотиви досягнення успіху, творчої самореалізації та самовизначення, уникнення невдачі, афіліації.

Мотивація як процес спонукання людини до діяльності є складним актом, що вимагає аналізу й оцінки альтернатив, вибору та прийняття рішення. Тому дуже важливо навчитися стимулювати розвиток мотиваційного поля старшокласника за допомогою системи психологічно продуманих прийомів: мотиваційного, цільового, емоційного і пізнавального.

Література:

1. Бадмаева Н. Ц. Методика для диагностики учебной мотивации школьников (методика М. В. Матюхиной в модификации Н. Ц. Бадмаевой) / Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей: Монография. – Улан-Удэ, 2004, С. 149-150.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2011. – 512 с.
3. Карпова Е. В. Структура и генезис мотивационной сферы личности в учебной деятельности: дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Е. В. Карпова. – Ярославль: ЯГПУ, 2009. – 464 с.
4. Леонтьев А. Н. Эволюция, движение, деятельность / А. Н. Леонтьев; ред. Д. А. Леонтьев, Е. Е. Соколова. – М.: Смысл, 2012. – 559 с.
5. Лук'янова, М. Психологія навчальної мотивації школярів / М. Лук'янова // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2006. – № 3/4. – С. 26-32.
6. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте / А. К. Маркова. – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.
7. Прихожан А. М. Диагностика личностного развития детей подросткового возраста. – М.: АНО «ПЭБ», 2007. – 56 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: учеб. пособие для вузов / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2008. – 712 с.
9. Фридман Л. М. Психология детей-подростков: справочник для учителей и воспитателей / Л. М. Фридман. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 480 с.

2.13 Gender inequality and discrimination of youth as a sign of social exclusion

Гендерна нерівність та дискримінація молоді як ознаки соціального виключення

Протягом історії людства ми спостерігаємо неодноразову зміну суспільних устроїв, матріархат змінювався патріархатом. Але досить часто в історії ми можемо знайти згадки про явище, яке було властивим для будь-якого суспільства, а саме – гендерна нерівність та дискримінація.

Сучасна демократія скасувала середньовічну суспільну ієрархічну систему та привілеї, пов'язані з суспільним становищем та статевою належністю, й проголосила принцип рівності усіх перед законом. Раніше для суспільства були характерними такі явища, як пригнічення та дискримінація жінок, невизнання осіб нетрадиційної орієнтації, зневага до етнічних груп та меншин, презирство до жертв домашнього насильства та релігійної дискримінації. На жаль, і сьогодні, у сучасних складних і суперечливих умовах перехідного періоду, ми можемо зустріти гендерну нерівність та дискримінацію молоді, що спонукає до поглибленого вивчення даного питання.

Так, насильство над жінками в сім'ї як одну з проблем великих міст розглядають у своїх дослідженнях Г. Лактіонова та В. Христенко; як порушення прав людини в роботах П. Власова, О. Кісь, К. Левченко, Т. Мельник, О. Рудневої. Віктимологічні аспекти поведінки потерпілих від насильства в сім'ї проаналізовано в роботах О. Бовть, А. Ільяшенка, В. Медведєва, Т. Лактіонової, Л. Чеханюк. Дослідження впливу насильства в сім'ї на психологічне здоров'я жінок представлене у доробках А. Бови, І. Грабської, Ю. Онишка, О. Савчук, С. Фролової, О. Шинкаренко.

Становище жінок в системі освіти і академічній сфері зарубіжних країн зокрема аналізується в працях зарубіжних авторів: Х. Калерт, Л. Морлі, Р. Хагенгрубер та інших. В Україні проблеми гендерної нерівності, гендерної дискримінації та запровадження гендерних принципів у вищій освіті

досліджують О. Власова, О. Ільченко, К. Карпенко, І. Когут, Т. Марценюк, М. Сіверчук та ін. Л. Кобелянська, Н. Грицяк, І. Грабовська, Н. Карпачова здійснюють комплексний аналіз міжнародних принципів гендерної політики, принципів кадрової політики з урахуванням ідей гендерної рівності, компонентів принципів гендерної політики, принципів рівноправності в контексті гендерної перспективи, що формують сучасну ідеологію рівності.

Н. Ільченко та Р. Жиленко розглядають соціальне виключення як виключення пов'язане з дискримінацією на расовому, національному та гендерному рівнях.

Метою даної статті є дослідити та проаналізувати явище гендерної нерівності та дискримінації як ознаки соціального виключення на основі аналізу вітчизняних та зарубіжних вчених; розглянути шляхи досягнення гендерної рівності та усунення проявів дискримінації до соціально виключено молоді та їх значення в розвитку українського суспільства. Передусім, потрібно розкрити суть таких понять «соціальне виключення», «соціально виключена молодь», «гендерна нерівність», «дискримінація».

Термін «соціальне виключення» набув великого розповсюдження як у дискурсі соціальної політики різних країн, так і в суспільних науках з середини 1990-х років. Попри велику кількість публікацій, де він використовується в дослідженнях рівня бідності, ринку праці та тривалого безробіття, міграції, якості життя, громадянських прав і функціонування держави соціального забезпечення, можна констатувати, що сутнісні характеристики процесу соціального виключення не є чітко визначеними.

Відповідно до тлумачення Центру інформації з прав людини, соціальне виключення проявляється як результат дискримінації в сфері культурного розвитку, етнічного походження, сексуальної орієнтації тощо. Наслідками соціального виключення є бідність, ворожість між групами та відмова від таких необхідних соціальних гарантій, як освіта, охорона здоров'я, суспільна діяльність. У проекті Закону України «Про соціальну роботу» соціальне виключення – це реальне або уявне, повне або часткове вилучення

суспільством зі своїх лав однієї особи або групи людей, позбавлення чи обмеження їх доступу до суспільних ресурсів, структур і інститутів [9]. Отже, соціальне виключення пов'язане з проблемою нерівних можливостей певних груп населення в суспільстві (осіб з інвалідністю, людей похилого віку, національних меншин тощо).

Фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, враховуючи вітчизняні реалії, до соціально виключених відносять у цілому жінок, жінок із маленькими дітьми, одиноких матерів, домогосподарок, а серед осіб, які потребують медичної допомоги, виділяють хворих на соціально небезпечні хвороби. У Законі України «Про соціальні послуги» соціально виключеними вважаються особи, які перебувають у складних життєвих обставинах, це – громадяни, які не здатні до самообслуговування через похилий вік, хворобу, інвалідність і не мають рідних, які можуть їм допомогти; безробітні громадяни; особи, що постраждали внаслідок стихійного лиха; особи, які є біженцями через збройні конфлікти; особи, середньомісячний сукупний дохід яких нижче прожиткового мінімуму; діти та молодь, які знаходяться в складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченою, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї [6]. Отже, соціально виключеними слід визнавати всіх тих, чиє життя визначається ступенем байдужості та жорсткістю контролю з боку інших груп суспільства, а не особистим вибором.

У вільній енциклопедії «Вікіпедія» зазначається, що гендерна нерівність (англ. Gender inequality) – це ідея та ситуація, коли жінки та чоловіки не є рівними за правами, можливостями та уявленнями про них. Термін стосується неоднакового поводження з людьми чи їх сприймання / відношення до них, повністю чи частково спричиненого статтю чи гендером цих людей. Жінки відстають від чоловіків у багатьох областях, включаючи освіту, можливості на ринку праці, представленість у політиці, платня за рівноцінну роботу [3]. За визначенням В. Агеевої, гендерна нерівність – це така побудова суспільства, за якої різні соціальні групи мають усталені розбіжності та нерівні можливості в

усіх сферах суспільного життя [2, с. 519]. У межах законодавства гендерну нерівність кваліфікують як порушення прав людини, зокрема порушення прав та дискримінацію жінок. Такий підхід узгоджений із принципами Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та документів Ради Європи. Так, в узагальненій доповіді правозахисних організацій (за 2008 р.) названо основні факти вияву гендерної дискримінації стосовно жінок: вищий рівень безробіття серед жінок; нижча заробітна плата, порівняно з чоловіками; не конкурентоспроможність жінок після декретної відпустки; трудова міграція; домашнє насильство; нерівномірне представлення жінок на вищих щаблях влади; заробітна плата; незбалансоване представлення в науковій сфері.

Значення поняття дискримінація (лат. *discrimination*), яке наводить електронний соціологічний словник, означає: «обмеження або позбавлення прав певної категорії громадян за будь-якою ознакою» [5]. За Е. Гідденсом, дискримінація має місце, коли будь-яка соціальна група позбавлена прав, якими володіє інша група [4]. У посібнику Міжнародної організації праці зазначається, що дискримінація – це: «коли до окремої особи або групи осіб ставляться менш приязно, ніж до інших, через фактори, не пов'язані з їхніми достоїнствами, здібностями і потенціалом» [8]. Таким чином, дискримінація людей через їх стать чи гендер є інструментом створення та підтримання гендерної нерівності.

Для України сьогодні актуальним є дослідження груп населення, що потрапляють до категорії соціально виключених внаслідок дискримінації. Групами, в яких особи мають вищу імовірність до соціального виключення, є наступні: бездомні, особи з інвалідністю, релігійні групи, національні та сексуальні меншини, одинокі / овдовілі молоді матері, мігранти.

Становлення громадянського суспільства – процес складний і багатоманітний. Він, в числі інших демократичних перетворень, передбачає утвердження рівних можливостей для самореалізації як жінок, так і чоловіків (гендерної рівності). Початок ХХ століття ознаменований поділом наукових поглядів на проблему гомосексуалізму. З'явилися нові вчені, для яких

нетрадиційна орієнтація зовсім не була якоюсь патологією. Завдяки дослідженням 50-х років XX століття з'ясувалося, що нетрадиційна орієнтація жодним чином не може бути психічним розладом. Більше того, роботи Альфреда Кінсі доводили, що гомосексуальність є варіантом норми.

Як свідчать останні дослідження загальноєвропейських організацій, на сьогодні 64% європейців вважають, що в Європі ще й досі поширена дискримінація за ознакою статі. Понад половину громадян Європейського Союзу вважають недостатніми заходи, що вживаються для забезпечення рівних можливостей для жінок та чоловіків в їхніх країнах, та вважають необхідним продовження роботи щодо подолання проявів дискримінації, в тому числі й за ознакою статі. Що вже казати про Україну, де процес побудови демократичної правової держави і громадянського суспільства тільки-но розпочався. Та останнім часом національна правотворча практика поповнилася помітною кількістю нових документів стосовно прав людини, насамперед, це закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про попередження насильства в сім'ї».

У 2015 році, зокрема, було опубліковано The Global Gender Gap Report 2015, який визначає індекс гендерного розриву. Це глобальне дослідження країн світу за показником рівноправності статей за версією Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum). Вимірювання відбувається за чотирима ключовими, на думку укладників, сферами: економічна участь і кар'єрні можливості, освіта, здоров'я і виживання, політичні права і можливості [1].

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації в відношенні жінок (CEDAW) зобов'язує держав – учасників втілити принцип рівності жінок і чоловіків, для зміни або скасування існуючих законів, постанов, звичаїв і практики, що являють собою дискримінацію проти жінок. Держави повинні в усіх сферах, зокрема у політичній, соціальній, економічній та культурній сферах, вживати всіх відповідних заходів, щоб забезпечити повний розвиток і

поліпшення становища жінок, мета – гарантувати їм здійснення і здійснення прав людини і основних свобод на основі рівності з чоловіками.

CEDAW закріплює економічні та соціальні права жінок поряд з їхніми цивільними та політичними правами, спеціально гарантує права жінок на недискримінацію та рівність в освіті, у працевлаштуванні, у сфері соціального забезпечення; право на захист від дискримінації на підставі шлюбу або материнства, у сфері охорони здоров'я та відповідних послуг, у зв'язку з вагітністю, а також захист від дискримінації в інших сферах економічного та соціального життя з метою забезпечення на основі рівності жінок і чоловіків однакових прав, зокрема права на сімейні виплати та права на банківські кредити, іпотечні та інші форми фінансового кредиту і зобов'язує держави-учасниці надавати жінкам правоздатність у цивільних справах, рівних правам чоловіків, включаючи рівні права на укладення договорів та адміністрування власності та рівне ставлення на всіх етапах процедури в судах [7].

Патріархат займає значне місце серед української молоді. Це думка, що людям приписаний статус, привілеї і влада виключно тому, що вони народилися чоловіками. Завдяки своїй патріархальності пов'язаною з установленою поколіннями системою виховання, молоді чоловіки виростають, дотримуючись вузьких і обмежувальних стереотипних інтерпретацій того, що означає бути гарною людиною. Хоча соціальні та економічні тенденції значно змінилися протягом останніх років, наприклад, збільшення доступу жінок до сфери освіти та зайнятості, ставлення та очікування молодих чоловіків не змінено. Наприклад, вони вважають, що для чоловіків природним є домінування, і головна роль людини полягає в тому, щоб працювати, щоб забезпечити і захистити свої сімейні, громадські та культурні традиції. Під патріархатом чоловіки традиційно підносяться, а жінки – зазначають приниження. Таким чином, молоді люди виростають (дорослішають), вважаючи, що, будучи чоловіком, вони є законними лідерами суспільства, тоді як жінки природними підлеглими.

Не варто забувати і про релігійні переконання. Дискримінація за релігійною ознакою зустрічається не рідше, ніж расизм. У світі існує така кількість віровчень, а деякі з яких буквально суперечать один одному, що це може стати причиною конфліктів із застосуванням насильства. У нашій країні далеко не кожен є християнином, і це цілком нормально. Ненормально інше: коли молодь не може отримати необхідну допомогу через відмінності в переконаннях, коли не виходить просунутися по кар'єрних сходах (незалежно від досвіду, знань і умінь) тому, що керівник не сприймає вашу віру, коли вдаються до насильства і наносять шкоду здоров'ю інших людей через неприйняття відмінного віросповідання.

У 2015 році мережа інституцій країн ЄС з питань рівності й недискримінації провела дослідження «Дискримінація в ЄС у 2015 році». За результатами цього дослідження, найбільш поширеною підставою дискримінації названо етнічне походження, на другому місці – сексуальна орієнтація, на третьому – гендерна ідентичність. В Україні ж питання дискримінації національних та сексуальних меншин, займає одне з перших місць. Суспільство не готове визнати нормою одностатеві шлюби та носить примусовий характер, що істотно знижує якість життя таких осіб та змушує почуватися соціально неповноцінними. Дискримінація національних меншин веде до етнічної поляризації суспільства, закріплення етнічної нерівності, переваг у здійсненні інтересів, стремлінь, можливостей однієї етнічної групи чи спільності над іншою. Також це провокує напруженість у суспільстві, веде до міжетнічної конфронтації, проявів насильства і агресивності.

Американський вчений Ірвін Гоффман, якого вважають класиком теорії стигми, описав характеристики хвороб, що можуть піддаватися дискримінації: людина, що хворіє, сприймається суспільством як відповідальна за те, що вона хворіє; хвороба є прогресуючою та невиліковною; суспільство недостатньо обізнане щодо хвороби. Очевидно, що ці характеристики застосовуються до молодих людей, які хворі на суспільно-небезпечні хвороби, психічно хворих та молоді з інвалідністю. Попри існування ефективного чи підтримуючого

лікування, суспільство зазвичай негативно ставиться до таких осіб, що виключає їх з соціуму.

В даний час ведеться активна боротьба з будь-якими проявами дискримінації, і починати потрібно з себе. Адже тільки коли кожна людина навчиться чути інших і приймати їх такими, які вони є, без осуду і агресії, ця проблема буде вирішена раз і назавжди.

Підводячи підсумки, ми хочемо розглянути шляхи досягнення гендерної рівності, усунення проявів дискримінації до соціально виключеної молоді та їх значення в розвитку українського суспільства.

Перш за все, це розуміння і знання. Залучення молоді до досягнення гендерної рівності вимагає освіти та підвищення обізнаності щодо позитивних наслідків, які може мати для них гендерна рівність – те, що занадто мало розуміється. Молодь повинна розуміти, що акцент на рівності сприятиме досягненню прав людини, сприянню демократії, ліквідації бідності та економічній справедливості. Якщо молодь хоче жити в справедливому і мирному світі, вони повинні кинути виклик всім формам насильства, включаючи й ті, що ґрунтуються на гендері. Краще жити в світі без насильства.

Але потрібна підтримка і з боку державних інституцій. Мається на увазі проведення широких інформаційних кампаній, спрямованих на подолання вкорінених стереотипів, роз'яснення документів з питань забезпечення рівності, залучення широкої громадськості щодо прав і механізмів їх реалізації для усунення проявів дискримінації. Необхідно впроваджувати нові технології по попередженню та викоріненню гендерної нерівності й дискримінації. Активно мають працювати ЗМІ, соціально-психологічні та юридичні служби для надання консультацій та допомоги, телефон довіри.

Гендерна рівність та усунення проявів дискримінації сприяє як економічному зростанню, так і зменшенню бідності. Керівники, які залучають до роботи відповідальних і розумних молодих спеціалістів, не зважаючи на прояви їхнього соціального виключення, мають більший економічний потенціал і належну конкурентоспроможність.

Отже, усунення дискримінації – найважливіша передумова для того, щоб соціально виключена молодь могла розвиватися, отримувати винагороду у відповідності зі своїми заслугами і здобутками, збільшила уявлення про мораль, самоповагу і зміцнила сприятливе ставлення оточуючих. Усунення дискримінації – це стратегічно важливий крок в напрямку боротьби за викорінення дискримінації, який допоможе створити більш демократичні ринки праці, знизити небезпеку конфліктів, прискорити зростання економіки та забезпечити розквіт українського суспільства в цілому.

Література:

1. The Global Gender Gap Report, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015>.
2. Агєєва В. Основи теорії гендеру: навчальний посібник / В. Агєєва, Л. Кобилянська, М. Скорик. – К.: «К. І. С.», 2004. – 536 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukraine2015.org.ua/img/library/o_t_gendera_maket.pdf.
3. Вільна енциклопедія Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гендерна_нерівність.
4. Гидденс Э. Социология Ч. 3, Гл. 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/gidd/08.php.
5. Дискриминация. Социологический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mirslovarei.com/content_soc/diskriminacija-1365.html.
6. Закон України «Про соціальні послуги» (Нова редакція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://законодавство.com/ukrajiny-zakony/zakon-ukrajini-pro-sotsialni-poslugi-vidomosti-2003-1017.html>.
7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
8. Марценюк Т. О. Умови праці та дискримінаційні практики в сучасній Україні (на прикладі вивчення працівників супермаркетів «Фуршет») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/1230/1/Furshet_study_ukr_version.pdf.
9. Проект Закону України «Про соціальну роботу» Мигович І. І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=19009&pf35401=57061>.

2.14 Improving oral and writing skills of the students as a way of forming a competent personality

Удосконалення усного та писемного мовлення учнів як один із шляхів формування компетентної особистості

Вступ. Уже давно доведено, що майбутнє будь-якої держави залежить від того, на якому рівні є освіта. Це означає, що формування інтелектуальної еліти починається з уміння сьогоднішнім школярем самостійно розв'язувати завдання різного рівня складності, бо життя нашого суспільства змінюється під впливом різних факторів, ставлячи перед учнями все складніші вимоги до комфортного адаптування в дорослому суспільстві. Пошук свого місця в житті, задоволення моральних та матеріальних потреб вимагають від сьогоднішніх учнів дедалі більше зусиль і компетенцій. Сьогодні поняття «компетентність», «компетенція», «компетентнісний підхід» активно використовують у теорії і практиці викладання різних навчальних дисциплін. Як підкреслює більшість учених, змістовий аспект терміна «компетенція» включає три складових: когнітивну (наявність знань); операційну (сформованість способів діяльності, володіння певними вміннями); аксіологічну (засвоєння цінностей, емоційно-ціннісні орієнтації). Концепція освіти передбачає переорієнтацію змісту навчання на формування основних компетентностей, оволодіння якими допоможе учням усвідомлювати реалії життя і знаходити оптимальні шляхи розв'язання проблем.

Мета статті полягає у висвітленні питання вдосконалення мовленнєвих навичок і комунікативних здібностей при вивченні української мови та літератури в загальноосвітній школі та запропонувати ряд вправ та завдань, спрямованих на засвоєння основ риторики.

Результати дослідження. Серед компетентностей однією з найважливіших виділяється комунікативна, яка включає:

- уміння представити себе усно і письмово, написати анкету, заяву, лист, резюме, привітання тощо;
- уміння представити свою школу, клас, країну в ситуаціях міжкультурного спілкування, у режимі діалогу культур, використовувати з цією метою знання іноземних мов;
- володіння способами взаємодії зі своїм оточенням та віддаленими людьми ;
- уміння виступити з повідомленням, поставити питання, коректно вести діалог;
- володіння способами співпраці в групах; прийомами дій у ситуаціях спілкування; уміння шукати та знаходити компроміси.

Через уміння спілкуватися проявляється інтелект і рівень мислення індивіда, його освіченість і вихованість, культурність і ціннісні орієнтири. У лінгводидактиці проблемам культури спілкування, умінню розмовляти присвятили свої наукові праці вчені-мовознавці, методисти Н. Бабич, І. Білодід, Л. Булаховський, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, А. Коваль, Л. Мацько, В. Мельничайко, М. Пентилюк, В. Русанівський, Є. Чак та ін. Проте питання мовленнєвої діяльності, формування комунікативної компетенції учнів загальноосвітньої школи потребує ще подальшого наукового вивчення. Нині перед школою, учителем рідної мови стоїть завдання не тільки дати учням відповідні знання з української мови, а й виховати національно-мовну особистість, здатну комунікативно виправдано користуватися всіма мовними засобами в різних мовленнєвих ситуаціях. Вирішення цього завдання пов'язане з реалізацією основної мети навчання рідної мови в навчальних закладах України. Її чітко визначено в Концепції мовної освіти 11-річної школи: «Головне завдання вивчення української мови з цього погляду – підготовка мовно грамотної людини з високим рівнем комунікативної компетентності, що ґрунтується на системі знань про мову та її граматичну будову, самобутньої мовної особистості, яка має значний словниковий запас, засвоїла головні норми літературного мовлення, здатна вільно виражати свої думки та почуття в

усній і писемній формі, у будь-якому стилі й жанрі, що якнайкраще відповідають ситуації спілкування; також рідна мова формує високий рівень духовності й інтелекту людини, у свідомо-практичній мовленнєвій діяльності формує її світогляд, свідомість і психотип» [1]. Мовна освіта має бути орієнтована на формування мовної особистості, яка розширює функції державної мови, створює україномовне середовище в усіх сферах суспільного життя, відроджує у щоденному спілкуванні перервані родинні традиції, народну культуру, подає зразки висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою. Таку мовну особистість розумів І. Огієнко, визначаючи обов'язки громадян України [2]. Аналізуючи процес засвоєння мови її носіями, психологи, психолінгвістики доводять, що вона засвоюється через мовлення в процесі спілкування, яке є природною потребою кожної людини. Відомий російський психолог М. Жинкін наголошував, що навчати мовленню необхідно в процесі мовленнєвої діяльності, тому що її зміст та змістовий склад утворюваних мовних зв'язків формується тільки за допомогою спілкування людей [3].

Основним своїм завданням як учителя-словесника я вважаю розвиток ключових компетентностей учнів, які передусім виявляються через сформованість усного та писемного мовлення учнів, їх здатності до рефлексій.

Однією з вимог до сучасного школяра є вміння брати участь у полеміці, різноманітних дискусіях, послідовно доводити свою думку, спираючись на власний або чужий досвід. Тому, безперечно, під час уроків чи позаурочного спілкування зі школярами учитель має допомагати учням удосконалювати свої навички культурного мовлення, розвивати здібності вільного володіння голосом, жестами. Для того щоб учні оволоділи цими навичками та могли вільно їх застосовувати в реальному житті, треба постійно спонукати їх до мисленнєвої діяльності, пропонувати різні моделі або ситуації, аби учень міг виявити себе як особистість.

Усім відомо, з якою повагою колись ставилися до людей, які вміли чітко й виразно довести свою думку. Такі люди могли керувати військом, здобувати

перемогу. Саме тому в античному світі найпочеснішим мистецтвом вважали риторику. Оратори могли не тільки тривалий час володіти думкою аудиторії, але й спрямовувати її дії в потрібному напрямку. На той час це був єдиний дієвий спосіб впливу на велику кількість людей. «Хто володіє словом, той володіє світом» – таке гасло античних ораторів. На перехідному етапі розвитку українського суспільства наша сучасність вимагає від людини навичок володіння риторикою більше, ніж коли, і на це є ряд об'єктивних причин. Це й розширення інформаційного простору, і загострення політичних і загальнолюдських відносин, і втрата вмінь толерантного спілкування. Актуальність навчання основам риторики сучасних школярів також пов'язана з поширенням загальної комп'ютеризації, яка зі збільшенням обсягу невербальної інформації веде до втрати мовленнєвих навичок. Саме вивчення теорії риторики та риторична практика розвиває усне і писемне мовлення та культуру мови, а також загальну культуру людини. Тому не дарма доцільним було повернути риторику як один з важливих елементів вивчення української мови в сучасну систему загальної середньої освіти [4]. У навчальній програмі розділ «Зв'язне мовлення» замінено розділом «Практична риторика», що умотивовано віковими особливостями й потребою учнів виходити на вищий рівень володіння мовою, що спроможна забезпечити риторика як теорія й практика ефективного мовлення.

У школі формування ораторських здібностей починається з того, що дітей навчають виразно читати. Це досить тривалий і складний процес, що потребує особливого підходу до занять з учнями, методів і засобів навчання. Виразність мовлення дає можливість відчувати красу і силу слова ще на початковому етапі знайомства дитини зі словом. За умови вмілого використання, почуте слово позитивно впливає на почуття, думки, волю людини з її народження. Тож, на думку більшості вчителів, дитина повинна оволодіти навичками виразного мовлення ще до того, як почне навчання в школі.

Але виразне читання – це другий етап формування навичок риторичної діяльності, починати треба з удосконалення усного мовлення-говоріння.

В. Чернишов вказував на три умови розвитку мовленнєвої діяльності учнів:

1. Удосконалення природного дару слова.
2. Практична робота з формування цих здібностей.
3. Використання високохудожніх прикладів [5].

Працюючи над цією проблемою, ми спрямовуємо свою діяльність на розвиток особистості школяра, удосконалення його комунікативних здібностей, формування навичок вільного володіння словом і увагою слухачів. Практикою доведено, що бідність мовлення – це бідність мислення, але мовлення не є природженою здібністю людини, воно формується поступово, разом із розвитком дитини.

Таблиця 1. Форми роботи учителя-словесника, спрямовані на розвиток комунікативних здібностей

№	Під час уроків	№	У позакласній роботі
1	Монологічне мовлення (переказ тексту, участь в евристичній бесіді, полілозі, діалозі; продовження сюжетної лінії, створення власного тексту (захист реферату, проекту, відгуку на твір мистецтва, есе, створення промови-звернення під час дискусії).	1	Робота з обдарованими дітьми (розвиток сценічних, поетичних та письменницьких здібностей учнів); збір матеріалів (поетичних, прозових творів), їх друк у періодичній пресі, електронних виданнях.
2	Виразне читання (первинне: прослуховування твору у виконанні вчителя або за допомогою ТЗН, вголос, хорове, мовчки, вибіркоче творче читання, напам'ять (декламація, самодиктант).	2	Знайомство з творчістю письменників-земляків (відвідування театральних вистав, створення власних міні-спектаклів, перегляд телеверсій з подальшим їх обговоренням); обговорення питань дискусійного характеру, що порушують ЗМІ.
3	Робота в малих дослідницьких групах (МДГ): випереджувальне завдання, мозкова атака.	3	Участь у різноманітних мовознавчих та літературознавчих конкурсах.
4	Інсценізація (діалог з використанням елементів декорації, завдання-ситуація).	4	Рольові ігри як способи вирішення побутових конфліктних ситуацій, залучення батьків та вчителів до участі у творчих діалогах.
5	Рольова гра (прес-конференція, монолог героя, рекламна акція, самозахист).	5	Позакласні заходи інтелектуального спрямування.
6	Обговорення самостійно прочитаних творів: «Я раджу вам прочитати...».	6	Екскурсії рідним краєм (звіт про враження усний чи письмовий), етимологічна робота, лексикографічна робота.

Пробудити в серцях учнів любов до рідного слова, розуміння його краси неможливо без застосування таких прийомів, як виразне читання, виразне мовлення та «живе мовлення» не заперечує писемне. Проте можна стверджувати, що текст, прочитаний або вивчений і розказаний уголос, це не той текст, не ті слова, не та структура мовлення, що народжуються одночасно з думкою, бо вони не відтворюють зворотної реакції слухачів. Перед тим як спонукати учнів до роботи експромтом, їх треба навчити правилам мовленнєвого етикету, пояснити, що шлях до побудови власного усного підготовленого та непідготовленого висловлювання довгий, і складання плану при аудіюванні та читанні, конспектування, написання тез, схем допомагає розвивати зв'язне мовлення.

Процеси говоріння й мислення абсолютно різні. Перед тим, як вчити учнів чітко і вільно висловлювати свої думки під час уроку, це повинен уміти вчитель. Жоден учень не зможе навчитися захищати свою думку, якщо він не бачить прикладу свого наставника. Ефективність здобуття освіти учнями першочергово залежить від того, наскільки слово вчителя або читаний ним текст спонукатиме учнів до активної діяльності, критичного мислення, розуміння ними змісту й значення слова.

«Майстерність мовлення, виразного читання, – зазначає І. Олійник, – необхідні вчителю не тільки тому, що за самою специфікою його роботи доводиться багато говорити, читати, а й тому, що виразне слово допомагає ефективно застосовувати методи педагогічного впливу на учнів, розвивати їхню пізнавальну діяльність» [6]. Учитель має розуміти певну відмінність між художнім та виразним читанням.

Художнє читання – засіб пропаганди кращих зразків художньої літератури, засіб культурного, духовно-естетичного виховання, який розуміється у сценічних умовах.

Виразне читання – один із головних засобів впливу на всебічний гармонійний розвиток дитини через художні твори різних жанрів, інших джерел писемності і безпосереднє слово вчителя.

Виразне читання – це не лише мистецтво виконання художнього тексту, а й предмет навчання цього мистецтва. Його мету визначила професор О. Ісаєва: «...формування естетично розвинутого читача, здатного відчувати художнє слово, уміння насолоджуватися прочитаним» [7].

Що ж усе-таки відрізняє усне (імпровізоване та підготовлене) мовлення, в якому відображені всі думки мовця, почуття, емоції, від промови, яка була ним же написана, але просто прочитана? Чому діти й дорослі з цікавістю сприймають різні історії, які прямо не стосуються предмету промови, але інтригують, спонукають прислухатися до мовця? А все тому, що обидві сторони відчують зв'язок на рівні потреби в емоційному спілкуванні. Якщо учень прислухається, – це вже великий успіх. Для досягнення позитивного результату вчитель сам має досконало володіти таким прийомом усного мовлення:

- емоційність;
- виразність;
- можливість підкреслити головне за допомогою інтонації;
- виразність.

Якщо твір виконується надто тихо, в однаковій звуковій тональності чи взагалі неприємним голосовим тембром, то слухачі не сприймуть прочитаного. Робота з удосконалення усного мовлення має бути різноплановою і систематичною.

Відомо, що дотримання інтонації речення, розвиток мовленнєвого чуття, навичок виразного читання, подолання інтонаційної нерозчленованості мовлення учнів – усе це формує зв'язне усне і писемне мовлення, а саме: уміння користуватися засобами виразності усного мовлення, надавати висловлюванню загального тону, робити логічні наголоси. Так, ефективні шляхи формування у школярів умінь користуватися засобами виразності усного й писемного мовлення пропонують відомі вчені та методисти: В. Гачев, О. Куцевол, О. Біляєв, Г. Шелехова, М. Стельмахович та інші.

Уроки виразного читання і виразного мовлення слід починати з пояснення учням природи виникнення звуків. Це важливо для того, щоб дитина навчилася володіти своїм голосом, знайшла саме свою інтонацію, темп і тембр читання та говоріння. Постановка голосу – дуже важливий процес, але вчителі самі часто його ігнорують, і як наслідок – професійні «горлові захворювання». Проте, якщо мовець не вміє володіти своїм голосом, він не здатен передати відтінки широкого спектру почуттів і думок навіть опрацьованого тексту. «Поставлений» голос – це вміння мовця без шкоди для здоров'я використовувати природні можливості свого голосу відповідно до життєвої чи професійної необхідності. Звучання голосу залежить від біологічних показників людини, її вольових зусиль, акустичних особливостей приміщення. Для уроків чи факультативних занять пропоную систему вправ, що сприяють виробленню вміння володіти голосом. Заняття варто розпочинати з учнями 5-х класів під час вивчення теми «Фонетика. Орфоепія», поступово знайомити їх з основними законами й правилами говоріння та читання вголос.

I і II етапи варто використовувати, щоб удосконалювати навички не тільки на уроках мовлення, а й на уроках музики, при цьому було б доречно залучити до цієї діяльності і вчителя з цього предмету.

I. Етап дослідження. Визначення оптимального навантаження на голосові зв'язки в процесі мовлення:

- записати на диктофон свій голос (наприклад, читання уривку прозового тексту). Прослухати запис і порівняти, наскільки звучання в записі відповідає уявленню про власний голос. Прочитати текст ще раз, відчувати рух голосових зв'язок під час мовлення.

II. Етап спостереження:

- Зафіксувати найбільш зручну для себе позицію голосових зв'язок, коли в процесі мовлення голос звучить вільно, не виникає відчуття дискомфорту. Учні читають напам'ять уривок прозового тексту, повільно змінюючи положення голови: підводять-нахиляють, повертають ліворуч-праворуч-прямо. Слід запам'ятати найзручнішу позицію голови й намагатися під час мовлення

тримати її так, щоб уникати неприємного відчуття, пов'язаного з надмірним стисканням чи розтягуванням голосових зв'язок.

Наступне завдання можна виконувати й під час роботи в класі з первинного ознайомлення з текстом, переважно віршем.

III. Етап засвоєння практичних навичок:

- проговорити хором віршований або прозовий уривок. Починати пошепки, поступово посилюючи звучання голосу. Встановити, з якої сили голосу не перевтомлюються голосові зв'язки;

- слідувати, щоб під час читання вголос літературних текстів та їх усного аналізу голосові зв'язки постійно перебували в оптимальній позиції.

Напередодні заняття було б добре провести для школярів пішохідну екскурсію – оглянути архітектурні особливості внутрішньої побудови церкви, театру, вузу тощо. Так, зокрема, в м. Чернігові можна відвідати підземну церкву на території Антонієвих печер (пам'ятка XI століття), висота склепіння якої сягає 8,5 метра. Саме там свого часу вправлялися у співі семінаристи, адже акустика є унікальною. Можна познайомити учнів з виставами в драматичному театрі, запросити письменників або співаків у клас, аби учні могли поспостерігати за тим, як уміє володіти голосом артист. У такому разі учні зроблять власний висновок про доцільність подібних вправ, про важливість законів акустики.

Не менш важливими є правила володіння аудиторією.

I. Етап опанування риторикою, курс пропедевтики.

Проблема. Як краще розпочати виступ: тихо, голосно, «звичайним» голосом? Чому? Як це вплине на роботу голосових зв'язок і на реакцію аудиторії? Звісно, що найкраще розпочати тихіше, але в оптимальному діапазоні. Це змусить слухачів сконцентрувати увагу, а промовцю створить «голосовий резерв» на випадок, якщо за логікою подальшого викладу матеріалу потрібно буде заговорити голосніше.

II. Етап закріплення теоретичних знань на практиці.

Учні читають напам'ять прозовий уривок, слідкуючи за роботою голосових зв'язок. Вправу повторюють удома.

Висновок. Найкраще здійснювати голосові варіації лише в межах оптимального діапазону.

Домашнє завдання. Учень за допомогою сторонньої людини визначає свій тембр голосу, варто «погратися» голосом і зафіксувати, коли за оптимального діапазону тембр найприємніший. Намагатися так говорити частіше. Для тренування застосовувати вправи: читання вголос, спів.

Проблема. Як робити логічний наголос, не підвищуючи голосу?

Висновок 1. Уповільнити темп; скористатися попередньою і наступною паузами.

Висновок 2. Паузи взагалі корисні: як перепочинок для голосових зв'язок; створюють додатковий час, щоб встигнути красиво й логічно сформулювати наступну думку; дають можливість уникнути використання слів-«паразитів».

Проблема. Як поліпшити дикцію?

1. Дев'ять разів спочатку повільно, потім у максимальному темпі повторювати скоромовки, дотримуючись правильної вимови, наприклад:

Лізе кусіка із-за сусіка,
Зуби зазубила, очі заочила,
Руки заручила,
Ноги заножила.

Вимовлені хором скоромовки озвуться всіма голосними і приголосними, здивують несподіваним сусідством у несподіваних словах, зазвучать неповторною ритмікою – і створиться таким чином радісно-оптимістична тональність навчання. Зазвучить створений уявою автора веселий, грайливий малюнок, розкриється звукове багатство мови.

- Лізе кусіка із-за сусіка... – такого не буває! Та нісенітниці підсилюють відчуття реальності, загострюють музику слова.

2. Виразно читати (мовчки, пошепки, вголос) прозовий текст.

3. Виразно читати вірші.

4. Застосовувати спеціальні вправи за системою К. Станіславського [8]

5. Промовити фрази «Який чудовий день», «Настала весна», «Іди до мене», «Я тебе кохаю» тощо з якомога більшою різноманітністю інтонацій, висловлюючи різноманітні почуття (захоплення, радість, байдужість, спокій, сум, образа, гнів, ніжність, таємничість).

6. Підготувати учнів до виконання певних ролей: спочатку уяснити специфіку поведінки людини в залежності від її соціального стану, віку, освіти, стану здоров'я тощо. У старших класах цікавим може бути завдання: «Освідчитись у коханні від імені літературного героя». Наприклад, як міг освідчитись Карпо Мотрі, Лаврін – Мелашці, Лукаш – Мавці? – завдання для юнаків. Різні жіночі персонажі – для дівчат.

Можна запропонувати учням виконати певні завдання в три етапи:

1. Скласти та озвучити монолог.

2. Скласти й озвучити діалог.

3. Інсценізація.

Ситуації:

- уявити себе в ролі батька, що йде на батьківські збори до школи;
- прощання матері й сина, що їде в першу самостійну подорож;
- суперечка двох однолітків за найкраще використання спільно зароблених грошей;
- бабусі, що читає казку своєму непосидючому онукові;
- мама, що намагається припинити вибрики своєї дитини в магазині.

Діти з радістю підкажуть можливі ситуації спілкування. Такі тренування варто проводити за присутності кількох спостерігачів.

Як елемент розуміння психології певного героя учнем може бути використана рольова гра. При цьому важливо, щоб школяр сам знайшов той персонаж, який йому цікавий та зрозумілий, навіть якщо це буде другорядний герой. Головне, щоб учень зумів розкрити перед однокласниками «свою

доцільність у творі» протягом 2-3-хвилинної промови на свій захист під умовною назвою «Я людина – і тим цікава». Реакцією слухачів у разі вдалого виступу будуть питання товаришів як за текстом твору, так і стосовно проблем поза ним. Завдання «актора» – відповідати згідно з баченням позиції свого персонажа. Перші такі спроби слід проводити з учнями 6-7 класів. Особливо цікавою ця робота буде стосовно творів, уміщених у шкільному підручнику в скороченому варіанті. Спочатку учні мають уявити зовнішність персонажа (усне малювання); потім створюють письмове висловлювання, пояснюючи думки, емоційний стан персонажа; творчі учні можуть написати вірш, дібрати музику, що допоможе побачити героя більш повно. Реально оволодіти навичками рольової гри можуть учні 8-9 класів.

На уроках розвитку мовлення учням сьомих-восьмих класів подобається бути ведучим «телепередачі», складати усні шаржі, загадки про однокласників; проводити уявні екскурсії вулицями рідного міста або місцями, де побували під час канікул. У дев'ятому класі при вивченні теми «Ділові папери» варто зацікавити учнів автобіографією як документом і літературним жанром. Запропонувати ознайомитися з уривками автобіографій видатних особистостей минулого й сучасності, порівняти стиль викладу, звернути увагу на емоційність писемного мовлення. Удома учні мають викласти прочитану біографію письменника або іншої цікавої людини від першої особи, враховуючи її індивідуальні риси.

Під час роботи з обдарованими дітьми доцільно ставити невеликі мініатюри, де б герої не розмовляли, а виражали риси героя через міміку, жести, пози.

Висновки. Навчання творчо розвинених учнів в умовах загальноосвітньої школи має відбуватися на основі принципів диференціації навчально-виховного процесу. Основними шляхами формування творчої компетентності ми вважаємо використання розвивальних ігор та створення власних поетичних, прозових, драматичних творів за зразком або як власного бачення тем, проблем, які порушує письменник. Також пропонується виконати письмові роботи у

формі твору, есе, листа до товариша. Сприяють розвитку творчості й комунікації в цілому нестандартні уроки – урок-суд, подорож, прес-конференція тощо.

Отже, у процесі роботи доведено, що лише вдала інтеграція сучасних педагогічних технологій інтерактивного, особистісно-орієнтованого навчання на основі постійного розвитку критичного мислення учнів дасть змогу розвивати творчі здібності, а значить і формувати творчу особистість. У результаті ми отримаємо випускника, який не тільки володіє знаннями, уміннями та навичками з предмета, але й уміє висловлювати та захищати свою точку зору, співпрацювати в групі, бути комунікабельною, толерантною особистістю, якої так потребує сучасне суспільство.

Література:

1. Концепція мовної освіти в 11-річній школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://refdb.ru/look/1891896.html>.
2. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – К., 1994.
3. Жинкин Н. Психологические основы развития речи / В защиту живого слова. – М.: Просвещение, 1966. – 271 с.
4. Українська мова. 10 клас. Навчальна програма (рівень стандарту та профільний рівень), затверджено наказом МОН України від 23. 10. 2017 № 1407.
5. Чернишов В. В защиту живого слова. Развитие речи учащихся в начальной школе. / В. Чернишов / Хрестоматия. – М.: Просвещение, 1965. – 247 с.
6. Олійник Г. Виразне читання / Г. Олійник, – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 224 с.
7. Ісаєва О. Організація читацької діяльності школярів / О. Ісаєва. – К.: Ленвіт, 2001 – 170 с.
8. Станіславський К. Д. Сочинения: в 9 т. – М. – 1990. – Т. 1-4.

2.15 Pedagogical aspects of adaptation of schoolboys to physical activity

Педагогічні аспекти адаптації школярів до фізичних навантажень

Вступ. Сучасна програма з фізичної культури для закладів загальної середньої освіти складена з урахуванням найбільш сприятливих вікових анатомо-фізіологічних періодів у вихованні та розвитку фізичних якостей школярів. Вона побудована на принципах пріоритетного та варіативного використання фізичних вправ, що створює можливість вчителю творчо планувати та доповнювати навчальний матеріал з урахуванням особливостей учнів та умов проведення уроків.

Спеціалісти галузі фізичного виховання, гігієни та медицини відмічають, що цілеспрямована рухова активність значної частини учнів обмежується уроками фізичної культури, які компенсують лише 11% необхідного добового об'єму рухів. Середньодобовий об'єм рухової активності більшості тих, хто навчається, на 35-40% нижче гігієнічних норм, що призводить до ряду порушень в стані здоров'я школярів [1, 4, 5].

Головним завданням фізичного виховання є цілеспрямоване формування свідомої, заснованої на глибоких знаннях мотивації, фізичного загартування, стійкої звички постійно турбуватися про своє особисте здоров'я, працездатність, придбання навичок організації режиму повсякденної фізичної активності [6].

Ефективність фізичної підготовки учнів залежить від правильної побудови планування фізкультурно-оздоровчих програм, змісту, методики самостійних занять, дозування фізичного навантаження на окремих заняттях; розподілу занять по чвертям навчального року та контроль за функціональним станом організму дитини.

Основними компонентами фізичного навантаження є обсяг та інтенсивність. Фізичне навантаження може бути визначене, як при одноразовому, так і при багаторазовому виконанні вправ. Обсяг та

інтенсивність визначаються характером вправ, які застосовують, інтервалом між ними та формою відпочинку. Співвідношення цих компонентів визначає величину й спрямованість впливів навантаження на організм тих, хто займається. Позитивний ефект може бути отриманий тільки при оптимальних фізичних навантаженнях [3, 5].

Методологія. В шкільному фізичному вихованні широко розповсюджений емпіричний підхід при визначенні обсягу й інтенсивності фізичних навантажень, як на уроці, так і при самостійних заняттях. На наш погляд, причин тут багато, але найбільш важливою є наукова організація освітнього процесу. Важливим принципом якої є оптимізація, а саме логічне виділення головної ланки в діяльності.

При нормуванні фізичних навантажень важливо враховувати не тільки вікові, статеві, але й індивідуальні особливості пристосувальних реакцій дитячого організму до навантаження різної потужності. Адаптація до фізичних навантажень супроводжується швидким накопиченням функціональних резервів, тому сам освітній процес слід розглядати, як один з надійних засобів підвищення працездатності підростаючого організму [1].

В реалізації м'язової діяльності бере участь увесь організм, при цьому встановлюється складний й взаємоузгоджений зв'язок між центральною системою (руховим аналізатором), серцево-судинною, дихальною та іншими системами організму.

Науковці у галузі фізичного виховання звертали увагу, що при виконанні фізичного навантаження спостерігається три основні періоди: впрацьовування, як процес переходу на робочий рівень функціонування; період роботи при оптимальному стані організму і період, який характеризується зниженням працездатності з ознаками явної втоми. Відновний період оцінюється по ступеню відхилення фізіологічних показників від їх вихідного рівня й відновленням після фізичного навантаження. Ряд авторів [4, 5] відмічають гетерохронність відновних процесів в різних функціональних системах, який особливо характерний для нетренованих підлітків. Тривалість відновного

періоду після фізичного навантаження в літературі оцінюється по-різному. Більшість дослідників вважають, що у підлітків відновлення після стандартних навантажень носить більш затяжний характер в порівнянні зі старшими школярами та дорослими.

Величина навантаження тісно пов'язана з вираженістю зрушення гомеостазу й проявляється в тривалості відновних процесів: після малих та середніх навантажень їх перебіг триває десятки хвилин або кілька годин, великі навантаження можуть обумовити тривалий період післядії, що досягає кілька діб.

В. Н. Платонов [3] зазначає, що при швидкісних навантаженнях, а також при нетривалих силових вправах й статичних зусиллях (відповідно до вікового рівня розвитку сили) відновлення у підлітків проходить швидше, ніж у дорослих. Після тривалих вправ на витривалість, а тим більше однакових навантаженнях (біг 100, 200, 400 м) відновні процеси у підлітків проходять повільніше і в більш тривалі строки в порівнянні з дорослими.

Як зазначає А. С. Ровний, пристосувальні зміни в здоровому організмі бувають двох видів: зміни у звичній зоні коливань факторів середовища, коли системи функціонують у звичному складі; зміни при дії факторів з включенням додаткових подразників. До перших видів змін можна віднести виконання фізичних навантажень в нормальних умовах, коли організм реагує фактично на навантаження. Друга група змін відбувається в умовах, коли, крім навантаження, впливають одночасно і інші фактори (низька або висока температура). В цих умовах використовуються функціональні резерви на подолання впливу навантаження та низької температури [4, с. 75]

Мета роботи полягає у визначенні змісту адаптаційних процесів організму школярів на фізичні навантаження.

Результати дослідження. В процесі дослідження з'ясовано, що швидке відновлення у підлітків після нетривалих вправ не дає їм помітних переваг. При багаторазовому повторенні цих вправ відновна реакція погіршувалася у них в більшому ступеню, ніж у юнаків та дорослих. Тому підлітки поступаються

дорослим у здатності втримувати на стабільному рівні початкову швидкість перебігу відновних процесів.

Відомо, що адаптація всіх систем організму до діяльності на високому рівні, необхідному для виконання фізичної роботи, відбувається переважно умовно-рефлекторним шляхом. При цьому розрізняють умовно-рефлекторні пускові дії, що забезпечують перехід від стану спокою до роботи, і дії, що регулюють діяльність організму безпосередньо під час роботи. Період впрацювання подовжується за умови повідомлення людині інформації про необхідність здійснення нею великого й тривалого навантаження. Це, в свою чергу, засвідчує вплив умовно-рефлекторних подразників на процес впрацювання. Під час впрацювання відбувається зміна функціонального стану багатьох нервових центрів та їх взаємозв'язків на рівні центральної нервової системи [2, с. 21].

У досягненні стійкості і досконалості адаптації велику роль відіграє перебудова регуляторних пристосувальних механізмів і мобілізація функціональних резервів, а також послідовність їх включення.

У дітей та підлітків процеси адаптації системи кровообігу й дихання до фізичних навантажень покращуються при спеціальному розвитку витривалості до тривалих навантажень циклічного характеру. У них виявлено покращення тренованості, зниження ЧСС, збільшення гемодинамічних показників ударного об'єму крові при дозованому велоергометричному швидкісному навантаженні великої потужності.

Нами визначено:

- відновні процеси проходять нерівномірно (зразу після навантаження відновлення проходить швидше, а потім повільніше);
- різні показники рухової й вегетативної функцій відновлюються в різний час;
- відновлення працездатності носить фазовий характер (фази зниженої, вихідної, підвищеної, та повторного зниження працездатності);

- відновлення працездатності не співпадає з відновленням вегетативних функцій, з цього видно, що педагогічна ефективність фізичного виховання залежить від того, наскільки повинні враховуватися анатомо-фізіологічні особливості організму дітей та підлітків, періоди розвитку, які характеризуються чутливістю до дії цілеспрямованих фізичних навантажень.

Фізичні навантаження діють на опорно-руховий апарат і визивають ріст кісток у довжину до визначених вікових періодів. Завдяки скорочувальній функції м'язи пересувають частини тіла відносно тіла і все тіло відносно опори. Таким чином утворюються рухи, що є виразом різних адаптаційних функцій організму школярів. Організм дітей і підлітків тим швидше пристосовується до нового виду діяльності, чим активніше, систематичніше, послідовніше вони до неї привчалися при суворому нормуванні тривалості, інтенсивності навантажень, чергуванні різних навантажень та відпочинку.

Механізмами адаптації системи дихання до фізичних навантажень є економізація реакцій в умовах спокою, стандартних навантажень і підвищення реакцій під час надмірних навантажень. Дихальна система зазнає великих напружень під час навчальних навантажень і по мірі розвитку тренуваності закономірно збільшуються її функціональні показники. Глибокий вдих і форсований видих підвищують легеневу вентиляцію і сприяють підвищенню дифузної спроможності легенів.

В зв'язку з переходом на нову програму з фізичної культури перед вчителями встала проблема пошуку більш ефективних шляхів підвищення рівня фізичної підготовки учнів. Одним із способів рішення цієї проблеми є оптимізація навчальних навантажень. Головними аспектами організаційно-методичної підготовки до занять фізичною культурою повинні бути: формування інструктивних навичок та умінь самостійних занять фізичними вправами, розвиток пізнавальних інтересів та здійснення міжпредметних зв'язків, використання системи домашніх завдань на основі найбільш раціональних методів організації навчання школярів.

Провідну роль у розвитку рухових якостей відіграє адаптація організму, яка проявляється в його пристосованій реакції на неодноразово застосований подразник. Процес адаптації дозволяє досягнути не тільки вищого рівня розвитку фізичних якостей, але й розширює фізичні і психічні можливості переносити навантаження. Попередні навантаження долаються легше, ніж раніше і викликають меншу втоми. Їх тренувальний вплив спочатку зменшується. Оптимізація навчально-тренувальних навантажень – це процес створення педагогічних умов, при яких фізичні навантаження визначають найкращий тренувальний ефект й відповідають реальним умовам та функціональним можливостям організму, тих хто займається фізичними вправами.

Основними ознаками оптимізації є:

1. Реакції основних функціональних систем організму, які не перевищують фізіологічних норм.
2. Ефективне відновлення фізичної працездатності.
3. Більш короткий період адаптації до фізичних навантажень.
4. Дослідження кожним учнем максимально можливого для нього в даний період рівня розвитку рухових здібностей.

Закономірний процес адаптації ставить вимоги щодо систематичного підвищення навантаження та оновлення засобів і методів удосконалення фізичних якостей, яке полягає у: зростанні обсягу вправ і інтенсивності їх виконання; застосуванні нових вправ; зміні співвідношення інтенсивності й обсягу роботи та відпочинку тощо. У підлітковому і юнацькому віці адаптаційні зміни протікають швидше, ніж у дорослих людей. Під час адаптації до фізичних за рахунок резервів і системи утворюючих факторів формується система органів із підсиленими функціями, яка забезпечує пристосувальний корисний результат.

Вчитель повинен також враховувати, що адаптація організму проходить завжди в напрямку, обумовленому структурою навантаження. Так, наприклад, тренувальні впливи великого обсягу і малої або середньої інтенсивності

сприяють розвитку, насамперед, загальної витривалості. Навантаження відносно малого обсягу, але субмаксимальної і максимальної інтенсивності сприяють розвитку переважно силових і швидкісних якостей. В осіб з низьким рівнем фізичної підготовленості кожне навантаження комплексно впливає на адаптаційні процеси [6].

Спираючись на концептуальні положення, нами був організований педагогічний експеримент, зміст якого мав на меті розробити оптимальну систему самостійних занять та експериментальної оцінки її ефективності.

На початку експерименту школярі, які виказали бажання самостійно займатись фізичними вправами, керувалися різними мотивами. Одні хотіли підвищити рівень знань в галузі фізичної культури та спорту; інші бажали стати сильними, швидкими та спритними; треті – виконати нормативи шкільної програми на відмінну оцінку.

Розробка оптимальної системи занять фізичними вправами здійснювалася з урахуванням вікових особливостей підлітків. В якості оперативної одиниці, яка досліджується (циклу навчання) нами був прийнятий учбовий рік. Такий вибір опосередкований тим, що поряд з вирішенням приватних завдань з'являється можливість створення умов для випереджаючої фізичної підготовки учнів й збереження принципу ритмічності, який забезпечує найвищий ефект в розвитку рухових здібностей.

При плануванні в річному циклі змісту занять фізичними вправами нами виділено п'ять етапів, які по своїй тривалості та головним завданням відповідали чотирьом чвертям й літнім канікулам.

Сумарну напруженість (обсяг, інтенсивність, складність, новизна) занять фізичними вправами поступово підвищували, а до кінця третьої чверті вона досягла свого максимуму. В четвертій чверті планували зниження загальної напруженості занять до 70%, а в період літніх канікул – до 60%. Слід замітити, що на останніх двох етапах занять, не дивлячись на збільшення інтенсивності тренувального навантаження, яке виконувалося, загальна напруженість

педагогічного процесу має виражену тенденцію до зниження (на 35-40%), за рахунок використання нескладних та добре вивчених фізичних вправ.

В першій чверті переважно розвивали витривалість, на удосконалення якої відводилося до 35% об'єму тренувань. В даному випадку витривалість розглядалася як рухова здібність, яка впливає на рівень загальної працездатності підлітка. В другій чверті – розвиток силових здібностей та витривалості, на удосконалення яких відводилося відповідно до 30% й 25% загального обсягу тренування. В третій чверті – більш рівномірний розподіл часу на удосконалення витривалості, сили та швидко-силових здібностей, розвитку яких присвячувалось від 25 до 30% загального обсягу тренувального навантаження. IV-й чверті – переважно удосконалення витривалості й швидкісних здібностей.

Період літніх канікул на фоні загального зниження напруженості тренувальних занять (з врахуванням підвищення природної рухової активності школярів) характеризувався рівномірним розподілом обсягу м'язового навантаження та був спрямований на виховання основних рухових здібностей, з невеликим відсотком переваги витривалості до 10%.

В тижневому мікроциклі структура динаміки м'язового навантаження була побудована наступним чином: два заняття проводились з середнім навантаженням, одне – з високим. Визначення основних параметрів процесу занять фізичними вправами дозволили нам розробити організаційно-технологічну схему, в зміст якої увійшли: мета, завдання, спрямованість занять, засоби, інтенсивність м'язового навантаження, обсяг та методи, вправи.

Висновок. Таким чином, експериментальна методика навчання охоплювала всю дидактичну структуру процесу занять фізичними вправами. Тривалість й структура окремих занять визначалась завданнями кожного етапу. Обсяг та інтенсивність м'язових навантажень, щільність заняття виходили з динаміки загальної напруженості тренувального процесу, закладених в параметрах цілісного річного циклу. Експериментальна етапність підготовки школярів дозволила визначити загальну спрямованість тренувального процесу та порядок

почергово акцентованого використання окремих засобів фізичного виховання. Це здійснювалося в інтересах досягнення високого рівня загальної фізичної підготовки учнів.

Література:

1. Волков Л.В. Обучение и воспитание юного спортсмена. – Киев: Здоровье, 1984. –144 с.
2. Неворова О.В. Особливості реакції серцево-судинної системи на фізичне навантаження дітей молодшого шкільного віку з різними властивостями нервових процесів: дис... канд. пед. наук: спеціальність 24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення / Олена Валеріївна Неворова. – Кіровоград, 2010. – 297 с.
3. Платонов В. Н. Фізична підготовка спортсмена / В. Н. Платонов, М. М. Булатова. – К.: Олімпійська література, 1995. – С. 34-36.
4. Ровний А. С. Фізіологія спортивної діяльності / А. С. Ровний, В. М. Ільїн, В. С. Лізогуб, О. О. Ровна. – Х., ХНАДУ. – 2015. – 556 с.
5. Фомин Н. А. На пути к спортивному мастерству / Н. А. Фомин, В. П. Филин. – М.: 1986. – 159 с.
6. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1. / Б. М. Шиян. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 272 с.

Part 3. Humanitarian and political aspects of transformation in society and social relations

3.1 The development strategy of Chinese small and medium enterprises under the background of economic transformation

SMEs are an important force in the development of the national economy. Strengthening the development of SMEs is the key to ensuring the steady and rapid development of Chinese economy. It is also the basis for promoting the quality and level of people's lives. The transformation of Chinese economic development mode and the adjustment of industrial structure have put forward higher requirements for the development of SMEs. In order to promote the development of SMEs to better conform to the development of the times, the industrial institutions and development strategies of SMEs have been adjusted to enhance the enterprises.

Core competitiveness to achieve sustainable economic and social development:

1. Analysis of opportunities and challenges faced by SMEs in the background of economic transformation

(1) Analysis of the opportunities facing the development of SMEs

① Conducive to the expansion of the market space of enterprises

In the context of economic transformation, the development of the economy has shifted from investment-driven to consumption-driven, and the promotion of sustainable economic development has become a basic development trend by expanding domestic demand. In the process of expanding the domestic demand strategy, Chinese economic development level has been correspondingly improved, forming a consumption-led economic development trend. While expanding the consumer market, the market for SMEs has gradually expanded. For example, changes in the structure of the consumer market caused by aging require SMEs to provide more personalized services.

②Conducive to promoting the transformation and upgrading of SMEs

Chinese economic transformation strategy includes the transition from medium and high carbon economy development to low carbon economy development. Such economic strategy development methods put forward higher requirements for the development of SMEs. SMEs must be required to change their original development model, continuously increase innovation, achieve energy conservation and emission reduction through technological transformation, improve their independent innovation capabilities, and enhance enterprise technological content and added value while achieving enterprise transformation. upgrade.

(2)The challenges facing the development of SMEs

①Export-oriented weakening has hurt companies

SMEs have ushered in new development opportunities in the context of economic transformation, but due to the influence of some factors, the development of enterprises faces unprecedented challenges. Those companies that use exports as their main marketing method will inevitably suffer more negative impacts. Due to the weakening of export-oriented, many enterprises with export-oriented development methods must shift their development focus to the domestic market. However, due to various factors such as daily business methods, the shift of consumption direction is difficult in a short time. The completion of this will inevitably have a certain impact on the economic development of the enterprise, and the economic benefits of the enterprise will be greatly reduced.

②Increase production costs while increasing corporate development pressure

In the context of economic restructuring, in order to achieve an improvement in the economic level, government departments are required to adjust the wage level of residents according to the actual income of residents. With the increase in the wage level of residents, the development pressure of SMEs is growing. At the same time, the government has also formulated policies such as income growth plans. To meet the requirements of the government and the needs of social development, enterprises must raise the wages of their employees, resulting in rising costs. The increase in

production costs has led to serious economic development. Impact, the pressure of enterprise development is also increasing [1].

2. The construction way of SMEs development strategy under the background of economic transformation

(1)Strengthen the adjustment of enterprise development model

In order to comply with the changes in the social and economic development situation, SMEs must formulate specific development models and development strategies according to their own characteristics. First of all, the formulation of the enterprise development model requires enterprise managers and their relevant departments to fully understand the goals of social development, and integrate the low-carbon development and green development strategies advocated in social development into the development model of enterprises, thus ensuring the development of enterprises. Meet the basic requirements of social development. Secondly, as the economic transformation has driven the improvement of residents' living standards, the requirements of residents for products are getting higher and higher, and the original material products have been difficult to meet the basic needs of residents. To this end, the company should regard the design of individualized products as the primary task of production in the production process of the products, instilling individualized production methods throughout the production process, and finally ensuring that the products produced by the enterprises can meet the basic needs of consumers.

(2)Strengthen government support

In the context of economic transformation, in order to achieve better development, SMEs must make large-scale adjustments to existing production equipment. The replacement of production equipment naturally requires a large amount of capital. The Chinese government shoulders the functions of macroeconomic regulation and control and the mission of economic construction management. Government functional departments need to correctly recognize the impact of SME development on Chinese overall economic development, adopt

administrative measures and relevant economic policies to strengthen support for SMEs. Promote the development goals of SMEs. At the same time, the government should mobilize the power of other departments to help SMEs solve practical problems and ultimately achieve the goals and strategies of enterprise development [1].

(3) Realize the independent innovation management of enterprises

In order to realize the transformation and upgrading of the industry in the development of enterprises, it is necessary to have the ability to innovate in science and technology. The development of low-carbon economy also requires enterprises to improve the level of recycling technology and ecological technology. To integrate all these elements is to improve the independent innovation capability of enterprises. Enterprises need to abandon the traditional labour cost advantage, driven by the resource factor to the innovation drive, and establish the brand advantage in the adjustment of the industrial structure, thereby enhancing the core competitiveness of the enterprise. For the development of the enterprise itself, the focus of innovation is to increase the research and development of technology and the investment of funds. Focus on the cultivation of technical talents in the cultivation of enterprise talents, and carry out scientific research innovation and exchange through school-enterprise cooperation to achieve enterprise independence. Improve the innovation management system and cultivate the innovation culture of the enterprise. Enterprises should also encourage employees to innovate independently and improve their overall innovation level. The development of modern low-carbon economy is especially to strengthen the research and development of recycling technology and low-carbon technology, and to effectively apply these technologies. For the government, it is necessary to create a good development environment for the development of SMEs, and guide the SMEs to achieve independent innovation through the establishment of market mechanisms [2].

(4) Shaping a good corporate image

The transformation of the direction of economic development during Chinese economic transition is based on the improvement and guarantee of people's livelihood. At the same time, safeguarding and improving people's livelihood is also an essential feature of economic transformation. In addition to improving the income of residents, the most fundamental improvement should be to protect the lives of residents. In the transition period of economic development, this aspect should be promoted to a higher level of development strategy. However, in actual production, some enterprises neglect the health of consumers in order to improve their own economic interests, leading to incidents that endanger consumer safety, which poses a challenge to the moral bottom line of enterprises. If a company wants to achieve long-term development, it needs to earnestly fulfil its social responsibilities, establish a good image, and gain social recognition. On the contrary, the market performance of the company is even better. If it lacks social responsibility, then the enterprise will not be able to develop better. Therefore, in the fierce market competition environment, SMEs should integrate the implementation of social responsibility into the enterprise development strategy while enhancing their independent innovation capabilities, ensuring the quality of the products while ensuring the health and safety of consumers. In the primary position, the company can continue to adapt to the needs and needs of the society in the process of development [1, 3].

(5) Strengthening the protection of property rights of SMEs

The intellectual property protection of SMEs plays an important role in the development of enterprises. Therefore, the state needs to increase support for intellectual property rights of SMEs, provide knowledge consultation on intellectual property protection for SMEs, and help enterprises maintain their intellectual property rights through the establishment of property rights protection centres or property rights consulting service windows. At the same time, intellectual property protection training activities can be carried out on a regular basis to provide basic

support for SMEs' intellectual property right innovation. In addition, it is necessary to apply for intellectual property fee reduction, so that enterprises have more confidence to achieve property rights innovation [4].

Conclusion. The development of society and the advancement of science and technology have promoted the transformation and upgrading of the economy, bringing opportunities for the development of SMEs and bringing greater challenges. To this end, SMEs must adapt to the trend of the times and better meet the needs and requirements of social development. They must establish a good corporate image, pay attention to the quality of products in the production process, and attract more consumer groups for the sales of enterprise products. At the same time, it is necessary to increase the scale of enterprise development, realize product research and innovation, strengthen independent innovation and management of enterprise products, and produce personalized products to meet consumer demand for purchase. In order to achieve rapid transformation and upgrading, the government also needs support and assistance, increase government funding, and promote enterprises to shift their focus from export to domestic market in a short period of time, thereby realizing the improvement of the enterprise's economic level and promoting the overall development of enterprises.

References:

1. Peng Xiaohui. Research on the development strategy of Chinese small and medium-sized enterprises in the context of economic transformation. Market forum. 9, 2016. P. 45-51.
2. Yu Jianping. Research on the economic transformation strategy of China's small and medium-sized enterprises under the new situation. Science and technology economy market. 10, 2016.
3. Huo Yongtao. Small and medium-sized enterprises in the context of economic transformation and countermeasures. China management informatization. 03, 2012.
4. Zhu Liyun. Construction of the development strategy of small and medium-sized enterprises in the context of economic transformation. Oriental corporate culture. 11, 2015.

3.2 An integrated approach to studying human health in applying the humanitarian aspects of transformation in society

The human health problem is one of the most complex problems of modern science. In some works, the very concept of «health» is discussed, in others the clinical aspects of health disorders are investigated, the third is devoted to the study of health determinants, and the independent group consists of labour, considering ways and means of recovery, preservation and development of healthy. A small part of the research is theoretical and methodological research on health problems. The current trend in knowledge of health is interdisciplinary research, which increases their theoretical and practical effectiveness.

Conditions of life of modern man put forward the urgent tasks of improving the scientific analysis of the problems of his health. Man is the highest value of society, and the health of which it is a carrier determines the harmonious development of man and thus is the key to the full development of society. Human health is a social value, an integral part of social wealth, and society depends on how health is used, protected and reproduced. Human health analysis becomes a prerequisite for the disclosure and improvement of human abilities and capabilities as a driving force and the ultimate goal of social progress [7].

Determining the practical ways of healthcare preserves the need to identify the essence of the key concept of «health». Our intelligence shows that there are more than 450 definitions of human health, formulated by specialists from various scientific disciplines. It is possible to note the six main types of essential elements of the definition of health: 1) health as a norm of functioning of the organism at all levels of its organization; 2) health as a dynamic balance (harmony) of vital functions of an organism; 3) health as a full implementation of the basic social functions, participation in society and active labour activities; 4) the ability of an organism to adapt to changing environment conditions; 5) the absence of pathological changes and normal well-being; 6) full physical, mental and social well-being.

At the same time it should be noted that to date there is no society, the generally accepted definition of «human health» [6]. Many researchers traditionally continue to believe that the solution to this problem is solely a problem of medical and biological sciences. But let us note that human health is also a problem of philosophy, sociology, psychology and a number of other sciences. The lack of a constructive and unified approach to the definition of health creates difficulties and uncertainty in the results of scientific studies to assess the impact of various health-saving factors.

From the standpoint of health unity, which consists of interconnected components, the following components of health were distinguished: physical, psycho-emotional, intellectual, social, personal and spiritual [12, 15].

Thus, under the *physical component of health* is understood how the body functions, all its organs and systems, and the level of their reserve capabilities. This aspect also involves the presence or absence of physical defects, diseases, including genetic diseases. *Psychoemotional component of health* characterizes the state of the mental sphere, the presence or absence of neuro-psychological deviations, the ability to understand and express their emotions, a way of expressing the attitude to themselves and others. Under the *intellectual component of health* is understood as the person learns the information, uses it, the effectiveness of the search and accumulation of necessary information, which ensures the development of personality and its adaptation in the surrounding world. The *social component of health* involves the awareness of the personality of himself as a subject of male or female sex, performing appropriate gender-role functions in society. It reflects the way of communication and relationships with different groups of people (peers, colleagues, relatives, neighbours, children, etc.). The *personal component of health* refers to how a person realizes himself as a personality, as his own self, that is, self-actualization of his own self-actualization, develops. Harmonious combination of different ways and goals of self-realization of man as an individual and is the basis of personal health. The *spiritual component of health* reflects the essence of human existence, that is, the basic purposeful life guidance that provides the integrity of the individual, its development and life in society. It is a core of holistic health, which

has a special effect on its other components. Any decision taken by a person may be directed either to maintaining the health and prevention of the disease, or to destroy it as an integral system and the development of the disease. It is important to note that with the age of a person, in the process of individual development, the contribution of each of the components in the integral health changes: if in childhood the leading was physical, psycho-emotional and intellectual health, then in the mature age, spiritual, social and personal health come to the fore.

The integrity of individual health is determined by the various systems involved in maintaining a specific state of health. They integrally reflect any manifestation of health, are closely interconnected and can be expressed quantitatively and qualitatively: the level and harmony of physical development; reserve capabilities of the basic physiological systems; the level of immune protection and non-specific resistance of the organism; the presence or absence of a chronic disease, developmental defect; the ability to get rid of metabolites and endotoxins; the level of moral-volitional and value-motivational guidance.

The holistic approach allows us to determine the hierarchy of levels in nature as a single integral system, one of the elements of which is human health [17]. In such a consideration, the health problem reveals a connection with the socioecosystem as a higher level of heterogeneity. In essence, the healths of the individual, the ethnic group, humanity are in their interconnections, on the one hand, as a condition, and on the other hand, as a result of the sustainable development of the socioecosystem.

The holistic approach allows us to consider from all perspectives all aspects of the cosmoplanetary and biopsychosociocultural nature of man. It provides an opportunity to consider health as a system-generating quality, the result of the interaction of the biosphere, the biology and ecology of man, his lifestyle and purposeful self-direction on health. Characteristics of the health of ethnic groups and humanity as a whole should be considered taking into account the influence of factors of social evolution, history of ethnic groups and humanity [5].

Thus, a holistic approach to health necessitates the consideration of a person as a part of the socioecosystem, which actively influences it and simultaneously

undergoes reciprocal action on its part. In the context of the global ecological and socioeconomic crisis, the use of a holistic approach to understanding human nature and its mechanisms of health contributes to the formation of the philosophy of self-preservation as a world-view platform for the prevention of degradation of the biosphere and human [2, 3, 4].

Health is a multidimensional phenomenon and is manifested at the individual and population levels. Under *individual health* is understood the dynamic state of preservation and development of psychophysiological functions of the individual, his optimal capacity for work and social activity at the maximum life expectancy. Population health (public health, collective, social or public) is a process of socio-historical development of the biological and psychosocial viability of a population living in a certain territory in a number of generations, increasing its efficiency and productivity of collective labour, increasing ecological dominance and the perfection of man as a species.

O. Kudryavtseva on the basis of the ability to perform social functions, identified several types of healthy people [7]:

Type I. It is healthy, fully and effectively performs social functions.

Type II. At present, it is healthy, but during this year I have suffered a respiratory illness without complications. This disease did not affect the ability of the individual to fully and effectively perform social functions.

Type III. Healthy, but has cells of chronic infection (caries of the teeth, infection in the tonsils, etc.), which do not cause a decrease in function and do not hinder the full implementation of social responsibilities.

Type IV. He believes that he is healthy according to objective medical data, but from time to time he makes complaints about the possible presence of an unidentified premorbid state, but all his social functions are fulfilled sufficiently.

Type V. Healthy, but sometimes experiencing anomalies related, for example, to the process of acclimatization when moving from one region to another, with a stay in a stressful situation, etc.

Type VI. Conditional can be attributed to healthy individuals and those who, in the opinion of the physician and on their own assessment, healthy, fully and effectively perform their social functions, but at the same time has a number of violations of the way of life (smoking, abusing alcohol, does not fulfill hygienic requirements to the regime of the day, food, rest, etc.). Although this type of individual is healthy at the moment, but potentially this person is unhealthy, since the listed disorders are risk factors that can cause a particular illness.

Of course, the selected types do not exhaust the totality of healthy people, but they are the most characteristic and can be used for scientific and practical purposes.

Understanding the essence of health requires a constructive approach to understanding the meaning of the concept of «healthy lifestyle». These two concepts are inalienable, because the health of the individual, the collective, society depends directly on the way of life, which is determined by the way of production, the level and quality of life, the combination of natural-geographical, ecological, socio-historical conditions and motivational-value guidelines. It is in the most significant forms of human life, that is, in the way of life will manifest its health - including adaptation to the environment, the harmony of all functional systems, the ability to fully perform social functions.

The integrity of human culture must be reproduced as a symbol in every human being. Accordingly, the system of interconnected cultural symbols «health-healthy lifestyle» should support the integrity of the culture through its reproduction in each individual.

The culture of health is a concept that is broader than the concept of «healthy lifestyle», because it is an integral part of the general culture of the individual and not only manifests itself in the healthy life habits of the individual, but becomes a criterion for assessing the way of its existence. The essence of the concept of "culture of health" is that a healthy lifestyle as its core is scientifically sound, cultural, most rational and optimal in specific conditions, perceived by the individual as a vital necessity, a way of life [11, p. 21].

The connecting element in the triad of «healthy lifestyle - health culture» is the value-added attitude to health.

Turning to the issue of the health culture, researcher A. Majuha identifies such species of interest to our study [8]: physical culture, the indicator of which is the ability of the individual throughout his conscious life to govern the natural movements of his body, that is, physical movements, which provide flexibility of the spine and elasticity of the muscles; a psychological culture, the foundation of which is the ability of a person to control his feelings and emotions and on the basis of this, as well as on the basis of knowledge of the construction of non-conflict relationships, to get in touch with people around them. A. Majuha draws attention to the fact that it is necessary to add another type of culture – sexual culture, to understanding this as a person's ability to control his sexual energy from the positions of higher moral and spiritual laws made by mankind throughout the history of his development, regulating the system moral and spiritual relationships between the sexes and thus the healthy nature of these relationships.

The problem of diseases of the nervous system has always been very acute. This is due to the social conditions of social life, which are constantly changing, complicated, and raise the increased requirements for adaptation and socialization of the individual. Recently, the rehabilitation trend, the core of which is a milestone, restorative complex treatment of diseases and injuries, in particular, and the nervous system, is becoming more and more firmly established. Physical rehabilitation improves the quality of treatment, prevents possible complications in diseases and injuries, accelerates the recovery of systems and organs, coaches and tightening the body, restores efficiency, reduces the likelihood of disability [1].

Neuroses are diseases that arise as a result of acute or prolonged strain of the nervous system, fatigue, violations of the work and rest regimen, suffered psychological trauma and other diseases.

Most stressful situations are the cause of neuroses. According to the World Health Organization (WHO), 85% of the world's population is affected by neuroses today, but their number is constantly increasing. Neurosis is a disease of adaptation, a

consequence of the disruption of the adaptive mechanisms of our organism after all the reserves of stress control are exhausted. Neuroses are reversible pathological disorders that are associated with functional, but not organic, disorders in the body. For neuroses, sleep disturbances, headaches that arise from mental, physical and emotional stress, may cause dizziness or nausea, acceleration of the pulse rate, or its decrease, short-term increase or decrease in blood pressure, increase or decrease in sweating [13].

Biological prerequisites for neuroses are the reduction of the body's biotone, somatic burden, neuropathy, which is based on E. I. Kirichenko and L. T. Zhurba find a functional insufficiency of vegetative regulation. In works S. V. Lebedev has established a statistically significant association of neuropathy with neuroses. Children with congenital and acquired physical inferiority often find psychogenic reactions and pathological changes in the nature or pathological development of the individual. Neurotic reactions can also occur on the backdrop of mental retardation and residual cerebral organic insufficiency. Recently, interest in sleep disturbances in children with neuroses has increased. It is believed that these diseases are always accompanied by sleep disorders [9].

Age features of neuroses originated by G. E. Sukhareva and L. S. Yusevich [16]. The authors point to an increase in age conflicts of internal order, due to the development of self-esteem, is demanding self and the ability to intrapsychic processing [10]. For V. N. Meatballs, the essence of the neurosis is the discrepancy between the capabilities that are at the disposal of the individual, and those duties arising from the presence of certain social relations. For its occurrence it is necessary to combine three links: a mental trauma, a special composition of the personality and its neurotic development under the influence of trauma. The author considers the central point in the genesis of neurosis to violate contacts with others, namely, the disease is seen as a more or less compensated disruption of personality in its development and an attempt to affirm in some positions [14].

The issue of rehabilitation measures on the use of traditional and non-traditional means of rehabilitation for patients with neuroses is still relevant.

During the experiment, we analyzed the basic parameters of the functioning of the nervous system before and after physical rehabilitation and found that therapeutic exercises, massage, and course therapy positively affect the various indicators of her work. So the strength of the nervous processes has stabilized, so that the neurotic attacks decreased by 20%, the mobility of the nervous processes have improved by 15%, the balance of nervous processes have stabilized. The static and dynamic coordination of movements are improved.

Thus, the analysis of the state of the autonomic nervous system has shown that the methods of physical rehabilitation increase its tone, normalize the ratio of sympathetic and parasympathetic systems and support its work at an optimal level, which leads to optimal regulation of visceral systems.

For clients with neuroses, certain properties of attention are important, which allow to some extent switch the degree of concentration on one or another object or sustainably keep an eye on a significant object for them. Analysis of the data showed that concentration of attention in women has become longer in time, stability of attention also improved its performance, and switching attention has become more stable.

Methods of physical rehabilitation have a positive effect not only on morphological and physiological parameters, but also on the psycho-physiological state of a person. In an experiment among women, 45% were choleric, 35% phlegmatic, and 20% were melancholic. It has been proved that women-choleric with an intermediate type of person (40-45%) suffer from neuroses, then phlegmatic with a mental type of personality (25% -30%), and melancholic artistic type (25-20%). The study of basic psycho-physiological parameters of the nervous system showed that under the action of physical rehabilitation methods short-term memory and attention is improved by 10-15%.

Physical therapy methods allow to maintain health constantly, as well as to restore the functioning of organs under different nosologies.

References:

1. Bogdanovskaya N. V. Physical rehabilitation of different nosological groups: teach. manual. – Zaporizhzhia: ZNU, 2002. – 136 p.
2. Boychuk Yu. D. Man as a cosmoplanetary and biopsychosocial phenomenon / Yu. D. Boychuk / Herald of KhNPU named after GS Pans «Philosophy». – Kharkiv: KhNPU, 2013. – Output. 40, part I. – P. 51-67.
3. Boychuk Yu. D., Soloshenko E. M., Nikolenko S. Ya., Savchenko V. M. Fundamentals of human ecology: teach. manual / ed. prof. E. M. Soloshenko – Kharkiv: KhNU named by V. N. Karazin, 2007. – 546 p.
4. Goncharenko M. S., Boychuk Yu. D. Human ecology: teach. manual – Sumy: University book. – K.: Princess Olga, 2005. – 394 p.
5. Dymov V. M. A new concept of health: a systemic hike / V. M. Dymov / Social and human knowledge. – 1994. – № 4. – P. 185-191.
6. Ilyin B. N. About the concept of «human health» / B. N. Ilyin / Vestnik AMS of the USSR. – 1984. – № 4. – P. 15-18.
7. Kudryavtseva E. N. Human health: problems, judgments / E. N. Kudryavtseva / Questions of philosophy. – 1987. – № 12. – P. 98-109.
8. Majuha A. G. Health education: monograph. – Ufa: RIO RUMNTS, 2008. – 389 p.
9. Marchenko O. K. Physical rehabilitation of patients with injuries and diseases of the nervous system: teach. manual. – Kiev: Olympus. literature, 2006. – 194 p.
10. Merzlikina O., Guzii O. Explanatory Dictionary of Terms and Phrases of Physical Rehabilitation / O. Merzlikin. – Lviv, 2002. – 48 p.
11. Mityaeva A. M. Health-saving pedagogical technologies: study, way. – M.: Center «Academy», 2008. – 192 p.
12. Mukhin V. M. Physical rehabilitation in traumatology: monograph. – Lviv: LDUFK, 2015. – 424 p.
13. Porada A. M., Solodovnik O. V., Prokopchuk N. E. Fundamentals of Physical Rehabilitation: Teach. manual. – K.: Medicine, 2008. – 246 p.
14. Rehabilitation of victims in road traffic accidents / ed. prof. V. F. Trubnikova. K.: Health, 1986. – 190 p.
15. Stasyuk O. Marketing in the field of rehabilitation services: teaching. manual. – Lviv: LSUFK, 2013. – 159 p.
16. Physical rehab: textbook / in common. edit prof. S. N. Popova. – Rostov on the Don: Phoenix, 2005. – 602 p.
17. Shchedrina A. G. Ontogenesis and the theory of health: methodological aspects. – Novosibirsk: Science, 1989. – 136 p.

3.3 The influence of corporate social responsibility performance on the competitiveness of enterprises

In recent years, it has become an urgent task for many enterprises to strengthen their core competence and promote their sustainable development ability. As we all know, enterprises have not only economic responsibility, legal responsibility, but also social responsibility and moral responsibility. In today's society, an enterprise must not only gain good economic benefits, but also assume social responsibility, so that it can be recognized by the masses and society. Some companies believe that while making profits, taking on social responsibility is a public show, but this is not the case. In the short term, corporate social responsibility may lead to increased costs, but in the long-term development, consumer awareness awakening, and the integration of the global economy, the competitive environment of enterprises will change. Competition rules are no longer simply cheap, but will incorporate more environmental and social factors. Corporate social responsibility will become one of the important sources of enterprise core competence. Corporate social responsibility will play a more and more important role in the sustainable development of enterprises and the promotion of enterprise core competitiveness.

1. The theoretical basis of Corporate Social responsibility and Core competence

1.1 Corporate social responsibility is an inevitable need for enterprises to maintain sustainable development. Its purpose is to maintain and promote the public interest of the society. In addition to pursuing the maximization of corporate profits and safeguarding shareholders' rights and interests, The enterprise shall take into account the legitimate rights and interests of other stakeholders. Corporate social responsibility covers a wide range of areas, including corporate obligations to creditors, corporate employees, government, society and the public, as well as the environment. Corporate social responsibility has a solid theoretical basis. Scholars at home and abroad have defined social responsibility from different angles.

1.1.1 Social capital theory

The traditional capital theory holds that capital is only one kind of material capital of an enterprise, that is, capital is only the internal currency of an enterprise, physical assets or intangible assets that exist on the basis of physical objects, and since the theory of human capital has been developed by American economist Theodore. After Schultz put forward, it completely subverted people's narrow understanding of traditional capital theory. After this theory was put forward, the theory of social capital, including economic capital, cultural capital and social capital, came into being. Social capital theory put forward, a variety of difficult to answer in the past questions are easy to solve. Social capital can improve the return of other capital, so in order to maintain and improve the social capital, enterprises must make the necessary investment to the stakeholders in the enterprise, and then the realization of corporate social responsibility can be realized.

1.1.2 Socialization theory of enterprise ownership

In economics, we all know that the essence of enterprise management is profit maximization, and the ultimate goal of operation is to maximize shareholders' rights and interests. The reason is that enterprise capital is essentially the sum of all the capital invested by enterprise investors. Only because the enterprise is a kind of conformity with the law in accordance with the rules of capital integration and its existence can effectively save transaction costs, so the establishment of the enterprise, and from the legal point of view, because the law should be clear about property rights, In order to define the property right clearly, he only admits that the law conforms to the legal norm, and the other non-conformity part is not reflected in the owner's equity.

1.1.3 Stakeholder theory.

Corporate social responsibility covers a wide range of aspects, including investors, creditors, consumers, suppliers and the environment, and the development of enterprises cannot be separated from the cooperation and support of business partners, consumers and the community. At present, most researchers use stakeholder theory as the main argument to justify corporate social responsibility, and even

provide theoretical support for corporate social responsibility in the relevant jurisprudence of American courts. In the view of this theory, the interest of an enterprise is not only the sum of the shareholders' interests or the interests of the investors recorded on the enterprise's registration, but also the combination of the interests of various stakeholders, such as employees, consumers and the community, and so on. The essence of the enterprise is not only the combination of economic capital, but also the synthesis of all kinds of related factors.

1.1.4 Enterprise influence theory

As with stakeholder theory, corporate influence theory also shows that it is necessary to assume corporate social responsibility. The view of corporate influence theory is that corporate influence is the basis and premise of realizing corporate social responsibility, and if there is no corporate influence, There is no such thing as fulfilling corporate social responsibility. As an organization that can effectively allocate resources, enterprises can improve the efficiency of the company and respond flexibly to changes in the market. Enterprises play a leading and promoting role in the development of society. With the development and expansion of the enterprise, it is no longer limited to the internal or very small scope of the enterprise, will gradually penetrate into the political and cultural field, the implementation of corporate social responsibility is an inevitable requirement.

1.1.5 Enterprise citizen theory

The theory of corporate citizenship, as its name implies, is to regard the enterprise as a citizen. If the general public wants to be a good citizen recognized by others, they should not only be bound by ethics and morality, but also be bound by the law. If an enterprise wants to be a good citizen, it must obey the law and be responsible to the society. In the past, people thought that the individual was the cell of society, and the enterprise was regarded as part of the national economy, which was obviously one-sided, and the theory of corporate citizenship emphasized that the enterprise was also an integral part of society as a citizen. We should not lose sight of its influence on society. The theory of corporate citizenship holds that corporate social responsibility is its conscious behavior, not what it says in the theory of

corporate ownership. The corporate social responsibility is to make up for the loopholes in the legal system of enterprise ownership, which results in the loss of social welfare. In the theory of stakeholders, it is different from the view that corporate social responsibility is the obligation to return the legitimate but unreasonable benefits obtained by the enterprise.

1.2 The so-called core competence of enterprises, which is owned by the enterprise itself, can play a leading and key role in the long-term stability of its market competitiveness, and it is also an element that other enterprises cannot or are not easy to replace and imitate.

1.2.1 Division of labor theory.

As early as Adam Smith's study on the *Nature and cause of National Wealth* involves the core competitiveness of enterprises, Smith analyzes the influence of division of labor on labor efficiency. He thinks: "the greatest increase in labor productivity, And the greater skill and judgment shown in the use of labor seems to be the result of division of labor." In his view, it is division of labor that differentiates the internal functions of the enterprise and then becomes specialized, thus improving the labor efficiency and productivity of the enterprise. Later, Marshall deepened Smith's theory of division of labor through his research, and the new coordination problems arising from the specialization of labor division would require additional internal specialized departments to coordinate and coordinate. Penrose later came to the same conclusion through research.

1.2.2 Theory of comparative advantage.

The mechanism of resource allocation in market economy is the basis of comparative advantage, and Ricardo is a famous master of classical economics. He believes that the mechanism of resource allocation in market economy will allocate scarce resources to relatively high productivity according to local conditions. On the basis of Ricardo's analysis, Robertson, a famous scholar, puts forward the proposition that "international trade is the engine of economic growth", which is based on the theory of comparative advantage, and Knox, an economist, has further deepened and developed this proposition through research.

1.2.3 Industrial positioning theory

American scholar Porter studies the competitive advantage of enterprises from an industrial point of view. He believes that a company's strategic goal is to put itself in the best position in the industry, protect itself, fight against co-operators, substitutes, and potential entrants. The buyer and supplier have five competitive forces. He thinks that only by maintaining the low cost of products and services, differentiation and centralization of competitive advantage, enterprises can distinguish from competitors, enhance the core competitiveness and achieve sustainable development.

1.2.4 Resource basic theory

Resource-based theory, as the name implies, refers to one or more special resources of an enterprise as the source of its development. Barney, a world-famous economist, believes that If a resource can enable an enterprise to seize opportunities in a timely manner or effectively confront competitors, then this resource is valuable to the enterprise, the more difficult to imitate the resources, the higher the value, and vice versa. But not all follow this rule, only when the value of resources is higher than the price.

1.2.5 Core competence theory

Over the past 30 years, the research on the core competitiveness of enterprises has also achieved unimaginable results in varying degrees. Prahalad, an American management scholar, and Hammer, a strategic management scholar, have made a relatively complete definition of the core strategy theory from the perspective of corporate strategy development. They think that the core strategy of an enterprise should be a special technology or capability which can provide consumers with special benefits. Specifically, the core competitive ability is the collection of many elements that can make the enterprise have market competitive advantage. Core competence is unique, holistic and valuable, which is the source of sustainable development of enterprises.

2. The Measurement Indexes of Corporate Social responsibility and Core Competitiveness.

Corporate social responsibility covers a wide range of corporate obligations to shareholders, employees, government, society and the public, as well as the environment.

Corporate Social Responsibility	Investor	Cash paid for the distribution of dividends, profits, or the payment of interest.	Reflect the return of an enterprise to investors
	Staff	Cash paid to and on behalf of employees	Reflect business input to employees, including wages, training and other costs
	Government	Taxes and fees paid	Reflect enterprise tax
	Society and the public	Donation expenditure	Reflect the degree of participation of enterprises in donation and public welfare
	Environment	Environmental protection expenditure	Reflect the degree of participation of enterprises in environmental protection
Enterprise competitive power	Debt paying ability	Asset-liability ratio	Reflect the overall ability of an enterprise to repay its debts
		Current ratio	Reflecting the degree of protection of enterprises to short-term creditor's rights
	Growth ability	Growth rate of main business income	Reflect the growth of the main business revenue of the enterprise
		Profit growth rate	Reflect the growth of the total profit of an enterprise
	Operational capability	turnover of total capital	Reflecting the efficiency of the use of all assets by an enterprise
	earnings-generating capacity	Return on net assets	Reflecting the profitability of an enterprise's net assets
		rate of return on total assets	Reflecting the profitability of all assets of an enterprise
		Ratio of main business profits to total profits	Reflect the profit condition of the main business profit of the enterprise

3. Measures to strengthen Corporate Social responsibility to Competitiveness.

3.1 Enterprises should launch their own core products to provide better service.

An enterprise is an economic organization that pursues the maximization of shareholders' rights and interests. Finally, the enterprise transforms every factor of production into the products and services that the real consumers need, thus achieving

sustainable development. The core competitiveness of the enterprise and the implementation of corporate social responsibility, its products and services can be reflected very well. In recent years, various food safety issues and the hidden dangers of electronic goods security have been exposed by the network, this kind of deceiving customers, The behavior of providing unqualified products to customers greatly damages the interests of consumers so as to threaten their personal safety and make them lose their trust. The continuous introduction of high-quality and core products is a system process, which requires enterprises to invest limited resources in one or more key areas, according to their own resources, capabilities, The function and characteristics of their own products and the market environment to determine the development objectives of enterprises, according to the needs of consumers, to meet the needs of different levels of consumers.

3.2 Innovation is the Soul and Energy Source of the Sustainable Development of Enterprises.

Enterprises should strengthen the ability of independent innovation in order to improve their core competitiveness, so that enterprises can stand firm in the fierce competitive environment, enterprises should make full use of internal resources to effectively integrate existing human and property. To concentrate the resources of an enterprise into one or more important fields, it is necessary to respond flexibly to the changes in the market environment, actively seek for superior enterprises or mergers and acquisitions or strategic alliances with certain expertise, and complement each other's advantages. So that their core competitiveness has been strengthened.

3.3 Corporate Culture is the Link between Corporate Social responsibility and Enterprise Core Competitiveness.

Strengthen the construction of corporate culture, can promote the transformation of corporate social responsibility to core competitiveness, and finally realize the combination of the two. Corporate social responsibility covers a wide range of areas, including enterprise employees, as a member of the company, the overall quality of enterprise employees, directly related to the overall culture of the enterprise. Therefore, a good corporate culture can not only retain the original capable

employees, but also attract more and better talents, and then promote the combination of corporate social responsibility and core competitiveness faster and better, and improve the competitiveness of the enterprise. To achieve sustainable development.

3.4 Highlight your competitive advantage.

The construction of learning organization is the key to maintain continuous competitive advantage. Only by constructing learning organization can enterprises learn new knowledge, innovate constantly, inject fresh blood into enterprises, and enhance their core competitiveness. Insisting on people-oriented and self-management is the key to the construction of learning organization. Only with certain autonomy can we improve enthusiasm, combine work and study together, and achieve the goal better. Strengthen the learning and cooperation between teams and establish a common vision and goals. Work together for the progress and development of the enterprise.

3.5 Enterprise collaboration is the most important link.

As an important part of society, the development of enterprises depends on the support and cooperation of employees, environment, government and so on. Enterprises should adhere to people-oriented, promote the cooperation between enterprises and people, and cooperate with the environment. Enterprises should coordinate the interests of both internal and external parties, so that the functions of all parties can be brought into play effectively, and then the objectives of the enterprises can be realized, and the sustainable development of the enterprises can be promoted. This is the implementation of corporate social responsibility and the common goal of enhancing the core competitiveness of the enterprise. Enterprises should deal with labor relations correctly, communicate more with employees, improve employees' enthusiasm and loyalty, be responsible to consumers, be honest and trustworthy, increase brand trust, pay attention to energy conservation and emission reduction, and abandon "pollution first." The wrong idea of "post-management" to protect the environment.

4. Conclusion. In the short term, the implementation of corporate social responsibility will inevitably lead to the reduction of corporate profits or the increase

of costs, which is not conducive to the promotion of the competitiveness of the enterprise. However, the enterprise is not an independent individual, so the enterprise must make a corresponding call to the society, comb the correct social responsibility management, and actively fulfill the social responsibility. This is not only conducive to improve their competitiveness, but also conducive to the development of society. Looking at social responsibility as an opportunity to create shared values, rather than simply harm control or public relations activities, requires a whole new way of thinking. However, we believe that corporate social responsibility will play an increasingly important role in the success of the enterprise in the future.

References:

1. Wang Huijie, Chen Hongjiao. The theoretical basis of corporate social responsibility [J]. Rule of Law and Society, 2010, (10): 182 / 183.
2. Steven A. Lippman and John J. McCall, Competitive Production and Increases in Risk. The American Economic Review, Vol. 71, No. 1 (Mar., 1981), pp. 207-211.
3. Gao Hang. Social responsibility to enhance the competitiveness of enterprises [J]. Theory, 2008 (1).
4. Ward, M. R., Shimshack, J. P. and Harris, J. M. "Effects of the Private-Label Invasion in Food Industries American Journal of Agricultural Economics, Vol. 84 (2002), pp. 961-973.

3.4 Pedagogical technology of self-development of the child and peculiarities of its implementation in Ukraine

Педагогічна технологія саморозвитку дитини та особливості її впровадження в Україні

Одним із найголовніших завдань національної концепції реформування освіти є її демократизація та гуманізація, що передбачають утвердження людини як найвищої соціальної цінності, розкриття її здібностей, можливостей та задоволення різноманітних освітніх потреб. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») розглядає потенціал особистості кожної дитини як найвищу цінність нації. Тому, основною метою навчально-виховного процесу є підготовка особистості як свідомого, активного суб'єкта, здатного вирішувати будь-які проблеми, творити, змінювати, удосконалювати навколишній світ та самого себе.

Євроінтеграція та модернізація освітньої ланки в умовах відродження України, потребують беззаперечного забезпечення рівних можливостей для розвитку та самовдосконалення особистості дитини. Відповідно до державних документів: Закону України «Про дошкільну освіту», програми «Діти України», Національної стратегії розвитку освіти України у 2013-1021 роках, програми «Державна цільова програма розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р.» основними завданнями виділено – піднесення пріоритету дошкільної освіти, формування в суспільстві розуміння важливості дошкільних років як найвідповідальнішого періоду соціалізації дитини. Інноваційні зміни, що відбуваються в педагогіці, пов'язані з гуманізацією освітньої ланки, активізацією особистісної позиції учасників освітнього процесу, створенням умов для самореалізації вихованців і педагогів. Невід'ємною складовою діяльності вітчизняного дошкільного закладу є впровадження інновацій у навчально-виховний процес. Інноваційні технології в дошкільній освіті застосовуються, в першу чергу, для вирішення нагальних проблем дошкільної

ланки, для підвищення якості надаваних послуг, для задоволення потреб і запитів батьків.

Педагогічні ідеї Марії Монтессорі у всьому світі набули надзвичайної популярності. Система М. Монтессорі охоплює концепцію і технологію виховання й навчання дітей віком від 2,5 до 12 років. Найвищий інтерес викликають її положення, що стосуються навчання, виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Значний відсоток педагогів дошкілля, працюючих за її педагогічним принципами, засвідчив систему М. Монтессорі ефективною й унікальною. Досвід поєднання ідей М. Монтессорі, новітніх підходів у сучасній освіті та науці не викликає сумнівів у доцільності використання цієї методики, оскільки оволодіння знаннями, вміннями та навичками проходить природно, а також надає простір вільним проявам особистості.

Проведений нами аналіз досліджень і публікацій дозволяє стверджувати, що різні площини даної проблеми були предметом наукових пошуків. Так, К. Крутій і Н. Маковецька вивчали методичний аспект інноваційної діяльності у сучасному дошкільному навчальному закладі [9, с. 4-7]. Досвід впровадження педагогічних інновацій у дошкільній освіті досліджували: Бурова А. [1, с. 5-6], Дичківська І. [3, 4], Калуська Л. [8], Отрощенко М. [8], Поніманська І. [4]. Проблема особистішої активності дошкільника та шляхи її оптимізації у системі Марії Монтессорі була предметом наукового пошуку Сторонської О. [15, с. 197-204]. Прибильська Н. вивчала історико-педагогічні передумови відродження педагогічної системи Монтессорі в сучасних умовах [12, с. 79-84].

Дослідженню педагогічних ідей і методів виховання Марії Монтессорі присвячено наукову роботу Павленко В. [11, с. 218-221]. У статті Січкарь А. розглядається актуальна проблема сучасного дошкілля, а саме: підготовка вихователя, готового до співпраці з дитиною з позиції «творення, а не Творця», а також запровадження особистісно-орієнтованої моделі дошкільної освіти [14]. Питання використання елементів методики та педагогічних ідей М. Монтессорі

в сучасних дошкільних навчальних закладах були предметом вивчення Ільченко А. [7, с. 130-133] та Сергієнко О. [13, с. 201-202].

Більшість сьогочасних дослідників розглядає систему М. Монтессорі як інноваційну по відношенню до традиційної, що спонукає до творчого мислення й уяви, активізації пізнавальної діяльності дитини щодо ознайомлення з навколишнім середовищем і безболісної адаптації в ньому.

Провідна ідея вчення М. Монтессорі полягає в необхідності створення педагогом предметно-просторового середовища, в якому дитина могла б найповніше розкрити свій внутрішній потенціал у процесі вільної самостійної діяльності. Це середовище має забезпечити розвиток кожної дитини за її індивідуальним темпом. Завдання педагога полягає насамперед у наданні дитині засобів для саморозвитку і розкритті правил їх використання. Такими засобами є автодидактичні (самонавчаючі) Монтессорі-матеріали, з якими дитина працює, спочатку наслідуючи педагога, діючи за зразком, а потім – самостійно виконуючи різноманітні вправи.

На цій підставі у педагогічній системі Монтессорі можна виокремити такі ключові моменти: 1) навколишнє підготовлене середовище і вправи для розвитку моторики, сенсорики (лат. *sensus* – відчуття) та інтелекту; 2) педагог, який створює, готує розвивальне середовище.

Філософія виховання М. Монтессорі заснована на власних спостереженнях за дітьми, гуманістичних традиціях Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, Ф. Фребеля, які визнавали особливу значущість вродженого потенціалу дитини, її здатності розвиватися в атмосфері свободи й любові. Своєрідність педагогічної філософії М. Монтессорі полягає в тому, що дитинство, на її погляд, є не просто періодом життя, а іншим полюсом природи людини і що дорослий залежить від дитини настільки, наскільки дитина залежить від нього. М. Монтессорі вірила у безмежні можливості дитини, яка «вступає до світу, щоб відновити людство», вважала, що дитина володіє унікальною здатністю до самобудівництва. Аналізуючи цей феномен, вона дійшла висновку, що ще до народження дитина має в собі духовний зародок – модель власного психічного розвитку, який,

будучи вродженою її психічною сутністю, виявляє себе лише у процесі розвитку.

Початком впровадження Монтессорі-педагогіки в незалежній Україні прийнято вважати кінець XX століття, коли було офіційно визнано, що тогочасна система освіти, заснована на авторитаризмі та традиційних педагогічних методах, потребує негайної перебудови й оновлення. У зв'язку з чим розпочалося відкриття навчальних закладів нового типу, в яких активно використовували альтернативний педагогічний досвід як вітчизняних, так і зарубіжних педагогів, у тому числі технологію М. Монтессорі [10, с. 2].

Першу державну «Школу Монтессорі від 3 до 7» в Україні було відкрито у м. Києві, у 1992 році. Заклад став експериментальним центром впровадження педагогічної системи М. Монтессорі в Україні [2, с. 28-30].

Метою означеного експерименту стали розробка змісту, форм і методів навчання та виховання дітей дошкільного віку, втілення в практичну роботу української моделі школи-Монтессорі. Організатори прагнули врахувати низку факторів: тогочасний стан освіти в Україні, державні стандарти, професійний рівень та психологічну підготовку педагогів, вимоги батьків до освітніх послуг, традиції, побут, звичаї українського народу [5, с. 6-7].

Школа стала членом Міжнародного товариства, штаб-квартира якого знаходиться в Нідерландах і в Американському Монтессорі-товаристві. Засновники школи, її директор і вчителі успішно пройшли навчання, отримали міжнародні дипломи адміністраторів Монтессорі-шкіл від Американського Монтессорі-товариства.

Необхідно зауважити, що Монтессорі-школа, максимально адаптована до умов і соціальних потреб суспільства, культури, звичаїв і традицій українського народу. Діяльність закладу не передбачала чистого копіювання міжнародного досвіду, а відповідала соціальним вимогам у відповідності з державними стандартами освіти. Монтессорі-школа є державною установою, тому штатний розклад і режим роботи складено відповідно до державних норм. Завдяки

кропіткій роботі педагогічного колективу школи, метод Монтессорі здобув популярність і поширився у дошкільних закладах багатьох областей України.

На науковій конференції у березні 1996 року в Київській школі Монтессорі, прийняли рішення про створення Асоціації вчителів Монтессорі України. Метою її діяльності було визначено – сприяння впровадженню методики Монтессорі в навчально-виховний процес дитячих навчальних закладів, надання інформації про роботу аналогічних закладів у міжнародній системі освіти й ознайомлення практичних працівників із методичною системою і педагогічним досвідом М. Монтессорі.

Як бачимо, наприкінці ХХ століття сформувалися реальні умови для започаткування української моделі школи-Монтессорі. В основу якої поклали соціальне середовище, де розвиваються здібності та задатки, формується особистість. Роль вчителя Монтессорі-школи має відмінності від традиційної, оскільки він не здійснює прямого впливу, а лише допомагає дитині в процесі саморозвитку, готує базу, на основі якої дитина зможе самостійно удосконалюватися. Педагог не повчає, не дає оцінки дитячим діям, не порівнює її досягнення з іншими, не пропонує стандартних шаблонів-відповідей.

В Україні функціонують установи, що працюють за технологією Монтессорі. Це школи-Монтессорі у м. Києві, м. Херсоні, м. Комсомольську, м. Одесі, навчально-виховні комплекси та дошкільні заклади у м. Білій Церкві, м. Вишневе, м. Полтаві, м. Миколаєві, м. Кузнецовську, приватні заклади м. Дніпропетровська, м. Вінниці, м. Херсона, будинки дитини у м. Рівне, м. Одесі, Центр медико-соціальної реабілітації дітей-інвалідів у м. Чернігові та інші. Кожен заклад по-своєму різний, але всі вони мають єдині вимоги, навчальні плани, програми, які вчителі одержують від Асоціації Монтессорі-вчителів України. Не викликає сумнівів той факт, що діяльність Монтессорі-шкіл в Україні має позитивний вплив на зміни та вдосконалення усієї освітньої системи, внаслідок того, що вони вирізняються серед інших закладів рівнем професіоналізму, повагою та любов'ю до дитини.

На сьогодні накопичений багатий досвід упровадження педагогічних ідей М. Монтесорі у практику роботи дошкільних закладів України. Групи, що сповідують метод Монтесорі, існують у садках № 4, № 20, № 55 м. Слов'янська Донецької області. Метою роботи вихователів є підготовка дитини до школи та подальшого життя в суспільстві. З метою розвитку творчих здібностей і трудових навичок дітей там використовуються лише окремі елементи системи.

У дитячому садку № 4, де працюють вихователями Бойко І. та Семенюта Н., навчаються і виховуються діти різного віку. Кількість дітей у групі 20 осіб. Педагогічні працівники систематично спостерігають за розвитком кожної дитини, для чого існують докладні індивідуальні щоденники. Проводяться медичні обстеження, дані яких аналізуються медичним працівником. Після закінчення кожного навчального року дається оцінка темпів і рівня індивідуального розвитку. У групі створено шість предметних зон, які містять монтесорівські матеріали з певних предметів.

Кожна гра представлена в єдиному варіанті. За теорією Монтесорі, це забезпечує порядок, тому що знайдені дитиною частини якоїсь гри буде повернуто на місце без особливої плутанини. Головне завдання – виховання терпіння. У групі існує такий порядок: малюк, який взяв якусь гру, має право бавитися скільки хоче, а та дитина, котра теж хотіла б пограти в леї, повніша почекати. Якщо, звичайно їй не дозволили приєднатися до гравця.

Як нами відмічалось раніше, у групах створено шість предметних зон за розділами: перша – зона математики. У цій зоні містяться матеріали, що розвивають уявлення про цифри, лічбу, елементарні математичні дії. Наприклад, гра «Весела лічба»: дитина отримує малюнок з певною кількістю предметів (м'ячики, зайчики, машинки) і відповідною цифрою внизу. Малюк обводить пальцем цифру та проговорює її. Як вона звучить – дитина дізнається в учителя. У цій грі задіяна низка механізмів тактильної, зорової і слухової пам'яті. Також у зоні математики представлено матеріал для розвитку просторового уявлення. Є різні об'ємні геометричні фігури, утворені простими

поверхнями, і діти легко упізнають відомі плоскі фігури трикутники, квадрати тощо.

Друга – зона розвитку мови, писемності; вона містить матеріали з удосконалення пам'яті, уяви, мислення, розширення словникового запасу, матеріали з упорядкування розповіді за картинками. Третя – наукова зона. У ній представлено матеріали, що сприяють розвитку в дітей понять про вагу, зріст, пори року, доби тощо.

Четверта – зона сенсорики та моторики, в якій представлено матеріали, що готують руку до письма. Ящик із різноколірними зачіпками – чіпляючи зачіпки на стінки ящика, діти роблять такі переміщення пальцями, що схожі на рухи під час письма. Складання серветок за німецьким зразком. У коробці міститься значна кількість різнокольорових серветок із яскравими лініями, за якими повинен здійснюватися вигин, і діти складають їх. Шумові коробочки, їх 12, кожна має собі пару за шумом вмісту (манка, горох, камінці, бісер, рис, палички, тощо). Діти повинні попарно розставляти коробочки визначаючи вміст за звуком, що лунає під час трясіння. П'ята – зона відпочинку. У ній є м'який куточок – крісло, диванчики з іграшками. Шоста зона – їдальня. У цій зоні розташований індивідуальний посуд дітей. Діти самі накривають па столики, самі прибирають за собою, миють посуд і сушать під сушарками.

Практичний досвід дозволяє стверджувати, що у самостійній діяльності дитина щодня реалізує власну потребу прояву почуттів і дій. Методика Монтессорі допомагає розвитку психічних процесів, уваги, пам'яті, мовлення, мислення, уяви. Виконання колективних ігор і завдань, допомагає засвоїти навички спілкування та побутової діяльності, що сприяє розвитку самостійності.

Ключова ознака методики Монтессорі полягає у створенні спеціального розвиваючого середовища, в якому дитина може і хоче виявляти свої природні здібності. А матеріали дозволяють дитині самій бачити та виправити власні помилки.

Висвітлюючи позитивний досвід діяльності дошкільних закладів за методикою М. Монтесорі, не можна лишити поза увагою низку проблем, з якими стикаються дитячі садки. По-перше, – це фінансування. Методичні матеріали для цієї системи коштують достатньо дорого. По-друге, повна реалізація програми Монтесорі вимагає не тільки придбання матеріалів, але і спеціальних меблів. У зв'язку з чим, доводиться залучатися підтримкою батьків або спонсорською допомогою. Дитячих дошкільних закладів, працюючих за методикою М. Монтесорі, або груп, де використовують елементи методики Монтесорі, в Україні стає все більше, однак попит перевищує пропозицію в кілька разів.

Як зазначає у своїй праці Б. Жсбровський, головними завданнями на шляху закладів за педагогічною технологією М. Монтесорі є наступні: розширення мережі шкіл-Монтесорі на території України; організація навчання вчителів-Монтесорі; вдосконалення видавничої діяльності (видання українською мовою невідомих українському читачеві праць М. Монтесорі; друк збірників із досвіду роботи українських шкіл-Монтесорі); міжнародне професійне партнерство, що передбачає обмін досвідом за технологією М. Монтесорі між колегами-членами Міжнародних Асоціацій Монтесорі, участь у наукових конференціях тощо [6, с. 42-44].

Таким чином проведений нами аналіз педагогічної та науково-методичної літератури, практичного досвіду дозволяє зробити висновок про те, що інновації, які впроваджуються у вітчизняних дошкільних закладах, спрямовані на формування базової культури особистості, всебічний розвиток особистісних якостей у відповідності з віковими та індивідуальними особливостями, підготовку дитини до життя в сучасному швидкозмінному світі. Процес модернізації освітньої діяльності, введення в практику роботи новітніх освітніх технологій і досвіду минулих років, спрямований на збереження та вдосконалення існуючих методик, а також покликаний до виховання людини нової генерації, здатної до ефективної життєдіяльності у XXI столітті.

Література:

1. Бурова А. Педагогічні інновації в дошкільній освіті / А. Бурова // Дошкільне виховання. 1999. – № 7. – С. 5-6.
2. Горюнова В. Асоціація Монтессорі-вчителів України // Українська освіта. Чому Марія Монтессорі / За загал, ред.: Б. М. Жебровського; упоряд. і літ. ред.: Н. П. Марченко / – К.: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2003. С. 28-30.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник / І. М. Дичківська. К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
4. Дичківська І. Марія Монтессорі: теорія і технологія: навчально-методичний посібник / І. М. Дичківська, Т. І. Поніманська. – К.: Слово, 2006. – 308 с.
5. Жебровський Б. Українська модель школи Марії Монтессорі / Б. Жебровський // Вісник / Асоціація Монтессорі-вчителів України; Упоряд.: В. З. Горюнова. Т. П. Михальчук. – К.: «Компас», 1997. – Вип. 1. С. 6-7.
6. Жебровський Б. Українська модель школи Марії Монтессорі / Б. Жебровський // Початкова школа. – 2005. – № 5. – С. 42-44.
7. Ільченко А. Використання елементів методики Марії Монтессорі у корекційній роботі з дітьми із ЗПР / А. М. Ільченко. Вісник: збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Вип. 8. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – С. 130-133.
8. Калуська Л. В., Отрощенко М. В. Інновації в дошкільлі. Програми, технології, проекти, ідеї, досвід: Посібник на допомогу дошкільним працівникам / Л. В. Калуська, М. В. Отрощенко. Мандрівець, 2010. – 376 с.
9. Крутій К., Маковецька Н. Інноваційна діяльність у сучасному ДПЗ: методичний аспект / К. Крутій, Н. Маковецька // Палітра педагога. – 2005. – № 4. – С. 4-7.
10. Кулик Ф. Монтессори-лицей / Ф. Кулик // 1 січня 1994. № 36 (9 апреля). – С. 2.
11. Павленко В. Методи виховання Марії Монтессорі / В. Павленко // Методичні засади реалізації особистісно орієнтованого виховного процесу в сучасних освітніх засадах: збірник науково-методичних праць. – Житомир: ФОП Левковець, 2012. – 276 с. С. 218-221.
12. Прибильська Н. Історико-педагогічні передумови відродження педагогічної системи Монтессорі в сучасних умовах / Н. Прибильська // Наукові записки ТИПУ імені Володимира Гнатюка: збірник наукових праць. Серія: Педагогіка. Вип. 1. – Тернопіль, 2006. – С. 79-84.
13. Сергієнко О. Використання педагогічних ідей М. Монтессорі в сучасних дошкільних навчальних закладах / О. Сергієнко // Освіта та наука у вимірах ХХІ століття: матеріали студ. звітно-наук. конференції, 19-20 квітня 2011 р. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. С. 201-202.
14. Січкара А. Підготовка студентів до особистісно орієнтованого виховання у ході педагогічної практики на базі школи-дитсадка МОНТЕССОРІ [Електронний ресурс] / А. Січкара. – Режим доступу: <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/26>.
15. Сторонська О. Проблема особистісної активності дитини-дошкільника та шляхи її оптимізації у системі Марії Монтессорі / О. Сторонська // Наукові записки: збірник наукових праць. Серія: Педагогічні та історичні науки. Вип. 89 К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – С. 197-204.

3.5 Amalgamated territorial communities as a form of decentralization of local government and ensuring the quality and safety of life of the population

Об'єднані територіальні громади як форма децентралізації місцевого управління та забезпечення якості та безпеки життя населення

Сьогодні в Україні триває реформа децентралізації, яка передбачає передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів (у тому числі, фінансових) і відповідальності з метою якості та безпеки життя населення. Ця політика базується на положеннях Європейської хартії місцевого самоврядування та імплементації ефективних світових стандартів суспільних відносин у цій сфері.

Реформа бере початок з 2014 р., коли було затверджено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [1]. У концепції визначені проблеми, які потребують розв'язання, серед яких можна відзначити такі: надмірна централізація повноважень органів виконавчої влади та фінансово-матеріальних ресурсів; неузгодженість місцевої політики щодо соціально-економічного розвитку з реальними інтересами територіальних громад; відсторонення місцевого самоврядування від вирішення питань у сфері земельних відносин, посилення соціальної напруги серед сільського населення внаслідок відсутньої повсюдності місцевого самоврядування; погіршення якості та доступності публічних послуг внаслідок ресурсної неспроможності переважної більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні та делеговані повноваження; складна демографічна ситуація у більшості територіальних громад (старіння населення, знелюднення сільських територій та монофункціональних міст); нерозвиненість форм прямого народовладдя, неспроможність членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади та досягнення спільних цілей розвитку громади; корпоратизація органів місцевого самоврядування,

закритість і непрозорість їх діяльності, високий рівень корупції, що призводить до зниження рівня ефективності використання ресурсів, погіршення інвестиційної привабливості територій, зростання соціальної напруги та ін.

Концепцією передбачено відповідні заходи для вирішення цих проблем, а також підвищення якості та безпеки життя населення, у тому числі, створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень з дотриманням відповідних принципів, серед яких відзначимо такі: наявність ресурсів, необхідних для здійснення визначених законом повноважень органів місцевого самоврядування; надання трансфертів з державного бюджету безпосередньо кожному місцевому бюджету; визначення фінансовою основою здійснення органами місцевого самоврядування власних повноважень податків і зборів, які пов'язані з територією відповідної адміністративно-територіальної одиниці; надання органам місцевого самоврядування права регулювати ставки місцевих податків і зборів; надання органам місцевого самоврядування доступу до залучення кредитних ресурсів для інвестиційного розвитку шляхом спрощення процедур погодження запозичень і місцевих гарантій та збалансування їх із способами державного контролю, спрямованого на запобігання банкрутству об'єктів комунальної власності; визначення матеріальною основою місцевого самоврядування майна, зокрема землі, що перебуває у власності територіальних громад сіл, селищ, міст (комунальній власності), об'єктів спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, району, області, а також належної бази оподаткування та ін.

Саме тому формування та впровадження методології та наукового інструментарію для обґрунтування стратегічного розвитку громад, визначення напрямів підвищення рівня інвестиційної привабливості, забезпечення належного рівня якості та безпеки життя населення, а також доходності є актуальними та пріоритетними завданнями в контексті розвитку ОТГ.

На підтримку цих заходів сформовані відповідні законодавчі засади. Так, в 2015 р. прийнято Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних

громад» [2], який регулює відносини у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, а також добровільного приєднання до об'єднаних територіальних громад. У законі визначені основні положення і порядок добровільного об'єднання територіальних громад. Суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад є суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст. Об'єднана територіальна громада, адміністративним центром якої визначено місто, є міською територіальною громадою, центром якої визначено селище: селищною, центром якої визначено село: сільською. Закон також запровадив інститут старост в ОТГ, які представляють інтереси сільських мешканців у раді громади. У селах ОТГ працюють вже 786 старост, ще майже 1,7 тисяч осіб виконують обов'язки старост [2].

У 2017 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» [3] та в 2018 р. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів» [4]. Внесені зміни сприяли фінансовій децентралізації та підвищенню якості та безпеки життя населення.

Закон України «Про співробітництво територіальних громад» надав можливість сформувати механізм вирішення спільних проблем громад: утилізація та переробка сміття, розвиток спільної інфраструктури тощо [5]. Так, за даними [6] станом на кінець 2018 р. було підписано 325 договорів про співробітництво, задіяно до співпраці 975 громад.

Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 2015 р. визначає основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики як складової частини внутрішньої політики України. Так, в Законі розкривається поняття мікрорегіону – частина території регіону, що характеризується територіальною цілісністю та особливостями розвитку, в межах якої реалізуються спеціальні для цієї території проекти регіонального розвитку [7]. Державна підтримка регіонального розвитку та розвитку інфраструктури громад за час реформи

зросла у 39 разів: з 0,5 млрд в 2014 до 19,37 млрд грн у 2018 році. Внаслідок підтримки в регіонах і громадах реалізовано у 2015-2018 роках більше 10 тисяч проектів [6].

Процес децентралізації в Україні з формуванням ОТГ поділяється на два таких основних етапи: 1) формування спроможного базового рівня місцевого самоврядування (2014-2018 рр.); 2) закріплення вже набутих успіхів і формування спроможних громад, зміну територіального устрою на рівні районів і громад, чітке розмежування повноважень та функцій контролю різних рівнів управління, а також розвиток форм місцевої демократії (2019-2021 р.) [6].

Основними завдання другого етапу виділені такі: затвердження нової територіальної основи для діяльності органів влади на рівні громад і районів; передача повноважень виконавчої влади органам місцевого самоврядування та їх розмежування між рівнями та органами за принципом субсидіарності; створення належної ресурсної бази для здійснення повноважень місцевого самоврядування; формування ефективної системи служби в органах місцевого самоврядування та органах виконавчої влади; упорядкування системи державного контролю та нагляду за законністю діяльності органів місцевого самоврядування; розвиток форм прямого народовладдя (виборів, референдумів); удосконалення механізму координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади.

Так, на першому етапі, у період з 2015 по 2018 рр., в Україні створені 878 об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Така кількість ОТГ включила понад 4000 колишніх місцевих рад та об'єднувала населення у кількості 9 млн осіб.

Вже на другому етапі, станом на квітень 2019 р. створено 888 ОТГ, населення яких складає 9,1 млн осіб. Загальна площа цих ОТГ становить 216,4 тис. кв. км. Динаміку зростання кількості ОТГ з початку реформи децентралізації показано на Рис. 1.

Рис. 1. Кількість об'єднаних територіальних громад

Джерело: сформовано на основі [6]

У межах співробітництва 975 територіальних громад уклали 381 договір міжмуніципального співробітництва. Відбувається позитивна динаміка зростання власних доходів загального фонду місцевих бюджетів (Рис. 2).

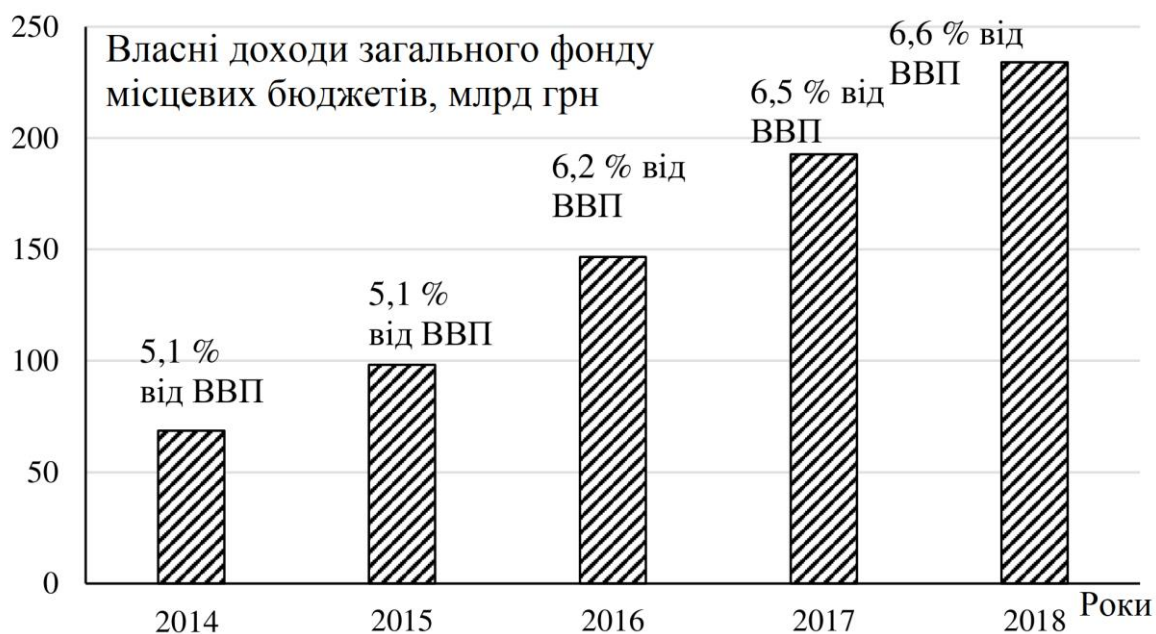

Рис. 2. Власні доходи загального фонду місцевих бюджетів, млрд грн.

Джерело: сформовано на основі [6]

Відзначимо важливе значення державної фінансової підтримки місцевого та регіонального розвитку. Так, в 2019 р. порівняно з 2014 р. зросла державна підтримка місцевого та регіонального розвитку у 41,5 разів. місцеві бюджети за останні роки зросли на 165,4 млрд грн: з 68,6 млрд у 2014 до 234 млрд грн у 2018 році.

На 2019 р. передбачена субвенція на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг загального користування місцевого значення в сумі 14,7 млрд грн.

У той же час, зазначимо важливість надання широкому колу суб'єктів громадянського суспільства в ОТГ інструментарію для визначення пріоритетного використання бюджетних коштів і підвищення рівня інвестиційного привабливості ОТГ з метою залучення додаткових інвестицій для свого розвитку з метою підвищення якості та безпеки життя населення.

На нашу думку, важливо сформувати та реалізувати економічний підхід до розвитку ОТГ і підвищення якості та безпеки життя населення, що включатиме застосування елементів економічного районування – виокремлення господарських територій, які вирізняються всередині країни спеціалізацією та структурою виробництва, природними й людськими ресурсами, а також економіко-географічним положенням. Сформували такі основні етапи економічного підходу до розвитку ОТГ:

1. Аналіз ОТГ у контексті розвитку економічних районів. Так, можна визначати регіони за загальноприйнятими методиками економічного районування – від 5-9 регіонів. Цікавою та ефективною видається методологія визначення типології регіонів України в контексті розробки Державної стратегії регіонального розвитку до 2027 року, запропонована групою радників з впровадження державної регіональної політики в Україні Програми «U-LEAD з Європою» спільно з Директоратом регіонального розвитку Мінрегіону [8].

2. Визначення спільних для ОТГ факторів регіонального розвитку.

3. Співставлення показників ОТГ з середніми величинами регіональних показників.

4. Співставлення Індексу економічного розвитку громади, що проходить апробацію, з Індексом конкурентоспроможності регіонів [9].

Для аналізу ОТГ важливо дослідити наявний потенціал природно-сировинних, майнових, інфраструктурних, трудових ресурсів ОТГ і провести соціально-економічне оцінювання ОТГ.

Так, наприклад, для визначення можливої ефективності сільського господарства в ОТГ доцільно врахувати співвідношення (%) міст і селищ, визначити наявність, площу та потенціал сільськогосподарських земель і трудових ресурсів. З врахуванням вищезазначеного, можна сформувати таку узагальнену формулу:

$$A = \frac{K}{S} \times P \quad (1)$$

де .A – ефективність сільського господарства в ОТГ;

K – кількість осіб у населених пунктах;

S – площа сільськогосподарської землі;

P – інтегральний показник родючості землі.

Важливою для підвищення рівня інвестиційної привабливості є транспортна інфраструктура як фактор туристичної привабливості. До показників, які потрібні для розрахунку інтегральної оцінки транспортної інфраструктури ОТГ можна віднести такі: дороги (кількість та якість покриття), якість під'їзду до області, району, міста, села та ін.

Важливою складовою у системі аналізу ОТГ є аналіз міграційних процесів з метою надання відповідних рекомендацій щодо зростання рівня працездатного населення. За допомогою показників імміграції, еміграції та рееміграції можливо формувати рекомендації щодо соціальної політики ОТГ, пріоритетів для молодів. Так, наприклад,

$$I_m = \frac{M}{E_m} \quad (2)$$

де I_m – індекс міграційних процесів; M – обсяг міграції; E_m – обсяг еміграції.

При цьому важливо прагнути, щоб індекс був більше 1, що свідчить про те, що приплив потенційних трудових ресурсів перевищує відтік.

Важливим для розвитку ОТГ є підвищення рівня інформатизації, що сприяє готовності впроваджувати інновації. Все це дозволить сформувати економічні засади для залучення широкого кола суб'єктів громадянського суспільства до процесу створення відкритих даних з метою забезпечення ефективного використання бюджету ОТГ, підвищити рівень прозорості діяльності місцевої влади в ОТГ з метою підвищення рейтингу інвестиційної привабливості.

Зазначимо, що в одному з опрацьованих нами джерел [10] подано піраміду цілей та зв'язків у процесі планування розвитку. Так, вершиною піраміди є якість життя, на яку впливає економічне зростання. У свою чергу, на економічне зростання впливають вищий рівень продуктивності та кращі робочі місця, на які впливають прямі іноземні інвестиції та залучення у територію підприємств та успішні місцеві фірми, а також розвиток місцевого бізнесу. Це можливо забезпечити раціональним плануванням економічного розвитку в громадах, національними умовами для місцевого розвитку, сприятливими глобальними умовами.

Література:

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету міністрів України від 01 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 03. 04. 2019 р.).
2. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05. 02. 2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 03. 04. 2019 р.).
3. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України: Закон України від 07. 12. 2017 року № 2233-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2233-19> (дата звернення: 3. 04. 2019).
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України від 23. 11. 2018 р. № 2628-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19> (дата звернення: 03. 04. 2019 р.).
5. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17. 06. 2014 р. № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> (дата звернення: 03. 04. 2019 р.).
6. Державний сайт України про Децентралізацію. URL: decentralization.gov.ua (дата звернення: 01. 04. 2019 р.).
7. Про засади державної регіональної політики. URL: Закон України від 05. 02. 2015 р. № 156-VIII (дата звернення: 01. 04. 2019 р.).

8. Група радників з впровадження державної регіональної політики в Україні Програми «U-LEAD з Європою» Regional Development in Police and Action Ukraine Team, U-LEAD with Europe Programme. URL: http://rdpa.regionet.org.ua/264?fbclid=IwAR2K3bFD3_h7SpXiUomnla0KsFzdD3ZtvKoHaRa80PCu9Y4EzMxIHb6-h-k (дата звернення: 22. 04. 2019 р.).
9. Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики: Постанова Кабінету міністрів України від 20. 12. 2017 р. № 1029. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-%D0%BF> (дата звернення 01. 04. 2019 р.).
10. Васильченко Г., Парасюк І., Мацюк Г. Планування розвитку територіальних громад. Київ, ТОВ «Підприємство «Ві Ен Ей», 2015. 256 с.

3.6 Features of attitude of modern Ukrainian youth to family relationships

Особливості ставлення сучасної української молоді до шлюбу та сімейно-шлюбних стосунків

Сімейно-шлюбні стосунки викликають особливий інтерес дослідників, оскільки сім'я є одним із фундаментальних інститутів суспільства, що надає йому стабільність і здатність відтворювати населення в кожному наступному поколінні. Стан сім'ї є одночасно як наслідком, так і причиною цілого ряду процесів, що відбуваються у сучасному суспільстві. Сім'я не тільки відчуває на собі потужний вплив усіх чинників соціальної динаміки, але багато в чому і сама ці фактори визначає і відтворює.

Сьогодні інститут сім'ї переживає етап інтенсивних змін. Стає усе більш очевидним, що нові явища в шлюбній і репродуктивній сферах уже не можуть інтерпретуватися однозначно як відхилення від норми, а скоріше розглядаються фахівцями (психологами, педагогами, соціологами, демографами) як ознаки істотних еволюційних змін у самому інституті сім'ї. Такі, наприклад, тенденції до зниження народжуваності, свідомої бездітності, дошлюбної практики сексуальної поведінки молоді [1].

Трансформації у функціонуванні інституту сім'ї привертали увагу багатьох науковців минулого і сьогодення. Вивченню альтернативних форм сімейно-шлюбних стосунків присвятили увагу такі українські дослідники як І. М. Прибиткова, Л. В. Чуйко, Ю. М. Якубова, Н. В. Лавриненко, Г. І. Онищенко, І. О. Курило, Л. І. Слюсар та ін.

Варто звернути увагу на те, що провідну роль у вивченні проблем сім'ї в сучасній Україні відіграє Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. Ціла низка монографій, виданих його співробітниками під керівництвом Е. М. Лібанової, висвітлює особливості функціонування сімейно-шлюбної сфери в Україні на початку ХХІ ст. Праці побудовані на аналізі соціально-демографічних досліджень, в тому числі містять багатий матеріал

про форми сімейно-шлюбних стосунків у нашій країні, зокрема про незареєстровані шлюби. Окремі проблемні питання, пов'язані із психологією шлюбу та сім'ї, підготовкою молоді до створення сім'ї, розглядали у своїх працях ряд психологів та педагогів (А. Денисенко, В. Захарченко, О. Кізь, Ф. Кочкарова, Г. Кошонько, О. Тарновська, П. Решетов, Т. Носакова та ін.).

Одні дослідники визнають незареєстрований шлюб альтернативною формою шлюбно-сімейних відносин як появу нових форм на уламках старої традиційної патріархальної родини (І. Бестужев-Лада, А. Вишневський, С. Голод, Л. Карцева, І. Кон, А. Орлов, В. Станкунене, Л. Шнейдер і ін.). Інші – розглядають незареєстрований шлюб як результат кризи родини, прояв дисфункції (Е. Ейдемільер, В. Юстицький), аномальності (В. Дружинін), попереджаючи про можливість зникнення сімейного способу життя і наголошуючи на необхідності зміцнення сімейних основ.

Незареєстровані шлюби є виявом поліваріантності шлюбно-сімейних структур. З погляду генезису вони завжди існували, адже ситуації, які трапляються з людьми в їх житті, не завжди вписуються в типові юридичні чи моральні норми. У будь-якому суспільстві можна спостерігати певний рівень соціальної толерантності до таких шлюбних форм: від несприйняття, оголошення їх поза законом (юридичним, релігійним, моральним) до повної легалізації та легітимності. Причини такого суспільного ставлення формуються цілим комплексом явищ, які викликають відповідні ідеологічні, психологічні, економічні наслідки. Першою державою, яка на законодавчому рівні врегулювала питання незареєстрованих шлюбних союзів, була Швеція. У Норвегії в законі «Про спільне домашнє господарство» 1991 року фактичних партнерів прирівняно до тих, хто перебуває в зареєстрованому шлюбі [1].

У наш час незареєстрований шлюб є найпоширенішою і соціально схвалюваною моделлю організації сімейного життя, через велику подібність із зареєстрованим шлюбом. На думку більшості молодих людей, поняття «цивільний шлюб» визначається як сімейні відносини без офіційної реєстрації шлюбу і ототожнюється з незареєстрованим шлюбом. Насправді, це невірне

тлумачення. Подружні відносини без реєстрації називаються «співжиття / співмешкання», хоч це слово має зазвичай негативне значення.

У минулому під терміном «цивільний шлюб» розуміли сімейні стосунки, не освячені таїнством вінчання. Сьогодні визначення поширилося на сімейні союзи, не визнані не тільки церквою, а й державою. У таких сім'ях чоловіка та дружину пов'язують виключно почуття й усний договір. Слід зауважити, що поняття «громадянський шлюб», яке нині досить широко застосовують, не є синонімом указаних вище термінів, тому що громадянський шлюб не слід ототожнювати з незареєстрованим. «Громадянський шлюб», навпаки, означає шлюб, оформлений в органах державної влади, проте без участі церкви [6]. Сайт Міністерства юстиції України та юридична література для визначення подібних шлюбно-сімейних стосунків використовує термін «фактичні шлюбні стосунки» [8]. Але, з нашої точки зору, доречніше вживати поняття «незареєстрованого шлюбу», оскільки термін «фактичні шлюбні стосунки» можна застосовувати і до зареєстрованих шлюбів.

Цілком обґрунтованим виглядає визначення, запропоноване Л. Квіткіною: «Під незареєстрованим шлюбом (співжиттям, (cohabitation)) розуміється форма шлюбно-сімейних стосунків між чоловіком і жінкою, які не перебувають в офіційно зареєстрованих подружніх або родинних відносинах, але мають емоційні та / або сексуальні стосунки, які проживають спільно і ведуть спільне господарство, а також сприймають себе як пару, яка відображає систему правил, норм і цінностей, що регулюють стосунки між ними» [3, 67]

У людей, що живуть у «незареєстрованому шлюбі», існує різна мотивація, у тому числі є чимало прихильників, які вважають, що невизначеність подружніх відносин стимулює взаємоповагу та особистісний ріст, відповідальність, а також забезпечує економічну незалежність. З іншого боку, відсутність офіційної реєстрації шлюбних відносин може породжувати різні шлюбно-сімейні очікування партнерів: молоді жінки в такому союзі можуть вважати себе одруженими, а чоловіки – неодруженими, що, у свою чергу, при

виникненні неподоланих розбіжностей, полегшує розставання партнерів, роблячи незареєстрований шлюб менш стійким.

Дотепер погляди молоді щодо незареєстрованого шлюбу не ставали предметом спеціального вивчення. Необхідність подібного дослідження обумовлена тим, що, з одного боку, у психологічній науці накопичений певний обсяг теоретико-емпіричних знань про родину, її психологічні особливості і вплив на людину та суспільство в цілому, з іншого боку, відсутня інформація про те, як представлені наукові знання (якщо представлені) у повсякденній свідомості людей і молоді, зокрема.

В психології сім'ї виділяють наступні форми шлюбу: зареєстрований і незареєстрований [7]. Звернемося до поняття «незареєстрований шлюб». Незареєстрований шлюб найчастіше називають альтернативним шлюбом, тобто шлюб, який не має офіційного юридичного статусу.

Незареєстрований шлюб має кілька форм: фактичний шлюб (співмешкання), пробний шлюб, вільний союз, конкубінат.

Під фактичним шлюбом розуміється тривалий статевий союз, не зареєстрований в органах запису актів громадянського стану відповідно до шлюбного законодавства. Про наявність фактичного шлюбу свідчать постійне спільне проживання подружжя, спільність майна і бюджету. Тривалість спільного проживання, необхідна для визнання союзу як фактичного шлюбу, ніколи не конкретизувалася, оскільки він не є об'єктом права. Таким чином, визнання фактичного шлюбу в якості такого є скоріше приватною справою учасників цього союзу, ніж навколишніх або держави. У більшості країн фактичний шлюб не визнається державою в якості повноправного шлюбу.

Термін «співмешкання» використовується як синонім поняттю «фактичний шлюб», але носить негативне фарбування.

Дуже близько з поняттям «фактичний шлюб» пов'язане поняття «пробний шлюб». Відмінністю другого поняття від першого буде те, що пробний шлюб – це союз молодих людей, спрямований на перевірку своїх почуттів в обстановці побуту. Тривалість цього шлюбу не велика, причому існує два результати: або

цей союз розпадається, або здобуває правовий статус. Багато в чому офіційній реєстрації шлюбу сприяє народження дитини. Тоді як у фактичному шлюбі народження дитини не приводить до юридичного шлюбу.

Дуже важко визначити границі між фактичним шлюбом і пробним шлюбом. По суті, фактичний шлюб теж може закінчитися реєстрацією, і тоді він автоматично переходить у категорію зареєстрованного шлюбу.

Ознаками «пробного шлюбу» будуть: спільне проживання, загальний сімейний бюджет, планована реєстрація шлюбу, короткостроковість союзу, небажання мати дітей до шлюбу, взаємна вірність партнерів.

Ще однієї формою незареєстрованного шлюбу можна назвати вільний союз. Особливістю цієї форми є те, що це союз двох людей (чоловіка й жінки), які проживають разом, але мають роздільний бюджет. Як правило, і чоловік і дружина займають досить високу посаду і у змозі забезпечити себе самі. Специфікою шлюбу можна назвати свободу сексуальних відносин, коли чоловік і жінка свідомо домовляються про те, що можуть мати сексуальні відносини з іншими людьми. У таких шлюбах, як правило, народження дитини не вітається.

Ознаками вільного союзу є: спільне проживання, роздільний сімейний бюджет, можлива реєстрація шлюбу, союз може бути як тривалим, так і короткостроковим; небажання мати дітей, відома невірність партнерів

Метою дослідження було проаналізувати думку студентів про об'єктивні та суб'єктивні причини незареєстрованих шлюбів.

В дослідженні брали участь 20 студентів 2-го курсу (18-19 років) і 20 студентів 4-го курсу (20-25 рік) денної форми навчання. Серед них 20% юнаків на 2-ому курсі та 15% юнаків на 4-ому курсі.

Досліджуючи родинний стан респондентів, з'ясувалося, що 65% осіб незаміжніх або неодружених, 20% – одружені, 2,5% – розведені. 12,5% знаходяться у незареєстрованному шлюбі.

При вивченні знання молодих людей визначення «незареєстрованного шлюбу», були отримані дані, згідно з якими переважна більшість молоді (90%)

вважають, що «неzareєстрований шлюб» – це шлюб, незареєстрований у РАЦСі. Інші – мали труднощі у визначенні поняття.

Таким чином, можна зробити висновок, що більшість студентів правильно розуміють визначення «неzareєстрованого шлюбу». Але є й ті, які вагалися. Це пов'язане, насамперед, з тим, що в суспільстві відбулася підміна понять «неzareєстрованого шлюбу» і «цивільного шлюбу». «Цивільному шлюбу» часто приписують властивості «неzareєстрованого шлюбу». Хоча «цивільний шлюб» – це, саме, шлюб, zareєстрований у РАЦСі, а не навпаки, як багато вважають.

Більшість студентів позитивно ставиться до інституту шлюбу. Так, 89,9% опитаних не вважають шлюб застарілим способом організації сімейного життя: серед дівчат 93,1%, а серед юнаків менше – 83,1%. Разом з тим молоде покоління позитивно ставиться і до незареєстрованого шлюбу. У 60% студентів є знайомі, які проживають у незареєстрованому шлюбі. Серед опитаних студентів лише 11,0% (серед чоловіків – 10% та 11,5% серед жінок) негативно ставляться до незареєстрованого шлюбу, тоді як 42,4% схвалюють такий союз за умови, що це спільне рішення обох партнерів. Показово, що серед дівчат прихильників незареєстрованого шлюбу 38,2%, а серед юнаків – 51,7%. Під час обстеження 36,6% студентів висловились за незареєстрований шлюб як випробувальний етап перед офіційним шлюбом, і серед жінок таких майже в 2 рази більше – 42,7%, ніж серед студентів-чоловіків – 23,3%. Ставляться позитивно до незареєстрованого шлюбу лише за умови, що в ньому немає дітей, – 6,8% респондентів. Серед усіх опитаних 3,1% студентів не визначились з відповіддю на запитання стосовно їх ставлення до незареєстрованого шлюбу.

Але 75% молоді вважають, що сучасна сім'я повинна бути заснована на zareєстрованому шлюбі. Швидше за все, це пов'язане з тим, що молоде покоління ще повністю не втратило зв'язок зі старшим поколінням, яке дотримується думки про офіційний характер шлюбу.

На запитання про мотиви вступу в незареєстрований шлюб студенти мали змогу дати кілька варіантів відповідей (Табл. 1).

Таблиця 1. Мотиви вступу в незареєстрований шлюб

Варіанти відповідей	кількість	%
перевірка почуттів в обстановці побуту	30	75%
матеріальна незалежність друг від друга	9	22,5%
свобода сексуальних стосунків	13	32,5%
страх відповідальності	4	10%

Таким чином, домінуючим мотивом вступу в незареєстрований шлюб є бажання молодих людей перевірити свої почуття в обстановці побуту. Друге місце займає свобода сексуальних стосунків. На третьому місці стоїть матеріальна незалежність друг від друга. Самим несуттєвим мотивом є страх відповідальності, що добре видно на Рис.1.

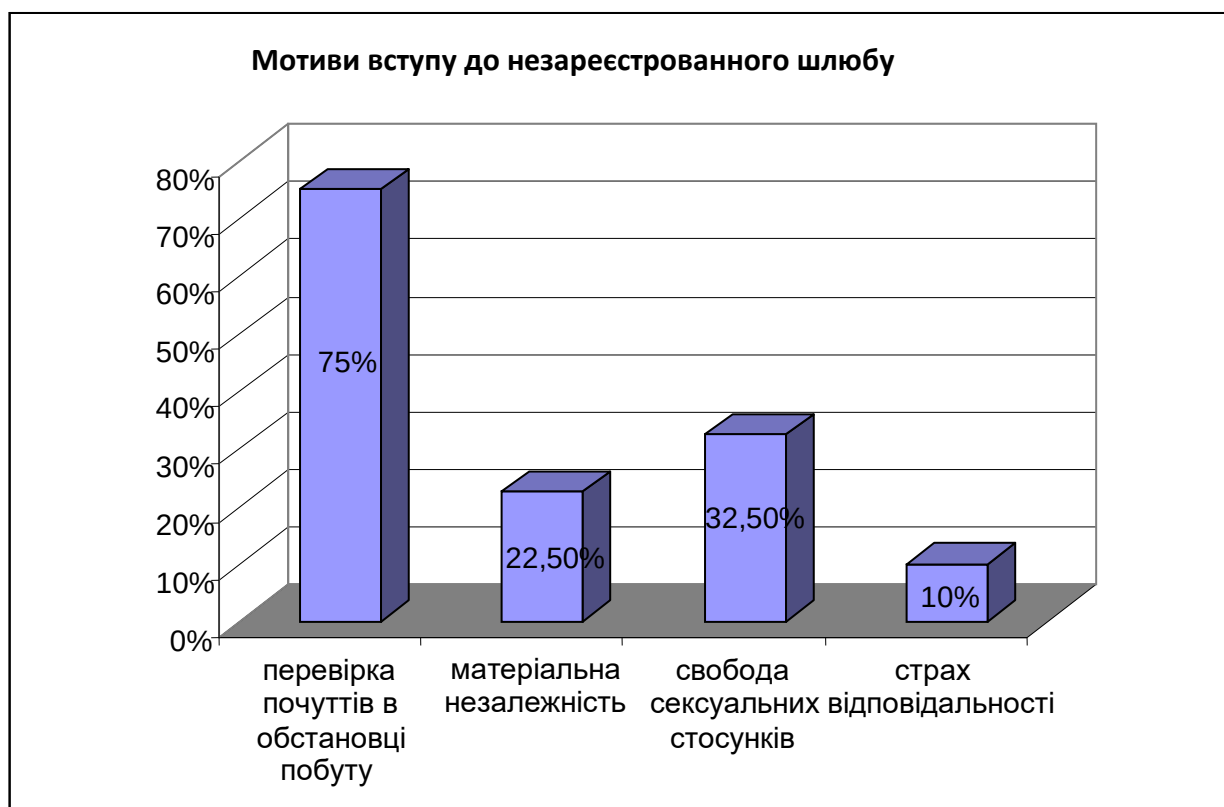

Рис. 1. Мотиви вступу до незареєстрованного шлюбу

Зачіпаючи тему незареєстрованих відносин, рано або пізно виникає питання про те, хто більшою мірою схильний до неофіційного союзу: юнаки чи

дівчата. Результати опитування показали, що, на думку дівчат, до цивільного шлюбу схильють юнаки, тобто це суцього чоловіча ідея. На думку самих юнаків, у вирішенні жити незареєстрованим шлюбом винуваті дівчата. При чому процентне співвідношення й у тих, і в інших однаково з точністю до навпаки.

Висновки. Відсутність норм державного регулювання, слабка інституалізація та нестабільність є ключовими характеристиками незареєстрованого шлюбу. Це суттєво впливає на структуру, специфіку проявів та формування незареєстрованих шлюбно-сімейних стосунків. За такого типу шлюбу механізм регуляції стосунків зміщується в бік ціннісних орієнтацій та особистих мотивів партнерів. У ході дослідження, було виявлено, що молоді люди інформовані про специфіку незареєстрованих форм шлюбу, що, швидше за все, свідчить про їхній інтерес до цієї проблеми.

На рівні суспільства незареєстрований шлюб як соціальне явище є дисфункціональним, оскільки не є моделлю, орієнтованою на народження дітей і формування батьківських ролей, істотно менше орієнтований на спільне планування майбутнього життя і, на відміну від офіційного, вимагає від партнерів набагато більшої націленості один на одного і на підтримку власних стосунків. На індивідуальному рівні особистості партнерів окремі види незареєстрованого шлюбу можуть бути як функціональними, задовольняючи потребу у вільних, не обтяжених зобов'язаннями відносинах, виконувати роль оптимізації юридичних, фінансових та психологічних ризиків, або стати найбільш прийнятною альтернативою самотності, так і дисфункціональними, приносити нестабільність, тривожність, відчуття незахищеності та розчарування. Тенденція поширення незареєстрованих шлюбних стосунків є довгостроковою, незворотною. Це не означає, що інституалізація цієї форми сімейно-шлюбних стосунків не має негативних тенденцій і нових проблем. Найімовірніше, молоді люди вивчають усі позитивні та негативні наслідки незареєстрованих шлюбів, тобто вони вирішують, чи вибрати їм у майбутньому таку форму шлюбу або зареєструвати свій шлюб.

Література:

1. Голод С. И. Семья и брак: историко-социологический анализ / С. И. Голод. – СПб, 1998. – 210 с.
2. Державна служба статистики України: офіційний сайт [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Квиткина Л. Методические принципы разработки типологии гражданского брака / Л. Г. Квиткина, Ю. С. Воеводина // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. – 2007. – № 3. – С. 66-79.
4. Левицька Т. Л. Розвиток психологічної готовності студентської молоді до створення сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. техн. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. Л. Левицька. – Хмельницький, 2009. – 22 с.
5. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічний аспект – Київ: ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.
6. Петренко О. С. Вплив соціальних та демографічних факторів на поширеність феномена громадянських / консенсуальних шлюбів // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 2 (213). – С. 109-120.
7. Психологія сім'ї: навч. посібник / За заг. ред. В. М. Поліщука. – Суми: Університетська книга, 2009. – 282 с.
8. Міністерство юстиції України: офіційний сайт [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/8795>.

3.7 Territorial abolition of transformation of the social sphere elements in the areas of the Carpathian-Podillia region (Ukraine)

Територіальні відміни трансформації соціальної сфери областей Карпатсько-подільського регіону (Україна)

Вступ. Сучасний етап розвитку українського суспільства орієнтується на соціальні цінності, що в нинішніх умовах відображають зростання ваги соціальної сфери у створенні суспільно необхідного продукту. Стан даної сфери безпосередньо впливає на економіку й культуру країни; на цій підставі можна стверджувати, що працівники освіти, охорони здоров'я, культури, житлово-комунального господарства тощо відіграють значну роль в економіці. Приклад провідних країн світу свідчить, що крім значної уваги до матеріального виробництва, чимало зусиль прикладається для пріоритетного розвитку соціальної сфери, формують передумови для соціальної орієнтації економіки, для того, щоб державна політика здійснювалася в ім'я людини як головного генератора прогресу цивілізації.

Проблема дослідження трансформації складових елементів соціальної сфери є цариною досліджень значної кількості українських та зарубіжних науковців. В. І. Куценко та Я. В. Остафійчук розглядають соціальну сферу як сферу діяльності людей, результатом якої є послуги, що задовольняють потреби суспільства й окремих його членів і пов'язані зі створенням доданої вартості (Куценко, Остафійчук, 2005). Н. Г. Пігуль відзначає, що організаційний механізм побудови соціальної сфери повинен базуватися на чітко визначених функціях, принципах і завданнях, що дозволить більш ефективно реалізовувати державну соціальну політику з метою підвищення якості життя населенні (Пігуль, 2013). Важливим напрямом дослідження соціальної географії Я. Олійник та А. Степаненко вбачають дослідження соціального простору територіальних спільнот, їх соціального локалітету (Олійник, Степаненко, 2012). Л. М. Немец розглядає соціальну сферу з позиції просторово-часової

організації суспільства у вимірах глобалізаційних впливів; інноваційно-інвестиційного іміджу територій, розробки моделі і проведення соціально-географічного районування для задач оптимізації територіальної організації суспільства і забезпечення оптимальних умов життєдіяльності населення, участь в розробці стратегій розвитку регіонів (Немец, 2003). Нами ця проблема частково також розглядалася, при оцінці зайнятості населення Карпатсько-Подільського регіону в соціальній сфері (Кузишин, 2015; Кузишин, 2015; Кузишин, 2018).

Із зростанням значущості функціонування соціальної сфери, постає необхідність детального аналізу рівня сформованості її складових та досягнення комплексності в наданні відповідних послуг. Так як соціальна сфера виступає складовою соціально-економічного середовища, слід її оцінювати з позиції просторового аналізу.

Актуальним питанням видається необхідність визначення сучасного стану сформованості та затребуваності окремих елементів соціальної сфери, а також рівень їх надання в конкретному обласному регіоні, що дозволяє визначити його рейтингову позицію (місце) в регіоні. Для цього необхідно проаналізувати систему показників, які дозволять сформувати комплексне уявлення про соціальну сферу Карпатсько-Подільського регіону. Перехід до багатовимірного варіанту оцінки даного простору означає, що його система координат утворюється множиною параметрів ознак досліджуваних об'єктів. Оптимальне конструювання такого простору можливе з урахуванням змістового наповнення (Немец, Мезенцев, 2019).

Методологічні та теоретичні основи дослідження. При підготовці даного дослідження планувалося визначити, на основі опрацювання статистичної інформації, рівень сформованості та функціональності соціальної сфери заявленого регіону. Для цього використовувалися статистична інформація за період від 90-х рр. XX ст. до 2016 р., що дозволило визначити динамічні тренди функціонування соціальної сфери та її складових.

Для проведення дослідження нами було обрано систему показників, що виступили критеріями оцінки певних елементів соціальної сфери. Слід наголосити, що вони оцінювали функціональність певних елементів з позиції не кількісної, а якісної – забезпеченість, доступність, затребуваність певного елементу соціальної сфери, що на нашу думку відображає реальний стан сформованості соціальної сфери та дозволяє здійснити диференціацію її складових за рівнем сформованості на функціональності.

У процесі дослідження використовувалися методи аналізу та синтезу, діалектичний і наукової абстракції, статистичний метод та метод матричного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Територіальні межі дослідження визначені в межах Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей (регіон охоплює 19,1% території України і тут проживає 23,5% населення країни). Дані території мають компактне розташування, що позитивно позначається на їх співпраці і високій взаємозалежності. Досить усталені господарські, працересурсні та інформаційно-комунікативні зв'язки також варто вважати сильною стороною такої співпраці. Щоправда, історично ці території формувались не як єдина, адже в різні історичні періоди перебувала в складі різних державних інституцій. В певній мірі така територіальна прив'язка позначилась і на етнічному складі населення згаданих областей, який можна визначити як строкатий.

Розгляд елементів соціальної сфери варто здійснювати в секторальному варіанті оцінки, але з обов'язковою прив'язкою до певного територіально рівня.

Рівень розвитку соціальної сфери визначається попитом на послуги, а ті, у свою чергу, змінюються відповідно до реальних можливостей суспільства на тому чи іншому етапі розвитку. В сучасних умовах нестабільної економічної ситуації в країні попит на багато видів послуг зменшився внаслідок невисоких прибутків населення, хоча і спостерігається зростання зацікавлення до окремих видів послуг (інформаційні, рекламні, рекреаційні, у т.ч. туристичні, охорони здоров'я та ін.).

Соціальна сфера має певні територіальні відмінності у рівні розвитку та структурі. Значно вищий рівень її розвитку і ширша галузева структура у містах порівняно з сільською місцевістю, в економічно більш розвинених промислових регіонах порівняно з менш розвинутими аграрними.

Освітня сфера виступає важливим елементом формування соціального середовища, формування освіченого соціуму та є умовою збереження інтелектуального суспільства. Ключовими показниками, що характеризують цей напрямок соціальної сфери є якісні характеристики освітнього простору досліджуваної території, наприклад охопленість дітей дошкільними закладами, кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах у розрахунку на 10 тис. осіб, кількість учнів професійно-технічних навчальних закладів у розрахунку на 10 тис осіб, кількість студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації у розрахунку на 10 тис осіб. Такі показники дозволяють оцінити стан освітнього середовища в певної території. Впродовж 1995-2016 рр. в областях Карпатсько-Подільського регіону зростав показник охопленості дітей дошкільними закладами (від 31 дошкільняти / 100 дітей відповідного віку в 1995. р до 62 дошкільняти / 100 дітей відповідного віку в 2016 р.), що навіть перевищувало пересічноукраїнський показник починаючи від 2010 р. (*Статистичний щорічник «Регіони України», 2017. Частина I*). Більш високий показник забезпеченості властивий для областей Подільського регіону. Від 1995/1996 навч. року до 2013/2014 навч. року кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку на 10 тис осіб скорочувалась (від 1464 до 1039 учнів на 10 тис. населення) і лише в 2016/2017 навч. році намітилась тенденція збільшення числа учнів в розрахунку на число мешканців (1067 учнів на 10 тис. населення). Слід відзначити, що цей показник має більш позитивні показники, ніж в середньому в Україні. За період 2000-2016 рр. спостерігається скорочення кількості учнів професійно-технічних навчальних закладів у розрахунку на 10 тис. осіб від 104 до 81 учня (але варто відзначити, що ці показники є більш позитивними, ніж в Україні загалом). Найвищий показник властивий для Львівської області (у 2016 р. – 107 учнів професійно-технічних навчальних

закладів у розрахунку на 10 тис. осіб). Щодо показника кількості студентів ВНЗ в Карпатсько-Подільському регіоні в розрахунку на 10 тис. осіб від 2000/2001 навч. року до 2005/2006 навч. року спостерігався ріст числа студентів, але в подальші навчальні роки їх число зменшувалось швидше, ніж в Україні загалом (*Статистичний щорічник «Регіони України», 2017. Частина 1*).

Якщо ж комплексно оцінювати освітню сферу за критеріями обраного нами ранжування, матрична таблиця підтверджує, що найбільш сформованою ця сфера є в Львівській області, також високим є показники Вінницької, Тернопільської та Чернівецької областей, а в інших областях регіону відчуються проблеми за окремими складовими оцінки забезпеченості розвитку освітнього середовища, або загалом невисока ефективність їх функціонування (табл. 1). У порівнянні з показниками пересічноукраїнськими та показниками, що властиві для всіх областей західноукраїнського регіону, на даній території завжди були вищими показники охопленості дітей дошкільними закладами, вищою була кількість учнів та слухачів в загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах. Тільки скорочення числа студентів в закладах вищої освіти в регіоні є вищим, ніж в Україні загалом (це можна обґрунтувати відтоком студентів до європейських, в першу чергу, польських навчальних закладів).

Культура охоплює установи і заклади, що виробляють товари культурного призначення, пропонують духовні цінності для населення та ін. (бібліотеки, театри, клуби, музеї, кіностудії, телебачення, радіо, газетно-журнальні видавництва), їх розміщення також пов'язане з особливостями розселення людей: вища концентрація об'єктів культури у значних за кількістю населення поселеннях. В областях Карпатсько-Подільського регіону є понад 5,7 тис. бібліотек, 6,4 тис. клубних установ і будинків культури (*Статистичний щорічник «Регіони України», 2017. Частина 1*). Вони розміщуються згідно з адміністративним поділом (у населених пунктах – центрах адміністративно-територіальних одиниць, у міських мікрорайонах) і за виробничим принципом – на базі підприємств, навчальних закладах тощо. Для проведеного нами

аналізу було обрано два напрямки – це наявність даних установ, які оцінювалися через показник забезпеченості населення певними закладами та відвідуваність населенням закладів культури й мистецтва.

Показник забезпеченості закладами культури, зокрема бібліотечними фондами та клубними установами в Карпатсько-Подільському регіоні є вищим, ніж в середньому в Україні і в Західноукраїнському регіоні загалом. Хоча з 2000 року дані показники в Україні погіршуються, в досліджуваному регіоні темпи падіння є не настільки значущими. Так, пересічний показник забезпеченості бібліотечними фондами в регіоні складає 688 примірників на 100 осіб, а в більшості областей (Вінницька, Львівська, Тернопільська, Хмельницька) він перевищує 700. Впродовж оцінюваного періоду (2000-2016 рр.) процес погіршення показника забезпеченості бібліотечною літературою був найбільш яскраво помітний для Вінницької, Закарпатської та Хмельницької областей (скорочення кількості примірників в розрахунку на число мешканців – до 25%). Водночас, у Львівській області була приділена увага даному питанню і кількість літератури в бібліотеках навіть збільшувалась (майже на 25% збільшення кількості примірників книжок в розрахунку на число мешканців; ймовірно це можна пов'язати із зростанням числа студентів в закладах вищої освіти Львова, які мали б бути основними користувачами бібліотек).

Якщо в середньому в Україні забезпеченість місцями в клубних закладах складає 10 місць на 100 осіб, то в даному регіоні він перевищує 15 (в Тернопільській області – 18, Хмельницькій області – 24). Позитивним варто відзначати той факт, що впродовж 2000-2016 р. показник забезпеченості місцями клубних закладів в практично в усіх областях залишився на рівні 2000 року (винятком є лише Закарпатська область, де цей показник зменшився з 10 до місць на 100 місцевих мешканців). Безумовно, більш якісна картина оцінки даного показника була б за умови оцінки зайнятості місць та використання клубних закладів в розрізі обласних регіонів, та наразі подібна статистика недоступна.

Серед музейних закладів Карпатсько-Подільського регіону (161 установа, майже 28% від загальноукраїнського показника) переважають краєзнавчі, історичні, меморіальні. Найбільше їх у обласних центрах (лідером, є Львів), а серед областей загалом – Тернопільська – 30. Показник відвідуваності музеїв в областях регіону є вищим (в 2016 р. – 46 відвідувань на 100 осіб), ніж в Україні загалом (37 відвідувань на 100 осіб) і продовжує зростати. Вищі показники від пересічного по регіону зафіксовані в Закарпатській та Львівській областях (48 і 75 відвідувань на 100 мешканців відповідно), найнижчі – в Чернівецькій (31 відвідування на 100 мешканців) (*Статистичний щорічник України за 2016 рік, 2017*). Причиною такої значної амплітуди можуть бути як кількісні показники музеїв як таких, так і практичний інтерес туристів та рекреантів до подібної форми відпочинку. Якщо оцінювати тренд відвідуваності музеїв за 2000-2016 рр., то слід відзначити, що в усіх без виключення областях спостерігався ріст зацікавлення до згаданих атракційних об'єктів (зокрема в Закарпатській області цей показник зріс більш ніж в три рази, в Львівській та Хмельницькій – в 2,5 рази).

Найбільша кількість професійних театрів функціонує у Львівській області (9 із 112, які функціонують в Україні). В регіоні загалом – 27. Щодо відвідуваності, то не зважаючи на усталений штамп, що населення західної України є поціновувачем театрального мистецтва, показники є нижчими, ніж в Україні – 11 відвідувань на 100 мешканців (винятком є Львівська область – 18 відвідувань на 100 мешканців) (*Статистичний щорічник України за 2016 рік, 2017*). Слід відзначити, що в даному показнику є значна туристична складова, адже багато українських та іноземних туристів вважають обов'язковим відвідування театрів в своїх туристичних програмах. Щодо оцінки динаміки відвідуваності центрів Мельпомени, найпозитивнішу динаміку впродовж 2000-2016 рр. демонструвала Хмельницька область (відвідуваність зросла практично в два рази), а в Закарпатській області цей же показник погіршився практично в два рази.

Концертно-фестивальна діяльність сьогодні виступає невід'ємною складовою культурного дозвілля населення. Щоправда, в межах регіону спостерігаються досить суттєві коливання показників, що характеризують зацікавленість населення цим елементом організованого культурного дозвілля. Загалом в регіоні спостерігається тенденція до росту зацікавлення концертними заходами серед населення – якщо в 2000 р. подібні заходи відвідувало 5 осіб на 100 місцевих мешканців, в 2016р. цей показник зріс до 7. Але в розрізі областей спостерігаються суттєві коливання. Якщо в Львівській області за вказаний період справді спостерігається приріст відвідуваності концертних заходів (з 5 до 11 відвідувань на 100 місцевих мешканців), то в Івано-Франківській області ці показники залишаються стабільно низькими (1-3 відвідування на 100 місцевих мешканців). В решті областей показники відвідуваності тримаються в межах 6-8 відвідування на 100 місцевих мешканців, що загалом є вищим показником, ніж в Україні загалом.

Оцінюючи рівень функціонування складових культурної сфери, слід відзначити, що найвищий їх рівень властивий для Львівської та Хмельницької областей, високим і відносно збалансованим – у Вінницькій та Тернопільській областях. Якщо ж аналізувати динаміку окремих показників, то від 2000 до 2016 рр. в областях Карпатсько-Подільського регіону спостерігається погіршення і відставання від пересічноукраїнського показника та показника в західноукраїнському регіоні загалом забезпеченості бібліотечними фондами але зростає показник забезпеченості місцями у клубних закладах, є інтерес до відвідування музеїв та зменшується відвідуваність театральних на концертних заходів.

Лікувально-оздоровчий комплекс включає систему медичних та рекреаційних установ, які забезпечують охорону здоров'я (профілактику захворювань, лікування), оздоровлення та відпочинок людей. У закладах охорони здоров'я в межах регіону працює 50 тисяч лікарів усіх спеціальностей (майже 27% від загальноукраїнського показника) та понад 100 тис. осіб середнього медичного персоналу (понад 27% від загальноукраїнського

показника). Забезпеченість лікарями в досліджуваному регіоні – одна з найвищих у країні, але відсоток хворих людей постійно збільшується через несприятливі умови життя, нераціональне харчування тощо. Так, від 2000 р. до 2016 р. забезпеченість населення лікарями у розрахунку на 10 осіб в Карпатсько-Подільському регіоні зростала від 45 до 50 фахівців (в Україні цей показник суттєво нижчий). На високому рівні тримається показник забезпеченості населення середнім медичним персоналом (понад 100 на 10 тис. населення) та лікарняним ліжками (понад 77 на 10 тис. населення). Найвищі показники властиві для Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей.

Досить напруженою є ситуація з плановою ємністю амбулаторно-поліклінічних закладів (всі медичні заклади, що ведуть амбулаторний прийом – поліклініки, амбулаторії, диспансери, поліклінічні відділення лікарняних закладів, лікарські пункти охорони здоров'я тощо). Ситуація покращується від 2010 р., але відстає від загальноукраїнських показників. Тільки в двох областях регіону (Вінницька та Закарпатська) планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів є вищою від середнього показника в Україні.

Медична сфера за обраними критеріями має найвищий показник функціональності в Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській областях. Досить якісно медицина може функціонувати в Хмельницькій області. В решті регіонів рейтингові позиції медичної сфери є досить низькими і відповідно свідчать про проблемність її розвитку.

Житлово-комунальне господарство задовольняє потреби людей у житлі, забезпечує функціонування житлових будинків, готелів, невеликих підприємств і установ. Цей напрямок соціальної сфери забезпечує утримання та ремонт житлового фонду і комунальної інфраструктури. Весь житловий фонд в Карпатсько-Подільському регіоні складає 256 млн. м², що складає понад 26% житлового фонду держави. Міський житловий фонд має вищий порівняно із сільським рівень забезпечення газом, гарячим водопостачанням, водопроводом і каналізацією. В межах досліджуваного регіону основні житлові площі

зосереджені в сільській місцевості (понад 55% від загальнорегіонального показника). На сьогодні з метою поліпшення житлових умов населення значна увага приділяється розвитку інвестиційного (за рахунок приватних котів фізичних та юридичних осіб) та індивідуального житлового будівництва. Середній показник забезпеченості житловими площами в регіоні є вищим (25,8 м²/особу), ніж в Україні загалом (22,9 м²/особу). Серед областей регіону найвищий показник забезпеченості житлом властивий для Вінницької (майже 30 м²/особу) та Хмельницької областей (27 м²/особу), найнижчий – у Львівській області (23 м²/особу).

Комунальна інфраструктура виступає складовою житлово-побутових потреб населення та підприємств та охоплює електропостачання, теплопостачання, газопостачання, водопостачання, каналізацію, займається благоустроєм та санітарним прибиранням території населеного пункту. Серед показників, що характеризують облаштування квартир в Карпатсько-Подільському регіоні, найвищими є показники забезпеченості природнім газом, каналізацією та централізованим водопостачанням. За показником забезпеченості природним газом найвищий показник властивий для Тернопільської, Чернівецької та Хмельницької областей (в усіх – понад 93% від загальнообласного показника). Найкраще водопровідне постачання властиве для Львівської та Тернопільської областей, каналізаційне обслуговування та гаряче водопостачання – для цих же областей. Централізоване опалення найкраще здійснюється в Тернопільській та Хмельницькій областях.

При консолідованій оцінці показників, що забезпечують якість функціонування житлового-комунального комплексу даних територій, за ранжуванням найвищі позиції властиві для Тернопільської та Хмельницької областей, показники, близькі до середніх демонструють Львівська, Івано-Франківська та Вінницька області.

Торгівля і громадське харчування охоплюють підприємства роздрібної торгівлі і заклади масового харчування.

Торгівельні площі найвищий показник забезпеченості в розрахунку на число мешканців мають Львівська та Івано-Франківська області, досить високі – в Тернопільській, Хмельницькій та Закарпатській.

В загальному обсязі товарообігу продовольчі товари становлять 65%, непродовольчі – 35%. Найвищі показники роздрібного товарообігу на одну людину – у Львівській області (13,5 тис. грн/особу, показник перевищує пересічноукраїнський), а найнижчий – в Тернопільській області (7,6 тис. грн/особу). Крім традиційних підприємств галузі розвивається мережа спеціалізованих магазинів, закладів громадського харчування швидкого обслуговування. Найдинамічніше роздрібний товарообіг розвивається в межах Львівської області – за досліджуваний період цей показник на даній території зріс більше ніж в 22 рази (хоча тут закладено певну інфляційну складову, але варто наголосити, що також це ознака росту добробуту населення даної території). Також суттєве зростання роздрібного товарообігу властиве для Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької областей.

При характеристиці сектору масового харчування та торгівлі цікавим є показник споживання алкогольних напоїв (в розрахунку чистого алкоголю, л/особу; цей критерій є аплікатором рівня соціальної свідомості та популярності здорового способу життя в регіонах), за яким мінімальні показники властиві для переважно подільських областей (Вінницька та Тернопільська – в межах 1,3 л/особу), а максимальні – для Львівської області – 2,7 л/особу (щоправда, для цієї області слід враховувати значну частку туристів, що відвідувачами області та поціновувачами гастрономічних принад Карпатського регіону).

За показниками, що характеризують сектор торгівлі та масового харчування, слід констатувати дуже незначну амплітуду між областями, що дозволяє твердити про практично однаковий рівень функціонування торгівельної сфери. Найвищий рівень сформованості властивий для областей Карпатського регіону (Львівська, Івано-Франківська та Закарпатська області),

найменш інтенсивно даний сектор розвивається в Вінницькій та Чернівецькій областях.

Зв'язок як галузь господарства складається з підприємств, ліній і вузлів, які забезпечують процес передачі інформації на відстань (т. зв. телекомунікації). Сюди входять відділення зв'язку, телефонно-телеграфні станції, пошта, радіомовлення, телебачення та ін.

З початку XXI ст. поряд із засобами масової інформації (радіо і телебачення) надзвичайно активно розвивається індивідуальний зв'язок. При цьому традиційний його вид – телефонний зв'язок – удосконалюється, переплітаючись з іншими видами (супутниковим, радіозв'язком). Інша група найновіших засобів телекомунікацій широко використовує відеоапаратуру та комп'ютери. Це – телефакс, електронна пошта, скайп-зв'язок та ін.

За доступністю до нових форм та видів зв'язку суттєво вирізняється на фоні областей регіону Львівська, досить високий показник властивий для Закарпатської та Вінницької областей. Динаміку користувачів мобільного зв'язку ми також відслідковували за період 2000-2016 рр. Не зважаючи на інтенсивність розвитку цього напрямку, він мав суттєву позитивну динаміку лише в межах Львівської області, в той час як в решті областей показник практично не змінювався за оцінюваний період. Кількість користувачів кабельного зв'язку в усіх областях регіону скорочується, що можна пов'язати з двома показниками – перехід на супутникове телебачення або використання більш доступних та недорогих технологій (частотні тюнери, інтернет-технології тощо). Власне інтернет-доступ є напрямком комунікативного зв'язку, що активно прогресує в усіх без виключення областях Карпатсько-Подільського регіону. Найактивніше він розвивається в Закарпатській області – за 2000-2016 рр. кількість користувачів зросла майже в сім разів, в Івано-Франківській – в 4,5 рази, в решті областей – в 3-2-3 рази.

Якщо є оцінювати частку регіону від показника кількості абонентів мобільного зв'язку чи кількості абонентів кабельного телебачення України, то

він дещо перевищує 10%, що відповідає кореляційною показнику частки населення в загальноукраїнському показнику.

Опираючись на обрані нами показник, що характеризують сферу зв'язку та комунікації, слід відзначити, що найбільш комплексний її розвиток спостерігається в Львівській області; досить високий рівень функціонування властивий для Закарпатської та Вінницької областей. Найменш збалансований даний сектор соціальної сфери, виходячи із обраних помазків в Хмельницькій області.

На основі проведеного покомпонентного аналізу можна провести ранжування областей Карпатсько-Подільського регіону за показниками функціонування елементів соціальної сфери. Для проведення дослідження було використано метод матричного аналізу, що дозволив провести аналіз стану функціонування та диференціації рівня елементів соціальної сфери в розрізі згаданих адміністративних одиниць.

При характеристики кожного елементу соціальної сфери регіону присвоюється відповідний ранг (від 1 до 7), за показником, який займає область (ранг є вищим за умови вищого відповідного абсолютного показника). Менша кількість балів забезпечує кращу рейтингову позицію.

В ході формування матриці було використано кілька блоків-критеріїв, які були відповідним чином погруповані: *освітня сфера*: 1 – охопленість дітей дошкільними закладами; 2 – кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку на 10 тис населення; 3 – кількість учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів у розрахунку на 10 тис. населення; 4 – кількість студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації у розрахунку на 10 тис. населення; *культурна сфера*: 5 – забезпеченість населення бібліотечними фондами на 100 осіб; 6 – забезпеченість населення кількістю місць у клубних закладах на 100 осіб; 7 – відвідуваність населенням музейних закладів на 100 осіб; 8 – відвідуваність населенням театрів на 100 осіб; 9 – відвідуваність населенням концертних заходів на 100 осіб; *сфера охорони здоров'я*: 10 – забезпеченість населення лікарями у розрахунку на 10 тис населення; 11 –

забезпеченість населення середнім медичним персоналом у розрахунку на 10 тис. населення; 12 – забезпеченість населення лікарняними ліжками у розрахунку на 10 тис. населення; 13 – планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів у розрахунку на 10 тис. населення; *житлово-комунальне господарство*: 14 – забезпеченість житловими площами; 15 – показник рівня благоустрою в приватних помешканнях; *торгівля і масове харчування*: 16 – забезпеченість торгівельними площами, 17 – роздрібний товарообіг підприємств на одну особу (тис. грн); 18 – роздрібний продаж алкогольних напоїв на одну особу (л); зв'язок: 19 – показник кількості абонентів мобільного зв'язку; 20 – кількість абонентів кабельного зв'язку; 21 – частка домогосподарств, що мають доступ до інтернету.

*Таблиця. 1. Ранжування областей Карпатсько-Подільського регіону за рівнем сформованості елементів соціальної сфери, за показниками 2016 р.**

Області	Критерії оцінювання / ранг																						
	Освітня сфера				Культурна сфера				Медична сфера				Житлово-комунальне господарство		Торгівля і масове харчування			Зв'язок			Зведена рейтингова позиція регіону		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	бал	позиція
Вінницька	1	7	2	4	1	2	3	6	5	6	6	6	2	1	5	7	6	1	2	1	6	80	4
Закарпатська	4	1	6	7	7	6	2	4	2	7	7	7	1	6	4	5	2	3	3	3	1	88	6
Івано-Франківська	6	2	5	5	5	4	5	4	7	1	1	4	6	3	3	2	5	2	2	6	4	82	5
Львівська	5	4	1	1	4	5	1	1	1	3	3	1	5	7	2	1	1	6	1	2	3	58	1
Тернопільська	3	5	3	2	3	3	3	3	6	4	2	2	4	4	1	3	7	2	6	4	5	75	2
Хмельницька	1	6	4	6	2	1	4	3	3	5	4	3	3	2	3	4	4	4	5	5	7	79	3
Чернівецька	2	3	5	3	6	4	6	5	4	2	5	5	7	5	6	6	3	5	4	7	2	95	7

* Розраховано за Статистичний збірник «Регіони України», 2017. Частина 1; Статистичний збірник «Регіони України», 2017. Частина 2; Статистичний щорічник України за 2016 рік, 2017.

В результаті проведеного аналізу було використано метод кластеризації шляхом багатомірного статистичного аналізу. На основі узагальнення показників блоків-критеріїв було сформовано алгоритм оцінки функціонування соціальної сфери областей Карпатсько-Подільського регіону:

1) вихідний масив інформації було проаналізовано за відповідними показниками, які можна розцінювати як два підмасиви – показники-стимулятори та показники-дестимулятори;

2) для кожної з шести груп показників проводиться власне ранжування на основі характеристики абсолютних показників, які подані в *Статистичному збірнику «Регіони України», 2017. Частина 1; Статистичному збірнику «Регіони України», 2017. Частина 2; Статистичному щорічнику України за 2016 рік, 2017;*

3) для кожного регіону визначена власна сума рейтингових показників, які власну напівкількісну оцінку функціональності соціальної сфери в регіонах за факторами стимулювання;

4) в форматі граф-дерева можна продемонструвати розподіл обласних регіонів за рівнем сформованості та функціональності соціальної сфери;

5) запропонована змістова оцінка заключного групування регіонів за показниками функціонування соціальної сфери.

Такий методичний підхід за якісними рейтинговими показниками дозволяє сформувати цілісне уявлення про проблему та провести оцінку функціонування соціальної сфери областей досліджуваного регіону. Він дає задовільні результати за умови використання значно кількості ознак у вихідних масивах інформації та їх статистичній однорідності та зрівноваженості.

На основі проведено аналізу видно (Табл 1), що найбільш збалансовано соціальна сфера функціонує в Львівській області. Це пов'язано з високою організацією освітньої сфери на рівні дошкільної, загальної та вищої освіти, сфери культури, що відстежується через затребуваність закладів культурного спрямування та їх оновлення, сферою торгівлі та масового харчування, які забезпечують доступність товарів та послуг ресторанного господарства для місцевого населення та туристів, а також зв'язку (використання населенням нових та діючих форм комунікацій) – ці показники забезпечили лідируючі позиції області.

Загальна картина бальної оцінки демонструє, що більшість областей (Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька) мають близькі показники розвитку соціальної сфери, але кожна з них часто має власні переваги в розвитку елементів соціальної сфери, що не дозволяє

твердити про збалансований рівень функціонування соціальної сфери в межах цих територій. Так, для Вінницької області властивий високий розвиток сфери освіти, культури, житлово-комунального господарства та зв'язку але низький рівень функціонування медичної сфери і торгівлі. Закарпатська область відзначається високим розвитком сфери зв'язку та торгівлі, інші напрямки соціальної сфери є досить проблемними. Івано-Франківська область відзначається хорошим рівнем функціонування медичних послуг, житлово-комунального господарства та торгівлі. Для Тернопільської області властиві хороші показники за функціонування складових освітньої сфери, культури, медицини та житлово-комунального господарства. Хмельницька область відзначається хорошим розвитком сфери культури, медицини та житлово-комунального господарства. Щодо Чернівецької області, то в порівнянні з іншими областями Карпатсько-Подільського регіону цей регіон лише в сфері освіти має високі показники розвитку, а в решті груп показників відзначаються незбалансовані та низькі показники. Пропонована кластеризація областей досліджуваної території (Табл. 1) демонструє їх місце за показниками збалансованості функціонування соціальної сфери.

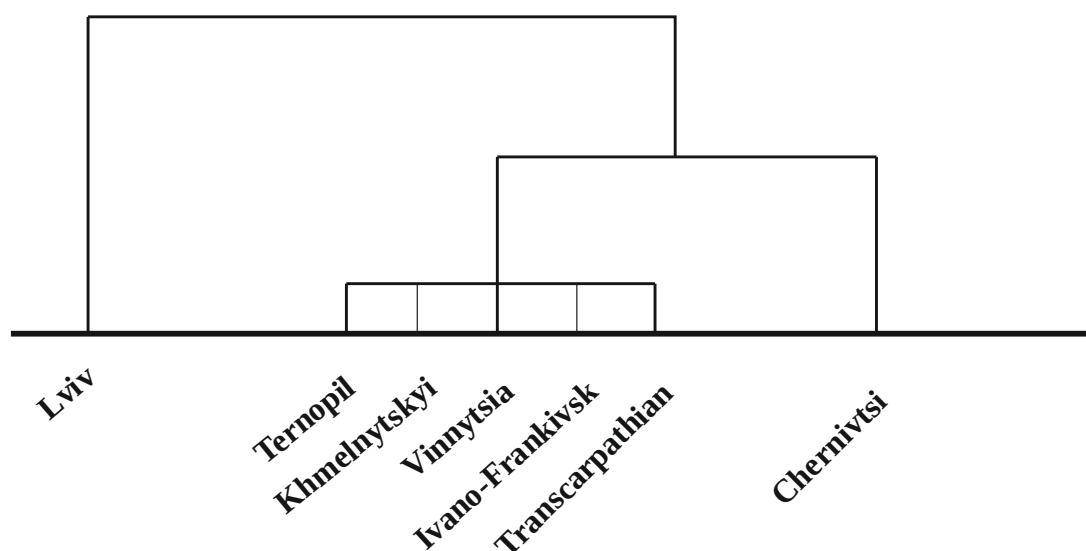

Рис. 1. Кластеризація областей Карпатсько-Подільського регіону за показниками збалансованості складових соціальної сфери

Висновки. Соціальна сфера України загалом і її великі регіони переживають період диверсифікації її складових. Повнота розгляду і аналізу взаємодії складових елементів соціальної сфери залежить від кількості параметрів, як були використані. Маючи значний потенціал, регіони України не завжди якісно використовують свій потенціал.

В процесі розгляду кожної складової соціальної сфери Карпатсько-Подільського регіону нами було зроблено аналіз основних груп критеріїв. Це дозволило визначити диференціацію рівнів сформованості соціальної сфери регіону загалом. На фоні регіонального показника функціонування та сформованості соціальної сфери суттєво вирізняється Львівська область, яка відзначається високою організацією освітньої сфери, сфери культури, торгівлі та масового харчування, а також зв'язку – ці показники забезпечили лідируючі позиції області. Для більшості областей регіону (Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька) властива дуже вузька амплітуда сумативних показників, що може бути підтвердженням, що в консолідованому вигляді соціальна сфера не має суттєвих відмін в цих областях. Слабка сформованість соціальної сфери Чернівецької області за обраними нами критеріями ґрунтується на низьких позиціях культурної сфери, житлово-комунального господарства та медичної сфери.

Література:

1. Куценко В. І., 2008. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики): Монографія. ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», Ніжин.
2. Куценко В. І., 2005 Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект: [монографія]. Оріони, Київ.
3. Кузишин А. В., 2015. Характеристика соціальної сфери західноукраїнських областей в світлі зайнятості населення. Львівська суспільно-географічна школа: історія, теорія, українознавчі студії: Матеріали Всеукраїнської конференції з участю закордонних вчених, присвячених 70-річчю кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 19-20 листопада 2015 р.). Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів.
4. Кузишин А. В., 2018. Геопроторова диференціація елементів соціальної сфери областей Карпатсько-Подільського регіону // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Географія. 44 (1).
5. Kuzyshyn A., 2015. Function of social sphere of the Carpathian-Podillia region through the assessment of employment // Service industries in the Carpathia-Podilla Region // Problmatyka

- 31 Międzynarodowej Konferencji Naukowej nt. “Międzynarodowe uwarunkowania rozwoju przemysłu i usług / Redakcja Z. Zolo. – Warszawa – Krakow.
6. Немец Л. Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. Факт, Харьков.
7. Соціальна географія: підручник / за ред. Л. Немець та К. Мезенцева. – К.: Фенікс, 2019.
8. Статистичний збірник «Регіони України», 2017. Частина 1. Київ.
9. Статистичний збірник «Регіони України», 2017. Частина 2. Київ.
10. Статистичний щорічник України за 2016 рік, 2017. Київ.
11. Топчієв О. Г., Мальчікова Д. С., Яворська В. В. Регіоналістика: географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики: Навч. посіб. ОЛДІ-ПЛЮС, Херсон.

Part 4. Transformation in education: sectoral and territory approach

4.1 Peculiarities of adaptive ability development of students under the conditions of basics of labour safety course

Introduction. Development of system knowledge in production safety, legal regulations of relations between employers and employees based on healthy and safe labour conditions is an important aspect of training of a modern professional in any field. Industrial environment is always characterized by people's health threats.

The state of individual's safety is an integral part of man's rights guaranteed by both Ukrainian legislation [1] and international standards. Thus, the Guidelines 89/391/EEC, art. 13, state that the need in keeping personal safety and health at work, as well as keeping safety and health of others, belongs to the main responsibilities of an employee. So, they should be aware of the proper use of production equipment, machinery, protective means etc., and this requires the proper professional training and providing them with possibility of continuous learning. That is the reason for labour safety policy in the European Union to be based on the prevention approaches of education, awareness, and preventive actions. But difficult production conditions, fires, explosions, accidents and other cases cause almost 20 mln health and safety incidents in production annually in the global scale. They result in more than 250 thousand of able-bodied population death [2, 3]. All mentioned above substantiate the need in intensification of efforts aimed at providing a person with the minimal knowledge for his or her safe life. As D. Titas points out that "Two main reasons for unsafe behavior at work are distinguished: 1) lack of information about safety ("I do not know"); 2) poor attitude towards safety ("I do not care")" [27]. That is the reason for developing and implementation of the system of continuous education and training involving different social layers from the points of view of

age, profession, and position at work. It is worth mentioning that such an attitude is observed in many world economies [6-12, 14, 18, 19].

Various aspects of the issue are studied by scholars, particularly by educators. Thus, the process of labour safety teaching is studied by O. Akulova, T. Hut, S. Heldash, O. Haivolya, I. Kochin, P. Sydorenko, I. Shylo, D. Troshyn (case studies of medical professions), V. Korol, O. Maruschak, T. Povieda (case studies of pedagogical staff), H. Hretska (case studies of pharmaceutical staff), Yu. Demidova (case studies of engineers), V. Tsykalov (case studies of chemical industry), N. Efimenko (case studies of physical training staff). The issues of labour safety training in foreign countries are covered by S. Hvosdii, modernization of labour safety courses is described by N. Velyhdan and S. Lopatiuk. The general problems of education and person's safety and framework for labour safety training are shown by R. Pachomov and M. Kostiuchenko.

The great attention is also paid to the issues of methods of labour safety teaching in the papers by M. Koziar, O. Tymoschiuk (the peculiarities of problem lectures use), E. Albitrova (use of computer technology as a teaching means), O. Kobylinskiy (theoretical foundations of course development).

Although, many modern researchers develop a range of approaches to the discipline teaching based on the assessment of the needed knowledge for the definite field of professional activity, the idea of students' personal development and its role in recognition of labour safety role in personal health protection and high working performance is unlikely to be studied systematically. As a possible way to overcome this limitation the process of adaptive capacity development of a person enabling his or her ability to take the proper decisions in stressful conditions is suggested to become a means to changing attitude towards labour safety problems and development of needed skills and knowledge, which is urgent nowadays and in future [13]. Considering the ideas by O. Kokun stating that factors of stress prevail over the adaptive capacity under the conditions of education and training, we should focus on the ways of adaptive capacity development in higher education process [14]. It is notable that most researchers tend to distinguish the key indicators of adaptation

process efficiency. Thus, I. Serdiukova points out that the main social and psychological criteria of adaptation of a person in production conditions are considered to be “dispositional characteristics, values, and social and psychological conditions of working group” [25].

The hypothesis of the research is that the adaptive abilities of students of higher educational institutions are developed if the sequence of the following steps of the process of their formation is provided: informational, motivational and personalized, cognitive, and practical. The aim of the research is to describe the results of experimental testing of the developed procedure of steps application for students' adaptive abilities development in the Basics of Labour Safety course.

Method. The main purpose of the study was to develop and test the method of labour safety teaching with respect to development of students' adaptive abilities. The pedagogical experiment was carried out in 2016-2017 academic years. It included the following stages: preparatory, descriptive, forming, and control.

The preparatory stage consisted in the theoretical study of the issue and the development of the teaching method with respect to the purposes of the research.

The next, descriptive, stage consisted in the stating of the initial level of students' knowledge in labour safety and adaptive abilities in both the experimental and control groups. The level of knowledge was tested using the competence approach developed by V. Kraievskiy. The initial level of adaptive abilities of students was determined according to the methodology developed by O. Kokun [14]. The methodology was adapted with respect to the purposes of the research. The methods of pedagogical observation, interviews, discussions, questionnaire, test were also applied.

The forming stage consisted in the implementation of the substantiated methodology for the development of adaptive abilities of students. The stage included four steps. The first one, informational, consisted in providing students with the information about the issues of health and labour safety (regulations, instructions, and the peculiarities of typical labour safety framework of an enterprise). The following teaching strategies were applied to meet the purposes of the step: provocative lectures

and lectures with projected mistakes. The lectures were aimed at attracting students' attention to the new information and encourage critical evaluation of the material. They were to find and correct some mistakes and discrepancies, show the contradictions in the presentations and so on.

The motivational and personalized step was aimed at the development of students' motivation for professional qualities improvement, particularly by means of overcoming the factors violating their study and causing stressful situations. In order to individualize the process the information learning tools were used by means of applying the strategies of distant learning.

The cognitive step consisted in critical re-evaluation of the system of problems of health and labour protection with respect to the adaptation strategies from both theoretical background and own experience. The students were involved into the following activities: creative analysis and case study, problem lectures with visual components and brainstorming.

The practical step was aimed at application of the obtained knowledge and skills in the situations of professional activity. The purposes of the step were mainly met by means of practical classes activities. The following activities were applied: role play training (The Main Managers' Responsibilities in the Field of Labour Protection, Labour Safety Documents Check at the Enterprise), critical incident technique (Investigation of Occupational Accident), case method (Meeting at Works Manager's Office).

The control stage was aimed at experimental data analysis and assessment with respect to the efficiency of the developed course structure. We distinguish the following indicators of students' adaptation abilities development: rate of personal characteristics, position in the students' community, psychological satisfaction with the community environment, level of study performance, general assessment of study performance, positive attitude, level of conative self-control development, knowledge of the requirements of legislative base in the sphere of health and labour protection.

Statistic analysis. The data were processed by means of special software package Excel 2010 from the standard software Microsoft Office. To compare the

results of experimental and control groups let p_{1i} ($i = 1, 2, 3$) stand for adaptation abilities of students from test sample; p_{2i} ($i = 1, 2, 3$) stand for adaptation abilities of students from experimental sample respectively. As based on the data collected let us check the null hypothesis $H_0: p_{1i} = p_{2i}$ for all categories, i.e. consider the level of control and experimental group to be equal or check the alternative hypothesis $H_1: p_{1i} \neq p_{2i}$ for at least one category, i.e. the level is different (improved).

To check the null hypothesis we calculated the value of chi square test using the formula [15]:

$$T = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 Q_{2i} - n_2 Q_{1i})^2}{Q_{1i} + Q_{2i}}$$

where Q_{1i} and Q_{2i} ($i = 1, 2, 3$) equals to the quantity of students in both groups, who demonstrated the definite level of skills.

Participants and Data collection. The students of Higher educational institution “National Mining University” were involved into the experimental testing of the developed sequence of steps under the Basics of Labour Safety course structure. Both experimental and control groups consisted of the students from the specialties 184 Mining and 035 Philology. Total number of participants was 91, 42 of them were considered as experimental group, 49 of them were considered as control group. The qualitative and quantitative data were collected from students’ questionnaires and results of pre-experimental and post-experimental tests.

Results. The general level of students’ adaptation abilities before the experimental activity in the control and experimental groups is shown in the Table 1.

Table 1. The general level of students’ adaptation abilities in the control and experimental groups before the experiment

Adaptation abilities	Adaptation abilities levels									
	Low		Lower than average		Average		Higher than average		High	
Groups	CG	EG	CG	EG	CG	EG	CG	EG	CG	EG
Number of students (%)	2	1	5	4	34	33	58	61	2	1
Chi square test	0,79		1,73		0,31		2,72		0,79	
Chi square test critical value for P=0,05	5,99									

From the Table 2 [15] for $p = 0,05$ and freeness number 2 we obtain the critical statistics value of the criterion $T_{x1-p} = 5,99$. So, we confirm that $T_{\text{observation}} > T_{\text{critical}}$, i.e. according to the decision making rule the results obtained are sufficient for null hypothesis acceptance. That is to say that the levels of skills in the experimental and control groups are equal. So, the indices of adaptive abilities do not differ significantly for the experimental and control groups: the low level lies between 0-3%; lower than average, 3-5%; average, 30-35%; higher than average, 28-60%; high, 1-3%.

When the experimental activities of the experimental groups were finished, the students' adaptation abilities were assessed for the second time. The results are shown in the Table 2.

Table 2. The general level of students' adaptation abilities in the control and experimental groups after the experiment

Adaptation abilities	Adaptation abilities levels									
	Low		Lower than average		Average		Higher than average		High	
Groups	CG	EG	CG	EG	CG	EG	CG	EG	CG	EG
Number of students (%)	–	–	5	3	30	18	59	68	3	11
Chi square test	-		2,73		9,31		6,18		5,23	
Chi square test critical value for P=0.05	5,99									

We can observe the definite increase of adaptation abilities levels for 11% of students from the control group. That is to say that the students have shown the positive dynamics and improved their qualities and skills. As for the experimental group, the higher level of adaptation abilities indices improvement is observed. The positive changes are shown for 33% of students, so a third of students demonstrated the increase of adaptation abilities level. This demonstrates the efficiency of the substantiated teaching strategies for the improvement of students' adaptation abilities development.

Discussion. The developed sequence of steps for adaptation abilities development correlates to the results of the researches of experiments of Ukrainian

and foreign researches [16]. But it should be pointed out that it is important for the adaptive abilities development that the students' activities reflect the real production conditions by means of modeling of working conditions in the simulation exercises. So, the content of the exercises and data are to be taken from the production data. It is the simulation exercise to become the precondition of the developed approach universalization and its high flexibility and thus make it usable for different groups of students, particularly representing various fields of knowledge [7; 17-20]. From the other hand, such activities enable not only critical thinking development and formation of ability to generalize ideas, but also motivate students to more attentive comprehension of information.

Information learning tools use is an efficient way to personalization of study. Students can work individually and turn to the important materials as many times as they need. Moreover, computer technology become extremely useful for modeling and demonstration of phenomena, which are dangerous and cannot be shown at the university laboratory (radiation, negative influence of harmful factors on living organisms, escalation of fire, study of fire-resistance properties and so on) [20]. Information technology application are also a powerful tool, as it make it possible to show such phenomena and minimize influence of stressful situations on students, so they can consider the phenomenon deeply and cope with possible stress in their future professional activity in a more efficient way.

The improvement of adaptation abilities of a person is possible in case of decrease of influence of disadaptation factors or improvement of human persistence resulting from increase of energy reserves of an organism [21]. As it is known, the anaerobic reactions limited by maximum of oxygen consumption are considered to be the major source of energy [22-24]. But it is impossible to change the form of lectures from this point of view, i.e. to develop the second adaptation strategy. Although, from the other hand, the influence of various powerful irritants causes initiation of protective mechanisms. Such a state is mentioned as stress, and it enables improvement of reserves of an organism to a certain extent. The reserves are considered to be external variables strengthening persistence in difficult situations.

They are emotional, motivational and conative, cognitive mechanisms applied by a human to adaption. Although simulation exercises do not create as stressful situations as it may occur in professional activity, it enables involving students to solving of urgent problems actualizing the resources of an organism [6]. The development of the resources is possible at the practical classes and trainings aimed at creation of study game environment. The environment enables students to work out different modes of behavior for various production situations involving knowledge in the field of labour protection and broadening their horizons

It is also worth mentioning that the creation of the environment of success is a very important precondition of adaptive abilities development. Such an environment in educational activity is based on the personal feelings of happiness and satisfaction resulting from the coincidence of purposes of educational activity and expectations. The success as a tool of human's development may be classified into the following three types: forecasted (targeted on future), stated (showing the student's achievements, both expected and unexpected); generalized (occurring when the expectation of success becomes a sustainable need of an individual, as well as its motivator). It is suggested that success in any activity determines further life of a person and his or her entire success in future adult life in case it is connected with self-actuating, and failure tends to call forth the protective reaction of self-appreciation, which is also an indirect means of adaptation ability development.

Summing up we may consider the results of experimental activity as the reasons of efficiency of the substantiated approach to Basics of Labour Safety teaching for development of students' adaptive abilities and professional knowledge and skills in the field of health and labour protection. The approach may be applied in the training process of students at higher educational institutions. But we should also point out some limitations of the study, which is far from comprehensive approach to adaptation abilities study. We did not consider a range of factors, which may be sufficient for adaptation abilities development (age, gender, psychological types and others). Neither did we make a comparison of professional peculiarities of different spheres of economic activity according to the specifics of levels of adaptation

abilities required for successful performance. But the issues may be considered as a prospective for future studies in the field.

Conclusions. Labour safety skills are closely connected with the issues of motivation to health protection. The latter includes a range of preconditions, particularly adaptive ability. Adaptive abilities determine individual's readiness and ability to take the decisions aimed at health protection under the conditions of stress and various risks.

The students of different degree courses are to be trained to cope with stress and demonstrate the ability to consider health and labour protection as one of the priorities of professional activity. The process of students training is suggested to consist of informational, motivational and personalized, cognitive, and practical steps. The steps were aimed at continuous development of students' skills and abilities. The purpose of the activities was met by means of application of specific teaching strategies (role play, critical incident technique, provocative lectures, and lectures with projected mistakes).

Experimental activity enabled results obtaining, which have shown the positive dynamics of students' adaptive ability development being an important precondition of practical implementation of students' skills and knowledge in the field of labour safety. The data analysis demonstrated the efficiency of the developed teaching strategy under the Basics of Labour Safety course for students' adaptive abilities development.

References:

1. Охорона праці: європейські і міжнародні стандарти та законодавство України (порівняльний аналіз): Науково-практичний посібник: у 2-т [В. С. Венедіктов, В. П. Грохольський, М. І. Іншин та ін.] – Київ, М-во юстиції України, Державний департамент з питань адаптації законодавства, Українська асоціація фахівців трудового права, 2006. – Т. 1. – 713 с.
2. ILO: Draft guidelines on safety and health in shipbreaking, report for the Interregional Tripartite Meeting of Experts on Safety and Health in Shipbreaking for Selected Asian Countries and Turkey, Bangkok, 20-27 May 2003 (Geneva, 2003). Online at www.ilo.org/public/english/protection/safework/sectors/shipbrk/draft_guide.pdf.
3. Поторочин С. О. Стан охорони праці в розрізі кількості нещасних випадків на виробництві за причинами / С. О. Поторочин, О. В. Захарова // Ефективна економіка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1183>.

4. Жданова В. Г. Модель формування у студентів вищих навчальних закладів працезохоронних умінь і навичок / В. Г. Жданова // Педагогічна освіта: теорія і практика. – 2013. – Вип. 15. – С. 26-33.
5. Weitaao Liu. Reform and Practice of the Graduation Practice in Safety Engineering / Liu Weitaao, Cheng Weimina, Liu Yina // *Procedia Engineering*. – 2012. – № 43. – P. 16-22 doi: 10.1016/j.proeng.2012.08.004.
6. Ana del Carmen Tolino Fernández-Henarejos, Ángeles Hernández-Prados The dual vocational training. Program of labor health in the company / Ana del Carmen // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2017. – № 237. – P. 1026-1031 doi: 10.1016/j.sbspro.2017.02.146.
7. Buganová K. Innovation of educational content and study materials with respect to knowledge society needs and labour market at the University of Zilina, Faculty of Special Engineering / K. Buganová, M. Lusková // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2015. – № 174. – P. 3587-3594 doi: 10.1016/j.sbspro.2015.01.1076.
8. Swuste P. The quality of the post academic course ‘management of safety, health and environment (MoSHE) of Delft University of Technology / P. Swuste, S. Sillem // *Safety Science Volume*. 2018. – № 102. – P. 26-37; <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2017.09.026>.
9. Birgit S. L. Psychosocial, Health Promotion and Safety Culture management – Are Health and Safety Practitioners involved? / S. L. Birgit, A. Greiner // *Safety Science* / – 2017. – Vol. 91. – P. 84-92; <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2016.07.002>.
10. Eggenbergera Ch. Uschi Backes-Gellnera Occupational specificity: A new measurement based on training curricula and its effect on labor market outcomes Labour / Ch. Eggenbergera, M. Rinawib // *Economics* / – 2018. – Vol. 51. – P. 97-107; <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2017.11.010>.
11. Arezesa P. M Occupational Health and Safety post-graduation courses in Europe: A general overview / P. M. Arezesa, P. Swuste // *Safety Science*. – 2012. – Vol. 50. Issue 3. – P. 433-442. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2011.10.003>.
12. Improving Safety Culture Results in Rhode Island ICUs: Lessons Learned from the Development of Action-Oriented Plans / M. Cornell, R. N. Vigorito, M. S. Lynn, B. Sexton // *The Joint Commission Journal on Quality and Patient Safety*. – 2011. – Vol. 37. – Issue 11. – P. 509-5144; [https://doi.org/10.1016/S1553-7250\(11\)37065-1](https://doi.org/10.1016/S1553-7250(11)37065-1).
13. Dijk F. J. Evaluation Studies on Education in Occupational Safety and Health: Inspiration for Developing Economies / Frank J. van Dijk, Marija Bubas, Paul // *Annals of Global Health*. – 2015. – № 4. – V. 81. – P. 548-560. <http://dx.doi.org/10.1016/j.aogh.2015.08.023>.
14. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: Монографія. – К.: Міленіум, 2004. – 265 с.
15. Ермолаев О. Ю. Математическая статистика для психологов / О. Ю. Ермолаев – 2-е изд. испр. – М.: «Флинта», 2003. – 336 с.
16. Жданова В. Г. Вплив дидактичних умов на формування у студентів працезохоронних умінь і навичок засобами імітаційного моделювання. / В. Г. Жданова // Педагогіка. – 2013. – С. 65-68.
17. The “Salon Safety Quiz” for pre-/post-evaluation assessment when training young cosmetology workers in public secondary schools / Al. A. Apostolico, D. G. Shendell, A. G .Lewis, S. W. Kelly, A. T. Murtha, J. L. Houlroyd // *Journal of Chemical Health and Safety*. – 2015 – Vol. 22. – Issue 2. – P. 14-22 <https://doi.org/10.1016/j.jchas.2014.09.013>.
18. Stuart A. A blended learning approach to safety training: Student experiences of safe work practices and safety culture / A. Stuart // *Safety Science*. – 2014. – Vol. 62. – P. 409-417 <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2013.10.005>.
19. Experimental analysis of using examples and non-examples in safety training / M. A.Taylor, Ol. Wirth, M. Olvina, A. M. Alvero // *Journal of Safety Research Volume*. – 2016. – Vol. 59. – P. 97-104 <https://doi.org/10.1016/j.jsr.2016.10.002> Get rights and content.

20. Судакова І. Є. Комп'ютерні технології навчання та їх вплив на психічні стани студента // Проблеми освіти: Наук. зб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2008. – Вип. 56
21. Баевский Р. М. Оценка эффективности профилактических мероприятий на основе измерения адаптационного потенциала системы кровообращения // Здоровоохранение Российской Федерации. – 1987. – № 8. – С. 6-10.
22. Иорданская Ф. А. Диагностика и дифференцированная коррекция симптомов дезадаптации к нагрузкам современного спорта и комплексная система мер их профилактики / Ф. А. Иорданская, М. С. Юдинцева // Теория и практика физической культуры. – 1999. – № 1. – С. 18-24.
23. Ланда Б. Х. Методика комплексной оценки физического развития и физической подготовленности: учебн. пособие. – 2-е изд. М.: Советский спорт, 2005. – 180 с.
24. Пономарьова Г. Ф. Взаємодія викладача і студента у навчально-виховному процесі педагогічного ВНЗ / Г. Ф. Пономарьова // Проблеми інженерно-педагогічної освіти», 2014, № 45. – С. 24-31.
25. Сердюкова І. М. Теоретичний аналіз вивчення проблем соціальної адаптації у вітчизняній психологічній літературі / І. М. Сердюкова // Актуальні проблеми психології. – 2016. – № 43. – С. 130-136.
26. Куєвда В. Основи соціалізації у виховному процесі / В. Куєвда // Професійна підготовка студентів педагогічних інститутів до виховної діяльності / За ред. А. Капської. – К.: ІЗМН, 1996. – С. 11-20.
27. Titas D. Typical Solutions for the Construction Site Employees' Safety // Procedia – Engineering 57 (2013). P. 238-243. doi: 10.1016/j.proeng.2013.04.033.

4.2 Educational ecological trail as a means of forming the ecological competence of future teachers of biology and natural sciences

The global priorities of the future of human civilization should include society, man and nature in their interconnection and interdependence. At present, the fact of existence of a real threat of imbalance in the natural environment as a result of unbridled technological activity of a person is indisputable. The person's attitude to the environment, the determination of the place and role of man in relation to nature becomes very practical in the world. In the context of harmonizing the relations of society and nature, it is important to educate, first of all in young people, the value relation to the environment on the basis of knowledge of the laws of nature, in accordance with the logic of natural processes. A special role in this belongs to a teacher who has a purposefully educate environmentally competent and responsible people [1, p. 65; 2, p. 33].

The practice of forming the ecological competence of future teachers testifies that in higher pedagogical educational institutions the unity of auditorium and non-auditing activity, educational, educational and research work of students, theoretical knowledge and practical actions in the direction of ensuring the continuity of this process is not ensured [7, p. 81].

The question of the students' preparation of pedagogical universities (as an important link in the system of ecological training of skilled personnel for their effective work on the environmental education of students) requires a more thorough study of it in order to find new ways and means of improving the process of forming the personality of the future teacher [6, p. 11]. Particular attention is paid to the necessity and expediency of the use of the local lore component as the basis for the formation of environmental competence among students. The use of the local lore component in the educational process of the pedagogical university contributes to the clear discovery and understanding of the interrelationships in nature and society and provides the formation of scientific and methodological skills for work in school conditions.

Despite the presence of a significant number of scientific developments, the problem of preparing future teachers for environmental protection and biodiversity conservation has not been sufficiently studied today (both at the level of a holistic educational process and at the level of pedagogical interaction between a teacher and a student). It is necessary to improve theoretical, methodological, organizational and methodological aspects of the training of future teachers in the light of modern requirements, which also confirms the relevance of the research problem.

Theoretical and methodological basis of the study consists of: philosophical positions on the unity of nature and society (V. Vernadsky, D. Gabor, B. Commoner, O. Leopold, Teijar de Chardin, A. Toynby, L. Waite, K. Tsilkovsky, A. Swiezer, etc.); psychological foundations of self-actualization of the individual in the world of nature (S. Deryabo, V. Skrebets, V. Yasvin, etc.); active (V. Davydov, A. Leontiev, S. Rubinstein, etc.) and personally oriented (I. Bekh, M. Ginzburg, V. Ilchenko, A. Osmolovsky, V. Rybalka, etc.) approaches to environmental education; modern concepts of environmental education and upbringing (V. Ilchenko, A. Zakhlebny, I. Zverev, N. Lysenko, L. Lukyanova, G. Pustovit, N. Pustovit, etc.); cultural approach to the ecological-educational process (S. Glazachev, M. Kiselyov, V. Krisachenko, D. Lyhachov, L. Pechko, G. Tarasenko, etc.); system-integrative approach to the study of ecological-educational process in high school (L. Bilyuk, O. Dubaseniuk, O. Plachotnik, G. Shevchenko, etc.); competent approach to environmental education and upbringing (N. Bibik, O. Golovko, V. Marshitsk, A. Nasonova, O. Pometun, O. Savchenko, A. Khutorsky and others).

According to the «Concept of Environmental Education in Ukraine» ecological education as a holistic cultural phenomenon should be directed towards the formation of ecological culture as an integral part of national and social education system of the whole population of Ukraine. The most important pedagogical condition for the formation of ecological culture is the organization of activity of student youth among nature, which becomes possible at creation and functioning of educational ecological trails, which serve as a cabinet in nature.

In order to prepare future teachers for the formation of the ecological culture of schoolchildren, in the Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University was created on the territory of the agro-biological complex educational ecological trail «The world wonder around us». Educational and ecological trail – a specially equipped educational purpose natural area, which creates conditions for the implementation of the system of tasks that organize and direct the activities of students in the natural environment [4, p. 7]. Tasks are performed during excursions, as well as field workshops.

Educational and ecological trail «The world wonder around us» was created with the purpose of improving the professional training of students for the formation of environmental literacy and culture among schoolchildren of all ages [3, p. 242].

Ecological trails – is one of the most effective means of full communication with nature, because they have recreational, recreational, educational and educational value. In addition, the environmental paths can give much more, namely: communication with nature stimulates observation, interest, and formation of an active life position in nature conservation work.

Due to the fact that the organization of the activity of students among nature is the most important pedagogical condition for the formation of ecological culture, therefore, for a long time, there was a search for new forms of organization of educational process, ways of closer communication of lessons, extra-curricular and extra-curricular work, pedagogically organized paths interactions of schoolchildren with nature. Pedagogical practice has shown that this becomes possible in the organization of educational environmental paths.

The availability of educational environmental tracks provides conditions for the implementation of the system of tasks that organize and direct the activities of students in the natural environment. These tasks are carried out during complex ecological excursions, field workshops, acting as new interdisciplinary forms of organization of educational process.

During studies on the educational ecological trail, students' theoretical knowledge about the morphological, biological and ecological characteristics of

plants and animals is deepened and specified, understanding of the existing interrelationships between organisms, understanding of the essence of the attitude of society and person to nature, pupils learn to participate in research, protection and the enrichment of nature. All kinds of activities on the path of instilling love for nature, native land, cultivate the culture of individual behavior in nature, form the practical skills and skills of nature conservation activities, that is, form the ecological culture of visitors. In this regard, we consider expedient and relevant professional training of students to organize diverse activities of schoolchildren on the educational and environmental track.

The ecological trail is designed for three categories of visitors: teachers and educators, university students and pedagogical institution of higher education; children of senior groups of preschool institutions; students of secondary schools; other categories of the population.

Trails' description. The ecological trail is located on the territory of the agrobiological complex of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University. The trail length is 2 km, the passage time – 1.5 hours.

The mode of use of the educational ecological trail involves conducting study tours, training sessions, research work, and methodological seminars.

In order to form an ecological culture on the ecological trail there are established norms of behavior in nature, observance of which is obligatory. In particular, it is forbidden on the ecological trail: to drive a car, to burn a fire, to pluck plants, to whisk, to touch nests and laying birds, to collect medicinal plants, to collect mushrooms, to destroy the mycelium.

Geobotanical characteristic of the educational and ecological trail. The climate is moderate-continental, the average annual precipitation is 350 mm, the maximum temperature is +38-40°C, the minimum temperature is -28°C, the winds of the eastern and south-eastern direction predominate, the average depth of the soil freezing is 56 sm, the snow is predominantly snowless and little snow.

The trail structure includes seven stations: «Dendropark», «Rare and endangered plants», «Agrophytocenoses», «Meadow vegetation», «Flower and decorative

plants», «No willow and rocks are not Ukraine», «Anthropogenic impact on biogeocoenoses».

The main pivot in the formation of a responsible attitude towards nature in the students is their research and practical activity on the study of the nature of their native land, the ways of nature use in this region, and the care of the natural environment. To date, there have been many new, very effective forms of organizing the practical activities of students for the protection and transformation of the environment. Among them are ecological expeditions, thematic excursions, ecological camps, ecological posts, ecological monitoring, etc. An exciting form of extracurricular environmental work is training practices. In order to carry out such work it is expedient to use as a material base educational and disciplinary trail, the educational and educational efficiency of which is much higher in comparison with the typical educational-research area of a comprehensive educational institution.

In this connection, we consider it extremely important that students prepare for the diverse activities of students directly in the natural environment. At the stations of the ecological path «Dendropark», «Rare and endangered plants», «Agrophytocenosis», «Meadow vegetation», «Flower and decorative plants», «Without willow and cranberry is not Ukraine» it is expedient to study the flora and fauna of its region, morphology and ecology separate species, assimilate the method of determination of plants and animals, local ecological traditions. These stations of the ecological trail are more suited to use such an accompanying form of biology training as a tour of nature.

The station «Anthropogenic impact on biogeocoenoses» should be used in auxiliary forms of training organization – subject circles, educational laboratories, school scientific associations. The use of the station «Anthropogenic impact on biogeocoenoses» aims at studying the state of soil and vegetation and the reasons that led to negative changes (natural hazardous phenomena, recreational pressure, anthropogenic pollution, etc.) and requires the creation of methodological support, namely, didactic packages of research tasks. The specificity of the station «Anthropogenic impact on biogeocoenoses» is the lack of stationary placement.

Depending on the didactic purpose, research tasks are carried out at other stations of the ecological path of agrobiological complex of the Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University.

The fulfillment of research tasks best contributes to the deepening and expansion of environmental knowledge of students, the formation of skills for the application of theoretical knowledge in practical activities, environmental culture. In order to form students' skills in organizing systematic research work at the school, we have developed a didactic package of research tasks for performing at the stations of the ecological trail [5, p. 110].

In particular, the didactic package of research tasks includes methodical development of various experiments in order to assess anthropogenic impact on the soil, on the state of atmospheric air by phytoindicative method, and on the state of natural water of the agrobiological complex of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University. It is advisable that these tasks should not be separated, but consolidated into a single didactic package. As an example, we present *a fragment of the didactic package of research tasks for the implementation of the ecological trail «Anthropogenic impact on biogeocoenoses» at the station.*

Practical work 1. Evaluation of anthropogenic influence on the soil of agrobiological complex of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University.

Aim is to determine in a practical way the mechanical and qualitative composition of the soil in the garden, on the pasture and on the meadows with virgin vegetation; to draw conclusions about anthropogenic impact on soils.

Equipment: flasks of 100 and 200 ml capacity, pipette, funnel, filter, porcelain mortar with pumper, test tubes, technical scales with heavy loads, 25 g of dry soil; distilled water, solutions HCl (10%), HNO₃ (10%), AgNO₃ (0,1n), (NH₄)₂C₂O₄, KCNS (10%), KCl (1n), BaCl₂, (20%), H₂SO₄ (p=1,84), K₃[Fe(CN)₆].

Information material for practical work

Soil is the main wealth of mankind. Its surface fertile (humus) layer makes it possible to exist a large number of living beings of the planet (including man). The

soil contains nutrients, organic residues, which are the basis for the life of plant and animal organisms. This enabled modern agriculture, which provides people with food, clothing and everything else, which is needed for life.

Soil is a favorable environment for many living organisms. According to various data, from 70 to 85% of living organisms in one or another period of their lives are associated with the soil. Unfortunately, in the last decade the humus horizon of the Earth is decreasing everywhere.

In recent years, the world's major wealth of the planet – the humus layer of the soil – is greatly lost throughout the world. Soil is a complex biological system that operates under certain laws. Ignorance or neglect of them leads to catastrophic consequences. According to the United Nations World Commission on Environment and Development, the world annually turns into a desert of 6 million hectares of fertile land, is cut down and dies from more than 11 million hectares of forest fires and harmful human-induced impacts. No less land is destroyed due to the intensive mining of minerals. The possibilities for land reclamation are too limited due to the high cost and length of the process. Specialists have established that for the natural formation of 1 cm of the humus layer of the soil it takes 150 years.

The geochemical composition of the soil and the bedrock is seriously affected by the health of people. At this drew attention in 30 years of our century academician V. I. Vernadsky. In the processing of minerals, too much air, water and especially soils are polluted.

Progress

Soil solution is very difficult to separate from the soil, even under high pressure. Therefore, to determine which substances are contained in the soil solution, the air-dry soil is dissolved in water. In this case, the substances those are in the soil pass into a water extraction.

Experiment 1. Determination of the mechanical composition of the soil.

1. In measuring cylinders with a capacity of 200 ml to place 10 g of the studied soil from the garden, pastures and meadows.

2. Pour into cylinders of water to a total volume of 100 ml.

3. Carefully mix the mixture, closing the crust.

4. Put the resulting turbid liquid to stand up and observe which soil particles are deposited earlier, and which – later.

In order to better distinguish the components of the soil, it is necessary to stick a narrow strip of white paper in length 10-12 cm in height of the cylinder. After 10 to 15 minutes one can observe the sediment compaction with the formation of layers: small stones, sand, pieces of clay, humus.

Conclude anthropogenic influence on the mechanical composition of soils.

Experiment 2. Comparison of the soil from the garden, pasture and meadows by color, the rate of protection.

1. Place in the test tubes the same amount of soil from the garden, pastures and meadows.

2. Add about three volumes of water to each test tube.

3. Mix thoroughly and observe:

- the color of the manufactured mixture,
- number of large and small particles,
- speed of defending,
- the number of small particles that for a long time are in an oblique state in a liquid.

Water with substances dissolved in it is poorly kept by coarse-grained, for example, sandy, soils, and soaked to a depth where the roots of plants do not reach. This can be explained by the poor fertility of sandy soils. On the contrary, the more particles in the soil less than 0,001 mm, the more contain the mineral and organic substances necessary for plants.

That portion of the soil that holds water with substances dissolved in it is called the absorbing complex. The aqueous solution of substances contained in the absorbing complex is a soil solution.

The absorption complex saves the substances necessary for plants, and the soil solution absorbs them and gives them the roots of plants.

Conclude anthropogenic influence on the mechanical composition of soils.

Experiment 3. Qualitative determination of carbonates in the soil from the garden, pasture and meadows.

1. Collect the spatula of the specified soils and place in porcelain cups.
2. Add 5 drops of HCl solution (10%).
3. Determine the content of carbonates by the intensity of carbon dioxide (the boiling reaction).

Conclude anthropogenic influence on the content of carbonates in the soil.

Experiment 4. Qualitative determination of chlorides in soil from the garden, pasture and meadows.

1. Cast into a test tube 5 ml of filtrate.
2. Add to it 5 drops of a HNO₃ solution (10%).
3. Add a AgNO₃ solution (0,1 n) with drops.
4. Observe the changes occurring in the solution (the loss of white flakes indicates the presence of chlorides (the number of 0.1% and above), the precipitate does not fall, but the solution is cloudy (the number of chlorides below 0.1%).

Conclude anthropogenic impact on the content of chlorides in the soil.

Experiment 5. Qualitative determination of soil sulfates from the garden, pasture and meadows.

1. Pour 5 ml of the filtrate into the test tube.
2. Add 5 drops of HCl solution (10%).
3. Add 2-3 ml of BaCl₂ solution (20%);
4. Observe the changes occurring in the solution (in the presence of sulfates in tenths of a percent – a white precipitate falls, in clouds there is turbidity, in thousandths – a slight cloudiness, visible only on a black background).

Conclude anthropogenic impact on the content of sulfates in the soil.

Experiment 6. Determination of soil pH from the garden, pastures and meadows.

1. Put a spatula of soil in a porcelain cup.
2. Add to the soil 10 ml of KCl solution (1n).
3. Mix the contents of the cup thoroughly with a glass rod.
4. Wait 1-2 min.

5. Carefully, so as not to crush, immerse the indicator paper in the solution.

Record the results obtained when conducting research in notebooks. Draw a conclusion on what indicators of mechanical and qualitative composition of the soil is most influenced by an anthropogenic factor.

Thus, during the years of functioning and use in the educational process of the educational-ecological trail «The world wonder around us» with the participation of students, a methodical treasury was created, which includes methodical developments of various experiments, practical works, excursions of various character designed for a pupil's audience of different ages.

For the effective preparation of students for organizing the activity of students on the educational and environmental road to the educational-professional program of specialists training of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, the educational discipline of free choice of students «Creation method of ecological trails» was introduced. In the process of studying the discipline «Methodology of creating ecological paths», students acquire a system of professional knowledge necessary for the implementation of environmental education; master the skills of designing and organizing educational ecological tracks and carrying out environmental work; develop personal organizational, communicative and creative competences as a basis for professional self-improvement.

The practical result of the creation and operation of the educational ecological trail «The world wonder around us» was:

- preparation and defense of diploma papers by students of different educational-qualification levels;
- publication in professional journals, materials of conferences of different levels of students 'and teachers' articles devoted to the educational ecological trail and organization of diverse student work on it;
- edition in 2008 under the stamp of the Ministry of Education and Science of Ukraine textbook «Formation of the ecological culture of schoolchildren» (compiled by: Melash V. D., Velcheva L. G., Molodichenko V. V.);
- participation of students and lecturers in the work of conferences on this issue

- conducting scientific-practical seminars and scientific-methodical conferences of different levels;
- conducting methodological seminars for teachers of biology and ecology of secondary schools for studying the experience of raising the level of environmental literacy and forming the ecological culture of schoolchildren through the educational ecological trail;
- systematic excursions of various subjects for the young age audience of young people;
- organization of research work of students at the stations of the educational ecological trail during educational and pedagogical practices;
- organization of educational work of students among the general population by means of excursions on ecosystems and publication of the booklet «Educational ecological trail of agrobiological complex of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University».

References:

1. Bilik L. I. Pedagogical management of the formation of students' environmental responsibility / L. I. Bilyk / Collection of scientific works of the Donetsk State University of Management «State mechanisms for the management of nature use». – Vol. XII, № 181. – Series «Public Administration». – Donetsk, 2011. – P. 64-72.
2. Burovsky A. M. Evolution of Ecological Education / A. M. Burovsky / Ecology and Life. – 2006. – Extract 2, № 51. – P. 31-37.
3. Velcheva L. G. Professional training of students for environmental activity and formation of ecological culture of schoolchildren by means of educational ecological trail / L. G. Velcheva, T. V. Gerasko / Materials of the all-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation «Environmental Research in Higher Educational Institutions». – 2018. – Kherson: FOP Vishymyrsky V. S. – P. 242-245.
4. Ecological trail – one of the forms of environmental work: teaching method. manual / [Goncharenko G. E., Sovhira S. V., Tymets O. V., Kozinskaya I. P. etc.]. – K.: Interlinck, 2004. – 54 p.
5. Melash V. D. Formation of ecological culture of schoolchildren: teaching method. manual / V. D. Melash, L. G. Velcheva, V. V. Molodichenko. – Melitopol: View of «Melitopol», 2008. – 148 p.
6. Sovhira S. V. Theoretical and methodological foundations of the formation of the ecological outlook of future teachers in higher educational institutions: diss. doctor ped. sciences: 13.00.04 / Sovhira Svetlana Vasylivna. – Uman, 2009. – 567 p.
7. Sovhira S. V. Dynamics of psychological and pedagogical conditions of formation of the ecological world outlook of youth: science-method. manual / Svetlana Vasilyevna Sovhira. – Vinnitsa: Thesis, 2008. – 190 p.

4.3 Modern approaches to the professional training of future teaching engineers in the context of visualization of didactic material

Современные подходы к профессиональной подготовке будущих инженеров-педагогов в контексте визуализации дидактического материала

Мировая практика развития и использования информационно-коммуникационных технологий в системе инженерно-педагогического образования демонстрирует тенденцию к изменению традиционных форм организации образовательного процесса в условиях информационного общества. Актуальной проблемой сегодня является необходимость изменения парадигмы преподавания дисциплин компьютерного профиля. Изучение дисциплин компьютерного профиля осуществляется в условиях очень изменчивой предметной области и большого количества различных методов и инструментальных средств. Одним из главных принципов обучения становится высокий уровень абстрагирования учебного материала. Классические методики обучения дисциплин компьютерного профиля предусматривают лекционно-практическую форму обучения с преимущественно текстовыми дидактическими материалами, которые имеют низкий уровень абстрагирования по сравнению с использованием видеоматериалов. Учитывая вышеизложенное, проблема разработки научно обоснованной методики обучения компьютерных дисциплин с использованием видеоматериалов является актуальной.

Украинскими учеными достаточно освещены концептуальные основы процесса информатизации системы образования. Вопрос подготовки будущих инженеров-педагогов в условиях информатизации образования освещен в трудах А. Алексеевой, С. Гунько, Ю. Жука, Н. Кравченко, А. Майбороды, Е. Разинкиной, И. Смирновой, С. Тадиян, А. Трофимова, А. Шиман. Проблема формирования профессиональных навыков инженеров-педагогов исследовалась в работах Н. Апатовой, А. Ашерова, В. Быкова, Л. Бабенко, Л. Белоусовой,

Л. Горбатюк, Ю. Дорошенко, А. Ершова, Б. Житомирского, Н. Лазарева, В. Монахова, А. Пехоты, С. Ракова, В. Хоменко и других ученых [1-4].

Вопросу формирования компетенций по компьютерной графике посвящены труды А. Глазунова, А. Джеджулы, И. Нишак, М. Ожга, Л. Оршанского, С. Осташук, Н. Полищук, Г. Райковского, И. Савенко, И. Семенова, А. Слободянюк, Ю. Фещук, М. Юсуповой, Ю. Яворик и других ученых [5-9]. В диссертации А. Джеджулы определено, что особенностями графической деятельности являются: исследование объектов и явлений, абстрагирование от их свойств; накопление, хранение и передача информации об этих объектах и явлениях в графической форме [5].

Вопросам методики обучения компьютерной анимации посвящены статьи A. Fedorov, S. Park, Z. Liu [10-12]. В работе Z. Liu проведено исследование системы подготовки специалистов по анимации в высших профессиональных колледжах и указано, что существующий подход к их подготовке не удовлетворяет потребностям компьютерной индустрии, что неизбежно влечет за собой реформу профессионального обучения специалистов по анимации [12]. В статье А. Куценко сделан обзор компьютерных программ для создания анимации [13].

Вопросам теоретического обоснования, разработки и внедрения в учебный процесс электронных образовательных видеоресурсов посвящены работы Я. Глинського, В. Лазаренко, Д. Тарасова, Д. Федасюка [14-17].

Анализ этих работ показал, что несмотря на высокую публикационную активность по вопросам профессиональной подготовки студентов и использования видеоматериалов, раскрывающих их техническую составляющую и обосновывающих экономическую и педагогическую целесообразность использования, недостаточно изученной является проблема использования видеоматериалов в процессе профессиональной подготовки будущих инженеров-педагогов и определения особенностей и разработки научно обоснованной технологии обучения компьютерной анимации с использованием видеоматериалов.

В современных условиях повышение общественных требований к уровню профессионализма и конкурентоспособности будущих специалистов приводит к необходимости пересмотра современной системы высшего образования. Поиск новых подходов к организации учебного процесса становится актуальной значимой педагогической задачей. Одним из альтернативных направлений ее решения является изменение подхода к профессиональной подготовке будущих инженеров-педагогов в педагогическом университете в контексте визуализации дидактических материалов.

Итак, современными мировыми тенденциями развития информатизации образования являются: создание единого образовательного пространства; активное внедрение новых средств и методов обучения, ориентированных на использование информационных технологий; синтез средств и методов традиционного и компьютерного обучения; создание системы опережающего образования; возникновение нового направления деятельности преподавателя – разработка информационных технологий обучения и программно-методических комплексов; изменение содержания деятельности преподавателя: с «репродуктора» знаний к разработчику новой технологии (что с одной стороны, повышает его творческую активность, а с другой – требует высокого уровня технологической и методической подготовки); формирование системы непрерывного обучения как универсальной формы деятельности, направленной на постоянное развитие личности в течение всей жизни.

Информатизация образования требует внедрения в высшее образование инновационных по содержанию методов, средств и форм профессиональной подготовки будущих специалистов новой формации, создание мощной информационной инфраструктуры в высших учебных заведениях с развитой информационно-коммуникационной учебной средой, внедрение Интернет-технологий, электронного обучения, коммуникационных сетей (глобальных, национальных, локальных).

Информационно-коммуникационные технологии в учебном процессе является составной частью педагогических технологий, требуют от

преподавателей усовершенствования профессиональной подготовки и позволяют повысить качество обучения студентов с учетом их индивидуальных психологических и физиологических особенностей.

Информационно-коммуникационные технологии являются отличительной чертой современных педагогических технологий. Обобщая определения педагогических технологий (В. Беспалько, И. Волков, В. Монахов, В. Сластенин, Б. Гершунский), можно утверждать, что педагогическая технология является системной целостностью методов и средств, направленных на гарантированное достижение дидактических целей, развитие личности студента, и через это – на формирование его интеллектуального, поведенческого и профессионального статусов.

В современном понимании, информационная образовательная технология – это педагогическая технология, использующая специальные способы, программные и технические средства (кино, видео, аудиосредства, компьютеры, телекоммуникационные сети) для работы с информацией. Основные информационные технологии, используемые в процессе преподавания, можно разделить на три категории: интерактивные (аудиовизуальные носители); компьютерное обучение (включая средства мультимедиа); средства телекоммуникации (видеоконференции, форумы и т.д.).

Технологии обучения, основанные на информационно-коммуникационных технологиях дают возможность сочетать процессы изучения, закрепления и контроля усвоения учебного материала, которые при традиционном обучении чаще всего являются разорванными; в большей степени индивидуализировать процесс обучения, уменьшая фронтальные виды работ и увеличивая долю индивидуально-групповых форм и методов обучения; способствуют повышению мотивации к обучению, развитию креативного мышления; позволяют экономить учебное время; интерактивность и мультимедийная наглядность способствует лучшему представлению, и, соответственно, лучшему усвоению информации. Вместе с тем, они не вытесняют традиционные методы и приемы, а позволяют приблизить методику обучения к

требованиям современности. С этой целью осуществляется расширение использования в образовательной области информационных образовательных технологий, базирующихся на современной компьютерной базе, интерактивных методах: компьютерные обучающие программы, технические средства обучения на базе аудио-видеотехники, дистанционные средства обучения, телеконференции.

Среди средств обучения мультимедийные занимают важное место в профессиональной подготовке будущих специалистов. Мультимедийные средства обучения— это комплекс аппаратных и программных средств, позволяющих пользователю общаться с компьютером, используя различные, естественные для себя среды: графику, гипертексты, звук, анимацию, видео. Мультимедийные системы предоставляют пользователю персонального компьютера такие виды информации: текст, изображения, анимационные картинки, аудио комментарии, цифровое видео. Технологии, которые позволяют с помощью компьютера интегрировать, обрабатывать и одновременно воспроизводить различные типы сигналов, различные среды, средства и способы обмена информацией, называются мультимедийными.

Существуют различные способы применения средств мультимедиа в учебном процессе, среди которых: использование электронных лекторов, тренажеров, учебников, энциклопедий; разработка ситуационно-ролевых и интеллектуальных игр с использованием искусственного интеллекта; моделирование процессов и явлений; обеспечение дистанционной формы обучения; проведение интерактивных образовательных телеконференций; построение систем контроля и проверки знаний и умений студентов (использование контролирующих программ-тестов); создание и поддержка сайтов учебных заведений; создания презентаций учебного материала; осуществление проектной и исследовательской деятельности студентов и тому подобное.

Нужно подчеркнуть, что использование средств мультимедиа, в том числе видеоматериалов в образовательном процессе способствует: повышению

мотивации студентов к обучению; реализации социальной цели, а именно – информатизации общества; интенсификации процесса обучения; развитию личности студента; развитию навыков самостоятельной работы с учебным материалом; повышению эффективности обучения за счет его индивидуализации.

Техническими преимуществами применения видеоматериалов является скорость, маневренность, оперативность, возможность просмотра и прослушивания фрагментов и другие мультимедийные функции; дидактическими – интерактивность занятий (создание эффекта присутствия, ощущение подлинности, реальности событий, интерес, желание узнать и увидеть больше).

Целью использования видеоматериалов в профессиональной подготовке инженеров-педагогов является: повышение качества обучения за счет интенсификации учебного процесса; активизации работы студентов; реализация таких педагогических принципов как научность и доступность, системность и последовательность, индивидуальный, дифференцированный, личностно-ориентированный подход.

Достижения вышеуказанной цели будет осуществляться на основе реализации системы принципов, которые тесно связаны между собой и образуют единую систему, призванную обеспечить достижение поставленных целей. В то же время можно выделить принципы, играющие ведущую роль в использовании видеоматериалов в профессиональной подготовке инженеров-педагогов. Следует отметить, что система принципов допускает включение новых принципов и переосмысления уже существующих.

Подробно остановимся на принципах, наиболее важных для использования видеоматериалов в профессиональной подготовке инженеров-педагогов.

Принцип индивидуализации обучения предполагает, что усвоение учебного материала, темп овладения им и прочность зависят не только от деятельности преподавателя, но и от познавательных возможностей и

способностей студентов, обусловленных особенностями восприятия, памяти, мыслительной деятельности, физическим развитием.

Принцип наглядности заключается в компьютерной визуализации учебной информации.

Принцип доступности заключается в необходимости соответствия содержания, методов и форм обучения особенностям студентов и уровню их развития. Среди основных положений данного принципа выделяют следующие: необходимость совпадения темпа сообщения информации преподавателем и скорости усвоения этой информации студентами; ориентация студентов, прежде всего, на понимание изучаемого материала, а не на запоминание; движение «от простого к сложному», «от близкого к далекому», «от легкого к трудному», «от известного к неизвестному» и другие.

Принцип избыточности подразумевает заведомо избыточное количество задач, которые не могут быть выполнены только в определенное время. Избыточность является необходимым условием организации учебной деятельности в аудитории, имеет разный уровень подготовленности по предмету: в зависимости от уровня подготовленности студента преподаватель имеет возможность предложить ему задание того или иного уровня сложности. Кроме того, избыточность обеспечивает большое количество дополнительных задач, которые можно рекомендовать студентам для самостоятельной работы. Однако значительная часть задач должна быть выполнена всеми студентами.

Принцип обратной связи предусматривает обязательную реакцию на действия студента при различных видах учебной деятельности (например, исправление ошибок и т.д.).

Принцип интерактивности является одним из ведущих. Он заключается во взаимодействии двух и более сторон. Интеракция происходит с помощью информационно-коммуникационных технологий и предполагает общение нескольких коммуникантов. Реальное общение осуществляется с помощью форм телекоммуникации (электронная почта, чат, форум, Skype) и на платформах социальных сервисов (блоги, вики, подкасты и др.).

Принцип сознания относится к числу ведущих дидактических принципов, реализуемых на занятиях. Реализация данного принципа в обучении означает сознательное отношение студентов к самому процессу обучения, предполагает овладение приемами самостоятельной работы.

Принцип активности предполагает речевую активность студентов в процессе обучения, что означает напряженность психических процессов в деятельности студента, касающиеся внимания, мышления, памяти. Основными источниками активности есть цели, мотивы, желания и интересы. Для их поддержки используются различные приемы обучения, в том числе задания проблемного характера, средства наглядности. Знания, умения и навыки формируются в процессе активной мыслительной работы студентов.

Указанные методические принципы отражают различные аспекты учебного процесса и различные области применения (Табл. 1).

Выбор формы обучения студентов зависит от дидактической цели, содержания учебного материала, а также от уровня педагогической культуры преподавателя и состояния учебно-методической базы высшего учебного заведения. В свою очередь, форма организации обучения детерминирует выбор дидактических методов. Рассмотрим основные формы организации учебно-воспитательного процесса с использованием видеоматериалов.

Таблица 1. Методические принципы и сферы их реализации

<i>Принципы</i>	<i>Сфера реализации</i>
Индивидуализации	При отборе видеоматериала для учебных целей
Наглядности	При отборе видеоматериала для лекционных занятий и для самостоятельной работы студентов
Доступности	При разработке видеоматериала для учебных целей
Избыточности	При отборе видеоматериала для учебных целей
Обратной связи	При разработке методики использования видеоматериалов на лекционных занятиях с непосредственным общением с коммуникантами
Интерактивности	При разработке методики с использованием систем управления обучением (Moodle)
Сознания	При разработке заданий для самостоятельной работы
Активности	При отборе видеоматериала для активизации целей, мотивов, желания и интересов

Лекция – методологическая и организационная основа для всех учебных занятий (методологическая, так как вводит студента в науку в целом, придает учебному курсу концептуальности; организационная – потому что остальные формы учебных занятий чаще всего опираются на неё содержательно и тематически). Для лекции характерны большой объем учебного материала, фундаментальность, сложность логических построений, доказательств и обобщений. На лекциях студенты получают установку и направление для дальнейшей самостоятельной работы.

Анализ качества и эффективности образовательного процесса с использованием видеоматериалов проведенный в исследовании В. Лазаренко, в котором были использованы данные воздействия стимула на электроэнцефалографию человека и достоверно установлено, что фактическое присутствие лектора в аудитории значительно повышает эффективность усвоения содержания предлагаемой видео-лекции [17].

При использовании видеоматериалов на лекционных занятиях необходимо учитывать особенности интеллектуальной деятельности человека. Когда доминирует левое полушарие, то результаты умственной деятельности могут быть вербализованы и осознаны. Когда доминирует правое, мыслительный процесс, развиваясь имманентно, не может быть осознан и вербализован. И только, когда снова доминирует левое, возникает ощущение внезапности полученного результата [18, 19].

Таким образом структура лекционного материала должна обеспечивать циклический переход от зрительных образов к их словесно-знаковым аналогам и снова к образам.

Практические рекомендации по организации лекционных занятий с использованием видеоматериалов такие:

- при использовании на лекционных занятиях видеоматериалов нужно учитывать, что одновременно могут восприниматься только два канала восприятия информации (вербальный и невербальный), поэтому используются

видеоматериалы со звуком или, при необходимости комментариев лектора, без звука;

- оптимальная продолжительность учебных видеоматериалов 15-20 минут

- структура лекционного материала должна обеспечивать циклический переход от видеоматериалов к их словесно-знаковым аналогам и снова к видеоматериалам.

Видеоматериалы могут быть двух типов: готовые видеоматериалы (фрагменты из фильмов, научно-познавательных программ, лекции из образовательных сетевых ресурсов) и авторские.

При использовании видеоматериалов первого типа, педагогу нужно лишь подобрать фрагменты видео, которые подходят по смысловому содержанию занятия и изучаемого материала, создавать видео самому не нужно. Педагог подбирает или разрабатывает сами упражнения и задания, которые выполняются студентами до, вовремя или после просмотра видео фрагмента. Упражнения могут быть индивидуальными, с разной степенью сложности, что обеспечивает индивидуальный и дифференцированный подходы в обучении, групповыми, когда соревновательный момент подталкивает студентов к более активному участию в занятии.

Второй тип видеоматериалов требует от преподавателя специальной подготовки. Он трудоемкий, но данный вид работы оправдывает себя, потому что, учитываются оптимальное соотношение времени просмотра, объема материала и качества.

Использование видеоматериалов мотивирует студентов на изучение материала нестандартным подходом подачи, повышается интерес к занятию, на занятии чувствуется эмоциональный комфорт.

Еще одной отличительной чертой использования видеоматериалов является возможность изучения материала студентами самостоятельно в любом месте и в удобное время.

Опишем более подробно опыт обучения дисциплине «Компьютерная анимация» будущими инженерами-педагогами Бердянского государственного педагогического университета с использованием видеоматериалов.

Целью дисциплины «Компьютерная анимация» является усвоение знаний по компьютерной анимации и формирование умений создавать векторную 2D анимацию. Дисциплина «Компьютерная анимация» имеет практическую направленность и изучается с применением программы Synfigstudio.

Классическая лекционная форма не имеет надлежащего уровня абстрагирования, необходимого для успешного овладения знаниями по созданию векторной 2D анимации. Использование видеоматериалов дает возможность наглядного представления динамических объектов, которые изучаются.

При выборе средств для создания видеоматериалов мы руководствовались следующими критериями: форматы записи видео, режимы записи, возможность публикации в сети, вспомогательные эффекты, тип распространения.

Анализ возможностей программ для записи видео с экрана (Bandicam; CamStudio; BB FlashBack; MovaviScreenCaptureStudio; UvScreenCamera) приведенный в Таблице 2 показывает, что каждая из этих программ имеет свои особенности для создания видеоматериалов.

Таблица 2. Сравнение возможностей программ для записи видео с экрана

<i>Программы для записи видео</i>	<i>Форматы записи</i>	<i>Режимы записи</i>	<i>Возможность публикации в сети</i>	<i>Вспомогательные эффекты</i>	<i>Тип распространения</i>
Bandicam	.avi, .mp4	Окно, регион, полный экран, фиксированный регион	–	+	Платное (пробный период)
CamStudio	.avi, swf	Окно, регион, полный экран, фиксированный регион	–	+	Бесплатное
BB FlashBack	.avi, .mpeg4, .wmv, .gif, .flash, MS Powerpoint, .exe	Окно, регион, полный экран	+	+	Платное (пробный период)
MovaviScreen CaptureStudio	.avi, .wmv, .mov, .vob, .dat, .mkv, .webm, .mpeg, .mp4, .flv,	Окно, регион, полный экран	+	+	Платное (пробный период)
UvScreenCamera	.avi, swf, .flv, .exe, .gif	Окно, регион, полный экран	+	+	Платное (пробный период)

Для визуализации дидактических материалов по дисциплине были разработаны видеоматериалы, демонстрирующие этапы работы в программе Synfigstudio. Каждый видеоматериал длится не более двадцати минут.

Содержание видеоматериалов следующее:

1. Способы анимации. Цель: рассмотреть основные способы анимации, ознакомиться с историей расчета и понятиями фазы (промежуточная, крайняя, средняя, ключевая).
2. Создание фона. Цель: научиться создавать персонажа различными способами (сканирование, рисование и др.), а также уметь их редактировать.
3. Создание фона. Цель: научиться создавать фоновое изображение, согласно условиям типографики. Ознакомиться с теорией цвета.
4. Основы движения персонажа. Цель: научиться способам планирования ходьбы, создания подскоков при ходьбе, анимация движений верхних и нижних конечностей.
5. Активные движения персонажа. Цель: научиться применять схемы бега, получить навыки создания анимации бега, прыжков, прыжков в процессе бега.
6. Мимика лица. Цель: научиться создавать эмоции на лице персонажа, добавлять гибкость в мимике.
7. Анимация изображения животного. Цель: ознакомиться с движениями животных. Научиться использовать базовую модель ходьбы животного.
8. Анимация эффектов. Цель: научиться создавать эффекты окружающей среды (огонь, воду, ветер, дождь и др.).
9. Работа со звуком. Цель: научиться озвучивать и синхронизировать изображения со звуком.
10. Сценарий. Цель: научиться стратегии разработки сюжета, монтажа и логическому завершению проекта.

Разработанные видеоматериалы можно использовать для демонстрации непосредственно на аудиторных занятиях, для закрепления изученного материала и для самостоятельного изучения программы Synfigstudio.

Таким образом, обеспечение качества профессиональной подготовки будущих инженеров-педагогов в высших учебных заведениях обусловлено выбором соответствующих образовательных технологий. Визуализация дидактических материалов является необходимым условием обучения дисциплинам компьютерного профиля. Использование видеоматериалов в учебном процессе имеет значительный потенциал и способствует повышению эффективности обучения, гарантирует качественную подготовку будущих инженеров-педагогов и придает дополнительный эмоциональный и интеллектуальный стимулы для обучения.

Литература:

1. Ашеро́в А. Т., Горбату́к Л. В. Организация самостоятельной работы будущих инженеров-педагогов компьютерного профиля: состояние проблемы // Проблемы інженерно-педагогічної освіти. – 2008. – №. 20. – С. 84-93.
2. Алексее́ва Г. М. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в процесі професійної підготовки студентів педагогічних вузів // Актуальні питання природничо-математичної освіти. – 2014. – № 3. – С. 184-191.
3. Кравченко Л. М., Кравченко Н. В. Стратегії інженерно-педагогічної освіти в контексті інтеграції в європейський простір // Зб. наук. праць БДПУ (Педагогічні науки). – 2010. – № 2. – С. 113-118.
4. Kravchenko N. V., Alyeksyeyeva H. M., Gorbatyuk L. V. Curriculum Optimization by the Criteria of Maximizing Professional Value and the Connection Coefficient of Educational Elements, Using Software Tools: (ICTERI 2018: 14th International conference on ict in education, research, and industrial applications) [Електроний ресурс] (Kyiv, Ukraine, May 14-17, 2018) / Nataliia Kravchenko, Hahha Alyeksyeyeva, Larysa Gorbatyuk // CEUR Workshop Proceedings – 2018. – Vol. 1– pp. 365-378.
5. Джеджула О. М. Теорія і методика графічної підготовки студентів інженерних спеціальностей вищих навчальних закладів: Автореф. дисерт. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / О. М. Джеджула; ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2007. – 42 с.
6. Глазунова О. Г. Методика навчання майбутніх фахівців аграрного профілю засобами комп'ютерної графіки закладів: Автореф. дисерт. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / О. Г. Глазунова; К.: НАУ, 2003.
7. Нищак І. Д. Методична система навчання інженерно-графічних дисциплін майбутніх учителів технологій: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 "Теорія та методика навчання (технічні дисципліни)" / Нищак Іван Дмитрович; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; [Дрогобицький держ. пед. ун-т ім. Івана Франка]. – Київ, 2017. – 42 с.
8. Нищак І. Д., Моштук В. В. Комп'ютерна графіка. Навч. посібник для вищих педагогічних навчальних закладів. – Дрогобич: РВВ ДДПУ ім. І.Франка, 2007. – 352 с.
9. Ожга М. М. Проблеми графічної підготовки майбутніх інженерів-педагогів у наукових дослідженнях / М. М. Ожга // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2012. – №. 34-35. – С. 226-233.
10. Park S. Reviewing Educational Methodology in the Domain of Animation at the Smart Media Era // TECHART: Journal of Arts and Imaging Science. – 2015. – Т. 2. – №. 4. – С. 32-37.
11. Fedorov A. Media educational practices in teacher training. – 2015.

12. Liu Z. Research on the Curriculum System Construction Plan for Animation Design and Production of Specialty in High Vocational Colleges // 2016 2nd International Conference on Social Science and Technology Education (ICSSTE 2016). – Atlantis Press, 2016.
13. Куценко А., Куценко А. Огляд сучасних програм комп'ютерної анімації // Научная деятельность как путь формирования профессиональных компетентностей будущего специалиста. – 2018. – С. 21-23.
14. Тарасов Д. Організація проведення відеолекцій у системах дистанційного навчання / Тарасов Д., Коваль З. // Information, communication, society (ICS-2017) 18-20 May 2017, Slavske, Ukraine. – 2017. – С. 349-350.
15. Федасюк Д. Розроблення і використання електронних освітніх відеоресурсів: від відеоелементів до відеокурсів / Д. Федасюк, Я. Глинський, В. Ряжська // Редакційна колегія. – 2018. – С. 55-60.
16. Глинський Я. М., Федасюк Д. В., Ряжська В. А. Розроблення і використання електронних відеоресурсів навчального призначення // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2017. – №. 58, вип. 2. – С. 67-78.
17. Лазаренко В. А. Технология оценки эффективности видеолекции // Профессиональное образование в России и за рубежом. – 2018. – №. 1 (29).
18. Костандов Э. А. Механизмы деятельности мозга человека. Ч. 1. Нейрофизиология человека // Ред. Н. П. Бехтерева.—Л.: Наука. – 1988. – С. 491-526.
19. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. / Грановская Р. М. – Л., 1988. – 564 с.

4.4 Technologies of management of socio-psychological processes in theory and practice

Технології управління соціально-психологічними процесами в теорії та практиці

В умовах становлення ринкової економіки в Україні, особливого значення набувають питання практичного використання сучасних форм управління персоналом, які б дали змогу підвищити соціально-економічну ефективність будь-якого підприємства чи організації. Нова парадигма спонукає до створення новітніх технологій управління, оскільки старі виявились неефективними.

Здатність працювати в умовах постійної зміни ринкового середовища, використовувати весь арсенал сучасних методів і форм управління та досягати запланованої мети – головні відмітні риси ефективного адміністрування. Менеджер нового типу повинен мати досвід у налагодженні стабільних економічних процесів, які характеризують діяльність установи в ринкових умовах. Саме за таких умов самоорганізація персоналу стає постійною рисою її діяльності щодо досягнення цілей організації та свідченням високого рівня менеджменту.

У новій парадигмі управління (Балабанова Л. В., Васіна А. Ю., Гірняк О. М., Кривокульська Н. М., Крушельницька О. В., Кузьмін О. Є., Лазановський П. П., Мельник А. Ф., Мельник О. Г., Сардак О. В., Хміль Ф. І. та ін.) особлива увага приділяється людському, або соціальному, аспекту управління: менеджмент спрямований на людину, на те, щоб об'єднати людей. Менеджмент не відокремлений від культури, він ґрунтується на чесності та довірі людей, формує комунікаційні зв'язки між ними і визначає індивідуальний внесок кожного працюючого в загальний результат.

Світовий досвід управління організаціями, а саме представники класичних теорій – Ф. Тейлор, А. Файоль, Г. Емерсон, М. Вебер, теорій людських відносин – Е. Мейо, К. Арджеріс, Р. Блейк, теорій людських ресурсів – А. Маслоу,

Ф. Герцберг, Д. Мак-Грегор переконує, що вирішальним чинником їх стабільного і тривалого функціонування є високоякісний менеджмент у широкому розумінні та менеджмент персоналу зокрема.

Метою статті є розкриття деяких технологій управління соціально-психологічною підсистемою структурного підрозділу освітньої організації.

Сукупність усіх складових процесів управління і керівництва, пов'язаних з людськими відносинами і вирішенням проблем, що виникають між людьми в організації, становить її соціально-психологічну підсистему, яка у свою чергу включає такі підсистеми, як "людина – техніка (технологія)", "людина – колектив", "людина – людина"[4, с. 68].

У контексті дослідження соціально-психологічної підсистеми вагоме місце належить організаційній поведінці – міждисциплінарній галузі знань, пов'язаної з вивченням людських установок, поведінки і трудової діяльності в організаціях. Вона об'єднує в собі основні положення, які є базовими для багатьох наук, що пов'язані із психологією. Це і психологія управління, соціальна, педагогічна, організаційна психологія, окремі аспекти соціології, організації виробництва, етику, психолого-управлінське консультування і, закономірно, теорію менеджменту.

Надзвичайно важливо для організації на науковому та правовому рівні врегульовувати міжособистісні стосунки, оскільки виникнення конфліктів і непорозуміння між працівниками можуть зашкодити досягненню поставлених цілей і порушити її стратегічні плани. Тому для керівника важливою має бути інформація про поведінку людей та її причини.

Мотивація людей до праці може здійснюватися при допомозі соціально-психологічних методів. Під ними, згідно з узагальненням наукових джерел, слід розуміти прийоми та способи використання особливостей діяльності та поведінки людей шляхом активізації почуттів, уваги, свідомості, ціннісних орієнтацій. Не менш важливими є підсилення прояву їх позитивної спрямованості, здібностей до праці з метою досягнення ефективності їх професійної діяльності. Все це може бути умовами оптимального соціально-

психологічного клімату, які спрямовані на задоволення потреб працівників, які необхідно враховувати і сприяти їх задоволенню.

У сучасних умовах актуалізується важливість вмілого управління соціально-психологічною підсистемою організації. Все більше і більше підприємств і організацій виходять на новий рівень організації виробничого процесу. Зауважимо, що під технологіями управління соціально-психологічними процесами слід розуміти сукупність процедур в рамках виконання функцій управління даною системою. Це стосується технологій, пов'язаних із прийомом на роботу, проведенням кадрової політики, політики розвитку персоналу, психологічного керівництва людськими ресурсами організації, соціального розвитку колективу та інших.

Особливо гостро стала відчуватися потреба в професіоналізації управлінської діяльності у сфері освіти в останнє десятиріччя. Оптимізація роботи закладів та установ, всієї системи освіти потребує вдосконалення керівництва на всіх ланках у напрямі його гуманізації та демократизації. Це і зумовлює актуальність дослідження діючих технологій управління соціально-психологічною підсистемою структурного підрозділу закладу вищої освіти (ЗВО).

Сьогодення освітньої системи України в умовах становлення та розвитку ринкової економіки акцентує увагу на особистісному аспекті професіоналізації управлінської діяльності. Одним з істотних важелів підвищення професійної культури управління в освіті є забезпечення високого рівня психологічної компетентності керівних кадрів освіти.

Заклад вищої освіти, який безпосередньо формує людський капітал суспільства, відіграє одну з найважливіших ролей у формуванні та розвитку інтелектуального капіталу. Головне завдання – підготувати фахівців, здатних і бажаючих створювати й сприймати зміни й нововведення. Саме здатність ефективно продукувати нові сучасні знання, доносити їх до споживачів, формувати нові генерації висококваліфікованих фахівців і адаптувати їх до

мінливих вимог ринку визначають конкурентоспроможність національної системи освіти і конкретних вишів [2].

Сучасний динамічний світ висуває жорсткі вимоги до закладів освіти. Нові педагогічні управлінські інновації, які з'являються дають можливість якісно їх перетворювати. Разом з тим управлінські завдання стають складнішими, а тому вимагають аби способи їх вирішення були новими та науково-обґрунтованими. На державному рівні орієнтиром для розбудови національної системи вищої освіти є Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [3].

Як показав аналіз літератури, ідеї про системний підхід до дослідження проблем управління в освіті знайшли своє обґрунтовування і розвиток в психолого-педагогічних працях В. У. Агеєвца, О. С. Анісімова, Д. М. Гвішиані, В. С. Лазарева, М. М. Поташника та ін. Велике коло різноманітних питань управління закладами освіти різних типів та функціонування їхніх підрозділів та різних ланок добре висвітлено в працях вітчизняних дослідників: О. І. Бугайова, П. І. Дробязко, Л. І. Калініної, Л. М. Карамушки, Н. Л. Коломінського, М. П. Легкого, В. М. Мадзігона, В. І. Маслова, В. В. Олійника, В. М. Оржеховської, В. Ф. Паламарчук, В. В. Сгадової, М. Д. Ярмаченка та багатьох інших учених і практиків України [1, с. 41].

Освітня діяльність, освітня свідомість та освітні структури – це складові частини менеджменту освіти. Вони тісно пов'язані із різними сферами суспільства: соціальною, економічною, політичною, науковою та ін. Перебуваючи у тісному зв'язку, формують освітню сферу, яка є об'єктом менеджменту освіти.

Розглядаючи менеджмент, як одну із складових успішного бізнесу, його мета у системі вишу полягає в тому, аби освітні послуги були якомога якіснішими і могли забезпечити стійку лідерську позицію ЗВО. Враховуючи дані умови актуальним є проаналізувати стан та перспективи підсилення чинників, що визначають особливості психологічних та соціально-психологічних відносин у структурному підрозділі закладу з метою визначення

його сильних та слабких сторін в тих умовах економіки, в яких відбувається його становлення. Важливо розробити дієві рекомендації, враховуючи перспективи розвитку, мета яких підсилити конкурентні позиції ЗВО на ринку освітніх послуг.

Для з'ясування особливостей управління соціально-психологічними процесами на практиці, нами було проведено дослідження структурного підрозділу педагогічного закладу вищої освіти, метою якого було вивчення соціально-психологічного клімату колективу. Об'єктом дослідження був структурний підрозділ вишу.

Місією досліджуваного освітнього закладу загалом, та його структурних підрозділів зокрема, є соціальні питання, які спрямовані на підвищення освітнього рівня населення. Важлива мета при наданні та реалізації освітніх послуг підготувати молодих людей, компетентних спеціалістів, які швидко оволодівають сучасними педагогічними та інформаційними технологіями, що забезпечить підвищення якості початкової, середньої та вищої освіти в період коли наука стрімко розвивається. Саме такі фахівці сьогодні потрібні суспільству.

Одним із найважливіших стратегічних завдань досліджуваного вишу та, зокрема, структурного підрозділу є забезпечення якості підготовки фахівців на рівні міжнародних вимог. Тому діяльність адміністрації університету, підпорядкована якісній підготовці випускників, які могли б бути конкурентоздатні на ринку освітніх послуг відповідно до стандартів європейського простору вищої освіти. Крім того, навчальний заклад формує своє власне освітнє середовище й культуру організації навчання та оцінювання навчальних досягнень студентів.

З метою фахового оволодіння певними спеціальностями, компетентностями та спеціалізаціями, університет створює для випускників умови аби вони впевненіше почували себе на ринку праці. Звісно, можливість забезпечити саме такі умови з'являється за умови грамотного управління персоналом в межах організаційних структур, який передбачає систематичний

та планомірний вплив на стосунки між членами колективу організації та їх поведінку.

Вибираючи управлінський стиль та методи менеджменту через механізми взаємодії принципів та засобів управління, ці структури сприяють цілеспрямованому та ефективному управлінню персоналом та всією освітньою організацією. У колективі закладу вищої освіти об'єднуються всі студенти, педагоги та працівники. Саме тому особовий склад ЗВО – це єдність окремих колективів: студентського, викладацького, навчально-допоміжного та технічного персоналу. Ці системи, зрозуміло, є відмінними, але спільним для них є факт присутності людини в процесі управління. Саме особистісна складова є тією психологічною компонентою, що вносить індивідуальне забарвлення у діяльність.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства суттєво змінюються нормативні вимоги до керівників ЗВО, до їх фахової компетентності, здатності орієнтуватися у зростаючих інформаційних потоках, вміння використовувати засоби діалогічного спілкування. Важливо аби керівник зумів створити працездатний, професійний колектив із людей, які дотримуються різних принципів та цінностей. Завдання керівника здійснювати перспективне та поточне планування, професійно впливати на ефективність використання необхідних ресурсів, враховувати моральні цінності працівників та багато іншого.

Трансформаційні процеси, які відбуваються сьогодні в Україні, вимагають нових підходів до управління ЗВО, з метою забезпечення їх високої ефективності та конкурентоздатності. Один із таких підходів полягає у врахуванні керівниками університетів особливостей організаційної культури організації та визначенні соціально-психологічних засад її формування. Це є один із чинників, який позитивно чи негативно впливає на специфіку психологічних та соціально-психологічних відносин у структурному підрозділі закладу вищої освіти.

Організаційна культура (що розглядається як важлива складова структури та діяльності організації) являє собою сукупність визначених та встановлених в організації цілей, цінностей, норм, правил поведінки та санкцій, які суттєво впливають на ефективність діяльності університету та міжособистісні стосунки працівників. Варто пам'ятати, що управлінська підсистема вишу являє собою спільну діяльність великої групи ієрархічно взаємопов'язаних керівників. На ефективність спільної взаємодії впливають такі чинники, як правові повноваження керівників, особливості стимулювання праці, особистісні взаємостосунки, статевовікові відмінності тощо. За умови недосконалості механізмів взаємозв'язку виникають непорозуміння, конфлікти, психологічні бар'єри.

Як вже зазначалось раніше, важливим стратегічним ресурсом організації є корпоративна культура. Концептуальною основою корпоративної культури організації є переконання та цінності працівників, взаємовідносини між ними та зовнішнім світом. Старі цінності – жорстка дисципліна, ієрархія, результат будь-якою ціною змінюються новими – орієнтація на потреби, творчість, креативність, компетентнісний підхід, самореалізація особистості. Саме корпоративна культура надає сенс діяльності людей, наповнює її змістом, стимулює суб'єктність та нові ідеї.

Також керівництво вишу, структурних підрозділів намагається регулювати кількість працівників з різними мотивами трудової діяльності. Взагалі оптимальна модель виробничого колективу передбачає поєднання людей з урахуванням їх сумісності.

Особливість психологічної сумісності полягає в тому, що контакт між людьми опосередкований їхніми діями і вчинками, думками і оцінками. “Сумісність”, “гармонізація”, “узгодженість” – поняття, які описують одне й те саме явище – оптимальне поєднання властивостей учасників, яке забезпечує ефективне їх існування. Психологічна сумісність цікавить нині й керівників структурних підрозділів організації – усіх, хто пов'язаний із людськими колективами, що виконують певне конкретне завдання.

Від психологічної сумісності людей, що виконують спільну діяльність, значною мірою залежить ефективність функціонування формальної групи, перед якою стоять навчально-виховні завдання і яка пов'язана безпосередніми відносинами з іншими групами. Практична реалізація механізмів управління персоналом у закладі вищої освіти характеризується певними особливостями, що обумовлені організаційно-правовою формою цієї організації, змістом її діяльності і статусом її працівників (викладачів, обслуговуючого персоналу).

Елементи механізму управління персоналом ЗВО відображаються в таких документах: статут (положення) вишу; правила внутрішнього трудового розпорядку; колективний договір; штатний розпис організації; положення про оплату і преміювання праці; положення про підрозділи; контракт працівника; посадові інструкції; моделі робочих місць; регламенти управління, які розробляються на основі положень базових законодавчих актів.

Згідно з інструктивним листом Міністерства освіти і науки України штатний розпис ЗВО встановлюється відповідно до затвердженої структури (факультет, філіал, навчально-консультативний центр, кафедра, управління, відділ) за категоріями персоналу: професорсько-викладацький персонал; навчально-допоміжний персонал; адміністративно-управлінський персонал; інший обслуговуючий персонал. Управління персоналом у ЗВО, що аналізується, здійснюється в межах організаційних структур.

Для відображення структурних взаємозв'язків основних рівнів та підрозділів університету, їх підпорядкованості, які змушені будувати свою діяльність на постійному впровадженні новітніх технологій, ефективною є лінійно-штабна структура, котра передбачає створення поліфункціональних штабів на рівні лінійних керівників, що забезпечує концентрацію зусиль для вирішення конкретних управлінських завдань.

У контексті проблеми, що розглядається актуальним є питання діагностики соціально-психологічного клімату колективу як індикатора коректного управління. Зміст та особливості соціально-психологічного клімату можна діагностувати за допомогою спеціальних діагностичних методів та методик.

Завдання, що стоять перед психодіагностичними методами, не обмежуються кваліфікацією вивченого явища, обов'язковим є його інтерпретація. Для вирішення конкретних завдань оцінки соціально-психологічного клімату в структурному підрозділі досліджуваного вишу було використано комплекс діагностичних методик. Зокрема, за опитувальником «Пульсар», розробленим Л. Г. Почебут, оцінювалась якість організації в якій працюють досліджувані. Визначалась стратегія розвитку організації в результаті вивчення зовнішнього оточення і можливих внутрішніх перспектив її діяльності з урахуванням непередбачених обставин. Вони полягають у встановленні довгострокової орієнтації організації на будь-який вид діяльності і заняття відповідного або планованого положення як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку, детальне вивчення сфер в яких працює колектив, а саме: підготовленість до діяльності, спрямованість, організованість, активність, згуртованість, інтегральність, референтність.

В залежності від сукупної картини отриманих середніх можна дати змістовний опис досліджуваної групи, визначити рівень її розвитку (зрілості). Проаналізуємо окремі результати дослідження.

Середня оцінка за даним опитувальником становить 9 балів. Це свідчить, що група достатньо зріла, здатна виконувати виробничі завдання, проте відносини між колегами не є на достатньо хорошому рівні. Показники згуртованості, інтегральності, референтності отримали найнижчі показники (5; 6,5 балів відповідно). Це може свідчити про те, що респонденти піклуються лише про власну роботу, ігноруючи людських фактор. Звичайно, спостерігається високий фактор досягнення успіху, виконання поставлених завдань, висока мотивація. Даний колектив не зможе працювати в такому ритмі постійно, оскільки взаємовідносини між колегами є невід'ємною частиною трудових колективів (Рис. 1).

Відповідно помітно, що найвищу кількість балів має спрямованість групи (11 балів). Це свідчить про те, що даний колектив має спільну мету, яка об'єднує кожного учасника групи. Вироблені певні правила, стратегії поведінки

роботи в напружених ситуаціях. Колектив має чітку загальну для всіх мету, яка усвідомлюється і розуміється кожним як власна. Уданому підрозділі високо оцінюється принциповість, чесність і безкорисливість. Високо цінуються професійні якості.

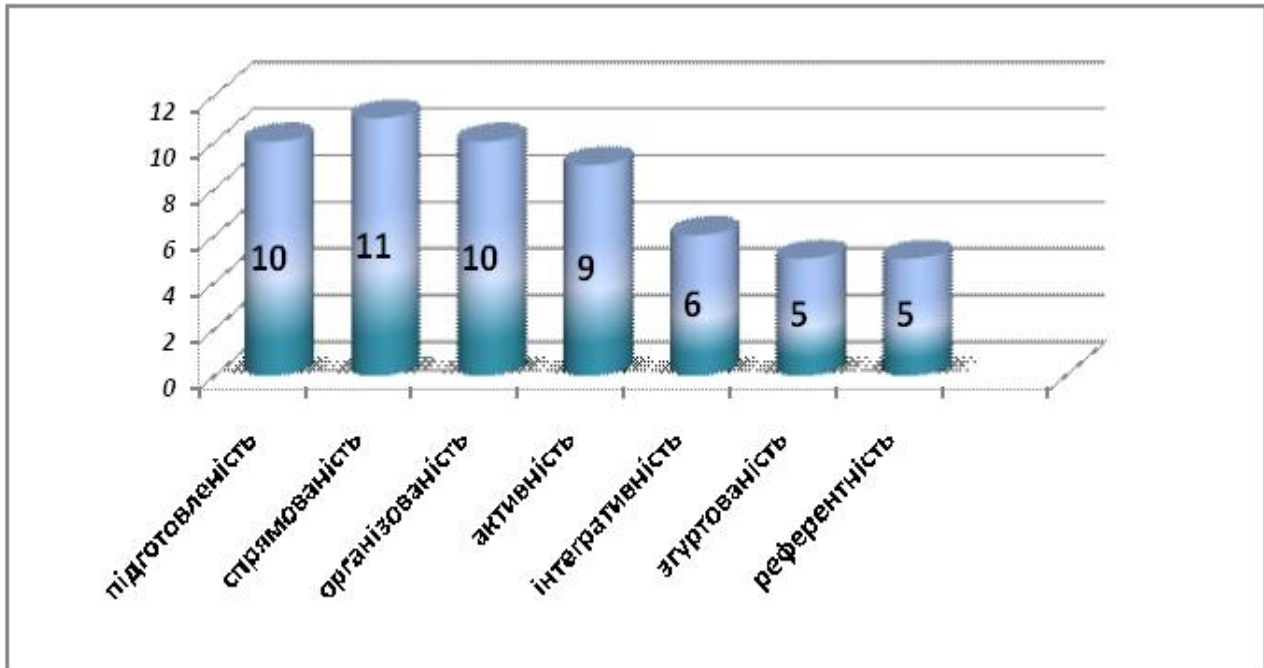

Рис. 1. Розподіл результатів дослідження за опитувальником «Пульсар»

Наступна характеристика – підготовленість до діяльності (10 балів). Всі члени колективу мають належну професійну підготовку, бажання підвищувати власну кваліфікацію. Наявність авторитету і поваги один до одного. Колектив може самостійно керувати власним часом і роботою. Відповідно у колективі спостерігаються високі результати організованості (10 балів). Члени групи працюють за принципом співпраці, взаємодопомоги.

Беручи до уваги показник активності (9 балів), констатуємо, що більшість членів групи люди енергійні, зацікавлені в ефективній праці. Коли потрібно виконати корисну для усіх справу, більшість приймають активну участь, допомагаючи один одному. Члени колективу люди енергійні, зацікавлені в продуктивній праці. Вони швидко відгукуються, якщо потрібна допомога.

Проте, показники референтності свідчать, що більшість членів колективу особи малопривабливі, які лише в силу трудової необхідності працюють разом. Члени групи ставляться один до одного критично, з дріб'язковою прискіпливістю. Відносини між людьми бувають прохолодні, що потребує додаткового дослідження.

Проведене дослідження свідчить, що в колективі добре налагоджений діяльнісний підхід, відповідно результати високі, але взаємовідносини не є достатньо конструктивними. Відповідно, якщо б налагодити відносини в групі можна було б досягнути ще вагоміших результатів. Припускаємо, що соціально-психологічний клімат не є абсолютно сприятливим.

Можна констатувати, що даний структурний підрозділ університету має свої певні недоліки у соціально-психологічному кліматі, лише на підґрунті виконання поставлених завдань, сама атмосфера між членами колективу є досить позитивною. У загальних рисах можна відмітити, що сприятливий соціально-психологічний клімат досліджуваного колективу спрямований на задоволення потреб працівників. А саме, можливості вибору способів діяльності: їх задоволення забезпечує особистісну активність, відповідальність, задоволеність змінами у роботі; визнання заохочення, стимулювання та врахування індивідуальних потреб; сприятливий рівень психічної напруги; наявність умов для самореалізації та самоутвердження членів колективу.

Загальний аналіз свідчить, що соціально-психологічний клімат можна розглядати як один із важливих чинників і резервів підвищення ефективності праці. Отримані результати експериментальних досліджень та аналіз літературних джерел, спонукають нас до модернізації технологій управління соціально-психологічними підсистемами структурного підрозділу ЗВО. Потрібна система управління, що враховує динамізм зовнішнього середовища і створює можливість швидко і гнучко пристосовуватись до її змін. Дії керівників у їхній практичній діяльності повинні змінюватись з урахуванням конкретних ситуацій, використанням комплексного підходу до аналізу організації, способів вивчення механізму функціонування організаційної

системи, що спонукає до продовження досліджень змісту соціально-психологічної підсистеми організації.

Література:

1. Андрійчук І. Специфіка психологічних та соціально-психологічних відносин у структурному підрозділі вищого навчального закладу. *Проблеми сучасної психології*: наук. збірник. Кам'янець-Подільський, 2013. С. 40-51.
2. Антощак О. Психологічні аспекти моніторингу плинності кадрів у закладах освіти. *Психолог. Шкільний світ*. 2008. № 20. С. 9-17.
3. Державні стандарти якості вищої освіти: навч. посібник /авт.-упоряд. Михайліченко М., Кудла М. Умань, 2013. 172 с.
4. Шморгун Л. Менеджмент організацій: навч. посіб. Київ: Знання, 2010. 452 с.

4.5 Convergence of higher education and tourist business as a factor to overcoming poverty of the population

Конвергенція вищої освіти й туристичного бізнесу як чинник подолання бідності населення

Проблема бідності є однією з найгостріших у світі. Під терміном «бідність» ми розуміємо неможливість забезпечувати найпростіші й доступні умови життя для більшості людей у певній країні. Великі масштаби бідності, особливо в країнах, що розвиваються, становлять серйозну небезпеку не тільки для національного, але й для світового сталого розвитку. Державна, соціальна допомога бідним сприяє лише зменшенню гостроти проблеми, а не її розв'язанню. Як показує досвід розвинених країн, на тлі зростання державної допомоги бідним зростає так звана застійна бідність тієї частини працездатного населення, яка психологічно орієнтована лише на допомогу держави. Як наслідок, адресні виплати допомоги бідним мають супроводжуватися комплексом соціально-економічних заходів, націлених на їхнє залучення до трудової діяльності (програми професійної підготовки й перепідготовки, сприяння в пошуку робочих місць тощо).

Наша стаття присвячена актуальній для сучасної України проблемі – одному зі шляхів подолання бідності населення завдяки конвергенції вищої освіти й туристичного бізнесу. Україна є унікальною країною для розвитку туризму, як внутрішнього, так і міжнародного. Але, на жаль, в Україні відчувається недостатність висококваліфікованих кадрів, зайнятих у сфері обслуговування туристів, що знижує якість пропонованих послуг, роблячи їх неконкурентоспроможними на світовому ринку, особливо в умовах євроінтеграції нашої країни. При цьому українське населення має значний потенціал залучення до цієї сфери господарювання й вирішення при цьому власних соціальних проблем.

Автори цієї статті керувалися рекомендаціями ООН з соціального розвитку людства й боротьби з бідністю, а саме:

- конвенцією ООН з навколишнього середовища й розвитку, 1992 р.;
- програмою ООН «Боротьба з бідністю родини й соціальна ізоляція», 2011 р.;
- стратегією ООН з ліквідації бідності Комісії із соціального розвитку до 2030 року, 2018 р.

У 2015 р. ООН представила Програму дослідження рівнів нерівності та бідності в країнах регіону Східної Європи й Центральної Азії, що розвиваються, з перехідною економікою. За даними дослідження, у низці країн регіону спостерігаються високі рівні нерівності й бідності, що викликають тривогу, а також скорочується тривалість життя.

Виходячи з вищесказаного автори поставили перед собою мету – проаналізувати можливі шляхи скорочення рівня бідності в Україні, використовуючи потенціали вищої освіти й туристичного бізнесу. Конвергенція вищої освіти й туристичного бізнесу спрямована на розроблення й реалізацію комплексу заходів з переходу від політики соціального забезпечення бідних до політики трудової діяльності вразливих груп населення на ринку праці.

Особливо актуальним наше дослідження вбачається для посттоталітарних країн Європи й Азії, економіка яких перебуває в стані реформування. У цих країнах сфера туристичних послуг розвинена не належним чином і не завжди відповідає високим стандартам якості.

Під час надання допомоги бідному населенню необхідно звертати увагу на підвищення його інтелектуального рівня, щоб зупинити наступність бідності з покоління в покоління. Як показує світова практика, бідність як маркер особистості передається з покоління в покоління. У наших силах розірвати цей ганебний ланцюг і навчити молоде покоління відповідально ставитися до власного життя та самостійно долати життєві труднощі, опираючись на саморозвиток, самоосвіту, середню й вищу освіту.

На сучасному етапі в Україні необхідно підсилювати динаміку ліквідації бідності за рахунок розвитку освіти як важливого аспекту боротьби із зубожінням. Бідність є бар'єром до освіти, тоді як у сучасному суспільстві якість освітніх послуг є одним із провідних маркерів та одночасно чинником соціальної диференціації.

На жаль, сьогодні в Україні є недостатньою професійна підготовка кадрів, зайнятих у сфері обслуговування туристів, що знижує якість пропонованих послуг, роблячи їх неконкурентоспроможними на світовому ринку.

Недолік інформаційних послуг також обмежує приплив туристів. Відсутність якісно підготовлених фахівців у сфері рекламно-туристичного бізнесу ускладнює розвиток туризму.

На сучасному етапі у свідомості українського суспільства відбуваються якісні зміни відносно сприйняття глобальних процесів, що забезпечують прогресивний розвиток людства. Особливістю подолання бідності в Україні є те, що цю проблему наша країна може розв'язати самостійно за умови мінімальної підтримки з боку світового співтовариства. Для цього вирішальне значення мають програми розвитку конкретних галузей економіки, спрямованих на боротьбу із зубожінням, активізація зусиль населення, яке через несприятливу економічну ситуацію опинилося за межею бідності, але має потенціал для подолання цих тимчасових перешкод.

Виховання когорти кваліфікованих кадрів для розвитку туристичного бізнесу в Україні відкриває широкі можливості в самовизначенні й розвитку особистості, подоланні маргінальності та бідності населення.

У сучасному світі популярність «корисного відпочинку» суттєво зросла. За статистичними даними, більше 85% мандрівників відмовляється називати себе туристами й шукає в поїздках не стандартних туристичних розваг, а можливість побачити ту чи іншу країну або регіон очима місцевих жителів, відчувати нові соціальні й культурні умови, емоційні переживання, одержати необхідні знання й навички.

Грамотно організована туристична діяльність може створити необхідні умови, з одного боку, для реалізації пізнавальних потреб людей, з іншого боку, – для створення нових робочих місць у всіх регіонах України.

Для залучення якомога більшого числа населення до сфери трудової діяльності необхідні:

- підготовка фахівців для туристичного бізнесу у вищих і середніх навчальних закладах;
- створення мережі експрес-освітніх курсів для підприємців і людей, зацікавлених у власній перекваліфікації, опануванні нових сегментів ринку.

Завдання конвергенції вищої освіти й туристичного бізнесу передбачають такі напрямки діяльності:

- довести, що приватний сектор та академічні кола можуть співробітничати з метою розширення впливу туризму на усунення бідності;
- інтегрувати маргіналізовані групи населення, особливо молодь і жінок, до виробничо-збутового ланцюга глобального туризму;
- популяризувати імідж України як гостинної, дружелюбної та безпечної країни;
- сприяти поліпшенню економічних умов у сільських регіонах за допомогою розвитку туризму з метою підвищення життєвого рівня населення;
- розбудовувати й розширювати інформаційно-консультаційне обслуговування сільського населення з питань туристичної діяльності;
- сприяти охороні природи й захисту навколишнього середовища;
- проводити освітні тренінги під патронатом державних і громадських організацій, що займаються перекваліфікацією населення;
- популяризувати серед населення ідеї дбайливого ставлення до навколишнього середовища як до об'єкта, здатного залучити туристів, а отже, як до можливості отримання матеріальної вигоди.

Актуальним елементом, що сприяє успіху діяльності туристичного підприємства, є навчання веденню бізнесу за стандартами якості з урахуванням

важелів захисту навколишнього середовища та вміння співробітничати, що також підвищує розвиток економічної діяльності суспільства.

Структурна перебудова економіки сучасної України впливає на сприйняття сфери послуг як значущої ланки господарства, змінює характер трудового процесу, викликаючи до життя нові напрямки діяльності в існуючих галузях господарства. Розвиток малого, індивідуального туризму відкриває перед населенням такі можливості:

- залучення до сфери обслуговування туристів усіх членів родини підприємців, що автоматично збільшує дохід і сприяє соціальній взаємодії старшого й молодшого поколінь;

- збереження національних культурних традицій, а саме вивчення й відтворення усної, музичної, пісенної, танцювальної народної творчості як одного з аспектів індустрії туристичних розваг;

- популяризація кулінарної традиції корінного населення, що, у свою чергу, сприяє розвитку фермерського та індивідуального сільського господарства. Беручи до уваги той факт, що в сучасному світі гастрономічний туризм користується популярністю, Україна є унікальним туристичним об'єктом. Через історичні та природно-географічні особливості кожна область сучасної України кардинально відрізняється традиційною кулінарною й гастрономічною продукцією;

- збереження й розвиток народних промислів як джерел сувенірної продукції (ткацтво, вишивка, гончарне, ковальське виробництва). Цей вид залучення населення також сприяє зміцненню демографічних зв'язків суспільства, оскільки досвід народної творчості передається від старшого покоління молодшому;

- відмінності в Україні природних, географічних, кліматичних умов дають унікальну можливість розбудовувати оздоровчий туризм. Наприклад, кожен регіон має у своєму розпорядженні запаси природно-мінеральних вод, що сприяють підвищенню імунітету та лікуванню від певних захворювань;

– унікальність туристичної інфраструктури сучасної України полягає також у наявності об'єктів для шанувальників екстремальних видів спорту. До них можна віднести гірські, степові, водні масиви, а також території, що постраждали в результаті аварії на Чорнобильській атомній електростанції 1986 р.

Зазначені складники туризму в сучасній Україні ставлять перед вищою школою такі завдання:

- підготовка компетентних, конкурентоспроможних фахівців для туристичного бізнесу;
- підготовка необхідної навчально-методичної бази для фахівців туристичної галузі;
- популяризація через державні й громадські організації ідеї конвергенції вищої освіти й туристичного бізнесу як одного з аспектів подолання бідності населення.

Конкретні проблеми, що можуть бути вирішені в процесі конвергенції вищої школи й туристичного бізнесу:

- створення стандартів навчальної підготовки для фахівців у сфері туристичного бізнесу;
- розробка методичних та інформаційних програм, тренінгових курсів з підготовки гідів для осіб, що не мають фахової освіти, але прагнуть поліпшити своє матеріальне становище;
- залучення уваги державних і громадських організацій до проблем туристичної сфери;
- проведення круглих столів з зазначеної проблематики для представників сфери освіти, державних і громадських організацій, підприємців туристичної сфери.

Усе перераховане сприятиме створенню нових робочих місць і сприяти росту виробничих ресурсів, зростанню ролі й прав жінок, молоді, корінних народів і місцевих громад. Сучасний туризм сприяє подоланню бідності населення шляхом створення нових робочих місць як у сфері туризму

(турагенції, туроператори, гідів і т.д.), так і в суміжних з туризмом галузях народного господарства (транспорт, підприємства громадського харчування тощо). Саме туризм може стати каталізатором економічного розвитку держави, стимулюючи розвиток суміжних з туризмом галузей економіки.

Отже, реалізація пропонованих рекомендацій – це ефективний спосіб подолання бідності в країнах не тільки з низьким, але й з високим рівнем розвитку економіки.

Конвергенція вищої освіти й туристичного бізнесу може бути успішно реалізована в країнах, що приймають велику кількість біженців з небезпечних регіонів земної кулі.

Біженців можна підготувати на відповідних курсах і задіяти у сфері туристичного бізнесу, що розв'яже низку проблем:

- соціальну адаптацію знедолених до нових реалій;
- підвищення освітнього рівня біженців як фактора подолання маргінальності;
- підвищення якості туристичних послуг.

Залучення до розвитку туристичного бізнесу академічних кіл сприятиме збереженню культурної спадщини країни. Грамотний, науково організований туризм може постати запорукою збереження унікальності місцевої культури, відродження національних традицій.

Підвищення освітнього рівня місцевого населення, зайнятого в туристичній сфері, сприятиме усвідомленню унікальності свого регіону. Оскільки туризм для місцевого співтовариства є специфічним видом діяльності, то істотними елементами, що забезпечують успіх туристичної діяльності, мають стати навчання основам ведення бізнесу, ознайомлення зі стандартами якості, підходи до оцінки місцевої культури й захисту навколишнього середовища, що зрештою сприятиме більш широкому розвитку економічної діяльності співтовариства.

Навчання місцевого населення культурі, географії, історії є важливим інструментом накопичення досвіду туристичної діяльності; формування по-

європейськи мислячих співробітників туристичної сфери, здатних як розбудовувати туристичний бізнес, так і надавати відповідні послуги.

Оскільки значна частина українських студентів – вихідці із сільської місцевості, у перспективі, після закінчення навчання, вони можуть повернутися додому й стати власниками малих індивідуальних об'єктів туристичної діяльності, здатними надавати послуги на високому професійному рівні, що, у свою чергу, сприятиме збільшенню суб'єктів «сільського зеленого туризму».

Під «сільським зеленим туризмом» слід розуміти специфічну форму послуг, надаваних для відпочинку в приватних господарствах у сільській місцевості з використанням майна й трудових ресурсів членів особистого селянського підсобного господарства.

Націленість на підготовку фахівців у галузі «зеленого туризму» можна розглядати як:

- одне із засобів одержання додаткових доходів сільським населенням;
- компонент комплексного розвитку сільських територій і сільської інфраструктури;
- один із факторів стратегії подолання бідності в сільській місцевості.

Залучення до сімейного туристичного бізнесу сприятиме подовженню соціального життя місцевого населення завдяки спілкуванню з туристами. Люди «поважного» віку, зберігаючи свій спосіб життя, є носіями певного шару культури, знайомство з яким могло б зацікавити туристів.

Механізм реалізації конвергенції вищої освіти й туристичного бізнесу базується на принципах соціального партнерства академічного співтовариства з підприємцями сфери туризму. Оптимальним шляхом вирішення проблем подолання бідності за допомогою туризму повинні стати розроблення й реалізація регіональних програм розвитку туризму з урахуванням їхніх особливостей (природно-кліматичних, економічних, соціальних). Наш проект спрямований на фундаментальну підготовку фахівців туристичної сфери, здатних реалізувати поставлені завдання.

Виходячи із усього вищесказаного, можна зробити висновок, що поєднання вищої освіти й туристичного бізнесу є універсальним і може бути реалізоване в будь-якій країні світу, оскільки:

а) у всіх країнах світу існує система вищої, середньої, позашкільної освіти, органи зайнятості, що здійснюють підвищення кваліфікації й перепідготовки фахівців, отже, можлива підготовка фахівців для сфери туристичного бізнесу згідно з нашими рекомендаціями;

б) усі країни світу мають об'єкти, що можуть зацікавити туристів;

в) у кожній країні світу існують регіони, що не мають розвинених промисловості й сільського господарства, але мають різноманітні туристичні об'єкти;

г) у кожній країні світу є певна частина населення, що прагне подолати своє скрутне становище й зацікавлена в розвитку туристичної сфери як джерела створення нових робочих місць;

д) керівництво кожної країни світу зацікавлене в тому, щоб активна частина працездатного населення самостійно займалася підприємницькою діяльністю, а не існувала за рахунок матеріальної допомоги для бідних і незаможних.

4.6 Artistic handicrafts of Ukraine as means of national education of pre-schooler

Художні ремесла України як засіб національного виховання дошкільників

Гуманістична модель освіти актуалізує дослідження у галузі пошуку ефективних засобів виховання особистості як людини світу і громадянина України на емоційному, духовному та соціально-дієвому рівнях. Проблема національного виховання нині є актуальною для досліджень в галузі дошкільної педагогіки, про що свідчать державні документи та програми дошкільної освіти [5; 6; 7].

У вихованні маленьких українців особливої ролі набуває національна культура. Як носій та зберігач цінностей народу, культура у своїх складових елементах (мова, побут, ремесла, мистецтво) відображає традиції, вдачу, звичаї, образ життя поколінь і є визнаним педагогічним засобом національного виховання на всіх етапах зростання особистості (Л. Артемова, І. Бех, А. Богуш, О. Бондаревська, П. Вербицька, М. Каган, Н. Лисенко, Д. Ліхачов, О. Сухомлинська, Г. Шевченко та ін.).

Сучасна освіта культуровідповідного типу орієнтує науку і практику на відкриття нових аспектів цінностей культури у виховному процесі: ціннісні засади особистісно-орієнтованого виховання (І. Бех), моделювання виховної системи як середовища виховання особистості (Є. Степанов), виховання особистості у середовищі, сповненому «подій» (В. Слободчиков), виховання особистості в художньо-творчому середовищі (Н. Гавриш, О. Дронова, Р. Чумічева).

Вчені доводять, що звернення у педагогічному процесі до історичної пам'яті народу, його культурних цінностей дозволяє формувати у дітей уявлення про життя нації, моральні норми, розвивати культуру чуттєвого сприймання, художнього переживання, досвід поведінки, творчі здібності.

За педагогічною спадщиною С. Русової, національне виховання обов'язково мусить дати дітям «усі ті приймання, викликати усі ті емоції, які підносять красу, ціну, вартість життя, зміцнюють любов і прихильність до людей – творців мистецтва, примушують шукати чогось прекрасного поза межами свого буденного егоїстичного животіння... Діти зрозуміють людське серце через мистецтво і через увагу до усього людського, що виявляється навкруги них» [8, с. 148].

Дослідженнями визначено, що існує національний погляд на світ, національно-художня логіка, склад мислення, тобто певна «система координат», за допомогою якої певний народ охоплює світ. Художні промисли та ремесла є елементом культури українського народу, її живильним джерелом, знаком, символом та носієм ментальності. Це важлива частина духовно-творчого, естетичного життя українця, свідоцтво художньої майстерності та активності людини у прагненні краси, гармонії, уславленні своєї країни (З. Батюк, Г. Гачев, В. Кафарський, Г. Лозко, К. Матейко, В. Миронов, О. Найден, В. Наулко, В. Сухарєв, та ін.).

Нашими дослідженнями практики національного виховання дітей в закладах дошкільної освіти виявлено суперечність між потенціалом художніх ремесел і недостатньою науково-методичною базою для використання цього пласту української культури як педагогічного засобу. За нашою гіпотезою, прилучення дітей до національних художніх ремесел, за певних педагогічних умов, сприятиме закладанню першооснов опанування вершинних здобутків української культури, становленню національної свідомості, соціалізації [3; 4].

У практиці дошкільної освіти потенціал народного мистецтва використовується переважно з метою художньо-естетичного розвитку, творчих здібностей та виховання елементів національної культури дитини (Г. Беленька, А. Богуш, О. Батухтіна, Т. Побережнікова та ін.).

В нашій роботі ми виходили з того, що кожна окрема територія, де живе народ, має свої природні особливості, які впливають на формування національного характеру, визначають культуру, обличчя народу (національний

тип особистості). За образним висловом Г. Гачева, «тіло землі зумовлює характерний вид праці і образ світу» [2]. В Україні родовища глини визначили розвиток гончарства майже по всій її території, лісові урочища Карпат сприяли розвитку деревообробної промисловості, підґрунтям якої були хатні народні ремесла.

Ідея виховання національної самосвідомості на емоційному підґрунті, яке забезпечують краса природи рідного краю, історія пращурів, побутові ремесла, народна лірика, міфологія, закладена в український народній педагогіці (Б. Грінченко, П. Куліш, Л. Українка, М. Стельмахович, Т. Шевченко, І. Франко та ін.) Насамперед, у задумі С. Русової, український дитячий садок «має бути весь пройнятий національним духом нашого народу, має закладатися так, як колись закладалася наша національна школа в XVI ст., на цілком демократичному ґрунті, цей ґрунт – праця, невинна праця, яку, не покладаючи рук, робить наш народ, споконвіку годуючи своїм хлібом і близьких сусідів, і далекі сучасні народи», «друга риса, яка відрізняє наш народ, то його естетична творчість, – вона на протязі віків виявлялася і в творах словесних, і в пісні, і в орнаменті, і в будівництві. Це такий фактор, який має впливати на розвиток наших дітей, щоб найкраще викликати і у них творчі сили в цьому ж напрямкові» [7, с. 177; 7, с. 178].

Народне образотворче і декоративне мистецтво нерозривно поєднане з магічно-обрядовою і господарською діяльністю людей. Воно розвивалося як творчість селян і мешканців передмість у вільний від хліборобства час (вишивка, розпис, писанкарство, гончарство, килимарство, лозоплетіння та ін..). Завдяки високій майстерності людини, художнє ремесло стає мистецтвом. Саме до таких належить кераміка Опішні, народний художній промисел, започаткований у XIX ст. у с. Опішне Полтавської області. Яворівська іграшка, народний художній промисел з центром у м. Яворів Львівської області. Косовська кераміка, народний художній промисел, що на Івано-Франківщині (м. Косів). Решетилівська вишивка, народний художній промисел з центром у с. Решетилівка Полтавської області, с. Клембівка, що на Вінниччині),

Петриківський розпис, народний художній промисел, який спеціалізується на виготовленні декоративних предметів (шкатулки, тарелі, іграшки, скриньки, писанки та ін.), Кролевецьке ткацтво, народний художній промисел з центром у м. Кролевець Сумської області та інші.

У дітей природно виникає зацікавленість процесом художнього ремесла, предметами народних художніх промислів; зароджується шанобливе ставлення до особи майстра. Їм подобається роздивлятись їх, торкатися, брати в руки, випробовувати їхнє функціональне призначення. Дитина 5-6 років здатна до естетичного сприймання виробів; на емоційному рівні визначати, як ознаки краси, форму виробу, орнамент, матеріал та його обробку, майстерність людини.

Вироби народних художніх ремесел містять потенціал для реалізації завдань національного виховання. В них закладено національну естетику, властивості характеру українців: почуття гумору, гостинність, доброзичливість, працьовитість, козацька вдача, щиросердність, винахідливість; образне світосприймання та художнє світобачення: шанування краси природи, здатність наділити природний матеріал (глину, дерево, рослини) художніми властивостями.

Завдання національного виховання дітей дошкільного віку на матеріалі народних художніх ремесел полягають в усвідомленні дорослими майстерності людини як цінності національної культури; супроводженні дитини у формуванні особистісного емоційно-ціннісного ставлення до художньої праці, предметів народних художніх промислів та ремесел; активному введенні дитини у творчу майстерню митця; створенні умов для набуття дитиною практичного досвіду художньої праці; сприянні бажанню дитини уособлювати та ототожнювати себе з народним умільцем, наслідувати його спосіб художньо-творчих дій; організації освітнього середовища, насиченого «духом українства», у якому реалізується потреба дитини у самопрезентації «Я українець», формується її здатність підтримувати цей «дух» власною художньою творчістю; у якому царює повага до іншої культури, схвалюється

толерантна поведінка дітей і дорослих у багатонаціональній спільноті, розгортається життєтворчий діалог культур.

Складовими національного виховання дошкільників засобами художніх ремесел України ми визначили художньо-перцептивну, емоційну, духовно-філософську, когнітивно-діяльнісну, мотиваційну, соціально-творчу. Ми враховували, що «національний тип особистості» є етнопсихологічним феноменом і має суто індивідуально-типологічні характеристики. Дитина від народження не усвідомлює своєї національної приналежності. Це усвідомлення стає результатом соціалізації, системи виховання, в якій пріоритетною є сім'я, національні традиції і національні цінності, які шануються нею.

У наших дослідженнях концепція національного виховання дітей 5-6 років засобами художніх ремесел ґрунтується на її визначенні як цілісного особистісного новоутворення, яке започатковується у дошкільному дитинстві як національна культура. Її характеризують: осмислення та початкове усвідомлення дитиною понять «країна Україна», «людина українець», «Я українець», «Я громадянин України і людина світу», у патріотичному, громадянському, правовому, художньому та діяльнісному аспектах; мотивація дитини у розвитку ціннісного ставлення до своєї країни та власної життєтворчості в ній; виникнення пізнавального інтересу до національних артефактів, створених майстерністю співвітчизників.

До експериментальної програми включено: національні свята та обряди, фольклор, хатні ремесла, художні промисли, національний одяг, житло; техніки розпису, витинання, лозоплетіння, ткацтва та писанкарства, виготовлення саморобних національних іграшок.

Напрямами педагогічної роботи було визначено: створення розвивального середовища; активізація пізнавального інтересу дитини до артефактів національної культури; ознайомлення з майстрами художніх ремесел; сприймання і розуміння дитиною краси та винятковості української природи, національного одягу, предметів народних ремесел; стимулювання художньо-творчої діяльності в манері народних майстрів; підтримка бажання

дитини долучитися до художнього ремесла; заохочення дитини до вивчення народних ремесел інших країн; залучення батьків до співпраці.

На констатувальному етапі дослідження було встановлено, що старшими дошкільниками усвідомлюються передусім естетичний, гуманістичний та творчий потенціал художніх ремесел. Виховання ментальності пов'язане з емоційно-чуттєвою, інтелектуальною, соціально-комунікативною, мотиваційною, діяльнісною сферами особистості дитини. Було зроблено висновок, що програма національного виховання має передбачати транслявання дитині тих особливостей життя нації, які виокремлюють її серед інших народів світу і одночасно об'єднують всіх людей. Це прагнення Краси, Миру, Добра, Честі, Самовизначення та Самореалізації, що знаходить своє відображення у художній творчості, ремеслах, одязі, будівництві та упорядкуванні житла, національній їжі, народних обрядах та звичаях. Головними смисловими елементами програми було визначено: національний одяг, іграшка, орнаментальні мотиви та кольори, особа майстра, творчий процес виготовлення побутових речей, соціальне значення виробів.

Зміст та етапи реалізації програми «Моя Україна і Я – це творчість людей і моя». Перший етап (пропедевтичний): «Моя країна зветься Україна». Стимулюючі матеріали: глобус як модель нашої планети, мапа України, колекція ляльок у національному одязі різних регіонів, «чарівний ліхтарик», «повітряна кулька», вироби народних художніх промислів та ремесел України. Ігрові персонажі: Маленький Принц, жабка-мандрівниця, «семипелюсткова квітка», «сонячний зайчик». Методичне забезпечення: розповідь педагога, гра-подорож, розглядання репродукцій та ілюстрацій, предметів мистецтва, порівняння, обговорення та ін..

Другий етап (філософсько-інтелектуальний) «За що я можу любити свою країну». Стимулюючі матеріали: вироби народних художніх промислів та ремесел. Зміст серії «Добрих рук майстерність»: вироби народних майстрів виготовлені з глини, дерева, льону, вовни. Обережно, дбайливо та любовно торкаючись матеріалів, подарованих природою, людина створює красу. Вона

ліпить фігурки та посуд, малює розпис, робить вишивку, плете з лози і ниток. Зроблена річ стає добрим символом: оберегом, прикрасою, іграшкою, посудом, одягом та ін. Все це створюється на подив та на радість іншим людям. Іграшка та вироби дивовижними символами «запрограмовані» на добро. Орнамент несе символи добра, здоров'я, злагоди, довголіття. Колір несе символи доброго настрою, високої духовності, громадянства, любові. Доторкнись до цих виробів, придивись уважно, замислись; відчуй доброту, тепло та доброзичливість майстра, який розуміє матеріали і робить дива».

Зміст серії «Краса та користь»: речі, зроблені майстрами з різних матеріалів та різними техніками, потрібні нам у побуті. Вони прикрашають оселю, людину, бавлять дітей; розкривають себе як іграшки, предмети побуту, прикраси, одяг, меблі, сувеніри. Їхня краса і користь містяться в оригінальній виразній формі, у матеріалі, з якого їх зроблено; у яскравому символічному, мудрому, красномовному декоруванні (орнаменті та розписі). Колір та орнаментальні мотиви «підказані» майстрові природою (зоряним небом, квітами та деревами, птахами і людьми). За власною фантазією майстер перетворює природні форми та явища у зміст декору. Головними технічними прийомами утворення орнаменту та розпису є стилізація та ритм (повторення або чергування елементів). В кожного майстра існують свої неповторні «секрети»: улюблені елементи, техніка, матеріали. Придивись уважніше, поміркуй, не поспішай і тільки Ти побачиш, відчуєш красу і неповторність цих предметів, тільки Тобі вони відкриють свою таємницю, «секрет» своєї краси.

Зміст серії «Ти можеш сам зробити красиве»: зробити красиві речі, іграшки, посуд та ін., подібні тим, які ти побачив і вже знаєш, можна, спочатку наслідуючи майстра, навчаючись його техніці, а потім відшукувати і власні ідеї. Здійснити задум просто, треба тільки уважно спостерігати довкілля і помічати дива, роздивлятися твори народних майстрів і дуже захотіти зробити щось красиве, приємне для себе та близьких і друзів. Краса і багатство барв, форм та явищ природи, виразність та слухняність матеріалів, різне приладдя

допоможуть тобі розкрити у собі художні здібності і отримати задоволення від творчої праці та створеної речі.

Третій етап (креативно-розвивальний) «Україну можна впізнати серед інших країн». Стимулюючі матеріали: вірші про Україну та художні ремесла; вироби декоративно-прикладного мистецтва, художніх промислів та ремесел, колекція ляльок в національному одязі. Методичне забезпечення: розповідь педагога, розглядання предметів, ілюстрацій, альбомів; обговорення символів, вправи «підбери колір», «одягни ляльку».

Четвертий етап (особистісний) «Моє місто і моя родина це моя Україна». Стимулюючі матеріали: альбоми і картки з зображенням міст, фотографії з сімейного альбому, сімейні реліквії, спільні з батьками роботи; вироби художніх ремесел, розповсюджених у місті та регіоні. Методичне забезпечення: розповідь педагога, бесіда, обговорення, розглядання ілюстрацій, екскурсія містом, до краєзнавчого музею, творчі проекти, ігрові вправи: «Символи моєї родини», «Сувеніри та подарунки».

У реалізації програми ефективними були обговорення національного колориту предметів народних художніх промислів та ремесел, знайомство з персоналіями народних майстрів, екскурсії до майстерень, участь у майстер-класах з гончарства, петриківського розпису, виготовлення ляльки-мотанки та ін.; вправи у техніках художніх ремесел, експериментування з матеріалами для художньої обробки, відшукування першоджерел розпису, дидактична гра «Де майстри візерунки шукали», розглядання візерунків, спільні дії педагога з дитиною, паралельна діяльність, методи музейної педагогіки та арт-терапії, творчі завдання і проекти («Національна іграшка», «Лялька в національному одязі», «Акcesуари національного одягу (віночок, хустина, вишиванка, намисто та ін.)», «Посуд», «Писанка», «Різдвяні подарунки», «Моя колекція»).

Організація педагогічного процесу як інтегрованої декоративно-прикладної діяльності в манері народних майстрів надавала дитині можливість перейнятися «духом українства», усвідомити свою причетність до соціально значущої художньої творчості народу своєї країни.

Досвід реалізації програми засвідчує важливість досягання дорослими збалансованості національного та загальнолюдського компонентів у цінностях, презентованих дітям; цілеспрямованого прилучення дитини до витоків народної художньої творчості; використання персоналій у сприянні дитині в набутті досвіду художньо-творчої діяльності, уособлення, ототожнювання себе з особою майстра. Як приклад, персоналія Є. Миронової. Мисткиня змальовувала у своїх творах мудрий, добрий, співучий, роботящий український народ, його звичаї, красу душі, багатство природи. Її твори пройняті шанобливим ставленням до всього живого, яскравим національним колоритом, характерним для петриківського розпису. Оптимістична, сонячна, яскрава художня творчість цієї українки, її громадянська позиція, патріотизм заслуговують на шанування та любов народу, на те, щоб її знали і сьогодні, і прийдешні покоління її співвітчизників.

Ефективність процесу національного виховання дітей дошкільного віку забезпечується інтеграцією народних художніх промислів та ремесел; народних казок, традицій і свят; персоналії народного умільця регіональними ремісницькими традиціями. Як приклад, гончарні традиції Слов'янщини, які склалися впродовж століть, завдяки родовищам глини у цьому регіоні.

У дослідженні визначено педагогічні умови застосування художніх ремесел України як засобу національного виховання: збагачення предметно-просторового середовища закладу дошкільної освіти артефактами, які відображають характерні ознаки нації та цінності її культури; визначення народних художніх промислів та ремесел України змістом освітньої програми; інтеграція змісту художньої практики дітей з видами народних ремесел; залучення інтерактивних методів набуття дитиною досвіду опанування національних художніх ремесел; створення соціальних ситуацій самопрезентації дитини як українця («Художній ярмарок», «Національне свято», «Фабрика сувенірів України», «Фестиваль дружби», «Посланець дружби й миру», «Український вертеп» та ін.); налагодження співпраці з сім'єю.

Література:

1. Бех І. Д. Патріотизм має бути дієвим / І. Д. Бех // Дошкільне виховання. – 2016. – № 8. – С. 2-3.
2. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Курс лекций. / Г. Д. Гачев – М.: Akademia, 1998.
3. Дронова О. О. Формування особистісної творчої «Я – концепції» у дошкільному віці засобами мистецтва народних художніх промислів України / О. О. Дронова // М-ли Всеукр. наукової конференції «Українська система виховання: проблеми, пошуки» Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника, 26-28 листопада 1998 р. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип. 27. – С. 125-128.
4. Дронова О. О. Мистецтво народних художніх промислів України як цінність в системі професійної підготовки фахівців галузі дошкільної освіти / О. О. Дронова // Вісник Львівського університету. – Серія: педагогічна. – Вип. 21. – Ч. 2. – Львів, 2006. – С. 270-277.
5. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Навч.-метод. посібник / Наук. ред. О. Л. Кононко. – К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
6. Наказ МОН Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах № 641 від 16. 06. 15 року // http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/.
7. Про організацію національно-патріотичного виховання у дошкільних навчальних закладах: Інструктивно-методичні рекомендації (Додаток до листа МОН України від 25. 07. 2016 № 1-9/396) // Дошкільне виховання. – 2016. – № 9. – С. 11-15.
8. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.

4.7 Complementarity of academic and non-academic education

Комплементарність академічної і позаакадемічної освіти

Розбудова держави на основі узгодження і гармонізації її освітньої, соціальної, економічної, моральної складових є метою постіндустріального суспільства. Освітні виклики та сучасні інформаційні технології дозволяють моделювати різні варіанти напрямів підготовки нової генерації фахівців, які спроможні формувати гуманітарну еліту знаннєвого суспільства, конкурентоспроможних фахівців, які зможуть консолідувати націю і активно впровадити в життя освітні проекти на конкурентному європейському та світовому ринку освітніх послуг.

Загальновизнаною необхідністю європейської освіти є відкритість процесу отримання знань, знаходження сенсу освіти протягом життя, поєднання різних видів освіти під час отримання фаху, що відображено у працях І. Вановської [3], В. Воронкової [5], О. Кивлюк [6], Дж. Коена [11], Л. Корчагіної [7], Л. Сігаєвої [8], О. Скиби [9], Дж. Филда [12].

Метою нашого дослідження є з'ясування напрямів розвитку освіти у контексті поєднання її академічної та позаакадемічної видів.

У разі планування і проведення реформ в сфері освіти можливо доцільно було б більше враховувати ті цінності, які вкорінені в освітньому середовищі, такі, як якість, справедливе оцінювання, відповідність, мобільність, привабливість. Модернізація освіти необхідна, як передовий приклад для розвитку фізичних і соціальних технологій, які неминуче позначаються на організації та суті освітнього процесу [4]. Стабільне положення на ринку праці людини у будь-який час протягом усього життя досягається тільки в разі отримання справжньої якісної освіти. Надання різноманітних підходів у своїй спеціалізації, гнучкості програм як фактору інституційної інерції базується на фундаментальній освіті, яка дає основи знань, але, на жаль, не може передбачити майбутніх змін у суспільно-економічному житті, і тому не може

надати одну повноцінну освіту на все життя. Наразі освіта тільки дає знання, уміння і навички, уміння спілкуватися, знання мов, уміння мобілізувати знання, вирішувати проблеми, працювати в колективі та розуміти соціальні явища.

Позаакадемічна освіта виникла всупереч вказівок держави і з самого початку існує на комерційній основі. Ми не знаємо, наскільки академічний вуз готовий сьогодні до зміни, але саме атмосфера позаакадемічної освіти є відображенням гуманізації підготовки професіоналів. Якщо до цих пір заклад вищої освіти готував професіонала з тим, щоб він міг працювати у своїй сфері, то на сьогодні цього недостатньо – він має вміти пристосовуватись до середовища, що змінюється і бачити на крок вперед. Стандарти освіти неминуче переходять в стандартизацію особистості, якщо вона не відчуває змін у суспільно-економічному середовищі країни та не має творчої природи. Шляхетність особистості, яку виносить випускник із університету, ще не все для нової стратегії освіти. Що ж потрібно зробити, щоб вискочити з цього зачарованого кола. Вуз повинен поставити перед собою завдання більш високого класу і почати формування спеціаліста творчого масштабу, здатного займатися творчістю засобами свого предмета [2]. В історії освіти не раз спливали на поверхню думки суспільної зміни освітньої свідомості, але вони автоматично переходили в розряд незбагненого, не тому, що страждали випередженням соціального замовлення, а тому що в соціумі паралельно не створювали освітні структури абсолютно нового типу, які спеціально націлені на появу творчої індивідуальності.

Процес навчання і процес учіння – два різних напрями і вони не зводяться один до одного. Викладач пояснює студенту матеріал, але невідомо, чи потрібні йому ці знання, що він знає про це, що буде знати, пам'ятати. Маючи відповідну базу, учень зможе повторити і розширити знання, сидячи в бібліотеках, на відповідних форумах Інтернету, тому що це інтелектуальна праця, самопізнання в творчій діяльності. Здобуття професії пов'язане усім єством із світоглядним світосприйняттям, бо тоді учень не буде боятися ніякої інновації, буде вільно і добре рухатися у професійному полі, буде щирим і

розкутим, щоб через нього могла переливатися освіта. Всього цього сьогодні студент не вмітиме, якщо не матиме філософсько-освітніх знань [14]. Працівником можуть заволодіти комплекси неповноцінності, які будуть наслідком невміння творити, вміти породжувати власну інновацію. Тому абсолютно необхідною ланкою в роботі навчального закладу повинна стати не тільки систематична робота по нарощуванню професійної майстерності студентів, а й цілісна праця за своїми творчими установками, спрямованими на розвиток відносин до своєї професії як до мистецтва. Формування сьогоденної системи освіти є першочерговим питанням, бо вона не встигає за викликами часу, не забезпечує економіку країни необхідними кадрами для гідної участі у цифровій економіці, лише в малому ступені допомагає громадянам розкрити свій потенціал та самореалізуватися.

Позаакадемічна освіта не є предметом достатньої наукової уваги, бо вона є позицією відповідно потреб ринку праці. Реформи в освіті по суті своїй не завжди зрозумілі суспільству, хоча в деяких розрізах працюють на їхню користь. Що б не говорили вищі державні чиновники від освіти, видимий інтерес держави в цій галузі, тільки здається, що пов'язаний з "оптимізацією" професійних спрямувань. Насправді, позаакадемічна освіта є фундаментом академічної, бо вона визначає смаки і спрямування населення країни, наголошує на обізнаності населення про стан і перспективи їх навчання. Ідея позаакадемічної освіти залишається мало зрозумілою для науки і пересічних громадян. Вона сприймається як абстрактне явище, яке перетворює, втілює і засвоює дійсність. Але наразі зрозуміло, що позаакадемічна освіта відкриває дорогу до вирішення пріоритетних задач політики і економіки країни, утверджує шлях до планування і прогнозування умінь самостійно мислити, ґрунтуючись на основі культури, моралі, загальнолюдських цінностей.

У зв'язку із переходом від накопичення знань до їх осмислення в теоретичній площині необхідно вивчати нові прийоми в формоутворенні освіти. Сучасна освіта відображає сутність світу, який стрімко змінюється за допомогою інноваційних технологій, глобалізації, різноманітності тенденцій

стилю філософського відображення життя людини. Освіта стала орієнтуватися на форми пізнання, які забезпечують орієнтацію у велетенському діапазоні нового знання. Пануючим постало ціннісне вираження ідей всеосяжного характеру, що відображають в тій чи іншій мірі різновекторні, неоднозначні процеси професійної підготовки [13].

Освітні індустрії, які по суті є одним з факторів розвитку креативного навчання, використовують позаакадемічну освіту, як самореалізованість науки в цілому. Спрямування на засвоєння тільки професійних вмінь і навичок збільшує розрив між академічним і позаакадемічним навчанням, що становить небезпеку недостатнього інтелектуального розвитку. Осмислення теоретико-змістових аспектів освіти може забезпечити всебічний розвиток особистості. На сучасну людину впливає глобалізація, що позначається на сприйнятті граней академічної і позаакадемічної освіти і тягне за собою потребу в пошуку нових способів репрезентації методологічної основи філософських акцентів освітніх ракурсів, що реалізуються за рахунок впливу образів на суб'єкта.

Завдяки новаторству представників новітніх форм освіти, сучасна едукція стала виходити за рамки критичного сприйняття, пододала кордони традиційного досягнення певних знань. Розуміння освоєння світу виходить за рамки його предметної поверхні, переходить в реальний простір, створюючи все нові унікальні способи ціннісно-орієнтувальних механізмів. Сучасна освітянська функція полягає у максимальному наближенні до життя, що досягається завдяки зміні суттєвих характеристик навчальної діяльності. Активний технічний розвиток викликав піднесення культури суспільства, що сприяло синтезу освіти із тенденціями і стратегіями сучасності.

Все більше затребуваною стає позаакадемічна освіта, коли люди отримують знання поза інституційними структурами. Це веде до нового розуміння ролі університетської освіти, дає можливість швидко отримати конкретні знання з певної професії. Розвитку позаакадемічної освіти, як альтернативного ресурсу держави, сприяє конкуренція, розвиток технологій, своєрідність типу навчання, поява все більшої кількості інформаційних

можливостей. Тому масова професійна освіта стає доступнішою, її можна буде отримувати у професійних співтовариствах, в тому числі віртуальних. На противагу цьому механізму академічна освіта формує у студента світоглядну позицію. Академічні знання потрібні високопрофільним спеціалістам для успішної діяльності, вони дають можливість самостійно вирішити питання, а не використати чуже, готове рішення [1].

У сучасній вітчизняній філософії сутність і повнота природи освіти розкривається через універсальні здібності людини, інтегровані в потреби до педагогічного творення. В середині цього підходу народжується концепція природовідповідності освіти, яка знову звертається до ідей позаакадемічної освіти. Її важливість для розвитку освіти весь час переосмислюється на користь формування особистості до дозрівання в ній професійної індивідуальності без втрати повноти її цілісної природи. З цієї мети висувається завдання освіти, пов'язане з її гуманізацією – розвиток у учасників освітнього процесу універсальних здібностей від зацікавленості до образного цілісного мислення, до співпереживання і творчої діяльності. Повнота природи позаакадемічної освіти проявляється у здатності до самостійного вибору істини, змоги до самовираження, тязі до самоврядування особистого життя. Розвиток самодіяльності учасників освітнього процесу є глибокою повагою до поступового самовдосконалення обох сторін цього процесу, формуванням у учнів потягу до набуття індивідуальності.

Саме сьогодні важливо усвідомлення людством необхідності процесу коеволюції освіти і не тільки усвідомлення, але і реальні справи в цьому напрямі. Потужним інструментом є форми, види і засоби освіти, за допомогою чого передається навчальний досвід особистості людством. Не можна сказати, що людство під загрозою освітньої катастрофи не стурбоване завданням стабілізації ставлення особистості до дійсності. Розвиток освіти передбачає взаємодію індивідууму з дійсністю у цілісній, організованій багатоманітності освітніх чинників як передумови універсального розгортання здібностей людини.

Позаакадемічна освіта допомагає нам побачити велике смислове і проблемне поле освітнього процесу, на якому перетинаються його виміри. Наразі модернізація освіти стосується тільки навчального розуміння, багато завдань освіти не можуть бути виконані в навчальному полі за визначенням. Криза в освіті існує зараз у всьому світі, пояснюється це тим, що вона виявила одночасно всі свої проблеми саме на рубежі XX і XXI століть. Звичайно, вони підспудно існували і в ранні епохи, але суспільства справлялися з ними порізно, поки еволюція не розкрила основне питання, яке пов'язане з деформованою психікою людини-споживача. І стало ясно, що майбутнє цивілізації сьогодні вирішується в буквальному сенсі на поле освіти. Її можна без кінця модернізувати і втратити, а можна синхронізувати виміри освіти в навчальному процесі, довірившись процесу самоорганізації.

Навчання і виховання є точками біфуркації розвитку освіти. Якщо висловитися більш чітко, то вони спрямовані на формування зовнішнього прояву поведінки людини і на швидкий результат, який може знаходитися під контролем зовнішніх структур. Взаємозв'язок навчання і виховання спрямований на розвиток внутрішніх регуляторів поведінки людини, що спирається на систему його універсальних здібностей, де вона є сама собі контролером. Цей процес залежить від його усвідомлення і управління, занурений в різні часові рамки і має різні цільові вектори, але реалізуються вони в одному освітньому просторі. В людині під час освітнього процесу рівномірно розвиваються універсальні здібності, пов'язані з досягненням ідеальних цілей, і спеціалізовані, спрямовані на оволодіння необхідних суспільству професій.

Актуальним можна вважати такий освітній процес, коли взаємозв'язок академічної і позаакадемічної освіти може забезпечити гармонійний розвиток особистості, тобто відбувається спрямованість не тільки на розвиток універсальних і спеціальних здібностей, але й опора на духовну культуру. Освоєння загальнолюдських цінностей не може протистояти шкідливим впливам, таким, як неприйняття миру, нетолерантності, курінню, наркоманії.

Студенту як майбутньому фахівцю-професіоналу в період навчання необхідно займатися організацією і коригуванням своєї діяльності, з огляду на власні інтереси, нахили, здібності та можливості. Тому значущим є формування зацікавленості у студентів майбутньою професією. Ще одним важливим доданком, що впливає на процес формування особистості майбутнього фахівця, є педагогічна майстерність викладача, що складається з проєктувальних, конструктивних, організаторських і комунікативних умінь. У психологічній науці важливе місце в процесі професійного формування особистості майбутнього фахівця займає формування професійної самосвідомості. В ході цього процесу виділяється кілька компонентів: усвідомлення професійної моралі; формування особистої моральності власної трудової діяльності; бачення себе як суб'єкта професійної діяльності; оцінювання трудових відносин, тобто формування ставлення до самого себе як фахівця; формування ставлення до своїх колег і своєї діяльності [10].

Під час професійного формування особистості забезпечуються професійні наміри, коли особистість повинна отримати необхідні подання про соціальну значущість майбутньої професії, про можливі форми і способи підготовки, про умови діяльності, про вимоги, що пред'являються до фахівця даної професії. Позаакадемічна освіта головну роль відводить психодинамічним властивостями особистості, зокрема таким як емоційна стійкість, мобільність, вміння швидко орієнтуватися в проблемній ситуації.

На ранніх стадіях професійного формування особистості велике значення має соціальна ситуація, в якій знаходиться людина і ті варіанти позаакадемічної освіти, які необхідні для самоактивності особистості. На підготовчій стадії формуються початкові професійні знання і вміння, а також способи вирішення типових задач, оскільки на додаток до теоретичних знань, які студент отримує він має можливість включення в безпосередню діяльність по обраній ним професії в процесі проходження різних практик, а також можливого самостійного підробітку за фахом. Велике значення для особистості має самостійна активна діяльність, так як в процесі прояву активності людина долає

сформовані способи виконання діяльності, перетворює її, вводить в неї свої новації, тобто творчо перетворює діяльність і переходить до вищої стадії формування професійних умінь і навичок, до стадій професіоналізації та майстерності.

Отже, для сучасної академічної освіти пріоритетним є навчання не тільки за допомогою досконалих зразків, а й формування нових знань, створення уявлень про зразкове, найбільш майстерне в освіті. Основним завданням академічної освіти є підготовка професіоналів, створення і розробка відповідних до професійного спрямування наук, вивчення історії, розвиток теорії і практики, на підставі яких створюються наукові праці, що відповідають вимогам. Відповідно сучасних тенденцій у філософії і педагогіці, академічна освіта, як і раніше, залишається актуальною і затребуваною, підтримується як з боку держави, так і недержавних інституцій. Прагнення відкидати досягнення і нові рішення, що відповідають вимогам сучасності, сприяють застою в освітній думці. Звичне навчання може бути творчим, не відірваним від проблем реального життя, розглядатися як збереження традицій, тенденцій і змін, характерних для масової освіти.

Література:

1. Бажал Ю. М. Розвиток інноваційної діяльності у знаннєвому трикутнику “державна – університетська – промисловість” / Ю. М. Бажал // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 1. – С. 76-88.
2. Барчій М. С. Умови формування творчої активності майбутніх фахівців / М. С. Барчій // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія». – 2018. – Випуск 1 (7). – С. 84-86.
3. Вановська І. М. Аналіз базових компетентностей в сфері неперервної освіти / І. М. Вановська // Освіта впродовж життя: соціальні запити, сучасні виклики та пріоритети в реалізації : матеріали конференції. Київ, 22 березня 2018 року. – С. 26-31.
4. Ващенко К. Цінності освіти як предмет наукового аналізу. Філософія освіти / К. Ващенко. – Київ: Майстер-клас, 2007. – № 1 (6). – С. 73-78.
5. Воронкова В. Г. Формування нової концепції інноваційної освіти в умовах глобалізації / В. Г. Воронкова, О. П. Кивлюк // Освітній дискурс: збірник наукових праць. Вид-во «Гілея». – 2017. – Випуск 2: частина II. – С. 65-78.
6. Кивлюк О. Неформальна освіта в концепції lifelong learning / О. П. Кивлюк // Освітній дискурс: збірник наукових праць. Видавництво «Гілея». – 2017. – Випуск 1. – С. 22-34.
7. Корчагіна Л. М. Навчання впродовж життя як пріоритетний напрямок модернізації управління освітою в Україні / Л. М. Корчагіна // Теорія та практика державного управління. – 2015. – Вип. 3 (22). – С. 326-332.

8. Сігаєва Л. Характеристика структури освіти дорослих в сучасній Україні / Л. Сігаєва // Вісник Житомирського державного університету. – 2011. – Випуск 59. Педагогічні науки. – С. 38-42.
9. Скиба О. П. Особливості розвитку наукового пізнання в інформаційну епоху: методологічний аналіз / О. П. Скиба // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. – 2016. – № 1 (23). – С. 73-81.
10. Bulgakova T. Ways of improvement of moral and aesthetic education of sports' activity subjects / T. Bulgakova // Наукові записки кафедри педагогіки, збірник наукових праць. – 2018. – Випуск 43. – С. 62-69.
11. Cohen J. Social, Emotional, Ethical, and Academic Education: Creating a Climate for Learning, Participation in Democracy, and Well-Being / J. Cohen // Harvard Educational Review. – 2012. – July, Vol. 76. – No. 2. – P. 201-237.
12. Field J. 'Lifelong education' / J. Field // International Journal of Lifelong Education. – 2001. – 20, 1-2. – P. 3-15.
13. Piggott D. The open society and coach education: A philosophical agenda for policy reform and future sociological research / D. Piggott // Physical Education and Sport Pedagogy. – 2015. – 20. – P. 283-298.
14. Ramdiah S. Learning strategy equalizing students' achievement, metacognitive, and critical thinking skills / S. Ramdiah, A. D. Corebima // American Journal of Educational Research. – 2014. – 2 (8). – P. 577-584.

4.8 Innovative methods of holding computer graphics courses for students of creative specialties

Інноваційні методики навчання комп'ютерної графіки студентів творчих спеціальностей

Трансформації в сфері освіти на сучасному етапі розвитку суспільства зумовили реформаційні процеси у вищій школі України. Підвищення якості освіти взагалі та професійної освіти, зокрема, передбачає інноваційну орієнтацію навчального процесу. Багаторівнева система освіти вимагає розробки нових освітніх програм, навчальних планів, робочих програм дисциплін, інноваційних методик навчання, навчальної літератури.

Досягнення в сфері ІКТ актуалізують питання підготовки фахівців у сфері подання інформації у вигляді графічних образів, креслень, схем, малюнків, ескізів, презентацій, візуалізацій, анімаційних роликів тощо. Як наукова дисципліна, комп'ютерна графіка розробляє технології отримання, обробки та візуалізації графічної інформації засобами обчислювальної техніки. Поступово комп'ютерна графіка міцно увійшла у повсякденне життя, стало можливим вести комерційно успішні проекти в цій галузі. До основних сфер використання технологій комп'ютерної графіки належать такі, як:

- графічний інтерфейс користувача;
- усі види поліграфічних процесів;
- рекламна індустрія;
- спецефекти, цифровий кінематограф;
- цифрове телебачення, Інтернет, відеоконференція;
- цифрова фотографія і можливості обробки фотографій;
- візуалізація наукових і ділових даних;
- комп'ютерні ігри, системи віртуальної реальності (наприклад, тренажери керування літаком);
- системи автоматизованого проектування;

- проектно-конструкторські розробки;
- комп'ютерна томографія;
- моделювання нових видів одягу.

Отже, з поширенням комп'ютерної графіки у повсякденному обігу проблема навчання фахівців роботі з графічними редакторами набуває великого значення [2]. Питанням підготовки фахівців з комп'ютерної графіки присвячені чисельні праці науковців. Методику викладання інженерної та комп'ютерної графіки для студентів технічних спеціальностей розробляли Кепко О. І., Чумак Н. М., Малякова І. А., Калина Д. Ю. У ряді досліджень розглядається навчання комп'ютерній графіці з позицій формування графічної та дизайнерської компетентності (І. Р. Абсалямова, П. Р. Ареф'єва, О. П. Вох, Т. А. Єременко, Т. Озерова, М. Д. Полтавська, І. В. Тарабріна, Л. А. Терешкова, П. Фалько та інші). Інноваційні методи навчання при вивченні дисципліни «Комп'ютерна графіка» в процесі підготовки майбутнього педагога розглянуто в дослідженні Т. В. Лехіцького. У праці А. В. Лук'янової проаналізовано можливості курсу "комп'ютерна графіка" для студентів педагогічних вузів. Але проблема методики викладання комп'ютерної графіки для студентів творчих спеціальностей у науковій літературі висвітлена недостатньо.

З огляду на це, *метою* статті є вивчення й аналіз інноваційних методик, поширення досвіду навчання комп'ютерної графіки студентів творчих спеціальностей.

Методика навчання комп'ютерній графіці має ґрунтуватись на використанні наукових та загально дидактичних принципах, а саме:

- системності;
- компетентнісний підхід;
- особистісне – орієнтований підхід;
- спрямованість на результат;
- модульності;
- поєднання навчання з майбутньою професійною діяльністю [2].

Метою викладання навчальної дисципліни «Основи комп'ютерної графіки» студентам творчих спеціальностей є надання теоретичних знань та практичних умінь з роботою у графічних редакторах, формування вміння вирішувати творчі та дизайнерські задачі.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Основи комп'ютерної графіки» є оволодіння навиками грамотно застосовувати інструментальні засоби графічних редакторів по обробці графічної інформації, використовуючи закони створення зображень, формування культури в художньо композиційній творчості із застосування комп'ютерних технологій.

В результаті вивчення дисципліни "Основи комп'ютерної графіки" студенти повинні знати:

- історію розвитку комп'ютерної графіки;
- особливості створення та застосування растрових, векторних та тривимірних графічних зображень;
- сучасні пакети графічних програм та особливості їх використання;
- дію векторної графічної програми Corel Draw або її аналогів;
- дію растрової графічної програми Corel PHOTO-PAINT, Photo Shop або їх аналогів;

вміти:

- аналізувати історію розвитку комп'ютерної графіки;
- володіти термінологією та основними поняттями комп'ютерної графіки;
- використовувати сучасні пакети графічних програм у сучасному дизайні;
- виконувати практичну творчу роботу за допомогою векторних графічних програм Corel Draw або їх аналогів;
- виконувати практичну творчу роботу за допомогою растрових графічних програм Corel PHOTO-PAINT, Photo Shop або їх аналогів.
- за допомогою графічних програм виконувати завдання з розробки фірмового стилю;
- будувати розгортки упаковки;

– розробляти дизайн рекламних та інформаційних стендів.

Викладання дисципліни "Основи комп'ютерної графіки" передбачає наявність якісної матеріально-технічної бази, придбання коштовних програмних та технічних засобів. Програмне забезпечення дисципліни "Основи комп'ютерної графіки" містить велику кількість програмних продуктів, а саме: CorelDraw; Adobe Photoshop; 3D Max; AutoCAD; Adobe Illustrator; Adobe After Effects [3].

Головна методична проблема викладання комп'ютерної графіки – це обмеженість навчального часу. Для того, щоб студенти могли опанувати значний об'єм інформації за мінімальний термін, необхідно застосовувати в навчальному процесі інноваційні методи. Наприклад, використання мультимедійного навчально-методичного забезпечення, електронних підручників, інтерактивного обладнання, веб-технологій. Все це дозволить оптимізувати процес навчання комп'ютерної графіки студентів творчих спеціальностей.

Викладання дисципліни «Основи комп'ютерної графіки» містить два аспекти: теоретичний та практичний. Теоретичний аспект передбачає вивчення таких тем, як : основні поняття, види та сфери застосування комп'ютерної графіки; теоретичні основи створення та обробки растрових та векторних зображень; кодування кольору у комп'ютерній графіці, основні моделі кольорів (RGB, CMYK, Lab); основні прийоми роботи з тривимірною графікою; пристрої введення/виведення графічної інформації; підготовка зображень для публікації у мережі Інтернет.

На наш погляд доцільно починати вивчення дисципліни «Основи комп'ютерної графіки» із ознайомлення з історією розвитку комп'ютерної графіки. Комп'ютерна графіка з'явилась достатньо давно – вже у 1960-х роках існували повноцінні програми роботи з графікою. Справжнього широкого розвитку комп'ютерна графіка зазнала з появою персональних комп'ютерів «Macintosh» (MAC) фірми Apple, які спеціально визначалися для потреб поліграфії. Саме для платформи MAC почали з'являтися перші спеціалізовані

операційні системи та графічні редактори. Але сталося так, що справжніми «масовими» комп'ютерами стали комп'ютери класу IBM/PC (PC). Тоді більшість звичайних сьогодні для багатьох оболонок та редакторів почали відтворюватися на базі графічного досвіду MAC, але перекладені для комп'ютерів PC. Так з'явилася славнозвісна операційна система Windows, а також дуже велика кількість звичних для користувачів комп'ютерів PC пакетів, різнопланових програм та редакторів (наприклад: QuickTime, Page Maker, майже всі продукти корпорації Adobe та багато інших).

Далі варто ознайомити студентів з поняттям «Комп'ютерна графіка», як галузі інформатики, що вивчає методи та прийоми обробки графічних зображень за допомогою комп'ютерної техніки. Сьогодні прийнято користуватися термінами «комп'ютерна графіка» і «комп'ютерна анімація». Поняття «комп'ютерна графіка» об'єднує всі види робіт зі статичними зображеннями, «комп'ютерна анімація» має справи із зображеннями, які динамічно змінюються. В процесі вивчення дисципліни «Основи комп'ютерної графіки» студенти мають чітко усвідомити види графіки та специфіку використання графічних програм. В залежності від способу формування зображення, комп'ютерну графіку розділяють на:

- растрову;
- векторну;
- тривимірну;
- фрактальну;

Базовим елементом растрової графіки є піксель. Логічні пікселі подібні до математичних точок: вони мають місцеположення, але не займають фізичного простору. Растрове зображення – це масив цифрових значень, що визначають колір окремих пікселів. Кількість бітів на піксель визначає кількість кольорів, що можуть задаватися для цього пікселя. Файли цього типу добре підходять для збереження реальних зображень (фотографії та відео зображення). Растрова графіка використовується в випадках, коли потрібна висока точність в передачі кольорів і напівтонів. Однак при цьому розміри файлів суттєво збільшуються з

ростом роздільної здатності (одиниці, десятки і сотні Мбайт). До недоліків растрової графіки, окрім великих розмірів файлів, слід віднести пікселізацію зображень при їх збільшенні та деформацію при зменшенні.

В векторній графіці базовим елементом зображення є лінія, яка описується математично як єдиний об'єкт, тому обсяг даних для відображення об'єкта засобами векторної графіки суттєво менший, ніж в растровій графіці. Векторна графіка зручна для зберігання і обробки зображень, що складаються з ліній, або можуть бути розкладені на прості геометричні об'єкти. Векторні дані легко масштабувати та виконувати над ними інші перетворення (наприклад, повертання зображення, додавання, видалення або зміну окремих елементів зображення). Поряд з цим векторні файли важко застосувати для зберігання складних фото реалістичних зображень.

Існує ще третій тип – метафайли, – це файли, що містять як векторні частини зображення, так і растрові.

Фрактальна графіка, як і векторна, основана на математичних обчисленнях. Її базовим елементом є математична формула, виключно на основі якої будується зображення. Таким способом будують як найпростіші регулярні структури, так і складні ілюстрації, що імітують природні ландшафти і тривимірні об'єкти.

Комп'ютерна анімація відтворюється за допомогою комп'ютера на екрані комп'ютерного монітора або за допомогою відеомагнітофона на відео моніторі при попередньому перетворенні за допомогою спеціальних апаратних засобів у відео формат. Вона є одним з головних елементів мультимедійних проектів і презентацій. Історія комп'ютерної анімації тісно пов'язана з появою і розвитком спеціалізованих графічних програмних пакетів. Першим кроком в технології візуальних ефектів була, вірогідно, придумана в 1961 році Іваном Сазерлендом система Sketchpad, яка започаткувала еру комп'ютерної графіки. В цій системі за допомогою світлового пера користувачі могли створювати малюнки безпосередньо на екрані монітору. В 1967 році Сазерленд разом з Девідом Евансом розпочали роботу по створенню навчального курсу

комп'ютерної графіки. Для створення комп'ютерної анімації існує багато різноманітних програмних продуктів.

Практична частина дисципліни полягає у виконанні завдань студентами в аудиторії та в процесі позааудиторної самостійної роботи.

Вивчення будь якого графічного редактора слід починати з вивчення його інтерфейсу та вбудованої системи довідок.

Практичні навики та вміння у студентів формуються при виконанні завдань із запропонованим алгоритмом. Студенти мають розуміти зміст і призначення своєї роботи, обирати необхідні засоби для її виконання [4].

Важливе значення в процесі виконання практичних завдань займає метод проектів. Глибоке засвоєння базових знань забезпечується за рахунок їх використання у різних ситуаціях. Так студентам необхідно розробити фірмовий стиль будь-якого підприємства, що включає розробку фірмового знаку, логотипу, модульної сітки. Крім того, студентам необхідно розробити діловий пакет (діловий папір, візитна картка, фірмовий пакет, ділова папка), рекламний пакет, який включає рекламну листівку, буклет, плакат, сувенірну продукцію, упаковку та її розгортку. Наступним завданням має бути проектування інформаційного стенду.

На наступному етапі вивчення дисципліни студентам пропонується розв'язати творчі завдання з метою розвитку креативності та формування вміння вибору інструментів, методів та засобів виконання практичної роботи (створення буклетів, календарів, обкладинок для науково-методичних посібників, а також іншої рекламно-поліграфічної продукції).

Висновки. У теперішній час, завдяки грандіозному розвитку комп'ютерної техніки, наше життя неможливо уявити собі без комп'ютерної графіки. З огляду на це, ефективна підготовка фахівців з комп'ютерної графіки стала неможливою без використання в навчальному процесі певних нововведень. Вивчення різних видів комп'ютерної графіки – від растрової до інтерактивної – відіграє значну роль у розкритті творчих, інтелектуальних, дизайнерських здібностей студентів. Вивчення інноваційних методик навчання комп'ютерній графіці

студентів творчих спеціальностей та застосування їх в навчальному процесі залишається актуальним на сучасному етапі розвитку суспільства.

Література:

1. Близнюк М. Нові інформаційні технології в мистецькій і дизайнерській освіті (на прикладі Косівського коледжу прикладного та декоративного мистецтва ім. В. І. Касіяна) // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Художня освіта: Зб. наук. праць. – Львів: Світ, 2000. – Вип. 5. – С. 405-414.
2. Горобець С. М. Основи комп'ютерної графіки: [навч. пос.] / С. М. Горобець. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2014. – 168 с.
3. Іноземцева С. В., Малиніна І. О. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій в навчальному процесі на художньо-графічному факультеті. // Матеріали XIII Міжнародної конференції «Стратегия качества в промышленности и образовании», Варна, Болгарія, 5 червня – 8 червня 2017 р. Том I. – Дніпро-Варна, 2017. – С. 332-336.
4. Лехіцький Т. В. Інноваційні методи навчання при вивченні дисципліни «Комп'ютерна графіка» в процесі підготовки майбутнього педагога / Т. В. Лехіцький; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/lehitskiy-t-v-innovatsiyni-metodi-navchannya-pri-vivchennya-distiplini-kompyuterna-grafika-v-protsesi-pidgotovki-maybutnogo-pedagoga/>.
5. Трубанінова Т. Л. До питання запровадження інформаційних технологій у навчальний процес на художньо-графічних факультетах // Педагогіка вищої та середньої школи: Зб. наук. праць № 10. – Художньо-педагогічна освіта ХХІ ст.: теорія, методи, технології. – Кривий Ріг: КДПУ, 2005. – С. 270-278.
6. Чернякова Т. В. Методика обучения компьютерной графике студентов ВУЗа: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук.: спец. 13.00.02 "Теория и методика обучения и воспитания" / Т. В. Чернякова. – Екатеринбург: Российский государственный профессионально-педагогический университет, 2010. – 18 с.

4.9 Formation of the motivation of achievements of future engineers-teachers

Формування мотивації досягнень майбутніх інженерів-педагогів

Перебудова вищої освіти в контексті змістовно-технологічних змін та відповідно до вимог Болонської декларації спрямована «на посилення ролі самостійної роботи студентів; поглиблення впровадження новітніх педагогічних технологій; забезпечення гнучкості програм навчання й можливості навчання студентів за індивідуальними навчальними планами; мотивацію учасників навчального процесу на досягнення високої якості підготовки фахівців; надання можливості студенту отримати професійні кваліфікації відповідно до його потреб і вимог ринку праці [1]. Нова система має безліч переваг і створює якісно новий, більш ґрунтовний підхід до програм освіти.

Входження в європейський освітній простір пов'язане з перебудовою методики викладання у вищій школі. Сучасна європейська система освіти переходить від системи, центрованої на викладанні до системи, центрованої на студентові. Це означає, що принципово змінюється роль і місце викладача в навчальному процесі й сама його організація. Формування єдиного європейського освітнього простору передбачає не тільки реформування навчального процесу, а й висуває певні вимоги до психолого-педагогічній майстерності педагогічних кадрів.

На жаль, необхідно констатувати той факт, що наші українські студенти, в більшості своїй, виявилися не готові до таких демократичних відносин, і свобода вибору породила вибір свободи. І як наслідок, ми маємо погіршення якості навчання студентів.

Для досягнення успіху в навчальній діяльності важливі як здібності, так і наявність високого рівня мотивації досягнення. Прагнення досягти успіху, високих результатів у діяльності свідчить про наявність у суб'єкта сильної мотивації досягнення. Сильно мотивована людина прагне до успіху і схильна

більше працювати. А для недостатньо мотивованого індивідуума успіх не є привабливим, і він, зазвичай, не схильний наполегливо працювати. Актуальність дослідження формування позитивної мотивації студентів пов'язана, перед усім, з необхідністю підвищення загальної якості навчання.

Мотиваційному аспекту навчання приділяли велику увагу такі вчені: Е. П. Ільїн, Е. Г. Мінков, А. К. Маркова, С. К. Акімов [2-7].

В роботах Л. М. Греня, Е. А. Ларіної, Н. В. Підбучької, В. В. Шусть проаналізовано освітню мотивацію студентів інженерних спеціальностей, обґрунтовано необхідність розвитку мотиваційної сфери студентів для їх особистісного розвитку, підвищення ефективності навчання та забезпечення успішної професійної діяльності [8-12].

В статті Н. Г. Іванової [13] визначаються етапи формування та структура мотиваційної сфери особистості.

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених мотивації навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів, необхідно відзначити, що недостатньо вирішеною є проблема аналізу формування саме позитивної мотиваційної сфери студентів. Тому актуальними є питання: аналізу формування мотиваційної сфери студента – майбутнього інженера-педагога; дослідження хронології розвитку мотиваційної сфери, виявлення головних чинників формування негативної мотивації, визначення шляхів удосконалення взаємодії викладача зі студентом в педагогічній діяльності з метою підвищення рівня позитивної мотивації.

Пізнавальна діяльність є провідною в життєдіяльності студента закладу вищої освіти. Саме в цей період одним з основних освітніх завдань є підвищення в структурі мотивації студента питомої ваги внутрішньої мотивації навчання.

Знання закономірностей становлення й функціонування мотивів навчання дозволяє створити в вишах оптимальну систему психолого-педагогічних впливів, що сприяють формуванню адекватних даній діяльності мотивів і

запобігають виникненню «мотиваційного вакууму» у майбутнього інженера-педагога.

Термін «мотивація» використовується у сучасній науці у двох сенсах: як мотиваційна сфера особистості – система внутрішніх факторів, що обумовлюють поведінку і діяльність людини і підтримують її активність на необхідному рівні та як процес мотивації – збудження і регулювання активності індивіда внутрішніми факторами. До мотиваційної сфери особистості відносять такі внутрішні фактори активності людини як: потреби, інтереси, мотиви, цілі, наміри, бажання, установки та інше. До мотивації належить все те, що спонукає суб'єкта діяти у відповідному напрямі для досягнення кінцевої мети. Все те, що робить людина має свої мотиваційні підвалини [3].

В якості класифікаційних основ може розглядатися поділ потреб за Х. Мюррем: в досягненні, домінуванні, самостійності, афіліації. Навчально-пізнавальна мотивація студентів пов'язана з мотивацією досягнення успіху [14].

Мотивація досягнення – це прагнення до успіху, високих результатів у діяльності. Вона організує цілісну поведінку, підвищує навчальну активність, впливає на формування цілі і вибір шляхів її досягнення. Людина, яка прагне до успіху, володіє сильною мотивацією досягнення. Від того, яке значення вона приписує результатам у визначеній галузі, залежить вибір тієї діяльності, якою вона прагне займатися. Розвиток мотиваційної сфери студентів пов'язаний із активною життєвою стратегією, виробкою моделі поведінки, орієнтованої на успішне досягнення цілей професійної діяльності.

Для визначення стану мотивації досягнень студентів Бердянського державного педагогічного університету було розроблено комп'ютеризований комплекс, який складався з тестових методик «Мотивація досягнень» А. Мехрабіана, «Мотивація досягнення успіху й мотивація уникнення невдач» Т. Елерса. Результати дослідження показали, що більшість студентів – майбутніх інженерів-педагогів, мають мотивацію на уникнення невдач (89%), та незначна кількість (11%) мають мотивацію на досягнення успіху [7].

Студенти мають здебільшого негативну мотивацію досягнень. Аналіз причин, які, за думкою самих студентів, заважають їм проявляти активність на заняттях, виявив, що, перед усім, їх стримує страх зробити помилки, виявити свою некомпетентність та виглядати гірше за інших, а інколи й відсутність інтересу до питань, що обговорюються. Спілкування з викладачами не викликає задоволення, вони не прагнуть виявляти активність, передусім тому що її не завжди помічають й оцінюють викладачі.

За таких умов виникає протиріччя між демократичними відносинами європейської освітньої системи та негативною мотивацією студентів. Для розв'язання протиріччя розглянемо хронологію розвитку початкової мотиваційної сфери (потреби, мотиви, мета).

Зауважимо, що на мотиваційну сферу навчання дуже великий вплив здійснює середовище особистості, наявність еталонів – суб'єктів, до рівня освіченості яких прагне досягнути особа. Рівень потреб в навчанні зменшується з кожним етапом, саме за рахунок зменшення кількості відповідних еталонів.

Для хронологічного аналізу розвитку початкової мотиваційної сфери студента проміжки життя було умовно поділено на п'ять етапів навчання: дошкільний етап, навчальна школа (1-4 клас), основна школа (5-9 клас), старша школа (10-11 клас), вища школа (ЗВО).

За даними Е. П. Ільїна, Т. Бауер, М. І. Лісіна та інших психологів, у 6-річній дитині загострюється потреба в пізнанні об'єктів зовнішнього світу, до 9 років отримують розвиток потреби у визнанні іншими людьми, у 12 років основне місце займають потреби в розвитку здібностей, придбанні умінь, у 15-17 років чітко проявляється потреба в самореалізації. При цьому потреба у визнанні іншими людьми, в певному статусі в системі суспільних відносин в різному віці розуміється по-різному. У підлітків – це положення (соціальний статус) в групі однолітків, а у старшокласників – положення як членів суспільства [2].

Результати теоретичного аналізу представлено у Таблиці 1.

Таблиця 1. Хронологічний аналіз розвитку початкової мотиваційної сфери

Вік	Рівень потреби в навчанні	Еталон	Хто (що) задовольняє потребу	Мотив	Мотивація
Дошкільний	Високий	Батьки Вихователь	Батьки Вихователь	Бажання навчитися говорити читати, малювати	Позитивна
Початкова школа	Високий	Батьки Вчитель	Батьки Вчитель Книга	Бажання навчитися читати, писати, рахувати	Позитивна / Негативна
Середня школа	Середній - Високий	Батьки Вчитель	Батьки Вчитель Книга Інтернет	Бажання вміти застосовувати знання	Позитивна / Негативна
Старша школа	Залежить від середовища та особистості	Батьки Вчитель Майстер	Батьки Вчитель Книга Інтернет	Бажання вміти застосовувати знання / Бажання належати до групи	Позитивна / Негативна
ВНЗ	Залежить від середовища та особистості	Вчитель Майстер	Батьки Вчитель Книга Інтернет	Бажання належати до групи / Бажання стати професіоналом	Позитивна

Хронологія розвитку мотиваційної сфери сучасного студента показала, що дошкільний етап та вища школа мають переважно позитивну мотивацію до навчання, засновану на позитивних стимулах. Начальна, основна, та старша школа мають змішану мотивацію, як позитивну так и негативну. Здебільшого негативна мотивація формується батьками та викладачами і досягає свого максимуму саме в старшій школі. Важкими для особистості є другий та п'ятий етапи навчання саме за рахунок переходу від позитивної мотивації до негативної (начальна школа) та від негативної мотивації до позитивної (вища школа).

У сучасній початковій освіті активно змінюються цілі, результати, зміст, підходи до організації освітнього процесу. Переосмислено мету початкової освіти, яка відображає дитиноцентровану особистісно зорієнтовану спрямованість початкової освіти. Метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і

потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості [15].

Динамічність мотивації вимагає від науково-педагогічних працівників управління нею для формування суспільно цінних мотивів. Завдання підвищення якості знань, умінь, навиків вимагає максимуму уваги до мотиваційної сфери навчання. Виникає необхідність управління не тільки розумовими діями, але і мотивами засвоєння знань, що, як відзначає В. В. Шусть, є більш складним завданням, ніж формування дій, операцій [9].

Мотиваційна структура студентів першого курсу має високу варіативність. Саме в цей час необхідно надати студенту велику кількість еталонів навчання, за рахунок організації навчання, практики й виховних заходів [14]. Необхідно створювати умови для формування у студентів інтересу до змісту навчання й до самої навчальної діяльності – можливість виявити в навчанні розумову самостійність й ініціативність. Чим активніше методи навчання, тим легше зацікавити ними студентів.

Також необхідно звертати увагу на те, що Інтернет відіграє важливу роль в мотивації навчання, він як раз і визначає спрямованість її мотивів, навчально-пізнавальних в тому числі, визначає її ціннісні орієнтації в області освіти.

Аналіз інформації стосовно формування мотивації досягнень майбутніх інженерів-педагогів дозволив визначили умови, що впливають на формування позитивних мотивів освітньої діяльності студентів. Такими умовами є:

- компетентність викладача;
- суб'єктноорієнтований підхід до навчання;
- створення умов для позитивних емоцій студента;
- організація навчання як процесу пізнання;
- усвідомлення оперативних та стратегічних цілей навчання;
- професійна спрямованість освітньої діяльності;
- постійне створення ситуації успіху студентів.

Викладач повинен враховувати психологічну сторону навчання. Одним з основних завдань організації навчальної діяльності студентів можна вважати надання мотиву досягнення дійового характеру.

Формування позитивної мотивації можливо шляхом розвитку цілепокладання та спрямовано на розуміння сенсу освітньої діяльності, усвідомлення важливості навчання для власної особистості та майбутньої професійної діяльності; створення ситуацій досягнення успіху, що припускають активність студента з самовдосконалення; усвідомлення часової перспективи навчання, яка об'єднує минулий досвід, наявні умови та професійні устремління.

Література:

1. Рішення колегії МОН України від 24. 04. 2003 / Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу. Документи і матеріали. 2004 р. – Частина 2 / Упорядники: Степко М. Ф., Болюбаш Я. Я., Шинкарук В. Д., Грубінко В. В., Бабин І. І. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 202 с.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2008. – 512 с. – (Серия «Мастера психологии»).
3. Минков Е. Г. Мотивация: структура и функционирование / Евгений Григорьевич Минков. – Дубна: Феникс+, 2007. – 416 с.
4. Маркова А. К. Формирование мотивации учения: [книга для учителя] / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
5. Серьожникова Р. К. Майбутній педагог в просторі творчого розвитку: Монографія. Вид. 2-ге, перероб., доп./ Р. К. Серьожникова – Донецьк: ВДНЗ «ДонНТУ», 2009. – 335 с.
6. Акимов С. К. Особенности влияния интернет-аддикции на ценностно-мотивационную сферу студентов / С. К. Акимов // Наука і освіта. Психологія: Науково-практичний журнал Південного наукового Центру НАПН України [Тематичний спецвипуск: "Актуальні проблеми рекреаційної психології дитинства"] – Одеса: ПНЦ НАПН України, 2011. – № 11. – с. 9-14.
7. Кравченко Н. В. Аналіз стану мотивації досягнень сучасного студента / Н. В. Кравченко // Соціально-економічні дослідження в період ринкової трансформації. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 20-30 квітня 2011 р. – Бердянськ: БДПУ, 2011. – С. 57-60.
8. Грень Л. М. Розвиток мотиваційної сфери студентів як основа досягнення успіху в майбутній професійній діяльності / Л. М. Грень // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. праць. Вип. 28-29. – Харків: УІПА, 2010. – С. 209-215.
9. Шусть В. В. Особливості освітньої мотивації студентів інженерних спеціальностей сільськогосподарського спрямування / В. В. Шусть // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. праць. Вип. 16-17. – Харків: УІПА, 2006. – С. 174-182.
10. Ларина Е. А. Структура и динамика мотивационной сферы личности студентов разных направлений профессионального образования // автореф. на соискание научн. степени канд. псих. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Ларина Елена Анатольевна – Москва, 2010. – 29 с.

11. Підбуцька Н. В. Психологічні особливості структури мотиваційної сфери студентів технічних спеціальностей / Н. В. Підбуцька // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – Харків: ХНУ, 2013. – Вип. 51. – С. 34-38.
12. Горбатюк Л. В., Хоменко В. Г. Визначення цілей навчання комп'ютерно-аналітичної діяльності майбутніх інженерів-педагогів як дидактична проблема // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер: Педагогічні науки. – 2014. – №. 1. – С. 92-98.
13. Іванова Н. Г. Структура та розвиток мотивації особистості до професійної діяльності / Н. Г. Іванова // Військова освіта: зб. наук. праць. –К. – 2006. – С. 23-32.
14. Овчинников М. В. Динамика мотивации учения студентов педагогического вуза и ее формирование : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / М. В. Овчинников; Урал. гос. ун-т им. А. М. Горького — Екатеринбург: [б. и.], 2008. – 26 с.
15. Савченко О. Я. Початкова освіта в контексті ідей Нової української школи // Рідна школа. – 2018. – №. 1-2. – С. 3-8.

4.10 The experience of personal preparation the school leaver for IET

Особливості переживання особистісної готовності випускника школи до ЗНО

Вступ. Зовнішнє незалежне оцінювання є однією з найбільш ефективних систем визначення академічної успішності учнів. На сучасному етапі розвитку української освіти ЗНО як форма незалежного оцінювання якості навчальних досягнень випускників навчальних закладів та вступ до ВНЗ висувають перед абітурієнтами завдання отримати максимально високий результат. Незважаючи на гострі дискусії, кількість прихильників ЗНО сягає близько 70%².

Проблеми та перспективи, пов'язані з проходженням учнями цього тестування, є одним з основних предметів обговорення психологів та педагогів сучасності. Участь у ЗНО вимагає від сучасного випускника комплексної підготовки, особливості якої залежать як від вибору предмету, так і від психологічних особливостей особистості майбутнього учасника ЗНО. На шляху до успіху учасники ЗНО тривалий час знаходяться у стані мобілізації певних внутрішніх ресурсів. Цей період характеризується самовизначенням випускників, прийняттям ними низки рішень, від яких буде залежати майбутнє. З одного боку цей етап є одним з найбільш стресогенних у шкільному житті дитини, з іншого необхідним є співвіднесення життєвих цілей майбутніх студентів з власними особливостями. Поряд з якістю підготовки, яка сприяє формуванню соціальної позиції успішності випускника, необхідно раціональне самовизначення в виборі подальшої професійної освіти, реалізації себе в оволодінні професією і подальшої адаптації в професійній діяльності. Успішність учнів у цьому випадку пов'язана не тільки з зовнішніми досягненнями, скільки з внутрішніми особистісними трансформаціями. Відповідно не перестасе бути актуальним комплексне забезпечення

² Сидорчук О. (2012) Ставлення населення України до зовнішнього незалежного оцінювання, с. 3.

психологічного супроводу випускників загальноосвітніх навчальних закладів протягом періоду підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання.

Особливості сучасної освіти диктують нові стратегії та тактики при підготовці до ЗНО, з огляду на це актуальним вважаємо цілеспрямоване формування та розвиток особистісної готовності учнів до ЗНО як фактор академічної успішності учнів.

Аналіз наукових досліджень щодо готовності до зовнішнього незалежного оцінювання випускників навчальних закладів. Проблема готовності учнів до школи висвітлена у працях А. Богуш, Н. Бібік, М. Вашуленка, Н. Гавриш, О. Кононко, С. Лавренєва, Л. Пироженко, З. Плохій, К. Прищепа, Г. Суворова та інших. Поняття «особистісна успішність», її компоненти та фактори розглянуті у роботах І. Булах, Т. Березовської, Н. Леушкіної, А. Реана, М. Дяченко, Н. Сміли, Х. Сайко, А. Деркач, Л. Орбан-Лембрик. Проблеми готовності учнів до здачі екзаменів присвячені фундаментальні праці А. Реана, М. Чибісової, Н. Бобак.

Зовнішнє незалежне оцінювання являє собою комплекс організаційних процедур, насамперед тестування, що спрямовані на виявлення рівня знань випускників закладів середньої освіти при їх вступі до закладів вищої освіти³. Тестовий контроль як інноваційна навчальна технологія передбачає формування іншої системи вимог до навчального процесу. Відповідно до цього важливим є усвідомлення учнями особистісної готовності до ЗНО.

У психолого-педагогічній літературі є декілька трактовок цього поняття. Готовність – це згода робити що-небудь, бажання й прагнення сприяти чомусь⁴; певний стан психофізіологічних систем перед майбутньою діяльністю⁵; момент часу в житті індивідуума, коли досягнутий ним рівень зрілості дозволяє йому отримати користь із конкретного досвіду; сукупність факторів, що

³ Кашина Г. С. (2010) Зовнішнє незалежне оцінювання в освіті України, с. 115.

⁴ Дьяченко М. И. (1976) Психологические проблемы готовности к деятельности, с. 173.

⁵ Головин С. Ю. (2009) Словарь практического психолога, с. 976.

відображають різні сторони стану людини: фізичну, нейродинамічну, психологічну.⁶

Доцільно розглядати готовність як стійку постійно діючу характеристику особистості, що включає позитивне ставлення до діяльності, через розвиток певних рис характеру, здібностей, темпераменту, мотивації, знань, вмінь та навичок.⁷

Готовність до діяльності являє собою складне інтегративне утворення, що відображає рівень розвитку діяльнісно важливих якостей та здібностей фахівця. Активний етап формування готовності включає в себе стадії вибору професії, вступу у навчання, адаптації до навчання, адаптації до професійної діяльності.⁸ На цьому етапі актуальним є розвиненість у майбутніх випускників навчальних закладів таких якостей, як емоційного ставлення, вміння адаптувати свою поведінку відповідно до ситуації, вміння будувати процес спілкування, сформованості мовлення, уявлення, спостережливості, комунікативних умінь емоційної стабільності, самоконтролю тощо⁹.

Н. Бобак, М. Чибісова, визначають особистісну готовність до незалежного тестування як сформованість психічних процесів і функцій, особистісних характеристик і поведінкових навичок, які й забезпечують успішність випускника.¹⁰

М. Д'яченко виділяє завчасну, загальну (тривалу) і тимчасову (ситуативну) готовність, що включають наступні компоненти: когнітивний (наявність необхідної бази знань, вміння та навички), мотиваційний (потреба успішно виконати поставлене завдання, інтерес до діяльності, прагнення добитися успіху); пізнавальний чи оперативний (знання мети, засобів досягнення мети,

⁶ Бобак Н. В. (2016) Теоретичні та практичні аспекти психолого-педагогічної підготовки суб'єктів освітнього процесу до ЗНО, с. 3-9.

⁷ Сміла Н. В. (2017) Особистісні фактори становлення психологічної готовності майбутніх медиків до професійної діяльності, «Проблеми сучасної психології», випуск 37.

⁸ Х. Я. Сайко. (2017) Особистісна готовність корекційного педагога до виховання дітей з аутизмом. Навчальний посібник, с. 248.

⁹ Кроки до компетентності та інтеграції у суспільство, с. 265.

¹⁰ Чибісова М. Ю. (2009) Психологическая подготовка к ЕГЭ, с. 183.

оцінка її значущості); емоційний (почуття відповідальності, впевненість в успіху, насага); вольовий (самоконтроль, мобілізація сил).

Високий і середній рівень особистісної готовності відповідають певним показникам таких характеристик, як самостійність у постановці і розв'язанні нових задач, адекватність оцінки і самооцінки важливих якостей, здатність до ефективного вирішення задач в умовах дефіциту часу тощо. Невміння самостійно ставити і розв'язувати складні задачі, неадекватна оцінка і самооцінка важливих особливостей характеризують низький рівень особистісної готовності.¹¹

Таким чином, у контексті нашої статті, особистісна готовність до ЗНО – це комплексне поняття, що характеризує такий стан учня, при якому він має: певний рівень когнітивних здібностей, що проявляється у володінні ним необхідним набором знань, умінь та навичок; наявність певної особистісно-смысловий позиції, що дозволяє усвідомлено вибудувати стратегію діяльності на іспиті; наявність власної адекватної думки про ЗНО, самостійність мислення і дії, здатність до самовизначення; певні показники мотивації.

Питання переживання учнями особистісної готовності до ЗНО, як проблема динаміки емоційного стану щодо результатів ЗНО не отримало належної уваги, проте сучасні тенденції української освіти диктують необхідність вивчення цього питання.

Метою даного дослідження є вивчення особливостей процесу переживання особистісної готовності випускників до ЗНО. Для цього вважаємо необхідним проведення теоретичного аналізу розуміння факторів особистісної готовності випускників до ЗНО в умовах сучасної української школи.

Досягнення поставленої мети було реалізовано через виконання наступних завдань:

1. Відстеження динаміки психічного стану учнів через формуючі фактори особистісної готовності: фрустрацію, тривожність, мотивацію.

¹¹ Деркач А. А. (1995) Акмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности, с. 208.

2. Визначення рівня розвитку когнітивних здібностей як одного з провідних факторів готовності до іспитів згідно з літературними джерелами.

3. Визначення взаємозв'язку формуючих факторів особистісної готовності.

Загальні питання організації і проведення дослідження. Дослідження проводилося на базі комунального закладу «Спеціалізована школа з поглибленим вивченням окремих предметів І-ІІІ ступенів № 4 Маріупольської міської ради Донецької області». До вибірки увійшли 40 випускників школи.

Дослідження складалося з наступних етапів: *підготовчий, діагностичний та констатуючий.*

Підготовчий етап дослідження включав проведення теоретичного аналізу літератури із заявленої проблеми, який показав залежність уміння витримувати емоційні навантаження, особистісної мотивації та готовності до випробувань, що стало підґрунтям для вивчення та підбору методик відповідно до завдань дослідження.

Діагностичний етап присвячений дослідженню основних показників психічних станів учнів, мотивації початкової діяльності та готовності до ЗНО. Проведено два блоки діагностичних заходів (вересень 2017 року – травень 2018 року).

На констатуючому етапі проаналізовано отримані результати та зроблено висновки щодо нашого дослідження.

З метою визначення психічного стану особистості (тривожності, ригідності, фрустрації, агресивності) було застосовано тест самооцінки психічних станів за методикою Ю. Г. Айзенка¹². Використання методики є доцільним для отримання об'єктивних результатів, а так само для порівняння переживання особистісної тривожності в комплексі з іншими психічними станами.

Дослідження рівня тривожності за методикою Ю. Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів» у перший період (вересень 2017 року) дало наступні результати: високий рівень тривожності був виявлений у 40% випускників.

¹² Елисеєв О. П. (2003) Практикум по психологии личности, с. 512.

Кількість проявів середнього рівня склала 45%. У той час як низький рівень тривожності спостерігали вже тільки у 15% учнів (Рис. 1).

У травні 2018 року найбільшою була кількість учнів із середнім рівнем тривожності, що збільшилася до 55%, що відбулося за рахунок зниження кількості учнів з високим (20%) рівнем тривожності. Кількість учнів з низьким рівнем тривожності також збільшилася до 25% (Рис. 1), що стало результатом проведення психолого-педагогічного супроводу учнів старших класів практичним психологом школи.

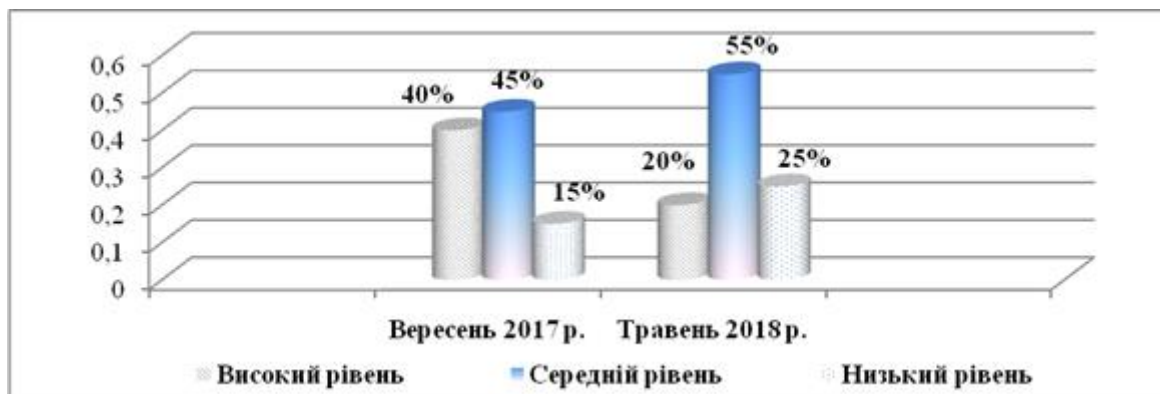

Рис. 1. Визначення показників рівня тривожності за методикою «Самооцінка психічних станів» Г. Ю. Айзенка

На вересень 2017 року кількість учнів з високим рівнем фрустрації сягала 30%. Кількість проявів прояв середнього та низького рівнів фрустрації була однаковою та склала 35% кожний.

У травні 2018 року спостерігали зменшення проявів високого рівня фрустрації до 27,5%. Кількість учнів із середнім рівнем фрустрації залишилася незмінною. Збільшилася кількість учнів з низьким рівнем фрустрації (37,5%).

Для визначення стану тривожності учнів стосовно ситуації ЗНО проводилася «Шкала тривожності» Є. І Рогова, яка була розроблена за принципом «Шкали ситуаційної тривоги» О. Кондаша, що є більш об'єктивною для даного дослідження, як та, що не враховує здатність учнів до самоаналізу.¹³

¹³ Рогов Е. И. (1999) Настольная книга практического психолога, с. 187-190.

У вересні 2017 року переважав середній рівень тривожності, який склав 43%. Зменшена кількість проявів високого рівня тривожності до 25%. Кількість проявів низького рівня тривожності сягає у цей час 32% (Рис. 2).

На кінець 2017-2018 навчального року максимальною є кількість учнів з високим рівнем тривожності (38%). Кількість учнів із середнім та низьким рівнем тривожності склала 37% та 25% відповідно (Рис. 2).

Рис. 2. Визначення показників тривожності за методикою «Шкала тривожності» Є. Рогова

Методика «Мотивація навчальної діяльності: рівні і типи» І. С. Домбровської була використана для визначення стану мотивації учнів, а саме рівнів розвитку пізнавальної та соціальної мотивації навчальної діяльності.¹⁴

Показники умотивованості учнів значно змінювалися в період з вересня 2017 року по травень 2018 року. Так, у вересні 2017 року кількість учнів з високим рівнем умотивованості сягала 35% (Рис. 3). На кінець досліджуваного періоду цей показник збільшився до 64% за рахунок низького та середнього рівнів. Кількість учнів із середнім рівнем умотивованості у вересні 2017 року переважала – 45%, проте на кінець дослідження зменшується до 37%. У вересні 2017 року через спостерігаємо 37% відповідно, за рахунок високого рівня (Рис. 3).

¹⁴ Мотивация учебной деятельности: уровни и типы, <http://psylist.net/praktikum/00458.htm>.

Рис. 3. Визначення показників умотивованості за методикою «Мотивація навчальної діяльності: рівні та типи» І. С. Домбровської

Визначено типи умотивованості учнів. Серед проявів високого рівня мотивації спостерігали наступний розподіл: 45% учнів з пізнавальним типом умотивованості та 30% учнів з соціальним типом, на кінець дослідження показники змінилися до 45% та 30% відповідно (Рис. 4).

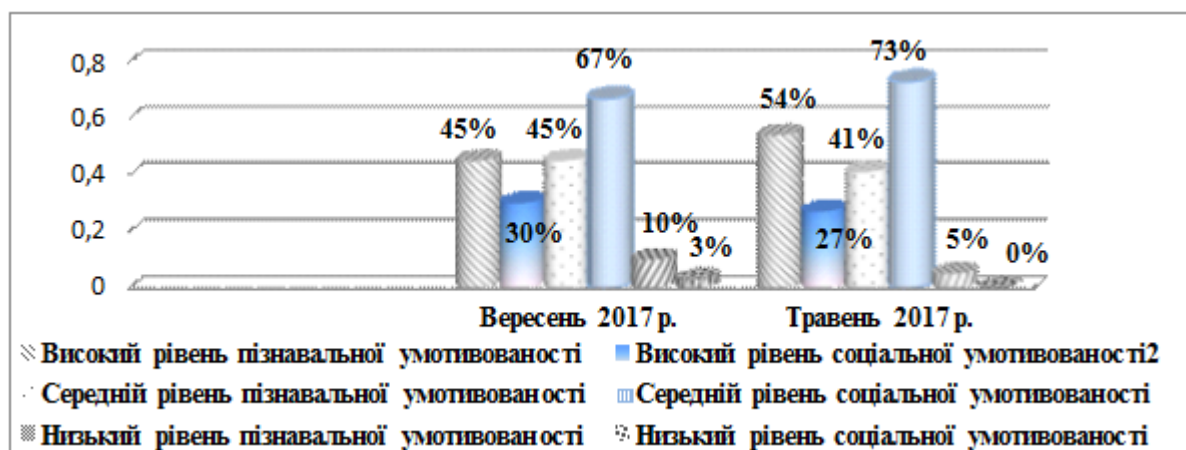

Рис. 4. Визначення показників умотивованості за методикою «Мотивація навчальної діяльності: рівні та типи» І. С. Домбровської

Кількість учнів із середнім рівнем соціальної умотивованості була максимальною протягом всього дослідження та зростала у цей період з 67% до 73% відповідно. Середній рівень пізнавальної умотивованості на початок дослідження був визначений у 45% учнів та незначно зменшується у травні 2018 року (41%).

Низький тип пізнавальної умотивованості склав на початок 2017 навчального року 10% та зменшився протягом року до 5%. Соціальний тип умотивованості також зменшився від 3% у вересні 2017 року до 0% у вересні 2018 року (Рис. 4).

Для визначення рівня розумових здібностей учнів було проведено методику «Прогресивні матриці Равена», що є підґрунтям для прогнозування очікуваних результатів ЗНО.¹⁵

Діагностика когнітивних здібностей показала наступні результати: найбільша кількість учнів (55%) мають середній рівень розвитку інтелекту. Низький рівень спостерігали у 27% учнів, високий рівень – тільки у 18% учнів.

Основним фактором готовності до іспитів є стан фрустрації учнів. Проведений кореляційно-регресивний аналіз вказує на взаємозв'язок між такими факторами як фрустрація, тривожність та умотивованість учнів.

Було встановлено, що рівень фрустрації безпосередньо залежить від рівня тривожності: показник детермінації становив 91% у вересні 2017 року, 63% у травні 2018 року. Збільшення рівня тривожності підвищує показник фрустрації.

Виявлена пряма залежність між рівнем фрустрації та рівнями типів умотивованості: збільшення показників соціального типу умотивованості призводить до збільшення рівня фрустрації, в той час як підвищення показників пізнавальної умотивованості знижує цей показник. Для високого рівня показник детермінації складає 99%, для середнього рівня – 75%, для низького рівня – 96%.

Взаємозв'язок між рівнем розвитку когнітивних здібностей та станом фрустрації не виявлено. Так, у вересні 2017 року показник детермінації склав 45%, у травні 2018 року – 24%.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Таким чином, основні маркери особистісної готовності до ЗНО учнів старших класів – це стан фрустрації, тривожність, мотивація.

¹⁵ Пашнев Б. К. (2010) Психодіагностика: практикум школьного психолога, с. 206-218.

Стан фрустрації безпосередньо залежить від рівня тривожності. Так, чим більшим є рівень тривожності, тим вищим буде показник стану фрустрації. Зменшення фрустрації, що пов'язане з низьким рівнем тривожності, свідчить про стан готовності випускника до складання тестів ЗНО.

Збільшення показників соціального типу умотивованості призводить до збільшення рівня фрустрації, в той час як підвищення показників пізнавальної умотивованості знижує цей показник.

Рівень розвитку когнітивних здібностей не має впливу на особистісну готовність до ЗНО. Це не означає, що за відсутності певного рівня знань можливим є успішне складання ЗНО, проте за відсутності необхідного рівня умотивованості учень з високим рівнем розвитку когнітивних здібностей не буде готовим до успішного складання ЗНО.

Однією з нових стратегій при підготовці до ЗНО вважаємо цілеспрямоване формування та розвиток особистісної готовності учнів до ЗНО як фактору успішності учнів.

Запропоноване в статті дослідження є одним з елементів комплексної роботи з надання допомоги педагогам та шкільним психологам у формуванні особистісної готовності випускників навчальних закладів. Включення цього дослідження в систему роботи загальноосвітніх навчальних закладів І-ІІІ ступенів сприяє підвищенню ефективності психолого-педагогічного супроводу та вивченню особливостей формування готовності учнів до ЗНО.

Отримані результати можуть бути використані в роботі учасниками освітнього процесу як такі, що дають можливість більш ефективно розробляти профілактичні заходи по роботі з учнями, які відчують емоційні хвилювання перед ЗНО.

Перспективи дослідження цієї проблеми полягають у створенні методичного забезпечення професійної діяльності вчителів випускних класів та практичних психологів щодо формування особистісної готовності випускників до ЗНО.

Поданий у статті матеріал пройшов апробацію на базі КЗ «Спеціалізована школа з поглибленим вивченням окремих предметів І-ІІІ ступенів № 4 Маріупольської міської ради Донецької області».

Література:

1. Сидорчук О. Ставлення населення України до зовнішнього незалежного оцінювання [Текст] / О. Сидорчук // Громадська думка. – № 9. – 2012. – С. 3.
2. Кашина Г. С. Зовнішнє незалежне оцінювання в освіті України [Текст] / Г. С. Кашина, В. П. Сергієнко // Курс лекцій: навч. посіб. – Луцьк, 2010. – 115 с.
3. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности [Текст] / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович – Минск: Изд-во БГУ, 1976. – 173 с.
4. Головин С. Ю. Словарь практического психолога [Текст] / С. Ю. Головин. – Мн.: Харвест, 2009. – 976 с.
5. Бобак Н. В. Теоретичні та практичні аспекти психолого-педагогічної підготовки суб'єктів освітнього процесу до ЗНО [Текст] / Н. В. Бобак // Педагогічний пошук. – 2016. – № 3 (91). – С. 3-9.
6. Сміла Н. В. Особистісні фактори становлення психологічної готовності майбутніх медиків до професійної діяльності [Електронний ресурс] / Проблеми сучасної психології. 2017. Випуск 37. – Режим доступу: <http://problemps.kpnu.edu.ua/en>.
7. Сайко Х. Я Особистісна готовність корекційного педагога до виховання дітей з аутизмом. [Текст] / Х. Я. Сайко // Навчальний посібник, 2017. – Львів: Тріада Плюс. – 248 с.
8. Кроки до компетентності та інтеграції у суспільство: науково-методичний збірник. – К.: Контекст, 2000. – 265 с.
9. Чибисова М. Ю. Психологическая подготовка к ЕГЭ. Работа с учащимися, педагогами, родителями [Текст] / М. Ю. Чибисова – М.: Генезис, 2009. – 183 с.
10. Деркач А. А. Акмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности / А. А. Деркач, Л. Э. Орбан – М.: РАУ, 1995. – 208 с.
11. Елисеев О. П. Практикум по психологии личности [Текст] / О. П. Елисеев. – 2-е изд., испр. и перераб. – Серия «Практикум по психологии». – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.
12. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога: учебное пособие [Текст] / Е. И. Рогов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн.1: Система работы психолога с детьми разного возраста. – С. 187-190 с.
13. Мотивация учебной деятельности: уровни и типы (разработка Домбровской И. С.) [Електронний ресурс] / Энциклопедия школьного психолога. – Режим доступу: <http://psylist.net/praktikum/00458.htm>.
14. Пашнев Б. К. Психодиагностика: практикум школьного психолога [Текст] / Б. К. Пашнев. – Ростов н/Д: Феникс, 2010. – С. 206-218.

Annotation

Part 1. The finance and economic instruments of territories' development

- 1.1 **Maryna Baldzhy, Inna Kotova, Tetiana Pavlova. The determination of the stability of the city by the construction method of integrated indicators and prognosis its development.** To achieve the goals of sustainable development of the city, the socio-economic situation is analyzed and objectively assessed. One method for assessing the sustainable development of the city is the method of constructing integrated indicators, which allows you to analyze the situation of each subsystem of the city's functioning and identify problematic issues that impede the overall sustainable development. The probability of three scenarios of development and on the example of the city of Odessa has been prognosticated for socio-economic development. The results of the work allow the authorities to recommend specific measures on the prospects for its further development.
- 1.2 **Tetiana Baban. Decentralization as a mechanism of effective development of regions of Ukraine.** The article examines the essence of decentralization and its components, outlines the advantages and some disadvantages of this process. The basis of the development of the process of decentralization in Ukraine is determined, and a comparative analysis of some indicators of decentralization of Ukraine and other European countries is conducted. The main directions for improving the efficiency of carrying out further reforms are determined.

- 1.3 ***Vita Havryliuk. Theoretical aspects of leasing development and classification characteristics.*** The article analyzes historical aspects of leasing development, content, significance and objective reasons for the leasing relations emergence. The scientific reasoning to interpret modern leasing approaches is formed. The research views and approaches of leasing type classification according to different characteristics well as its features have been investigated.
- 1.4 ***Oksana Davydova. The conceptual aspects of innovation management of enterprises in the context of its formation.*** It is proven of essential tool for increasing competitiveness in business entities with regard to internal and external influences is an innovation management the development of the enterprise. The genesis concepts of innovation management the development of the enterprise in the context of its formation are studied. The main factors impeding of introduction of innovation in the enterprise are analyzed. It is proved that for most of the enterprise of forming positive image of possible due to efficient innovation management of their development. It is developed the elements of formation of a positive image of the enterprise. It is investigated the factors that promote and hinder the application of the innovation management the development of enterprises.
- 1.5 ***Iryna Yemchenko, Galina Shestopal, Iryna Simonova. Ukrainian food safety reforms: implementing European choice.*** The article outlines the main provisions on compliance with food safety requirements in Ukraine. The criteria laid down in the Association Agreement as a prerequisite for the successful integration of Ukraine into the European Union are considered. The priority directions of the Government of the country, which are considered necessary for carrying out real tasks on the way of Ukrainian reforms in the field of ensuring food safety, are determined. Established obligations of Ukrainian enterprises to implement the HACCP system, which seeks to export food products to EU

countries. Considered the place and role of Ukraine in the production of food products, an assessment of the potential export of food products, in particular to the countries of the European Union.

- 1.6 ***Olena Kazanzhy. Improving the quality of provided services: the experience of Hilton hotels.*** The article generalizes the experience of developing and functioning of the world-renown hotel chain «Hilton», and also specificity of implementation of high standards of «Hilton» in Ukrainian realities. The significance of the personnel potential is established even in the presence of an effective tested and successful brand product.
- 1.7 ***Olena Kalnichenko. Project-oriented management as an effective tool for business development of companies.*** The article deals with business development issues through the transition to a project-oriented management. The reasons of the problems which arise at the stage of transition to the project-oriented management are considered. The proposed sequence of key steps to create and implement a corporate project management system.
- 1.8 ***Tetiana Katkova. Evaluation of the financial condition of enterprise and the diagnosis of bankruptcy. Analysis of methods of multidimensional discriminant analysis.*** The possibility of solving the problem of assessing the financial condition and detection of bankruptcy of the enterprise are considered. The analysis of the known methods of diagnostic of the financial condition with the use of multidimensional discriminant analysis is carried out and the errors arising from this are considered. The significant shortcomings of this approach is identified.

- 1.9 Oksana Nikishyna. Formation of effective logistics of grain market and its products processing in Ukraine.** The theoretical positions concerning formation of effective logistic chains of commodity markets are developed. The author's definition of the category «logistic chain of the commodity market» is proposed, its reproductive nature and purpose are substantiated – providing of expanded reproduction of resources in the component parts. The important role of the links and interactions between the actors of the links in the formation of the structure of an efficient logistic chain has been proven, and seven types of relationships have been identified with an emphasis on communication bonds. The classification of logistic chains of commodity markets is substantiated, the new classification mark is proposed – reproductive capacity of market chains. The structure of the logistic chain is determined on the example of the Ukrainian market of grain and its products, and the transformational influence of raw material exports on the structure of the market chain is shown, and its ineffective links are identified. Scientific novelty of the research carried out is the development of the theoretical foundations of the commodity market logistics and identification of its characteristic features in the grain market and products of its processing, which forms the scientific basis for the development of market logistics policy of the state.
- 1.10 Viktor Nefyodov, Alexandr Kalinichenko, Alexey Pavlenko. Approach to design of the distribution centres functioning in the urban territories development system.** The work is devoted to the raise of lot cargo automobile transportation efficiency with the use of distribution centers by means of expenditures reduction of transportation when meeting total customer's demands in the terms of volume and time. A new approach to the designing of lot cargo transportation system with the use of distribution centers is presented in the work.

- 1.11 Tetiana Pendelia, Tetiana Polova. Modern precision of the necessity of improving documentary formation of operations from intangible assets.** The current state of the domestic economy indicates the need for significant changes in the methods of economic management of the organization of economic activity of the enterprise. There is a need for increasing the efficiency of accounting procedures at enterprises and, above all, with respect to specific accounting objects, such as intangible assets. The purpose of this article is to develop proposals for improving the primary accounting documentation, which reflects the movement and evaluation of intangible assets. The object of research is the process of documenting transactions with intangible assets. Methods of study are logical-content method, system approach, methods of induction and dilutions, etc. Problems of documentary registration of operations with intangible assets were raised in the works of many scholars-economists: I. Bygdan, A. Grinko, L. Kryatova, I. Lazarishina, V. Paustushkova, V. Rudnitsky, S. Sazhintsa, M. Sovy, but many questions regarding the improvement of the forms of primary documentation for the accounting of intangible assets remain not fully resolved. In practice, typical forms of documentation intended to represent intangible assets are not perfect, which, in turn, does not allow full disclosure of information about these specific resources. When considering the documentation established for the operation of intangible assets, only four forms of primary documents for the accounting of intangible assets can be distinguished, but this is not enough to fully reflect and disclose information in the intangible assets report.
- 1.12 Dmytro Solokha, Oksana Bieliakova. Methodical principles of increasing the efficiency of the use of innovative potential of regional socio-economic systems.** In the article, the process of improving the quality management of the potential of the socio-economic system is studied, provided that the system is functioning well and that the synergy effect is achieved. It is noted that effective management of the innovative potential of socio-economic systems is carried

out with the help of information support, which helps to obtain the effect of synergy. Sequences in solving the problems of the development of the socio-economic system is proposed to be achieved by considering the specifics of the functional relationship of the impact of interchangeable resources on the resulting effect, which we consider by example of labour potential. It is emphasized that the principle of absolute interchangeability of resources is used in the case when the initial data are expressed in natural, and not in cost indicators. Incompatibility of indicators is the main methodological difficulties of using the direct method of calculating the interchangeability of resources. Of particular interest in the construction of production functions is the determination of the geometric content of the data of functional dependencies. An estimation of interchangeability of resources using the system of indicators, each of which has a double positive load in analytical comparisons.

- 1.13 *Nataliia Trushkina. Improving the efficiency of the transport and logistics system in the context of sustainable development: the EU experience.*** The current state of development of the European transport and logistics system is investigated and on this basis, the barriers that hinder its effective functioning have been identified. The dynamics of volumes of cargo transportation in the EU countries by types of transport (automobile, railway and river) has been analyzed. It has been established that the transport policy of the European Union in the long term should solve such strategic tasks, as the development and introduction of new and environmentally friendly fuels; optimization of multimodal logistics chains, including through expanded use of energy-efficient modes of transport; improving the efficiency of transport and logistics system and infrastructure functioning by means of application of modern digital information technologies and market initiatives. The implementation of a qualitatively new transport policy will contribute to the development of an integrated transport and logistics system that will enhance the competitiveness

of the EU and the quality of mobility services while at the same time rational utilizing resources and reducing the negative impact on the environment.

- 1.14 ***Olena Iurchenko. Temporal and spatial features of tourism services market's development in Ukraine.*** The article deals with the spatial and temporal features of tourism development in Ukraine. Country's position on tourist arrivals and foreign exchange earnings at the world tourism market is characterized. Author analyzes rating and index of competitiveness of Ukraine in tourism industry on separate criteria. It is shown that the insufficient level of tourism infrastructure's growth has a negative impact on tourism development in Ukraine. This article reveals territorial differences in the integral level of tourism infrastructure's development. The question of tourism «locomotives of growth» in Ukraine is considered.

Part 2. Pedagogy and Psychology in the era of structural changes

- 2.1 ***Iryna Aprielieva, Marina Roganova, Alla Chagovets. Environmental education of rising teachers in the frame of the study of "Method of familiarizing children with nature, natural study workshop".*** The article details the modern approaches to the training of students of pedagogical higher education institutions within the study of "Method of familiarizing children with nature, natural study workshop". The priority principles of educational activity organization, which would contribute to the conscious familiarization with the basic principles of environmental knowledge of students of pedagogical higher education institutions, have been determined. Psychological aspects of students' familiarization with "Method of introducing nature to children, and natural study workshop" have been analysed and some ways of the discipline teaching upgrade have been proposed.

- 2.2 Mariia Kazanzhy. Realization of facilitation in educational institutions in the age of structural transformations.** The article presents the results of scientific data generalization about the specificity of the facilitative ability manifestations in the educational environment, the roles, tasks, functions and personality features of the pedagogue-facilitator are analyzed as well.
- 2.3 Olena Shenderuk. Law students and cadets' attitude towards learning English in the educational institution with specific conditions of study.** As the title implies the article describes law students and cadets' attitude towards learning English in a higher educational institution with specific conditions of study. This establishment is Chernihiv Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine). The main idea of the paper is to confirm or disprove the hypothesis that proves students who study at the Faculty of Law have better attitude towards learning English than cadets of the Academy and to compare the results which were obtained with the help of the questionnaire. It should be emphasized that both students and cadets have practically the same attitude towards learning English. Further the author points out the difficulties the students and cadets come across while learning English. In conclusion we give recommendations to overcome these difficulties.
- 2.4 Svetlana Bulavenko. Conceptual provisions of forming the social staff of activities in general secondary education.** The article reveals the main approaches and conceptual provisions concerning the formation of social activity of students in institutions of general secondary education. The author focuses on the systematic design of the process of formation of social activity of students in ZSSO.

2.5 *Olha Zaitseva. Professional image of the educational institution head as the constituent of building the professional career.* The essence of the image, its interpretation from the view points of the philosophical, sociological, political science, psychological and pedagogical scientific concepts was considered in the paper. The types of image, its attributes and factors, their key characteristics are analyzed. The mechanism of forming the professional image of the head by forming "I-concept" as a way of behaviour and self-assessment was generalized; its star get moments and regularities were highlighted. The interdependence of image and professional career, the stages of development of the image according to the stages of professional growth were grounded. The conditions of efficient forming the professional image of the educational institution heads were shown.

2.6 *Hanna Kravchenko, Olha Pochuieva. System of pedagogical evaluation of results of educating of master's degrees on the educational program "Management by educational establishments".* The content of the article focuses on the problem of the formation and development of managerial competence of the heads of educational institutions. It has been determined that professionalism should be considered as the top of the skill in the profession, and professional development of the heads of educational institutions should become professional development – the development of professional competence. Therefore, it is relevant to teach the heads of educational institutions in the magistracy for the educational program "Management of educational institutions". The content of the formation of managerial competence of the head of the educational establishment in the conditions of the magistracy must reflect the features of the specialty in the structural component of pedagogical science, in directions, in terms of the organization of the pedagogical process, etc. The value of the system for evaluating the results of masters training is revealed. It is proved that evaluation should be carried out systematically at all stages of learning using various forms of control,

objectively and differentiated. There are established effective types of pedagogical control of knowledge of students who study by master's programs: entrance, current, module, outgoing, self-control, set-up and protection of graduation work. Effectiveness of the performed diagnostic measurements indicates the state of mastering the material, and the advancement of the masters to the desired goal, the shortcomings, the appropriateness of the methods chosen by the teacher and the criteria of evaluation, teaching techniques and teaching methods.

2.7 *Alla Kramarenko. To the problem of educational values of future professional educational institutions in the context of the New Ukrainian school.* This paper considered the problem of content of values of formation of the future professionals of elementary education in a context of transformation of the Ukrainian society, in the conditions of the New Ukrainian school, such values of formation are certain, which will assist a possibility of fuller self-realization of each person in all areas of ability to live.

2.8 *Iryna Kurilchenko, Iryna Kushakova, Anastasiia Hordiienko, Ihor Koshel. Directions of correction and rehabilitation work in inclusive education.* The conception and qualities of Ukrainian's inclusive education were studied in the article. The remedial-developmental dealing with special needs children at the general education schools also was disclosed in the article. Providing optimal conditions for locomotor disorders pupils is particularly relevant. It is the opinion of the rehabilitologists that locomotor disorders children rehab is the most effectively by the Health and Physical Education Program. A rehabilitologist's work aims an effective using of saved body's systems and functions. It is also focused on development of mental processes that facilitate better knowledge and skills. This will ensure a successful child's integration into school team and into society in general.

- 2.9 Oksana Miroshnychenko. The capabilities of psychological self-regulation of the exotic state of the penitential personnel with the use of art-therapeutic methods.** The article considers the peculiarities of the use of art-therapeutic techniques and techniques in working with the penitentiary personnel. An analysis of available psychological tools for art therapy was carried out. The advantages of using at-therapeutic methods in comparison with other therapeutic influences are noted.
- 2.10 Nataliya Movmyga. Features of training protection for labor and professional safety: competently approach.** The content of the article deals with modern approaches to the definition of the concepts of "competence", "competence", "qualification". It has been found that the European lifelong learning framework focuses on the effective aspects of the expression of competence and uses the following definition: competence means the proven ability to use knowledge, skills and personal, social and / or methodological skills in work or study situations and for the sake of professional and personal development. The article describes the characteristics of sections of curricula and their requirements for the formation of professional competencies of specialists in occupational safety and occupational safety in a master's degree.
- 2.11 Natalia Mogileva. Socialization of children with speech disorder to the conditions of preschool institutions as a psychological and pedagogical problem.** The problem of socialization of children with speech disturbances in the process of adaptation to the conditions of pre-school institution is considered in the given part of monograph. The peculiarities of psycho-emotional state and behaviour of children of abovementioned category are defined. The specific character of work of tutors and speech-therapists based on the individual approach to the personality with taking into account the age and psychological peculiarities of pupils are characterized. It is emphasized as well, that the efficiency of such work will be higher with attracting parents to the collaboration.

- 2.12 Yuliia Muskharina, Alexandr Kholodniy, Katerina Belousova. Educational motivation of students as the process of consulting to activity.** The article deals with the problem of educational motivation. The main factors, which ensure formation of interest in students' educational activity, are determined. The educational motivation of high school students in different directions of the lyceum is analyzed. The system of psychological methods for stimulating the development of teaching motivation in senior pupils is offered.
- 2.13 Anna Savytska, Alexander Simon. Gender inequality and discrimination of youth as a sign of social exclusion.** The article analyzes the phenomenon of gender inequality and discrimination as signs of social exclusion on the basis of the analysis of domestic and foreign scientists. Ways of achievement of gender equality and elimination of discrimination in socially excluded youth are considered. Positive value in development of the Ukrainian society of gender equality and elimination of discrimination among young generation is defined.
- 2.14 Liudmyla Chekhovska. Improving oral and writing skills of the students as a way of forming a competent personality.** In the article the teacher touches upon an actual problem of improving the language and communicative skills of a person for a comfortable adjustment and self-realization in the society. The author presents a problem through the prism of her world view and considers it to be one of the most important parts required to form main life competencies. The article presents a system of exercises and tasks for practical mastering basics of rhetoric's which can be applied while learning the Ukrainian language and literature in the secondary school. It defines such exercises as "a role play", "dramatization". It is proved in what way application of the above-mentioned exercises in the process of learning and studying influences the development of a creative personality.

- 2.15 Olga Shevchenko, Anastasiia Melnik. Pedagogical aspects of adaptation of schoolboys to physical activity.** The article defines the pedagogical aspects of adaptation of schoolchildren to physical activity. It is found out that in the normalization of physical activity it is important to consider not only the age, sexual, but also individual peculiarities of the adaptive reactions of the organism to the loading of different power. The pedagogical aspects of organizational and methodical preparation for physical education classes are substantiated: the formation of instructional skills and abilities of independent exercises by physical exercises, the development of cognitive interests and the implementation of interdisciplinary connections, the use of system tasks on the basis of the most rational methods of organizing the educational process of schoolchildren.

Part 3. Humanitarian and political aspects of transformation in society and social relations

- 3.1 Cao Heli. The development strategy of Chinese small and medium enterprises under the background of economic transformation.** In recent years, Chinese economy has gradually transformed, and investment-led is no longer the main mode of economic development, and the dominant consumer approach dominates. In this context, the development of SMEs (small and medium-sized enterprises) is facing opportunities as well as severe challenges. Therefore, SMEs must build a new development strategy in order to comply with the requirements of the development of the times. The article analyzes the opportunities and challenges faced by Chinese SMEs in the context of economic transformation, and further explore the formulation of SME development strategies.

- 3.2 Svetlana Kazakova, Vladyslav Pyurko, Tetiana Zabavliaieva. An integrated approach to studying human health in applying the humanitarian aspects of transformation in society.** The problem of human health is one of the most complex problems of modern science. The current trend in knowledge of health is interdisciplinary research, which increases their theoretical and practical effectiveness. Conditions of life of modern man put forward the urgent tasks of improving the scientific analysis of the problems of his health. Man is the highest value of society, and the health of which it is a carrier determines the harmonious development of man and thus is the key to the full development of society. Human health is a social value, an integral part of social wealth, and society depends on how health is used, protected and reproduced. One of the health culture methods is physical rehabilitation, which has a positive effect not only on morphological and physiological parameters, but also on the psycho-physiological state of man. Physical therapy methods allow to maintain health constantly, as well as to restore the functioning of organs under different nosologies.
- 3.3 Yue Dong. The influence of corporate social responsibility performance on the competitiveness of enterprises.** With the progress and development of society, corporate social responsibility has been deeply rooted in the hearts of the people, corporate social responsibility has a close relationship with the improvement of their own core competitiveness. This paper mainly discusses the theoretical basis of corporate social responsibility and core competence, the measurement index of corporate social responsibility and core competence, and the measures to strengthen corporate social responsibility to core competence.

3.4 Iryna Boiko, Nataliia Haran, Inha Smyk, Valeriia Smyk. Pedagogical technology of self-development of the child and peculiarities of its implementation in Ukraine. The article is devoted to the analysis of the problems and perspectives of modernization of preschool education from the point of view of the innovation processes. The author touches upon the problem of implementation of the pedagogical ideas by M. Montessori into the educational process of preschool institutions. It is presented the brief analysis of the scientific and pedagogical researches on the given problem. There are characterized the peculiarities of the pedagogical system by M. Montessori and defined their relevance for modern native preschool education. It is also introduced the brief description of the history of implementation of the pedagogical ideas in preschool institutions of Ukraine. It is analyzed the practical experience of conducting the so-called Montessori-techniques in the work of the nursery schools of Slovyansk of Donetsk region.

3.5 Serhii Voitko, Olena Trofymenko. Amalgamated territorial communities as a form of decentralization of local government and ensuring the quality and safety of life of the population. The purpose of the article is to determine the basic preconditions for the economic development of the amalgamated territorial communities (the "ATCs") and improve the quality and safety of the population. The legislative base of decentralization reform in Ukraine is analyzed and the main tasks of decentralization are defined. The stages and intermediate results of decentralization in Ukraine are revealed. The dynamics of the growth of the number of amalgamated territorial communities and the local budget general fund own revenue are presented. It is proposed to form and implement an economic approach to the development of ATCs which will include the application of elements of economic zoning with such stages: analysis of ATCs in the context of economic development; detection of common regional factors for ATCs; comparison of ATCs indicators with average regional indicators;

Comparison of the amalgamated hromadas Economic Development Index with the Regional Competitiveness Index. Methodical approaches for estimation of separate components of economic development of ATCs are offered.

3.6 *Olexander Zinoviev, Natalya Savchenko. Features of attitude of modern Ukrainian youth to family relationships.* The article analyzes the unregistered marriage as a form of marital-marital relationship and the main approaches to its definition. The materials of sociological research consider the attitude to cohabitation and the reasons for the refusal of registration of marriage, as well as the social consequences of the spread of unregistered family unions.

3.7 *Andrii Kuzyshyn. Territorial abolition of transformation of the social sphere elements in the areas of the Carpathian-Podillia region (Ukraine).* The article is devoted to the problem of the social sphere functioning of the areas in the Carpathian-Podillia region, in particular the emphasis is placed on the differentiation of the levels of its individual components, the dynamics of their changes and the complex analysis of functionality. Territorial boundaries of the research are defined within Transcarpathian, Lviv, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi, Vinnytsia, Khmelnytskyi and Ternopil regions, among which there are established economic, labour-resource and informational-communicative connections, which also should be considered as the strong side of such cooperation. Several basic components of the social sphere (education, culture, medicine, housing and communal services, trade and mass catering, communication) were selected for studying the differentiation of the social sphere elements of the areas of the Carpathian-Podillia region, for each several criteria were chosen (in general over 20). This allowed analysing the level of formation and functionality of the social sphere individual components of the region in general and in its individual areas. On this basis, the ranking of the areas of the Carpathian-Podillia region was carried out in terms of the social

infrastructure elements formation. In addition, a comparative analysis of the social sphere development level to the indicators of the Western Ukrainian region and Ukrainian is provided. Official statistics from the State Statistics Service of Ukraine, as well as regional statistical offices, were used for the survey.

Part 4. Transformation in education: sectoral and territory approach

- 4.1 *Sergiy Cheberiachko, Olha Nesterova, Dmitry Radchuk. Peculiarities of adaptive ability development of students under the conditions of basics of labour safety course.*** Labour safety covers a wide range of problems occurring at a workplace. Adaptive ability is considered as an important precondition of students' positive attitude to the need in health and labour safety. The process of students' adaptive ability development is discussed as a sequence of steps including informational, motivational and personalized, cognitive, and practical ones. The paper describes the peculiarities of purposes and students' activities at each step. The pedagogical experiment was carried out in 2016-2017 academic years at Higher educational institution "National Mining University". The number of participants totals 91. The main activities are as follows: role play, critical incident technique, provocative lectures, and lectures with projected mistakes. The levels of adaptive abilities of participants were measured according to the methodology developed by O. Kokun. The methodology was adapted with respect to the purposes of the research. The positive changes in comparison to the initial levels of adaptive ability are shown for 33% of students from the experimental groups, which is considered as the efficiency indicator of the substantiated teaching strategies for the improvement of students' adaptation abilities development. As a prospective for future research activity the

adaptation of the teaching strategy to the specifics of labour protection of different fields of professional activity may be considered.

4.2 *Lyudmila Velcheva, Olga Pyurko, Natalya Turovtseva, Vladyslav Pyurko, Elena Hnativ. Educational ecological trail as a means of forming the ecological competence of future teachers of biology and natural sciences.*

The object of research is the process of professional training of future teachers of biology and natural science. The subject of research is the content, forms, methods and means of forming students of environmental competence. The aim is to consider the potential of the educational ecological trail in shaping the environmental competence of future biology and natural science teachers. The work summarizes the experience of creating the educational ecological trail «The world wonder around us», gives a general description of its didactic potential, reveals the role of didactic research tasks in shaping the ecological competence of future teachers of biology and natural sciences. The practice of forming the ecological competence of future teachers shows that in higher pedagogical educational institutions the unity of classroom and non-classroom activities, educational, educational and research work of students, theoretical knowledge and practical actions in the direction of ensuring the continuity of this process is not ensured. During the research, we have improved the process of forming the ecological competence of future teachers of biology and natural sciences through the use of the local lore component, performing research tasks on the route of the ecological trail «The world wonder around us». The experience of functioning of the educational-ecological trail «The world wonder around us» is generalized. Materials of the research are designed for use by students and teachers of pedagogical specialties, teachers of biology, natural sciences and ecology of general educational institutions.

- 4.3 Ganna Aliksieieva, Nataliia Kravchenko, Larysa Horbatiuk, Ganna Chuprina. Modern approaches to the professional training of future teaching engineers in the context of visualization of didactic material.** The problem of visualization of didactic materials in the training of future engineers-teachers is considered. The didactic bases of the use of video materials during the training of future engineer teachers of computer animation are determined. The organizational and methodical principles of the use of video materials in the training of future engineers-teachers for applying discipline "Computer animation" are offered. It has been established that the use of educational video materials has a significant potential and contributes to improving the efficiency of education, which guarantees the qualitative training of future engineers-teachers.
- 4.4 Ivanna Andriychuk. Technologies of management of socio-psychological processes in theory and practice.** The article analyzes the technologies of management of socio-psychological processes in the organization. The specifics of the socio-psychological subsystem are considered, its content is disclosed. The separate results of research of socio-psychological climate on the example of the structural unit of higher education institution are analyzed.
- 4.5 Oleksandra Holovko, Nataliia Petrenko, Svetlana Rudenko. Convergence of higher education and tourist business as a factor to overcoming poverty of the population.** The article deals with the issues of convergence of higher education with the tourism business of modern Ukraine as an opportunity to reduce the poverty rate of the population. The concrete ways of cooperation between institutions of higher education, tourism sphere, population, capable of counteracting adverse life circumstances are analyzed. Practical recommendations for implementing the poverty reduction strategy are given.

4.6 Olga Dronova, Svitlana Kurinna. Artistic handicrafts of Ukraine as means of national education of pre-schooler. The article deals with the pedagogical conditions of the effective integration of artistic handicrafts of Ukraine in the pedagogical process for the solution of the problems of the national education of children of 5-6 years old in pre-school educational institutions. It is presented the working concept, the content of the curriculum; the elements of educational technology are also presented. The tasks of national education are solved by integrating artistic-perceptual, emotional, spiritual-philosophical, cognitive-activity, social and creative components of it. Pedagogical technology of the step-by-step forming consists of the stages each of which contains methods the use of which allow reaching the aim in the solution of the set problems.

4.7 Galina Zhukova. Complementarity of academic and non-academic education. Openness of a unified system of academic and non-academic education is a reflection of the trends of globalization and becomes an essential characteristic of modern education. Creation of an educational environment, which depends on a person based on knowledge of his own activities, from observation and perception, comprehension of the principles of his own actions, is a strategy of integration of academic and non-academic education. The marked complementarity leads to a change in the paradigm of education, the growth of the mutual exchange of innovation among these types of education, the availability of education to any age group of the population, a clear professional orientation of education.

4.8 Svitlana Inozemtseva, Iryna Malynina. Innovative methods of holding computer graphics courses for students of creative specialties. The article is devoted to the study and analysis of innovative techniques, scientific principles and approaches to holding computer graphics for students of creative specialties, introduces the history of computer graphics development. The article defines the

content, forms and methods of organizing the educational process in the study of the discipline "Fundamentals of computer graphics", the possibility of applying knowledge and skills to work with graphic editors.

4.9 Nataliia Kravchenko, Larysa Horbatiuk, Ganna Alieksieieva. Formation of the motivation of achievements of future engineers-teachers.

The problem of formation of the motivation of achievements of future engineers-teachers is considered. The present state of motivation for the achievements of the students of the computer training profile of the Berdyansk State Pedagogical University is determined. The results of the study showed that most students - future engineers-teachers, have a motivation to avoid failures, and a small number have a motivation to succeed. A chronological analysis of the educational motivational sphere was conducted. The conditions influencing the formation of positive motives of students' educational and cognitive activity are determined.

4.10 Yana Simonova, Viktoriia Trushina. The experience of personal preparation the school leaver for IET.

The article defines the topical issues of studying the peculiarities of the formation of students' readiness for IET, which determine the main strategies and tactics of modern education during the preparation for IET. The necessity of determining the purposeful development of students' personal readiness and research of markers of experience regarding the preparation for independent external testing is substantiated. The issue of experiencing self-preparedness of students as an emotional state as a problem of the dynamics of emotional state with regard to the outcomes of an external learning process, makes it possible to more effectively develop preventive measures to work with students who experience emotional excitement before testing.

About the authors

1. *Ganna Aliksieieva* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, Ukraine.
2. *Ivanna Andriychuk* – PhD of Psychological Sciences, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine.
3. *Iryna Aprielieva* – PhD of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, The Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy” of Kharkiv Region Council, Kharkiv, Ukraine.
4. *Tetiana Baban* – PhD in Economics, Associate Professor, Kharkiv Petro Vasilenko National Technical University of Agriculture, Kharkiv, Ukraine.
5. *Maryna Baldzhy* – Doctor in Economics, Professor, Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine.
6. *Katerina Belousova* – Student, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
7. *Oksana Bieliakova* – PhD in Economics, Associate Professor, Azov Maritime Institute of the National University "Odessa Maritime Academy", Mariupol, Ukraine.
8. *Iryna Boiko* – Teacher, State Educational Institution "Kramatorsk Higher Professional Metallurgical School", Kramatorsk, Ukraine.

9. *Svetlana Bulavenko* – PhD of Pedagogical Sciences, Doctoral Student, Institute for Educational Problems of NAPN of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
10. *Alla Chagovets* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, The Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy” of Kharkiv Region Council, Kharkiv, Ukraine.
11. *Sergiy Cheberiachko* – Doctor of Technical Sciences, Professor, National Technical University “Dnipro Polytechnic”, Dnipro, Ukraine.
12. *Liudmyla Chekhovska* – Teacher, Specialized Comprehensive Secondary School № 1 with In-Depth Study of Foreign Languages, Chernihiv, Ukraine.
13. *Ganna Chuprina* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, Ukraine.
14. *Oksana Davydova* – Doctor in Economics, Associate Professor, Kharkiv State University of Food Technology and Trade, Kharkiv, Ukraine.
15. *Yue Dong* – Master, Sumy National Agrarian University, Sumy, Ukraine.
16. *Olga Dronova* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
17. *Nataliia Haran* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.

18. *Vita Havryliuk* – PhD in Economics, Assistant Professor,
State Agrarian and Engineering University in Podilia, Kamianets-
Podilskyi, Ukraine.
19. *Cao Heli* – Master,
Sumy National Agrarian University, Sumy, Ukraine.
20. *Elena Hnativ* – PhD of Pedagogical Sciences,
Melitopol Secondary School of I-III Degrees № 22 of Melitopol City
Council of Zaporizhzhia Region, Melitopol, Ukraine.
21. *Oleksandra Holovko* – PhD of Historical Sciences, Associate Professor,
Kharkiv State University of Food Technology and Trade, Kharkiv,
Ukraine.
22. *Larysa Horbatiuk* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, Ukraine.
23. *Anastasiia Hordiienko* – Student,
Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
24. *Svitlana Inozemtseva* – PhD of Pedagogical Sciences, Assistant Professor,
Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda,
Kharkiv, Ukraine.
25. *Olena Iurchenko* – Applicant,
V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine.

26. *Olena Kalnichenko* – PhD of Technical Sciences, Associate Professor, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine.
27. *Alexandr Kalinichenko* – PhD of Technical Sciences, Associate Professor, Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv, Ukraine.
28. *Tetiana Katkova* – Doctor of Technical Sciences, Associate Professor, Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, Ukraine.
29. *Svetlana Kazakova* – PhD of Biological Sciences, Associate Professor, Melitopol Institute of Ecology and Social Technologies of the Higher Educational Institution «Open International University «Ukraine», Melitopol, Ukraine.
30. *Mariia Kazanzhy* – Doctor of Psychological Sciences, Professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odesa, Ukraine.
31. *Olena Kazanzhy* – Student, Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine.
32. *Alexandr Kholodniy* – PhD of Pedagogical Sciences, Assistant Professor, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
33. *Ihor Koshel* – Student, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
34. *Inna Kotova* – Senior Researcher, Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine.

35. *Alla Kramarenko* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, Ukraine.
36. *Hanna Kravchenko* – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate
Professor,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv,
Ukraine.
37. *Nataliia Kravchenko* – PhD of Physical and Mathematical Sciences,
Associate Professor,
Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, Ukraine.
38. *Iryna Kurilchenko* – PhD of Biological Sciences, Associate Professor,
Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
39. *Svitlana Kurinna* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
40. *Iryna Kushakova* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
41. *Andrii Kuzyshyn* – PhD of Geography, Associate Professor,
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical
University, Kropivnitsky, Ukraine.
42. *Iryna Malynina* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Kharkiv State Academy of Design and Arts, Kharkiv, Ukraine.

43. *Anastasiia Melnik* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropivnitsky, Ukraine.
44. *Oksana Miroshnychenko* – PhD of Psychological Sciences, Associate Professor, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine.
45. *Natalia Mogileva* – PhD of Psychological Sciences, Associate Professor, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
46. *Nataliya Movmyga* – PhD of Psychological Sciences, Associate Professor, Kharkov National Polytechnic University the «Kharkov Polytechnic Institute», Kharkiv, Ukraine.
47. *Yuliia Muskharina* – PhD of Pedagogical Sciences, Assistant Professor, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
48. *Viktor Nefyodov* – PhD of Technical Sciences, Associate Professor, Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv, Ukraine.
49. *Olha Nesterova* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dnipro University of Technology, Dnipro, Ukraine.
50. *Oksana Nikishyna* – Doctor in Economics, Senior Researcher, Institute of Market Problems and Economic & Ecological Research of National Academy of Sciences of Ukraine, Odesa, Ukraine.

51. *Alexey Pavlenko* – PhD of Technical Sciences, Associate Professor,
Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv, Ukraine.
52. *Tetiana Pavlova* – Senior Researcher,
Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine.
53. *Tetiana Pendelia* – Student,
Kharkiv Trade and Economics Institute of KNTEU, Kharkiv, Ukraine.
54. *Nataliia Petrenko* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Kharkiv State University of Food Technology and Trade, Kharkiv,
Ukraine.
55. *Olha Pochuieva* – PhD of Pedagogical Sciences, Lecturer,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv,
Ukraine.
56. *Tetiana Polova* – PhD in Economics, Associate Professor,
Kharkiv Trade and Economics Institute of KNTEU, Kharkiv, Ukraine.
57. *Olga Pyurko* – PhD of Biological Sciences, Associate Professor,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol,
Ukraine.
58. *Vladyslav Pyurko* – Master's Degree Student, Teacher,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,
Melitopol Institute of Ecology and Social Technologies of the Higher
Educational Institution «Open International University «Ukraine»,
Melitopol Secondary School of I-III Degrees № 22 of Melitopol City
Council of Zaporizhzhia Region, Melitopol, Ukraine.

59. *Dmitry Radchuk* – PhD of Technical Sciences, Associate Professor, National Technical University “Dnipro Polytechnic”, Dnipro, Ukraine.
60. *Marina Roganova* – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, The Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy” of Kharkiv Region Council, Kharkiv, Ukraine.
61. *Svetlana Rudenko* – PhD of Philological Sciences, Associate Professor Kharkiv State University of Food Technology and Trade, Kharkiv, Ukraine.
62. *Natalya Savchenko* – Student, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
63. *Anna Savytska* – Postgraduate Student, Assistant, Zhytomyr Institute for Economics and Humanities of Higher Educational Institution "Open International University of Human Development "Ukraine", Zhytomyr, Ukraine.
64. *Olena Shenderuk* – PhD of Pedagogical Sciences, Assistant Professor, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine.
65. *Galina Shestopal* – PhD of Agricultural Sciences, Associate Professor, Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine.
66. *Olga Shevchenko* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropivnitsky, Ukraine.

- 67.** *Alexander Simon* – Student,
Zhytomyr Institute for Economics and Humanities
of Higher Educational Institution "Open International University
of Human Development "Ukraine", Zhytomyr, Ukraine.
- 68.** *Iryna Simonova* – PhD of Technical Sciences,
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and
Biotechnologies, Lviv, Ukraine.
- 69.** *Yana Simonova* – Practical Psychologist,
Public Institution "Specialized School with In-Depth Study of Individual
Subjects of I-III Steps № 4" of Mariupol City Council of Donetsk Region,
Mariupol, Ukraine.
- 70.** *Inha Smyk* – Chief Specialist of the Department of Professional Education,
Department of Education and Science of Donetsk Regional State
Administration, Slovyansk, Ukraine.
- 71.** *Valeriia Smyk* – Student,
Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.
- 72.** *Dmytro Solokha* – Doctor in Economics, Professor,
Donetsk State University of Management, Mariupol, Ukraine.
- 73.** *Olena Trofymenko* – PhD in Economics, Associate Professor,
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv
Polytechnic Institute”, Kyiv, Ukraine.

- 74.** *Viktoriiia Trushina* – Practical Psychologist,
Public Institution "Specialized School with In-Depth Study of Individual
Subjects of I-III Steps № 4" of Mariupol City Council of Donetsk Region,
Mariupol, Ukraine.
- 75.** *Nataliia Trushkina* – PhD in Economics, Senior Researcher,
Corresponding Member of the Academy of Economic Sciences of Ukraine
Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
- 76.** *Natalya Turovtseva* – PhD of Agricultural Sciences, Associate Professor,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol,
Ukraine.
- 77.** *Lyudmila Velcheva* – PhD of Biological Sciences, Associate Professor,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol,
Ukraine.
- 78.** *Serhii Voitko* – Doctor in Economics, Professor,
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv
Polytechnic Institute”, Kyiv, Ukraine.
- 79.** *Iryna Yemchenko* – Doctor of Technical Sciences, Professor,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine.
- 80.** *Tetiana Zabavliaieva* – Teacher,
Melitopol Secondary School of I-III Degrees № 7 of Melitopol City
Council of Zaporizhzhia Region, Melitopol, Ukraine.

- 81.** *Olha Zaitseva* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv,
Ukraine.
- 82.** *Galina Zhukova* – PhD of Pedagogical Sciences, Doctoral Student,
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine.
- 83.** *Olexander Zinoviev* – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine.

ISBN 978 – 83 – 946765 – 9 – 9